

VANA-AEG

ÕPPERAAMAT KESKKOOLI V–VI KLASSILE

TOIMETANUD
PROF. A. V. MIŠULIN

RK PEDAGOOGILINE KIRJANDUS
TALLINN 1941

VANA-AEG

ÕPPERAAMAT KESKKOOLI V—VI KLASSILE

TOIMETANUD
PROF. A. V. MIŠULIN

~~2639~~

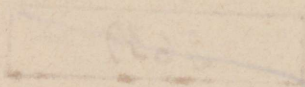
RK
„PEDAGOOGILINE KIRJANDUS“
TALLINN 1941

2

25325

A-12015

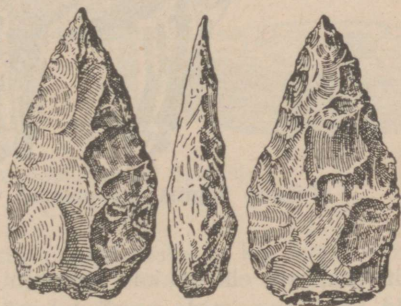
Sissejuhatus.

§ 1. Ürgaegsete inimeste elu.

Ürgaegne salk. Inimeste elu maakeral tekkis mitmed aastatuhanded tagasi. Ürgaegsed inimesed olid metslased ja elasid karjadena nagu loomad. Suurte rühmadena hulkusid nad maad mööda, otsides kehva toitu, ühiselt valmistasid nad lihtsaid tööriistu ja kasutasid neid.

Ürgaja inimesed kulutasid palju tööd, et soetada endile toitu. Nad ei tundnud karjakasvatust, põlluharimist ega saadud produktide ümbertöötamist. Nad otssid ja korjasid kõike seda, mis toiduks kõlbas.

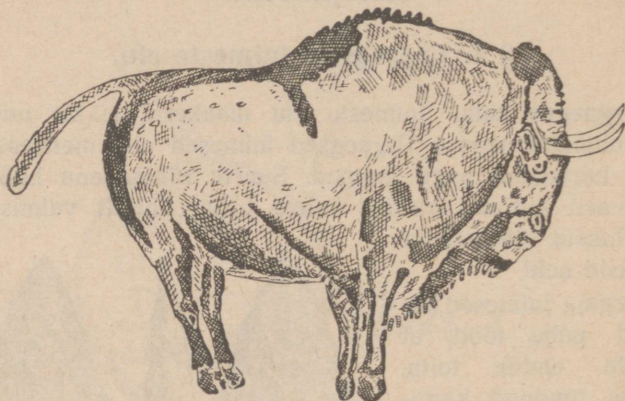
Oma elu esimesel perioodil puudusid inimestel elamud, sest nad ei mõistnud neid veel ehitada. Seepärast elasid nad metsades, peitsid end põõsastes ja otssid ulualust sügavates koobastes. Tööriistu valmistasid nad kivist ja luust. Need olid lihtsad, viimistlemata ja lihvimata tööriistad. Esimesi kivist tööriistu, mida inimesed tol ajal õppisid tegema, nimetati vanema kiviaja (paleoliitikumi) tööriistadeks. Neid kasutasid nad metsloomadele jahil pidamiseks ja söödavate juurte väljakaevamiseks. Selliste lihtsate riistadega suu-

Vanema kiviaja (paleoliitikumi)
tööriistu.

deti vähe korda saata, mistõttu inimesi alatas ähvardas kiskjate loomade ja nälja oht. Võitluses oma olemasolu eest inimesed pidid hulkuma koos suurte salkadena, otsides toitu ja ajutist peatuskohta. Selline oli ürgaja salga elu.

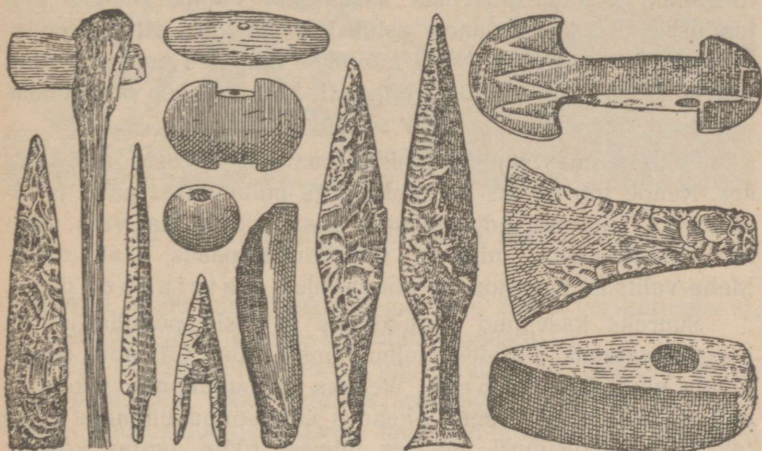
Suguharu ja sugukond. Inimese elu ei seisnud paigal. Tekkinud inimühiskond arenes edasi, kuigi see toimus aegla-

Piisoni kujutis (koopamaal vanemast kiviajast).

selt. Inimeste elu hakkas kiiremini arenema, kui nad õppisid tuld kasutama, mida saadi tulemägede pursetest või metsatulikahjustest. Hiljemini õppisid inimesed ise tuld saama kas puud puu vastu hõõrudes või tulekivi löögist. Nii jõudis tehnika astme võrra kõrgemale. Hea viimistlemise ja lihvimise teel valmistati kivist nuge, peitleid ja odaotsi. Enam täiustatud tööriistu nimetati noorema kiviaja (neoliitiku mi) tööriistadeks. Samal ajal leiutasid inimesed vibu, õppisid savinõusid valmistama ja loomanahku töötlemata. Ühes tööriistade teisenemisega muutusid ka inimesed ja nende elu ülalpidamise hankimise viisid. Nüüd hakkasid inimesed juba loomi taltsutama, kalu püüdma, algeliselt karja kasvatama. Seoses öelduga algas ka üleminek paiksale elule.

Inimeste rändavad salgad eralduvad ja võtavad endi alla kindlad maa-alad. Nii tekivad juba vanema kiviaja lõpul suguharud, s. t. suguluses olevate inimrühmitiste suuremad ühendused. Suguharud omakorda jagunesid sugukondadeks. Viimased koosnesid inimeste rühmadest, kes olid üksteisega seotud veresugulusega. Inimeste sugukondlik ühen-

Noorema kiviaja (neoliitikumi) tööriistu.

dus polnud mingi tardunud organisatsioon, ka tema arenes ja muutus.

Emaj ja isa sugukond. Sugukondliku korra juures etendab alul peasa naine. Ta kaevab kõblasega maad, külvab vilja ja taltsutab loomi. Kui mees läheb jahile, et lihatoitu hankida, jääb naine peatuskohta, hoolitseb laste ja raukade eest, korrastab ja kaitseb peatuskohta; tema töö on peaülalpidamise allikaks kojujäänuile. See asjaolu asetab naise esimesele kohale, mistõttu ta juhtivust sugukonnas nimetatakse matriarhaadiks.

Möödusid aastatuhanded, kuni tehti uusi edusamme. Ürginimesed ei võinud rahulduda juhuslikult saadud toiduga, metsikult kasvavate taimedega ja juurtega või mitte alati õnnes-

tunud küttimisega. Toidu, kehakatte, elamute ehitamise ja tööriistade valmistamise suhtes kasvasid inimeste nõudmised. Nüüd minnakse üle peamistele ülalpidamisallikatele — karjakasvatusele ja põlluharimisele. Loomade taltsutamisel minnakse aegamööda üle karjandusele, sest suurte karjade soetamine andis inimestele piima, liha, nahku ja luid. Kõige lihtsamalt põlluharimisviisilt siirdutakse enamarenenud põllundusele. Kõlblase asemele astub ader ja adra ette rakendatakse taltsutatud härg. Nüüd küntakse maapind paremini üles, korraldatakse kunstlikku niisutamist, kasvatatakse otra, maisi, meloneid, kõrvitsaid ja teisi söödavaid taimi.

Sellises uues majapidamises kasvaski meeste töö tähtsus. Nende töö osutus karjanduses ja põllunduses palju tarvilikumaks. Uus majanduselu pole enam naiste ala, vaid muutub meeste alaks, mistõttu sugukonna peaks saab mees. Mehe valitsust sugukonnas nimetatakse patriarhaadiks.

Suureks kasvanud sugukonnas ühinesid põlluharijad ja karjakasvatavad, juhtides majapidamist ühise töö abil. Kogukonna elu juhtis vanem, kelleks oli sugukonna vanim ja elukogenum mees. Tema lahendas sugukonna liikmete vahel tekkinud tüliküsimusi, määras inimesi tööle, jaotas kõikide vahel saagi ja jagas toiduaineid. Sel ajal polnud veel eramandit, polnud ka klasse ega ekspluateerimist. Selline oli elu ürg-kogukondliku korra juures.

§ 2. Kuidas tekkisid orjapidajalikud riigid. Ajaloo mälestusmärgid.

Klasside tekkimine. Ürg-kogukondlik kord on inimsoo arengu esimene aste, mille on üle elanud kõik rahvad. Nüüdisajal on see arenguaste jäänud kaugesse minevikku, ta on läbi tehtud mitu aastatuhat tagasi. Ainult väga vähesed suguharud Austraalias, Aafrikas ja Ameerikas (näit. indiaanlased) elavad veel käesoleval ajal metsikuis ürgaja tingimuses (metslased). Peale selle on üksikutel rahvastel säilinud vähesed mineviku

Võitlus mammutiga (Vasnetsovi maali järgi).

jäänused, mida nimetatakse iganditeks (näit. verikättemaks), meenutades juba ammu kadunud ürgaega.

Ürg-kogukondliku korra lagunemine oli tingitud paljudest põhjustest. Ühes tehnika arenguga, pronksist ja hiljem rauast tööriistade levimisega kasvasid kogukonnas rikkused ja kuhjusid üksikute isikute kätte. Metallitehnika rakendamine soodustas käsitöö eraldumist põllumajandusest. See omakorda soodustas varade vahetuse kasvamist sugukondade ja ka üksikute isikute vahel. Nii tekkis kaubandus.

Endine ühetaolisus sugukonnas hakkas kaduma. See toimus sellepärast, et ühise omandi asemele tekkis eraomand. Ühede perede kätte kogunes enam maad, enam kariloomi, sõjavange, teiste kätte aga vähem. Sõjavange nüüd enam ei surmatud, nagu varemini, vaid nad tehti orjadeks ja sunniti neid rasket tööd tegema. Nii kogunesid üksikute inimeste kätte tootmisvahendid: tööriistad, maa ja isegi inimesed-orjad. Need inimesed, kellel midagi polnud, sattusid rikaste omanike juurde orjusse. Nii muutusid ühed sugukonna liikmed rikasteks, teised vaesteks.

Riigi tekkimine. Rikkad sundisid vaeseid oma kasuks töötama. Pealegi kogusid rikkad juhid sõjaväesalku ja soorita-

sid nendega röövretki teiste suguharude aladele. Saagi ja sõjavangid jätsid nad endile ja oma sõjameestele. Aegamööda hakkasid juhid, rikkamad inimesed, muutma orjadeks mitte ainult vange, vaid ka vaesunud ja võlgadesse langenud oma suguharu liikmeid.

Alguses mõistsid juhid ise kohut ja karistasid rahvast mitmesuguste eksimuste pärast. Hiljemini kujunesid rikaste hulgas juhtide abid: ringkondade valitsejad, väesalkade pealikud, kohtunikud, kogukondade vanemad ja kirjutajad. Valitsejad, aadel ja suurte rikkuste omanikud osutusid valitsevaks klassiks, ülejäänud osa rahvastikust aga orjastatud klassiks. Nii tekkisid klassiriigid, alguses võrdlemisi väikesed, hiljemini aga suuremad. Riik andis võimu orjapidajate kätte, mistõttu neil oli võimalik orje valitseda ja sundida neid orjadeks jääma.

Vanemad meile teada olevatest riikidest tekkisid jõeorgudes: Niiluse jõe orus Aafrika kirdeosas, Tigriise ja Eufrati jõe madalikes Ees-Aasias, Induse ja Gangese jõgikonnas Indias, Hiinas — Huangho jõe piirkonnas. Nendes orgudes hakkasid inimesed varemini kui teistes kohtades tegelema ulatuslikumalt põllumajandusega, koguma rikkusi ja arenema. Hiljemini kujunesid Kreeka riigid ja Rooma riik.

Ajaloolised mälestusmärgid. Kuidas saab teadus andmeid neist vanemaist riikidest? Viimaseid uuritakse ajalooliste mälestusmärkide kaudu. Need mälestusmärgid on ainelised ja kirjalikud.

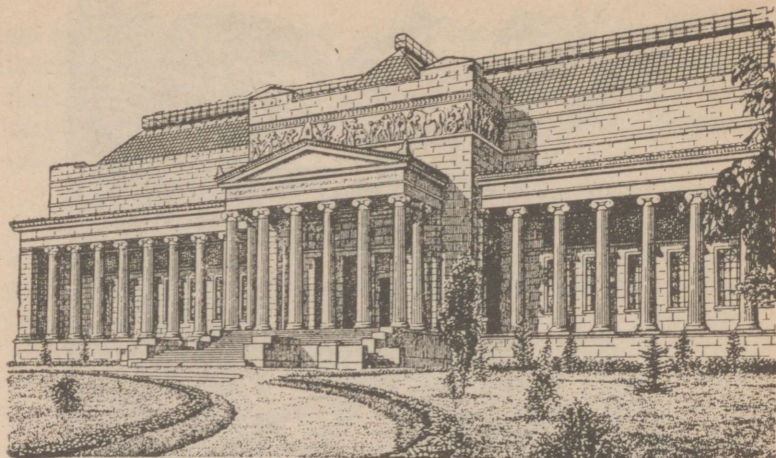
Ainelised mälestusmärgid on vanaaegsete ehitiste jäänu-
sed, säilinud majatalituse-esemed, muistsed tööriistad, rahad, tähendab, kõik, mida inimesed vanasti kasutasid.

Kirjalikud mälestusmärgid on meie ajani säilinud muistsete üleskirjutuste kujul kivil, templiseintel, savitahvlikestel ja ka muistsete kirjanikkude töodes.

Paljud mineviku ainelised mälestusmärgid saadakse väljakaevamiste teel. Nende väljakaevamisega ja uurimisega tegeleb teadus, mida nimetatakse arheoloogiaks.

Ürg-kogukonna peatuskoht.

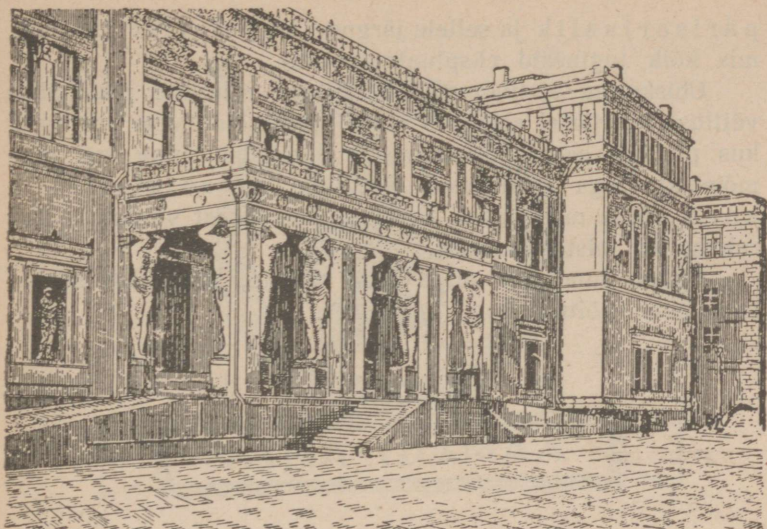
A. S. Puškini nimeline kujutavate kunstide muuseum Moskvas.

Mitmesugused mälestusmärgid, nii ainelised kui ka kirjalikud, hoitakse muuseumides ja arhiivides.

Tähelepanuväärsed mälestiste kogud on Moskvas Ajaloo Muuseum ja Kujutavate Kunstide Muuseum, Leningradis — Ermitaaž, mis on parimaid muuseumide kogu maailmas. Igas liiduvabariigis on omad kohalikud muuseumid.

Ajaarvamine. Ajaloo uurimisel etendab tähtsat osa õige ajaarvamine. Vana-ajal puudus üldine ajaarvamine; igä vana-aja rahvas luges aega oma ajaloo mõnest tähtsast sündmusest. Egiptlased arvasid aega kuningate valitsemise ja kreeklased Olümpia pidustuste järgi; muistsed roomlased arvasid aega nende pealinna Rooma asutamisest.

Käesoleval ajal kasutatakse kristlikku ajaarvamist. Kristlased arvavad aega Rooma keisri Augustuse 30. valitsemise aastast. Legendi järgi sündis siis Jeesus Kristus. Teaduslikult on aga tõestatud, et mingisugust Kristust pole olnud. Paljud hakkasid temasse siiski uskuma (kristlased). Hiljem (VI saj.) hakkasid kristlased Kristuse legendaarset sünni-

Riiklik Ermitaaž Leningradis.

aastat pidama oma ajaarvamise alguseks. Ajaarvamist sellest aastast peale meie aja suunas nimetatakse „meie ajaarvamiseks“, kuna aega samast aastast tagasi ajaloolisse minevikku nimetatakse ajaks „enne meie ajaarvamist“.

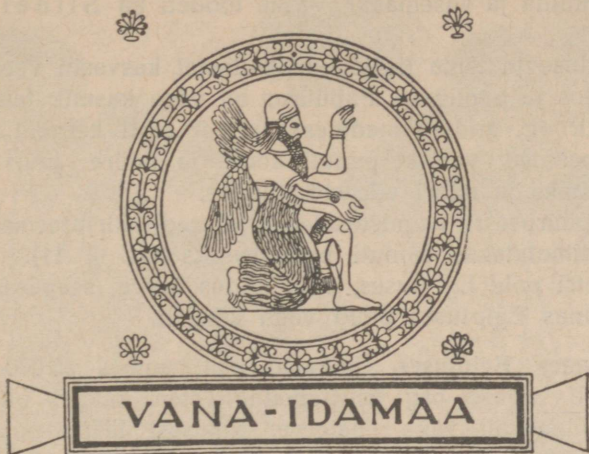
Ajalooteadus uurib sündmusi, nagu nad järgnesid üksteisele, vaheldudes üksteisega; niisugust sündmuste järgnevust ajaliselts nimetatakse kronoloogiliseks. Niisuguse uurimise tõttu ajaloo mälestusmärkide najal õnnestub inimeste ajalugu kindlaks teha ürgajast kuni meie päevini.

Mida uurib ajalugu. Ajalugu uurides saame teada, kuidas tekkis üks või teine inimühiskond ja kuidas ta arenes. Ajalooteadus näitab, et inimesed oma arengus on läbi teinud mitmesugused ühiskondliku elu astmed. Me nägime, kuidas inimesed oma ajaloo alguses elasid ürgkondliku korra tingimuses. Hiljemini kujunesid klassid ja ühiskonna klassiorganisatsioon: orjapidajalik kord, siis

pärisorjuslik ja sellele järgnev kapitalistlik kord, mis kõik tuginesid ekspluateerimisele.

Ühiskonna ajalugu näitab, kuidas rõhutute pikaajalise võitluse tagajärjel rõhujate vastu kätte võidetakse uus kord, kus puudub ekspluateerimine ja rõhumine, ning kus pole mõisnikke ega kapitaliste. See uus — sotsialistlik kord võitis meie maal, NSVL-s. Tema eest võitleb töötav rahvas ka teistes maades.

Ajaloo tundmine aitab meil mõista, mispärast sotsialism peab võitma kogu maailmas.

I. Egiptus.

§ 3. Egiptuse loodus ja tema elanikud.

Egiptuse loodus. Läbi Põhja-Aafrika Atlandi ookeanist kuni Punase mereni ulatuvad viljatud Sahara kõrveliivad. Ainult ida pool asetseb kitsas viljakandev org, mida mööda voolab Niiluse jõgi. See on suurimaid ja veerikkamaid jõgesid maailmas.

Niilus moodustub kahe jõe ühinemisest — Valgest Niilusest, mis saab oma alguse Kesk-Aafrika järvest, ja Sinisest Niilusest, mis langeb alla Abessiinia mäetippudest ja voolab välja Tana järvest. Niiluse voolu tõkestavad kuues kohas karestikud.

Egiptuseks nimetatakse ainult Niiluse oru põhjapoolset osa. Orgu palistavad mäeahelikud, mis on rikkad graniidi, lubja- ja liivakivi ning teiste kiviliikide poolest, mis kõlbavad ehitusmaterjaliks. Lääne pool asetseb Liibüa kõrb. Ida poolt lahutab Niiluse orgu Punasest merest Araabia kõrb. Idapoolses kõrves, mis ulatub Punase mere rannikuni,

leidus kulda ja vasemaaki. Vaske toodeti ka Siinai poolsaarel.

Niiluse ja tema lisajõgede kallastel kasvasid veetaimed — lootos ja papüürus. Papüürus on väga kasulik taim. See on pilliroog, mille jämedatest vartest tehti kergeid lootsi-kuid, peentest vartest punuti korve ja nõõre; juuri tarvitati kütteks ja noori võsusi toiduks.

Papüürusest valmistasid egiptlased kirjutusmaterjali, mida nimetatakse samuti papüüruseks (vt. § 11).

Metsi pole Egiptuses, puid leidus harva, seepärast hinnati vanas Egiptuses puud väga kõrgelt.

Kiviaeg Egiptuses. Igivanal ajal, umbes 50 000 aasta eest, oli Niiluse org asustamata. Tema kaldad olid soised. Kliima oli väga ebaterve. Niilusest lääne pool, kus praegu on Sahara kõrb, olid õitsevad Niiluse lisajõgede orud. Rohtlais hulkus antiloope, metshärgi, metssigu ja ele-vante. Leidus seal hirmsaid kiskjaidki — lõvisid ja leopardi. Neis kohtades käisid sagedasti rändjahimehed. Nende pearelvadeks olid kaigas ja ränikivist kirves.

Möödus väga palju aega, kuni jahimehed õppisid valmistama ränikivist täiuslikumaid relvi ja jahipidamine hakkas andma suuremat saaki. Nüüd ei tarvitsenud jahimehed enam nii sagedasti vahetada oma peatuskohti ja püsisid pikemat aega samal kohal.

Egiptuse elanikud. Põllunduse algus. Aja jooksul muutus Põhja-Aafrika kliima. Niiluse lisajõed kuivasid ära, õitsevad rohtlad muutusid järk-järgult kuivaks viljatuks kõrveks. Elanikud hakkasid otsima uusi kohti asumiseks; osa neist asus Niiluse orgu ja oasidesse. Nii tekkis umbes 10 000 aastat tagasi Egiptuse rahvastik.

Alguses oli egiptlaste peategevuseks endiselt kütmine. Kuid aegamööda hakkas arenema ka põllutöö.

Õpetlased on Niiluse orus mitmes kohas välja kaevanud Egiptuse vanimate elanikkude paiksate asulate jäänuseid.

Hulk põletamata telliskividest või pilliroost hurtsikuid moodustasid asula. Need hurtsikud olid akendeta, sissekäiku

Pilliroopadrik Niiluse jõe ülemjooksul.

sulges punutud matt. Katus oli samuti tehtud mattidest ja põrand tambitud savist. Hurtsikut kasutati ainult magamiseks. Kõik päevased tööd toimusid lahtise taeva all.

Naised keetsid kolletel toitu savinõudes ja hõõrusid kiviuhmrites teri puruks, kudusid linast riidet ja õmblesid sellest rõivaid.

Mehed püüdsid kalu, harisid maad või hoidsid karja — veiseid, lambaid, kitsi ja sigu. Niiluse-äärsed luhahainamaad olid kaetud lopsaka rohuga. Kütid kaitsesid karju kiskjate kallaletungide eest või läksid kõrbe küttima suuri loomi.

Egiptus esineb nagu oaasina kõrves. Vihmasadusid seal peaaegu pole. Kui ekvaatoril ja Abessiinia mägedes, kus on Niiluse allikad, algab vihmade ajajärk, tõuseb jõgi üle

kallaste. Juuli keskel hakkab Niilus paisuma ja uputab aegamööda kogu Egiptuse oru üle. Uputuse ajaks muutuvad linnad ja külad, mis on ehitatud kõrgetele kohtadele, saarteks. Ühendus nende vahel on sel ajal võimalik kas kitsaste vallide (tammide) kaudu või paatide abil.

Kõrgvesi püsib peaaegu novembrini, siis hakkab ta langema. Põldudele koguneb vee langemisel muda. See koosneb mädanenud veetaimede jäänustest ja mineraalainetest, mida jõgi kaasa toob. Muda väetab hästi maapinda ja teeb ta erakordselt viljakandvaks. Niiluse suurvesi niisutas ja ka väetas põlde. Põlluharimine oli sel ajajärgul veel väga primitiivne. Odra ja hirsiseemne visati otse harimata soisele maapinnale. Niisugune põllundus andis, hoolimata maapinna viljakusest, väga väikest saaki.

§ 4. Põllunduse arenemine. Riigi tekkimine.

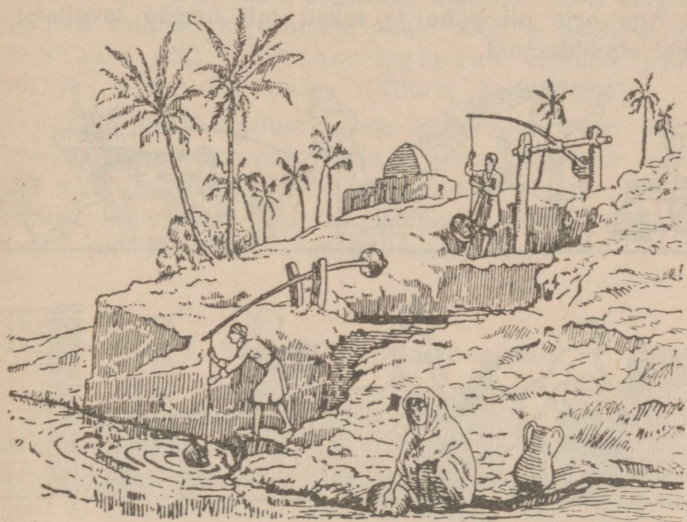
Väga aegamööda, suure vaevaga parandasid egiptlased oma põllundust. Kaua aega kasutasid nad põlluharimisel kõblast. Egiptlased kuivatasid soid, puhastasid maatükke sootaimedest ja kaevasad kanaleid. Maaharimise viisid täienesid ja põllundus andis hoopis suuremat saaki.

Järk-järgult muutus põllundus egiptlaste peatöök. Seejärel jagasid nad aastagi põllutöödele vastavalt kolmeks ajajärguks: üleujutamise (juuli — oktoober), külvi (november — veebruar) ja lõikuse aeg (märts — juuni).

Ehitised vee juhtimiseks ja säilitamiseks. Ägedad, laialdased ja kestvad Niiluse suurveed väetasid küll maapinda, kuid tõid egiptlastele ka palju kahju, ujutades üle ja purustades nende maju ja muid ehitisi. Seejärel tuli egiptlastel kaitseks vee hävitava jõu vastu võtta tarvitusele erilisi seadeldisi: ehitada tamme ja püstitada kunstlikke künkaid. Peale selle kaevasad egiptlased suuri järvi, et koguda veetagavarasid põldude ja aedade niisutamiseks kuival ajal. Suurvee ajal täitusid need järved veega. Sel otstarbel kasutati ka loomulikke veekogusid.

Kuulus Moirise järv loodi umbes 4000 aasta eest hiiglasuurest soost. Otsustades vanade reisijate jutustuste ja selle järve jäänuste järgi, oli tema übermõõt umbes kakssada kilomeetrit (vt. § 7).

Järvedest ja Niilusest juhiti niisutamiskanaleid põldudele ja aedadesse. Kõrgetele põldudele, kuhu vesi kana-

Nüüdisaegne šaduf Egiptuses.

litest ei ulatunud, tõsteti seda kookude või nagu neid nüüd Egiptuses nimetatakse, šadufite abil. See toimus järgmiselt: kanali kõrgele kaldale tehti ülestikku 2—3 astet. Kanalist ülespoole, igale astmele kinnitati pikad latid. Ühe latiotsa külge riputati nahkämber, teise otsa külge suur savikamakas või kivi vastukaaluks. Selle ämbriga tõsteti kanalist vett ja anti edasi astmelt astmeni; kuni jõuti põlluni. Kuumal aastaajal tuli vett ammutada iga päev hommikust õhtuni.

Rasked tööd nõudsid väga suurt pingutust ja palju töökäsi. Nendeks töödeks kasutati orjastatud elanikkonna

jõudu. Peale selle andsid palju töökäsi sõjavangid. Nüüd, kui egiptlased said vange, nad ei tapnud neid enam nagu varemini, vaid muutsid orjadeks ja sundisid tegema kõige raskemaid töid. Ori kaevas kanaleid, kandis vett põldudele jne. Ta andis oma tööga rohkem, kui ise ära tarvitas, ja sellepärast oli kasulik teda pidada.

Aga orje oli vähe ja maad tuli harida tavaliselt ka vabal elanikkonnal.

Põllutöö Vana-Egiptuses. Ülal — külvamine, all — lõikus.

Nomoste tekkimine. Alguses elasid egiptlased üksikute sugukondadena, aga igal sugukonnal oli halb ja raske kaevata kanaleid oma väikese maatüki niisutamiseks. Seepärast hakkasid üksikud sugukonnad ühinema kogukondadeks ja kogukondadest moodustusid suuremad ühendused — **nomosed** (ringkonnad). Niisuguseid nomoseid oli Egiptuses umbes 40. Igal nomosel oli oma nimetus: „Jahikull“, „Ussimägi“, „Šaakal“, „Jänes“, „Must lehm“ jne.

Jõulisemad ja rohkearvulisemad perekonnad nomostes võtsid enda valdusse paremad maad, said suuri saake ja sundisid vange — orje ja hõimlasi — endi jaoks töötama. Nii tekkis nomostes rikas ja tugev aadel.

Nomose ülejäänud elanikud olid talupojad; nad elasid kogukondadena, töötasid oma põldudel ja pidid maksma suuri makse nomose ülemale — nomarhile. Nomarh juhtis kõiki nomose asju. Nomosed olid nagu väikesed iseisvad riigikesed.

Nomoste vahel peeti sagedasti sõdasid. Tihti nõrgemad nomosed vallutati tugevamate poolt. 3500. a. paiku e. m. a. tekkis kaks riiki — Alam-Egiptus (Niiluse suudme alal) ja Ülem-Egiptus (Niiluse keskjooksul).

Pärast pikka võitlust nende kahe riigi vahel vallutas Ülem-Egiptuse kuningas Menes Alam-Egiptuse (umbes 3200. a. e. m. a.). Teda hakati hüüdma „Ülem- ja Alam-Egiptuse kuningaks“. Egiptus sai üheks riigiks. Tema pealinnaks sai Memfis Niiluse alamjooksul.

§ 5. Vanade egiptlaste usund.

Muistsete inimeste arusaamise järgi on maailmas olemas kõikvõimsad vaimud ehk jumalused. Oletati, et nad elavad puudes, loomades, jõgedes, mägedel. Muistsed inimesed ei suutnud endile seletada nähtusi nagu surma, haigust, muutusi looduses. Seepärast arvasid nad, et see kõik oleneb headest või kurjadest jumalatest. Niisugustesse jumalatesse uskusid ka egiptlased.

Igas nomoses austati omi jumalaid. Peajumalale — nomose kaitsejale — ehitati tempel. Aegamööda eraldusid erilised inimesed, kes valvasid jumalate austamise järele. Neid nimetati preestriteks. Preestrid hoolitsesid tempelites seisvate jumalakujude eest, said annetusi, mis toodi jumalatele, ja pidasid palveid. Nad ei tarvitsenud maksta mingeid makse ja elasid annetustest. Et preestriamet oli väga kasulik, siis pidas aadel seda enda käes.

Jumalat või kaitsejumalannat kujutati tavaliselt looma näol. Niisugune kujutus jumalatest säilis egiptlastel juba ürgaegadest, kui nende esivanemate peategevuseks oli küt-

timine. Siis oli igal jahisugukonnal oma kaitsejumalaks teatud loom ja jumalat nimetati selle looma järgi.

Eriti austasid egiptlased härg Apist ja lehm Hathorit. Peeti samuti pühadeks palju teisi loomi: krokodilli, lõvi, madu, jahikulli, kassi. Neid loomi peeti templite juures ja pärast surma nad balsameeriti ja maeti hauakambritesse.

Päikesejumal Ra. Egiptlased pidasid jumalaks ka päikese soojust, millel on väga suur tähtsus põllunduse jaoks. Päikesejumalaid oli mitu. Vanimaks ja lugupeetuimaks päikesejumalaks oli Ra. Egiptlased uskusid, et jumal Ra on loonud maa, inimesed, loomad ja taimed. „Kui ma avan silmad,“ ütleb Ra ühes müüdis, „hakkab maa peal valge; kui ma sulen silmad, algab maa peal öö. Mina saadan inimestele üleujutuse ja süütan tule.“ Teises Egiptuse müüdis jutustatakse, et jumal Ra loodud inimesed hakkasid patustama. Siis saatis Ra nende karistamiseks maa peale oma tütre Hathori. Ta võttis endale metslooma kuju ja hakkas inimesi hävitama. Kuid Ra lõi kartma, et ta tapab kogu inimsoo, ja käskis Hathori teele kallata terve järve joovastavat jooki. Hathor jõi enese purju ja jäi magama. Sel viisil pääsesid inimesed täielikust hävimisest.

Niisuguste müütidega püüdsid preestrid inimestele sisenada hirmu jumalate ees ja endi jõuetuse tunnet. See oli kasulik kuningatele ja aadlile, kes pidasid endid jumalate saadikuteks. Teiste jumalate hulgas loeti egiptlaste juures jumaluseks ka Niilust, mille üleujutustest olenes kogu elu Egiptuses.

Tema poole palvetati ja talle lauldi teda ülistavaid hümne:

Kiitus sulle, Niilus, kes sa tuled maast,
kes sa tuled elustama Egiptust,
kes sa Ra looduna niisutad põlde,
et elustada kõiki loomi;
kes sa tood leiba, oled rikas toidult,
kes sa lood kõike ilusat,
kes sa täidad aitu ja avardad salvi,
kes sa hoolitsed vaestegi eest.

Osiris ja Isis. Laialt oli levinud maa ja viljakuse jumala Osirise ja tema naise Isise austamine. Osirisest jututati müüti, nagu oleks ta olnud kunagi Egiptuse kuningaks. Ta oli hea kuningas ja õpetas inimestele põlluharimist. Aga

Isis.

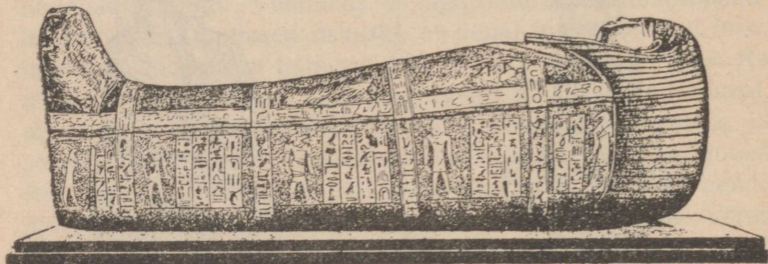
Osiris.

Osirisel oli kuri vend Sett, kes Osirise kadeduse tõttu ära tappis. Osirise poeg astus võitlusse Setiga ja võitis tema. Jumalad äratasid Osirise ellu ja tegid ta hauataguse riigi kuningaks. Selles müüdis Osirise surmast ja ülestõusmisest peegeldus egiptlaste kujutus kogu taimestiku iga-aastasest suremisest ja õitsemisest.

Egiptlased uskusid hauatagusesse ellu. Nende legendi järgi istus Osiris hauataguse riigi kohtumõistmise saalis.

Tema ees seisis kaal, millel kaaluti surnu südant, et teada saada, kas ta oli eluajal õiglane inimene ja kas ta väärrib paradiisi. Õiglane pääses paradiisiväljadele, kus oli vett rohkem kui maa peal ja kus nisu kasvas üle inimese kõrguse. Egiptlased uskusid, et kadunu elab seal igavesti jumalate seltsis, sõidab päikeselootsikus mööda maa-alust Niilust ja sööb jumalate toitu.

Mumifitseerimine ja matmine. Kadunu omaksed hoolitsesid selle eest, et surnul oleks kõike, mida tal arvati

Egiptuse sarkofaag.

tarvis minevat hauataguses elus. Nad ehtasid tema jaoks hauakambri ja täitsid selle rõivaste ja toiduga. Matmise juures ohverdati.

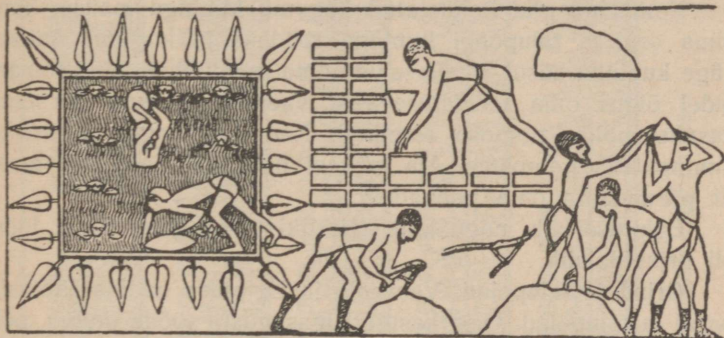
Puusärki paigutati ka papüüruserull — „surnute raamat“. See oli pihtimus, milles anti edasi surnu elusündmused. See pidi teda aitama saavutada õigeksmõistvat otsust Osirise kohtus.

Et surnu laip säiliks igavesti, balsameerisid egiptlased teda, muutsid muumiaks. Laip, millest kõrvaldati kogu sisikond, immutati soolalahusega ja täideti siis aromaatsete vaikudega. Pärast seda mähiti mummia linasesse sidemeisse ja pandi puusärki (sarkofaagi). Sel kujul säilis ta väga kaua. Palju mummiaid on säilinud tänapäevani.

Kehvikud ei saanud endile ehitada uhkeid hauakambreid. Nende jaoks oli ka „surnute raamat“ liiga kallis ja surnute balsameerimine kättesaamatu.

Preestrid õpetasid kehvikuid, et ainult sõnakuulmise ja kannatlikkusega võib saavutada paradiisi. Nad ütlesid: „Sõnakuulelik on jumalast armastatud, sõnakuulmatu jumalast vihatud.“ Kartes Osirise kohut, kandsid kehvikud kannatlikult oma rasket elu, lootes saada pärast surma tasu oma alandlikkuse eest.

Preestrid said Egiptuses rohkeid ande ja nende mõju oli suur. Hiljemini said nende võim ja rikkus isegi ohtlikuks

Telliskivide valmistamine Egiptuses.

Egiptuse kuningatele. Üks kuningatest, Echnaton, tahtis murda tugevate ja rikaste preestrite mõju. Paljude jumalate asemele pani ta kehtima ainsa jumala Atoni kumardamise, keda kujutati päikesekettana. Sel teel lootis Echnaton purustada kohalikkude preestrite võimu, kes igas ringkonnas teenisid omi jumalaid. Aga see reform ei püsinud ja pärast Echnatoni surma taastati endine usund. Preestrite rikkused hakkasid endiselt suurenema.

§ 6. Riigikord Egiptuses.

Vaarao ja tema võim. Riigi valitsemine. Kuningat nimetati „vaaraoks“. Sõna „vaarao“ tähendab „suurt maja“, s. t. kuninga lossi. Vaaraole anti jumalikku austust. Kogu Egiptus pidi teda teenima. Kogu maad peeti tema omandiks.

Vaarao valitses Egiptust oma magnaatide abil, kes pärinesid vanadest aadlisugukondadest. Nende hulgast nimetas vaarao nomarhe.

Esimeseks isikuks riigis peale kuninga oli vesiir. Ta oli vaarao peaabiliseks. Vesiir juhtis kõiki asju Egiptuses ja sai makse kõigilt nomostelt. Kõik kanalite ja tammide ehitamistööd olid tema juhtida. Ka Egiptuse sõjavägi allus vesiirile.

Nomarhid olid kohustatud koguma kuninga makse, hankima orje ja talupoegi kuninga töödeks ja koguma kaitseväge kuninga käsul. Peale tulude oma maatükkidelt oli nomarhidel õigus oma teenistuse eest vaaraole koguda ka oma kasuks makse nomose elanikelt. Nad olid nagu väikesteks kuningateks nomostes. Aja jooksul hakkasid nad oma ametit pärandama oma poegadele.

Egiptuse riik, nagu kõik teisedki tolleaegsed riigid Idas, oli orjapidajalik.

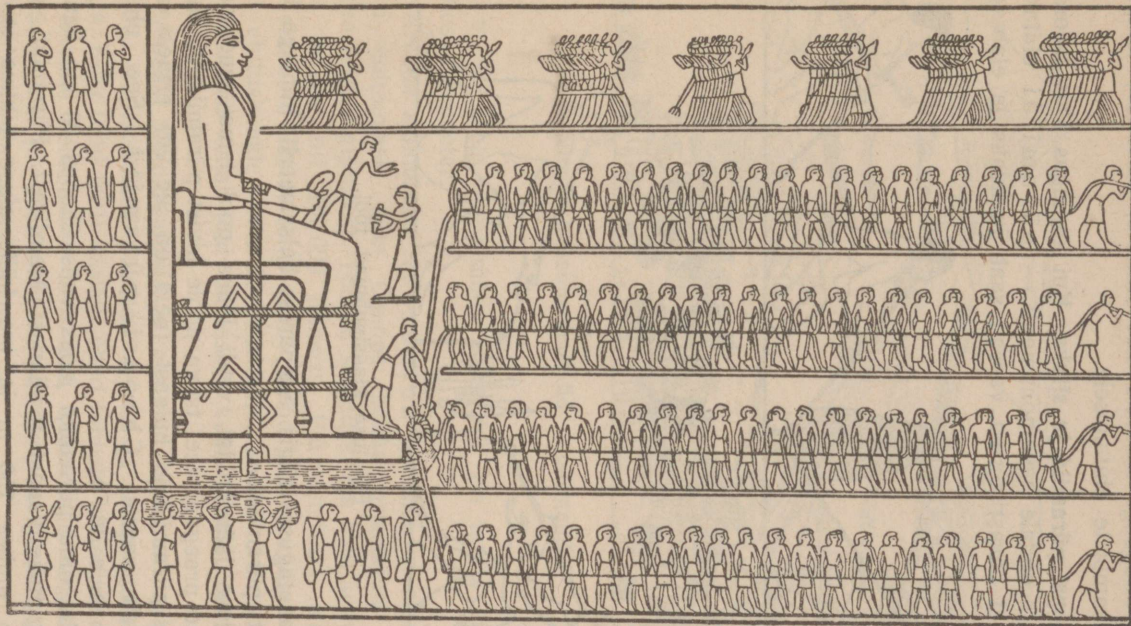
Orjad ja talupojad. Vaaraole ja Egiptuse aadlile töötasid orjad ja talupojad. Orje kasutati igasuguste tööde juures, põldudel ja ehitustöödel. Eriti laialt kasutati orjade tööd Egiptuse templite valdustes. Nii näiteks töötas Egiptuse õitseajajärgul jumal Amoni templis umbes 86 500 orja, jumal Ptahi templis üle 3000. Peale orjade töötas vaarao, aadli ja ametnikkude juures hulk talupoegi. Talupoegi oli Egiptuses rohkem kui orje.

Talupojad elasid külakogukondades. Igal kogukonnal oli oma vanem; ta allus nomarhile ja oli kohustatud täitma kõiki tema korraldusi.

Suurema osa oma tuludest pidid talupojad andma maksude näol kuninga kassasse. Nad pidid maksu maksma ka nomarhile ja oma nomose templile. Makse koguti igalt maalapikeselt, igalt tiigilt ja kanalilt, mis niisutas maad, igalt puult, mis sellel kasvas.

Makse maksti natuuras teravilja, kodulindude ja muude toodete näol. Maapidajale jäi enda elatamiseks väga vähe.

Peale maksude maksmise olid talupojad kohustatud veel töötama vaarao ja nomarhi käsul. Kõige sagedamini aeti

Raidkuju transportimine Egiptuses.

orje ja talupoegi kanalite kaevamisele, tammide, templite ja hauakambrite ehitamisele.

Cheopsi püramiid ja sfinks. Kui kuningas asus troonile, hakkas ta endale hauamonumenti — püramiidi ehitama. Arvati, et pärast surma vaarao saab jumalaks ja elab iga-

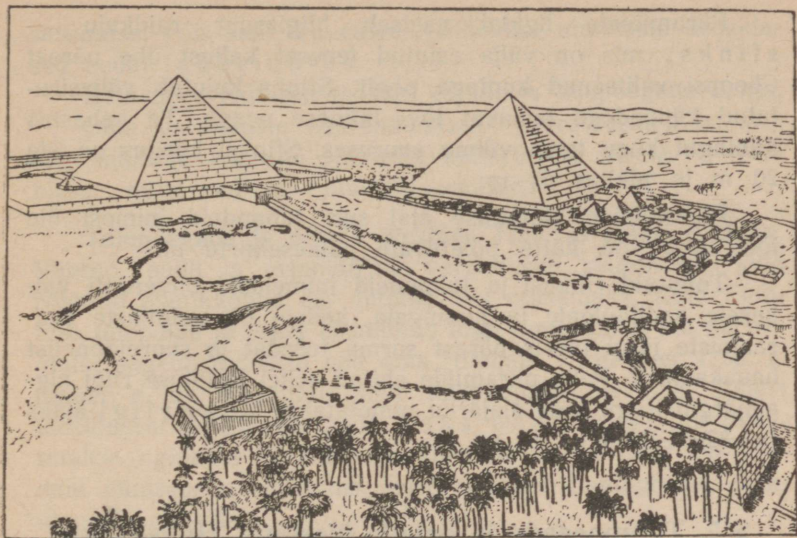

Egiptuse klaasipuhujad tööl.

vesti hauataguses riigis. Seepärast balsameeriti kuninga laip ja maeti püramiidi.

Niiluse läänekaldal, veidi lõuna pool tema suudmeala, kerkivad praegugi veel taeva poole kivist püramiidihiiqlased. Kõikide püramiidide hulgast (neid on üle 70) erineb oma mõõtudel vaarao Cheopsi püramiid. See ehitati u. 2800. a. e. m. a.

Koha oma püramiidi jaoks valis Cheops 20 km kaugusele Egiptuse vanast pealinnast Memfisest. Püramiidi kõrgus on umbes 150 m ja iga külje aluse pikkus umbes

Kuningate hauamonumendid — püramiidid.

240 m. Et teha ring ümber püramiidi, on tarvis ära käia umbes kilomeeter.

Kreeka ajaloolane Herodotos jutustab, et oma püramiidi ehitamisele ajas Cheops kokku orjastatud elanikkonna kogu Egiptusest. Töötati salkades, iga salk kolm kuud. Igas salgas oli 100 000 inimest. Püramiidi ehitati 30 aastat. 10 aastat tehti ainult teesid kivimürakate vedamiseks ehituskohale. Neid kivimürakaid, kaalult 2,5 tonni igaüks, vedasid omal jõul inimesed, keda kihutati piitsadega taga.

Mingeid tõstekraanasid ja masinaid muistsetel egiptlastel polnud. Hiiglaehitised püstitati orjade ja talupoegade raske tööga. Kõik tööd tehti käsitsi: ühed tahusid kivimürakaid, teised lihvisid neid märja liiva abil, kolmandad tassisid kive mööda valle ja püramiidiastmeid üles, neljandad surusid mürakaid tihedalt üksteise ligi.

Püramiidide ligidal asetseb hiiglasuur raidkuju — sfinks, mis on välja raiutud tervest kaljust ühe pärast Cheopsi valitsenud kuninga poolt. Sfinks kujutab väljasirutatud käppadega lamavat lõvi inimese peaga. Ta kehastas kuningat kogu tema võimu suuruses. Sfinksi kõrgus on üle 20 m ja pikkus 55 m.

Püramiidide ehitamise ajal suri tuhandeid inimesi üle jõu käiva töö kätte põletavate päikesekiirte all.

Tohutuid rikkusi ja tuhandeid inimesi ohverdati väikesele aadlihulgale ja kuningale, kellele oli egiptlaste arusaamise järgi tarvis pärast surma toredat ja suurejoonelist hauakambrit. Palju püramiide ehitati sellel Egiptuse riigi algajajärgul. Kogu seda ajajärku nimetatakse Vana riigi ajaks (a. 3200—2400 e. m. a.).

§ 7. Talupoegade ja orjade ülestõus. Hüksoslaste sissetung.

Egiptuse järgnevas ajaloos kerkib uus linn — Teebai. Ta kasvab ruttu, sinna ehitatakse templeid, ja vaaraod viivad oma asukoha sinna üle. Teebai saab Egiptuse pealinnaks. Seda uut ajajärku nimetatakse Keskmise riigi ajaks (a. 2400—1560 e. m. a.).

Egiptus hakkab uuesti tõusma. Teebai linna ümber ühinevad kõik teised piirkonnad. Vaaraod teostavad rea sõjaretki võõrastesse maadesse, eriti Nuubiasse, kust tuuakse hulk vange ja palju riisunud varandusi.

Sel ajal teostati ka rida ehitusi.

Niiluse alamjooksul kuivatati soine piirkond — Fajumi oas. Siia ehitati suur bassein veetagavaraks — Moirise järv. Vesi tuli sellesse järve Niilusest kanali kaudu. Legendi järgi voolas vesi kuus kuud kanali kaudu järve ja kuus kuud tagasi Niilusesse.

Oaasi sissekäigule oli ehitatud suur hoone, Egiptuse jumalatele pühendatud loss. Selles oli palju käike ja lossi

sattumisel võis seal ära eksida. Hiljemini nimetasid kreeklased seda labürindiks.

Kõik need ehitused teostati orjade ja talupoegade tööga.

Oma varanduste suurendamiseks korraldasid Keskmise riigi ajajärgu vaaraod sõjaretki kullarikkale maale — Nuubiasse, mille nad ka vallutasid osaliselt.

Talupoegade ja orjade ülestõus 1750. a. paiku e. m. a.

Vaarao, aadli ja orjapidajate varandused suurenesid, kuid rõhutatud elanikkonna elu muutus üha raskemaks. Kuid Egiptuse talupojad ja orjad ei talunud alati oma rasket elu nurisemata; sagedasti tõusid nad oma rõhujate vastu üles. 1750. a. ümber e. m. a. toimus suur talupoegade ülestõus. Sellest ülestõusust jutustavad meile kaks papüürust (nii nimetatakse egiptuse kirjalikke dokumente). Üks neist on Leideni muuseumis Hollandis, teist hoitakse Leningradis, Riiklikus Ermitaažis.

Ühes talupoegadega tõusid üles ka orjad. Ühes neist papüürustest on kirjutatud: „Kuninga pealinn vallutati tunni jooksul. Kuningas vangistati kehvikute poolt. Õukondlased aeti kuninga majadest välja. Ametnikud tapeti ja nende dokumendid võeti ära.“

Ülestõusnud lõhkusid kõik maksunimekirjad ja viskasid minema. Makse ei maksnud enam keegi. Kuninga kohtunikud aeti minema. Vili võeti kuninga viljasalvedest ära.

Ülestõus haaras kogu Egiptuse. Purustati tamme, kanalid täitusid mudaga. Polnud vett, millega põlde niisutada. „Jõed on tühjad, neist võib koolmekohtadel üle käia. Kaldaid on rohkem kui vett,“ öeldakse papüüruses.

Palju rikkaid tapeti ja laostati. Mõnedel õnnestus põgeneda naabermaadesse.

Kehvikud kukutasid kuninga ja ajasid rikkad laiali. Aga võimu endi käes hoida nad ei saanud; nad ei teadnud, kuidas korraldada elu uutel alustel. Seepärast oli nende võit lühiajaline.

Hüksoslased. Varsti pärast talupoegade ülestõusu liikusid Egiptusse Aasia suguharu hüksoslaste väed. Nende ker-

Makse mitte maksnud külaelanike vastutusele võtmine.

ged lahinguvankrid, mille ette olid rakendatud hobused, lõikusid egiptlaste ridadesse ja ajasid nad põgenema. Raske oli Egiptuse jalaväel vastu panna hüksoslaste suurepärasele ratsaväele. Peale selle ajasid hobused ise, kes olid selle ajani Egiptuses tundmatud, egiptlastele hirmu peale.

Hüksoslased alistasid endile Egiptuse. Nende kuningad said Egiptuse kuningateks. Nad ehtasid uhke pealinna ja ümbritsesid end uue aadliga. Kogu maa maksis neile rasket tribuuti.

Umbes 150 aastat kestis Egiptuses hüksoslaste valitsus.

§ 8. Egiptuse vallutused.

Hüksoslaste väljaajamine. Uus aadel. Hüksoslased kindlustusid põhjas, Niiluse suudmealal. Ülem-Egiptuse nomarhid valitsesid iseseisvalt oma valdusi, kuid olid kohustatud õigeaegselt koguma tribuuti hüksoslaste jaoks. Kõige võimsamateks nomarhideks olid Teebai linna valitsejad.

1580. a. ümber e. m. a. võttis Teebai linna valitseja Ahmosis ette sõjakäigu hüksoslaste vastu ja ajas nad Egiptusest välja. Pärast seda võitu kuulutas ta enese Ülem- ja Alam-Egiptuse kuningaks ja Teebai sai jälle Egiptuse pealinnaks. Teebai jumal Amon kuulutati kogu Egiptuse peajumalaks. Pärast hüksoslaste väljaajamist algab Egiptuse ajaloos Uue riigi ajajärk.

Uus vaarao ümbritses ennast nimekate ja rikaste võimukandjatega. Need võimukandjad olid väepealikud ja rikkad maaomanikud, kellele kuningas pärast sõjakäike kinkis maad, orje ja „vahvuse kulda“ (nii nimetati kärbselukujulist kuldordenit). Suur mõju oli õukonnas preestritel. Nad said kuningalt rohkeid kinke ja kogusid endi kätte suuri varandusi. Kõige rikkamad neist olid Teebai jumala Amoni preestrid. Niiviisi tekkis ülestõusu ajal hävinud vana aadli asemele uus aadel.

Egiptuse jalavägi kilpidega, odadega ja kirvestega.

Talupoegade seisukord. Sõjavägi. Talupojad jätkasid oma maa eest hiiglasuure maksu maksmist. See võrdus umbes ühe viiendikuga lõikusest. Kuninga makse pressiti välja armutult. Ühes papüüruses on säilinud talupoja seisukorra kirjeldus: „Ussid varastavad ühe, jõehobud teise poole vilja, hiired sigivad põldudel, rohutirtsud laskuvad alla... Aga seal randub ametnik; käib ümber lõikuse, saatkond on kaigastega, neegrid vitsadega. Nad ütlevad: „Anna vilja!“ Kui seda ei ole, siis peksavad nad peremeest... Ta on seotud, visatud kraavi... tema naine ja lapsed on seotud...“

Vaesunud ja maa kaotanud talupojad katsusid elada päevatööst. Aga kellel see ei õnnestunud, need ühinesid röövjõukudesse ja elasid röövimisest.

Vaarao, preestrid ja aadel kartsid uut talupoegade ja orjade ülestõusu. Et neid sõnakuulmises pidada, lõi vaarao erilise valveväe Nuubia palgasõdureist.

Vaaraod pidasid lakkamata sõdasid, vallutades uusi maid. Sõjakäikudeks oli tarvilik alatine, hästi õpetatud sõjavägi. Seda värvati talupoegade hulgast, moodustades neist jalaväesalku. Sõjaväe kõige tugevamaks osaks olid vankriväeosad, mis tekkisid pärast seda, kui hüksoslased tõid Egiptusse hobuseid. Need salgad koosnesid rikkast aadlist ja neile sai lõviosa sõjasaagist. Vankriväeosad vaatasid põlgusega jalaväe hulkadele.

Egiptuse noolekütid.

Jalaväelaste-talupoegade keskel kasvas kogu aja rahulolematuse. Seepärast võis talupoegadest värvatud sõjaväge järjest vähem usaldada ja vaaraod hakkasid palkama sõjaväeteenistusse neegrite, nubia ja liibüa pealikuid nende väeosadega.

Thutmosis III sõjaretked.

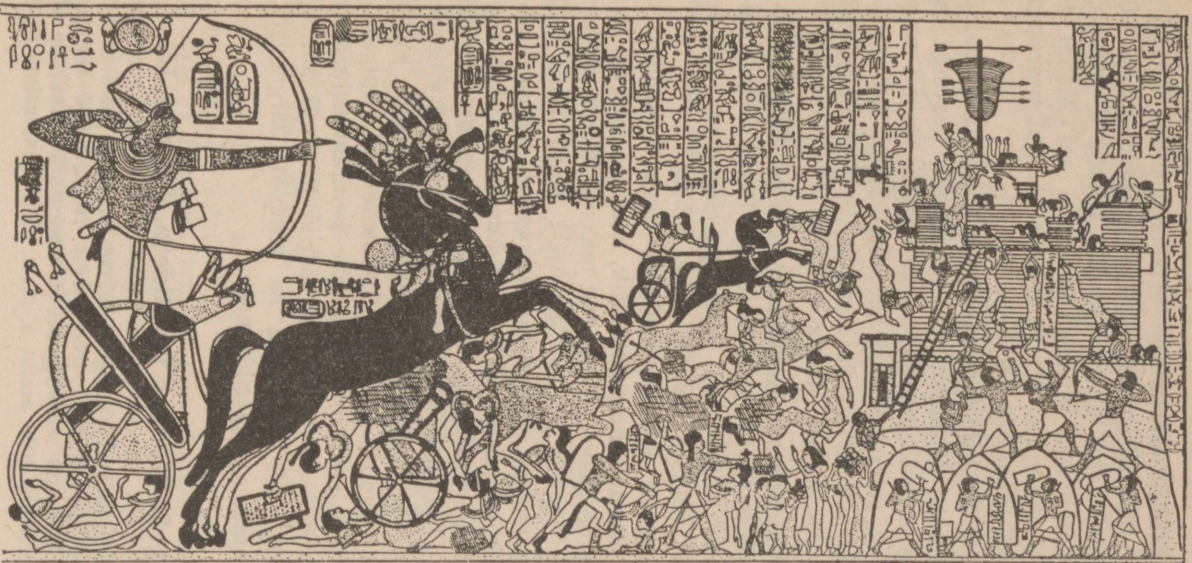
Suurimaks vallutajaks Egiptuse vaaraode keskel oli Thutmosis III. Ta elas 1500. a. ümber e. m. a. Thutmosis III viis oma vägesid kor-

duvalt Aasia suguharude vastu. Kaheksanda sõjaretke puhul jõudis ta Eufraatini ja sai kinke hetitide riigilt Väike-Aasias. Thutmosis vallutas suured maa-alad Süürias, Palestiinas ja Nuubias.

Thutmosise sõjasaagi ulatusest võib aimu saada varanduste loendi järgi, mis langesid ta kätte esimese sõjakäigu ajal. Ta sai umbes 3000 orja, palju kulda ja hõbedat, hobuseid, suuri ja väikesi kariloomi ja suure hulga vilja. Peale selle pidid alistatud maad talle maksma iga-aastast tribuuti.

Tohutud varandused, mida rööviti vallutatud maadest, jagati ära vaarao, preestrite ja sõjaväeaadli vahel.

Vaarao lahutas kõigepealt saagi hulgast suure osa „jumal Amonile“, s. t. selle templi preestritele. Näiteks kin-

Kuningas sõjavankril vaenlasi tapmas.

kis Thutmosis pärast esimest sõjakäiku jumal Amoni temp-
lile umbes 1000 orja, hulga karja ja linde, kulda, hõbedat
ja kalliskive, kolm linna Süürias, lugematu hulga põlde
ja aedu Egiptuses. Niisuguseid kinke sai Amoni tempel
alaliselt ka Thutmosis III järglastelt. Amoni preestrid said
rikkaimateks inimesteks Egiptuses.

Vaaraode röövsõjakäigud laostasid nii vallutatud maade
elanikke kui ka Egiptuse enda talupoegi: kasvasid maksud
sõjaväe ülalpidamiseks, suurem osa mehi värvati sõjaväkke
ja põllule ei jäänud kedagi töötama. Sõjad olid aga Egiptuse
aadlile, preestritele ja kuningale endale kasulikud, sest
röövitud saak langes nende kätte.

Riigi valitsemine. Kaubandus. Pärast Thutmosise sõja-
retki suurenes Egiptuse riik väga. Ühel vesiiril oli juba
raske toime tulla kõigi asjadega, seepärast tekkis kaks
vesiiri: üks valitses lõunas, teine põhjas.

Samasugune kõrge seisukoht, nagu vesiiridel, oli ka
riigikassa ülemal. Kogu rikkalik tribuut alistatud maadest
ja kõik talupoegadelt kogutavad maksud läksid riigikassasse.

Ka kaubandus andis Egiptusele suurt tulu. Egiptusse
valgus kaupadega kaupmehi mitmetest maadest. Kohale-
toodud kaubad esitati kõigepealt kuningale, ja ainult seda,
mis temale jäi müümata, võidi müüa turgudel. Kaubanduse
tõttu ilmus Egiptusse välismaa kaupu: kirjusid villaseid kan-
gaid, kuld- ja hõbenõusid, relvi, lõhnaõlisid, mustast ja
roosipuust saadusi ja muid luksusesemeid. Egiptus vedas
sisse ka tooraineid: puud, metalle ja muid ehitusmaterjale.

Kaubandus oli Egiptuses vaarao ja aadli kätes. Suurt
osa kaubanduses etendasid ka templid. Järgnevad sõjad
tegid Egiptuse veelgi rikkamaks.

§ 9. Võitlus hetiiitidega. Ramses II.

Hetiidid. Rahvaste hulgas, kellega Egiptus pidas alatisi sõda-
sid, paistsid välja sõjakad hetiidid. Need elasid Halyse jõe
orus ja Väike-Aasia mäekülgedel ja mäekurudes. Hetiitide riik kujunes
siin ligikaudu 2000 aastat e. m. a. Hetiitidest saime teada alles

Aasia vangid.

hiljuti, tänu umbes 30 aastat tagasi toimunud väljakaevamistele. Väljakaevamiste ajal avastati hetiiide pealinna varemed. Seejuures leiti palju kunstiteoseid ja kiilkirjas kirjutisi savitahvlikestel. Avastati ka katkendeid kroonikatest, hetiiide kuningate lepinguid teiste kuningatega, hetiiide seadusi ja teisi dokumente. Nende mälestusmärkide põhjal saadi kujutus hetiiide elust.

Hetiidid peaaegu ei tegelnud põllutööga, sest nende maad olid selleks vähe kõlvulised. Selle asemel oli neil arenenud karjandus ja aiandus.

Hetiidid pidasid alatasa sõdasid naabritega. Nad ei lahkunud peaaegu kunagi relvadest ja olid alati valmis sõjakäiguks.

Hetiidid alistasid endile palju suguharusid — nendele allus Väike-Aasia.

XV saj. lõpul e. m. a. hetiidid kindlustusid põhjapoolses Foiniikias ja hakkasid Palestiinasse tungima.

Foiniikia ja Palestiina kuningakesed lõpetasid tribuudi maksimise Egiptusele ja alistusid uuele valitsejale. Nad nimetasid hetiiide kuningat „suureks kuningaks“, endid aga „väikesteks kuningateks“. Hetiidid said egiptlastele tõsiseks ohuks. Kestvatest sõdadest nõrgestatud Egiptus kaotas oma valdused Süürias.

Nii kaotas Egiptus aegamööda kõik selle, mis oli omandatud suurte vallutuste ajal.

Ramses II. Võitlus hetiiitidega. A. 1292. e. m. a. astus Egiptuse troonile Ramses II. Ta kogus suure tugeva sõjaväe ja alustas otsustavat võitlust hetiiitidega. Rikkad vankriväelased läksid hetiiitide käest tagasi võitma maid, millelt nad olid harjunud tribuuti saama. Egiptuse sõjaväes oli nüüd palju palgasõdureid — liibüalasi ja nuubialasi.

Ramses II raidkuju.

Asunud sõjaväe etteotsa, liikus Ramses II Süüriasse. Ta tahtis purustada hetiiitide kuninga ainsa löögiga, kuid see ei õnnestunud tal. Hetiiitide kuningas ootas Ramsesist Kadeši linna juures Orontese jõel. Kui Egiptuse väed jõudsid Kadeši juurde, piiras rohkearvuline hetiiitide armee nad ümber ja oleks peaaegu kuninga endagi vangistanud. Ta pääses aga tänu oma haruldasele füüsilisele jõule. Ramses II oli hiiglane, kasvult peaaegu 2 m (seda võib järeldada tema muumiast). Tänu Egiptuse sõdurite vahvusele ja vaarao vaprusele õnnestus egiptlastel siiski vaenlaste ringist välja pääseda ja taganeda. Seejuures langes palju Egiptuse sõdureid Kadeši müüride all.

Meelitaja õueluuletaja kujutas võitlust Kadeši all Ramsese hiilgava võiduna. Kuid pärast seda võitlust tuli jälle koguda uut sõjaväge ja alustada sõjakäiku uuesti.

Vaarao otsustas nüüd teotseda teisiti. Ta kindlustas alguses enda taga mereäärsed linnad, et oleks mere kaudu mugav ühendus Egiptusse. Siis surus ta samm-sammult mitme aasta

jooksul seesmistest tülidest nõrgestatud hetiiidid Palestiinast ja Süüriast välja, kuni jõudis Eufrati jõe oruni.

Rahuleping. Sõda lõppes rahulepinguga Ramses II ja hetiiitide kuninga vahel. Selle lepingu järgi sõlmisid mõlemad kuningad endi vahel igavese rahu. Nad kohustusid teineteist aitama, kui neile tungib kallale mingi vaenlane või kui toimub ülestõus. Ramses II sõjad andsid Egiptusele tagasi Palestiina ja Süüria lõunapoolse osa.

Palestiina ja Süüria ei jäänud aga kauaks Egiptuse valitsuse alla. Varsti pärast Ramses II surma tabas Egiptust uus äike. Tungisid peale põhjast, Vahemere saartelt tulevad „mererahvad“. Ühel ajal nendega tungisid läänest Egiptusse Liibüa suguharud. Suure vaevaga kaitsesid vaarad endid nende uute vaenlaste vastu. Hoida enda käes Süüriat ja Palestiinat nad enam ei suutnud. Egiptuse võim oli murtud.

§ 10. Egiptuse iseseisvuse lõpp.

Vaarao Ramses II ajal saavutas Egiptus oma võimsuse uue tõusu. Tema ajal pörkasid egiptlased kokku tugeva rahvaga, kes elas Väike-Aasias, hetiitidega. Hetiidid ei jäänud tugevuselt maha Egiptuse sõjaväelastest, aga Ramses lõi tagasi kõik hetiitide pealetungid. Kuid pärast Ramsesist liikusid teised suguharud („mererahvad“) Egiptuse peale ja viimane hakkas aegamööda kaotama oma valdusi.

Klassivõitluse teravnemine. Aasia valduste kaotamisega vähenesid sõjaväelise aristokraatia ja preestrite sissetulekud. Seepärast suurenesid talupoegade maksud veelgi enam ja orje hakati eksploateerima veelgi tugevamini.

Selle tagajärjel algasid sisemaal 1200. a. ümber e. m. a. rahutused. Toimusid ülestõusud. Korid haaras Süüriast pärinev võõramaalane võimu.

Ülestõusnud röövisid oma isandate varandusi ja vallutasid templite rikkusi. Vanas papüüruses jutustatakse, et süürlane ühendas oma seltsimehi. Nad lõpetasid igasugused annetamised templitele.

Võitlus ülestõusnutega sisemaal ja väljastpoolt tulevate kallaletungide vastu nõrgestasid Egiptuse riiki. Aegamööda Egiptus nõrgenes niivõrra, et ei saanud enam vastu panna välisvaenlasele. Varsti vallutati Egiptus põhjas Liibüa ja lõunas Nuubia suguharude poolt.

Egiptus lakkas olemast maailmariik. Samal ajal suureneb preestrite võim. Teebais vallutavad preestrid riigivõimu.

Saisi ajajärk. 671. a. alistas Egiptuse vägev sõjaväeriik Assüüria, mis asetses Tigriise jõe keskjooksul. 20 aasta pärast aeti assüürlased Saisi linna nomarhi Psammetichi poolt minema ja Egiptus sai ajutiseks uuesti iseisvaks riigiks. Psammetich sai kuningaks ja Saisi linn pealinnaks.

Sel ajal alustasid egiptlased kaubanduslikku läbikäimist Kreeka kaupmeestega, kes sõitsid sageli kohale, et vahetada oma kaupu Egiptuse vilja vastu. Saisi kuningad laiendasid kaubandust kaugete Aafrika maakondadega, mis asetsesid Punase mere rannikul. Nad kaevasid kanali, mis ühendas Niiluse idapoolse haru Punase merega. Ühe Saisi vaa-rao Necho käsul saadeti kanalit mööda mitu Foiniikia laeva lõunasse, Punasesse merre. Foiniikia merisõitjad tulid kolme aasta pärast Vahemere kaudu Egiptusse tagasi.

Sel viisil teostati vana-ajal esimene reis ümber Aafrika.

Egiptuse vallutamine pärslaste poolt. Egiptuse aadel ja kaupmehed laostasid viimaks talupojad ja käsitöölised. Võitluseks välisvaenlasega ei jätkunud Egiptusel enam jõudu.

A. 525 e. m. a. vallutati Niiluse org uue riigi, Pärsia poolt, mis oli tekkinud kaugel idas Pärsia lahe rannikul. Egiptus muutus Pärsia riigi üheks maakonnaks.

§ 11. Egiptuse kultuur.

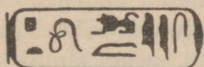
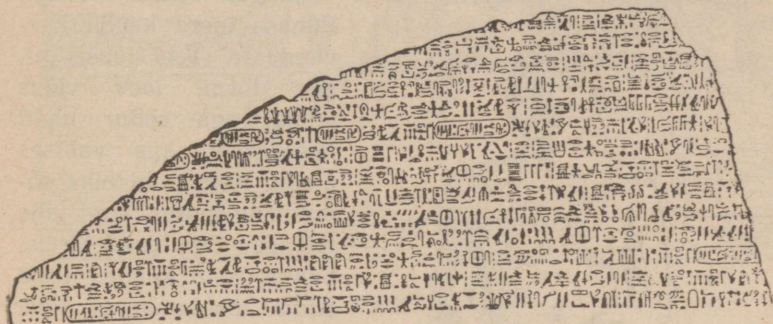
Kiri. Papüürus. Kiri tekkis egiptlastel 3500 aastat e. m. a. Meieni on säilinud hulk mälestusmärke Egiptuse kirjast mitmesugustelt aegadelt. Egiptlased kirjutasid peaasjalikult papüürusele, mis täitis neil paberi aset. Selleks lõigati papüüruse vars kihtidena ribadeks ja kleebiti kokku, kusjuures ühe riba serv paigutati teisele. Siis kleebiti need ribad kokku pikuti ükskõik missuguse ulatuseni. Papüürusrullide pikkus ulatus vahel kuni 40 m-ni. Täiskirjutatud papüürus pandi torukesse ja seoti nõõriga kinni.

Algselt kirjutasid egiptlased märkidega, millel oli jooniste kuju. Neid märke nimetatakse hieroglüüfideks. Papüü-

rustele kirjutati enamasti mitte hieroglüüfidega, vaid kiirkirjas, s. t. märkidega, millel polnud enam jooniste kuju.

Egiptuse kirjamärke luges esimesena 1822. a. Prantsuse õpetlane Champollion.

Hieroglüüfid tähistavad terveid sõnu või tähtede ühendusi. Peale selle on 24 hieroglüüfi, millega märgitakse üksi-

Kiri hieroglüüfikirjaga; all — hieroglüüfid, mis tähendavad Ptolemaiose ja Kleopatra nimesid.

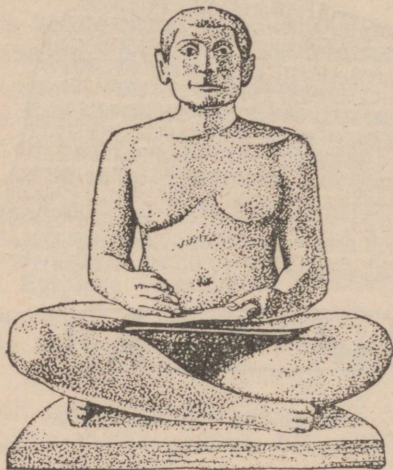
kuid tähti. Niisiis oli egiptuse kiri segakiri. Temas oli üldse umbes 700 märki.

On arusaadav, et egiptuse kirja oli hoopis raskem ära õppida kui meie oma. Õpilased õppisid kirjutajate koolides viis-kuus aastat, kuni nad oskasid vabalt kirjutada. Raske õppimise ajal karistati poisse sagedasti. Egiptuse papüürusvihikute servadel võime sagedasti kohata sääraseid vana-sõnu, nagu: „Poisi kõrvad on seljal. Ta kuulab, kui teda pekstakse.“ Aga kirjutaja olla oli väga kasulik ja auväärne, seepärast kannatasid õpilased kõik need karistused välja. Muidugi õppisid kirjutama ja lugema peamiselt rikaste ja aadlike kude pojad. Egiptuse talupojad ei tundnud kirja:

Kirjandus. Peale pealiskirjade ja muude dokumentide on meie ajani säilinud hulk egiptuse kirjandustooteid. Vaarao ja aadel armastasid kuulata jutustajaid. Vaarao ja aadli poolt armastatud teosed kirjutati üles ja pandi harilikult ühes muumiaga nende hauakambrisse.

Väga kuulus oli jutustus „Merehädalisest“. Selles jutustatakse sõduri seiklustest, kelle kuningas saatis laevaga

Punase mere kaudu kaevandusse. Teel tõusis tugev torm, laev vajus põhja, aga sõdur uhati imesaarele, kus valitses madu. Neli kuud elas sõdur mao juures, kuni talle tuli laev Egiptusest järele. Saates oma külalist teele andis maokuningas talle lõhnaõli, kallist puud, elefantiluu, ahve ja palju muid asju kingiks vaaraole (papüürust, millele see muinasjutt kirja on pandud, hoitakse alal Leningradis, Ermitaažis).

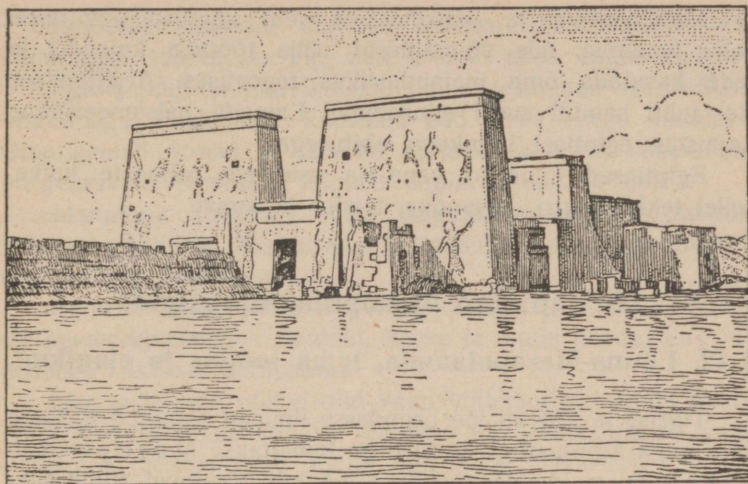

Kirjutaja raidkuju (Egiptuses).

Väga armastasid kuningad ja aadel ka jutustust ebasoosingusse sattunud suurnikust Sinuhetist. Tal tuli põgeneda Süüriasse, kus ta elas palju aastaid, kuni vaarao talle andestas. Siis pöördus Sinuhet tagasi Egiptusse ja vaarao andis talle tema varandused tagasi.

Oli jutustusi preestritest ja võluritest, kes saatsid korda ebatavalisi imesid, jumalatest, kes aitasid oma lemmik-vaaraosid jne.

Rahvahulk ei tundnud seda kirjandust. Kuid kaluritel, karjastel, kandjatel ja talupoegadel olid omad laulud ja muinasjutud. Nii näiteks viljapeksu ajal härgi ajades, kes

Isise tempel Egiptuses.

kõndisid viljavihkudel, et nendest teri välja sõtkuda, laulsid talupojad laulukest:

Pekske endi jaoks, pekske endi jaoks,
teie, härjad, pekske endi jaoks.
Pekske endi jaoks toiduks õlgi
ja oma isandate jaoks teri.
Ärge võtke endile puhkust,
praegu on ju jahe...

Arhitektuur. Egiptuse aadli losside ja majade üle võime otsustada peamiselt piltide järgi. Neid losse ja maju ehitati põletamata telliskividest ja puust, isegi sambad olid palmi-
tüvedest. Aeg on need ehitised hävitanud.

Templivaremeid on säilinud isegi tänapäevani. Neid ehitati „igavesest kivist“ — lubjakivist, liivakivist, graniidist. Poolpurunenud sambad papüüruskimbu või lootosõie kujuliste ilusate tippudega, seinte jäänused pealiskirjade ja piltidega üllatavad tänini oma iluga.

Matemaatika ja astronoomia alal kogusid egiptlased palju teadmisi, mis võimaldasid välja töötada kalendri ja seda kasutada oma majanduslikus tegevuses. Arstiteaduse alal tehti samuti suuri edusamme. Laipade balsameerimine tutvustas egiptlasi inimkeha ehitusega.

Egiptlased kuulusid vana-aja esimeste rahvaste hulka, kellel tekkisid kiri, kirjandus, teadus ja kunst.

II. Vanimad Mesopotaamia riigid.

§ 12. Lõuna-Mesopotaamia, tema loodus ja elanikud.

Tigrise ja Eufrati jõe orgudesse ilmusid elanikud niisama vara nagu Egiptussegi. Seda orgu kutsutakse Mesopotaamiaks (s. o. jõgedevaheliseks maaks). Vanimad riigid tekkisid Mesopotaamia lõunapoolses osas, mis asetses Pärσία lahe ääres.

Mesopotaamia loodus. Nagu Egiptuseski, nii ei saa ka Lõuna-Mesopotaamia maapind anda lõikust ilma niisutamata. Üle poole aasta on seal liiga palju niiskust, aga ülejäänud ajal valitseb sagedasti karm põud. Lõuna-Mesopotaamias sajab novembris ja detsembris alatiselt vihma, muutes maapinna kohati sooks. Maapind ei suuda veel ära kuivada vihmadest, kui algab märtsis Tigrise ja Eufrati üleujutus. Jõed tõusevad väga laialt üle kallaste. Vesi langeb väga aeglaselt: alles augustis-septembris lähevad jõed tagasi oma süngidesse.

Üleujutuse ajal ja pärast seda kuni novembrini püsib kuiv ilm. Maapind kuivab väga ehaühtlaselt. Kõrgetel kohtadel taheneb ta kiiresti, kuivab kivikõvaks ja praguneb. Madalatele kohtadele jääb aga vesi püsima ja moodustab soopalavikku levitavaid soid. Seepärast peab Lõuna-Mesopotaamias palju ja püsivalt töötama, et saada head lõikust.

Veeseadeldised. Lõuna-Mesopotaamia vanimad elanikud sumerid ehtasid keerulise seadeldiste süsteemi soiste maalade kuivatamiseks ja vee hoidmiseks põuase aastaaja jaoks.

Sumerid hakkasid ehitama esimesi veeseadeldisi veel enne riigi tekkimist, kui nad elasid alles suguharudena.

Põlde, juur- ja puuviljaaedu ümbritsesid nad veekindlate tammidega. Peale selle kaevasid nad terve võrgu kanaleid. Oma asulad, lossid ja templid ehtasid sumerid kunstlikele kõrgendikele, et vesi ei uputaks ehitisi üleujutuse ajal.

Maapinna kobeduse tõttu langesid kanalid ja tammid kergesti kokku ja täitusid savi ja mudaga. Seepärast nõudsid nad pidevat järelevalvet.

Sumerid külvasid oma põldudele otra ja nisu, kasvatasid keeduviljaaedades sibulaid, kurke ja muud keeduvilja; iluaedades kasvasid datlipalmid.

Mesopotaamia põllud olid väga viljakandvad muda tõttu, mida suurvesi neile kandis. Maapind oli Mesopotaamia pearikkuks. Seal polnud metsi ega maapõuevarasid.

Mesopotaamia ühendamise. Sumerid ühinesid linnriikideks. Sumerite linnadest olid tuntumad Nippur, Ur, Uruk, Lagaš jt. Iga linnriigi eesotsas seisis valitseja — patesi, kes valitses ühes aadliga.

Rahvamassi moodustasid talupojad, käsitöölised ja orjad. Linnade vahel käis alatine sõda, iga linn tahtis endale vallutada paremaid maid. Sumerid sõdisid ka neist ida pool asetseva Elami riigiga. 2750. a. paiku e. m. a. ühendas Akkadi maakonna (sumeritest põhja pool) valitseja Sargon kõik Mesopotaamia linnad üheks riigiks. Sargon hakkas end esimesena nimetama „nelja maailmakaare kuningaks“.

Aga ka pärast ühendamist ei lakanud sõjad. Sõjakad mägisuguharud teostasid idast alalisi rünnakuid ja vallutasid korduvalt Mesopotaamia riigid.

§ 13. Babüloonia riik.

Babüloonia riik. Kuningas Hammurapi. Põhja-Mesopotamias, seal, kus Tigris ja Eufrat üsna lähedale tulevad teineteisele, asetses Babüloni linn. Algul oli see väike asula,

kuid aegamööda sai Babülon kaubanduskeskuseks, sest temasse tuli kokku hulk idast läände viivaid karavaniteid.

Silmapaistvaimaks Babüloonia kuningaks oli Hammurapi (a. 2067—2025 e. m. a.). Ta ühendas oma võimu alla kogu Põhja-Mesopotaamia ja alistas endale sumerite linnad. Nii tekkis Babüloonia riik. Hammurapi nimetas ennast samuti „nelja maailmakaare kuningaks“. Babülon muutus Hammurapi ajal Mesopotaamia suurimaks, rikkaimaks ja kultuurseimaks linnaks. Babüloni järgi hakati kogu Lõuna-Mesopotaamiat nimetama Babülooniaks ja selle elanikke babülonlasteks.

Kuningas Hammurapi ja jumal Šamas.

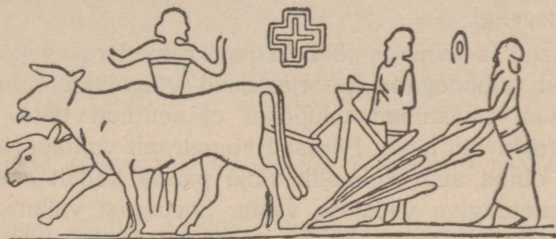
Hammurapi koostas oma riigile kogu seadusi. Need seadused pandi kirja tumedast kivist sambale, mille kõrgus oli 2,25 m ja ümbermõõt umbes 1,5 m. Kogu kivi pind oli seadusi täis kirjutatud. Ülalt oli sammas ilustatud reljeefiga, mis kujutas õigusemõistmise kaitsejat päikesejumalat ja tema ees seisvat kuningat Hammurapit. Seda kivisammast hoitakse alal Louvre'i muuseumis Pariisis.

Hammurapi seadused kujutasid endast määruste kogu majandusliku ja perekondliku elu kohta. Need seadused kaitsevad orjapidajate huvisid. „Kui keegi,“ öeldi seaduses, „varjab oma majas põgenenud orja, kes kuulub kuningale või

lihtkodanikule, ja seda ametniku nõudmisel välja ei anna, siis niisugune majaperemees tuleb surma mõista.“

Ori oli oma isanda täieliku võimu all ja pidi temale töötama. Kui ori ei kuulunud oma isandat, löigati tal kõrv maha.

Rahvas. Kaubandus. Peale orjade töötasid kuningale, suurnikele ja preestritele samuti talupojad ja sulased. Osa maid andsid nende omanikud talupoegadele väga rasketel tingimustel väikeste tükkidena rendile. Rentnik, kes oli võt-

Babüloonia ader.

nud põllutüki harimiseks, pidi selle eest maksma omanikule kolmandiku kuni poole lõikusest, kes aga oli võtnud aia, maksis kaks kolmandikku saagist.

Maata talupojad läksid viletsa tasu eest päevatööle. Nende elu oli väga raske. Talupojad pidid koos orjadega osa võtma rasketest „kuninga töödest“ kanalite ja tammide korrashoiu alal ja koormate vedamisel.

Linnakäsitöölised olid vabad, kuid neil polnud õigust võtta tellijalt kõrgemat tasu, kui oli määratud seaduses. Seaduses määratud hinnad olid aga väga väikesed.

Preestrid ja kaupmehi ei kitsendanud seadused milleski. Nad kauplesid vabalt ja soetasid endile suuri varandusi. Nad rikastusid ka sellepärast, et nad andsid väikeperemeestele laenu viljas ja rahas. Laenuvõtja oli kohustatud selle eest maksma 20—30 protsenti ja muutus võla mittetasumise korral kolmeks aastaks oma võlausaldaja orjaks. Hammurapi seaduse järgi võisid niisugused võlgnikud jälle saada

vabaks, aga polnud ainsatki seadust, mis oleks neid päästnud vaesusest ja rikaste raskest rõhumisest.

Alatine sõjavägi. Babüloni vallutamine. Babüloonia riigis oli alatine sõjavägi. Kuningas andis sõduritele nende sõjateenistuse eest väikesed maatükid. Kui sõdur langes sõjas või lahkus teenistusest vabatahtlikult, anti tema maatükk teisele sõdurile. Kui sõduri poeg hakkas pärast isa surma ise sõduriks, siis sai ta isa maatüki endale.

Sõjakäikude ajaks värvati alatisele väele abiks talupoegadest kaitsevägi.

Maksud ja kuninga tööd lasusid rahval raske koormana. Vaesunud talupoegade ja orjastunud võlgnikkude hulk suurenenes aina. Laostunud talupojad ei suutnud täita sõjaväeridades tekkivaid lünki. Pärast Hammurapit valitsevatel kuningatel ei olnud alati võimalik välja panna küllalt suurt sõjaväge pealetungiva vaenlase vastu. Seepärast vallutati Babüloonia 1800. a. paiku e. m. a. kassiitide poolt, kes olid idarohtlaist tulnud rändsuguharud. Kassiitide kuningad valitsesid maad umbes 600 aastat. Hiljemini langes Babüloonia Assüüria alla.

§ 14. Assüüria vallutused.

Assüüria loodus ja elanikud. Assüürlased elasid Põhja-Mesopotaamias, Tigriise jõe keskjooksul. Assüüria vanim pealinn on Assur Tigriisel. Assüürlased kõnelesid keelt, mis sarnanes babüloonlaste omaga. Nende riik tekkis III aastatuhande alguses e. m. a.

Tigriise jõe orus tegelesid assüürlased põlluharimisega, kuid mäenõlvadel oli ülekaalus karjandus ja küttimine. Peale selle olid mäenõlvad Assüüriast ida pool väga rikkad maapõuevarade poolest. Sealt saadi vaske, seatina, hõbedat ja, mis eriti tähtis, rauamaaki. Assüürlased õppisid raua töötlemata ja sellest põllutööriistu ja relvi valmistama. See andis neile tohutuid paremusi naaberriikide suhtes, kellel polnud

Assüüria sõdurid ujuvad üle jõe täispuhutud nahkkottidel.

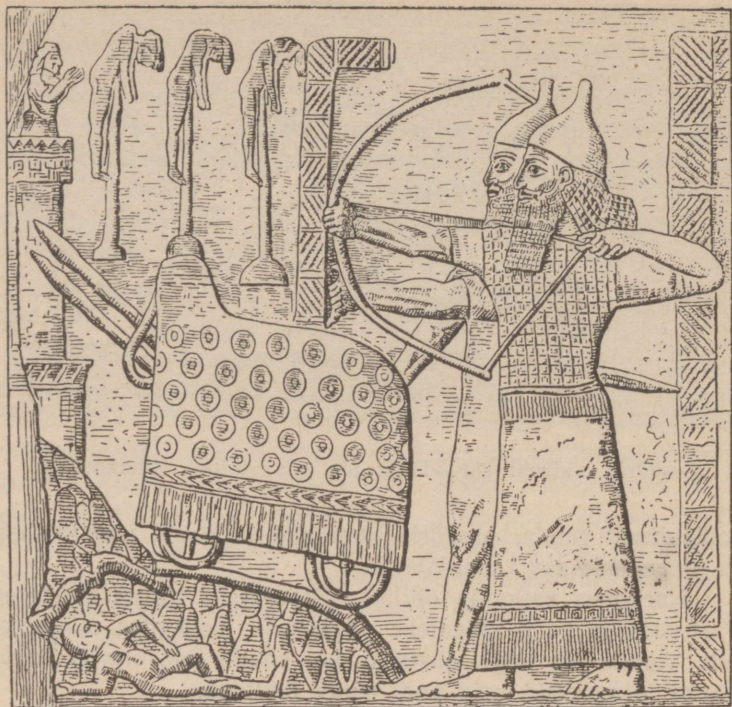
küllaldaselt rauda. Assüüria kuningad teostasid vallutusretki ja omandasid suuri maa-alasid.

Harjumus raske ja ohtliku küttimisega tegi assüürlased vastupidavateks ja julgeteks sõduriteks. Laskudes mägedest alla Tigriise jõe orgu, alistasid nad endile seal elavad suguharud ja sundisid neid endi jaoks töötama.

Tiglatpilesar (a. 745—727 e. m. a.). Assüürlased hakkasid järk-järgult teostama sõjaretki ikka kaugemale ja jõudsid Vahemereni. VIII sajandi keskel e. m. a. muutsid õnnestunud sõjaretked Assüüria tugevaks sõjaväeriigiks.

Assüüria kuningaist oli suurimaks vallutajaks Tiglatpilesar. Tal oli mitmekümne tuhandest mehest koosnev alatine sõjavägi. Seda nimetati „kuninga sõlmeks“. Sõdurite ridadesse võisid astuda kõik assüürlased, rikkaimatest kehvikuteni, kellel polnud lapikestki oma maad. Sõduritele olid tasuks rikkalik sõjasaak ja vallutatud linnad, mis anti sõduritele riisumiseks.

Sõjavägi. Suurte sõjakäikude ajaks kutsus kuningas kokku erilised maakaitseväed abiks alatisele sõjaväele. Rikkad assüürlased sõitsid välja sõjavankritel või ratsahobustel.

Assüüria kuningas Tiglatpilesar piirab linna. Kuninga ees taraan müüri purustamas. Ülal teivaste otsa aetud vangid.

Odade, mõõkade, vibude ja nooltega relvastatud talupojad astusid jalaväkke. Kõige vaesemad said relvastise kuninga ladudest. Pronkskilbid kaitsesid sõdureid vaenlase noolte ja kivide eest. Assüüria kilbid olid väga suured, seepärast oli erilisi kilbikandjate väeosi, kes sammusid eesmistes ridades.

Assüüria sõdurid liikusid kiiresti headel teedel, mis olid ehitatud kuninga käsul. Jõgede ületamine ei teinud sõduritele raskusi. Nad puhusid nahkkotid õhku täis ja ujusid nende abil üle jõe. Samadest kottidest tehti sillad. Kokku-seotud kotid tõmmati üle jõe ja kaeti hagudega. Niisugustest sildadest läksid üle isegi rasked vankriväeosad.

Assüürlaste tabavate noolte ja vankriväe hirmsa pealetungi eest polnud pääsu lahtises võitluses. Linnade kõrged müürid polnud samuti mitte kindlaks kaitseks Assüüria sõdurite vastu. Nad ümbritsesid piiratud linna ja pildusid sellesse kivipildujate abil raskeid kive või nõusid põleva tõrvaga. Kindluse pakse müüre lõhuti taraanil abil. See oli vaskse otsaga ja kettide küljes rippuv hiiglapalk, mida võidi edasi-

Assüüria sõdurid loevad tapetud vaenlasi maharaiutud peade järgi.

Assüüria sõdurid loevad tapetud vaenlasi maharaiutud peade järgi. pealisi karju, veeti minema hunnikuid kulda, hõbedat, vaske, elevantilud ja muid väärtuslikke esemeid.

Oma distsiplineeritud ja hästi väljaõpetatud sõjaväega teostas Tiglatpilesar III suuri vallutusi. Ta alistas Babüloonia, vallutas Süüria ja maksustas tribuudiga juudi riigid Palestiinas. Tiglatpilesar läks Egiptuseni ja purustas selle piiril Egiptuse vaarao väe. Põhjas tungis ta kuni Urartu riigini, mis oli assüürlaste alatiseks vaenlaseks.

Urartu riik. Urartulased olid Taga-Kaukaasias Vani järve ääres elavad sõjakad suguharud. Nad tegelesid peamiselt karjandusega. Nende maa oli rikas metallidest ja urartulased olid kuulsad oma pronkstoodete, relvade, nõude ja iluesemete poolest. Assüürlased teostasid sõjaretki urartulaste rikastesse maadesse, tuues sealt kaasa suure saagi.

tagasi kõigutada ja lüüa vastu müüri. Siis asetasi assüürlased müüride äärde redeleid ja tungisid nende abil linna.

Vallutatud maade orjastamine. Iga võidu järel õiendasid Assüüria kuningad arveid võidetutega. Tuhandeid sõjavange torgati teiba otsa või löödi nende pead maha. Kümned tuhanded veeti Assüüriasse ja müüdi seal orjadeks. Laastatud kohtadest aeti minema sajatuhande-

Kuid IX saj. e. m. a. ühinesid Urartu suguharud üheks riigiks ja hakkasid ründama Assüüriat, vallutades tema põhjapoolsed maakonnad. Urartu sai tugevaks riigiks. Üks tolleaegne kuningas Menua hakkas oma valdusi laiendama ja alistas põhjas mitmed Taga-Kaukaasia suguharud.

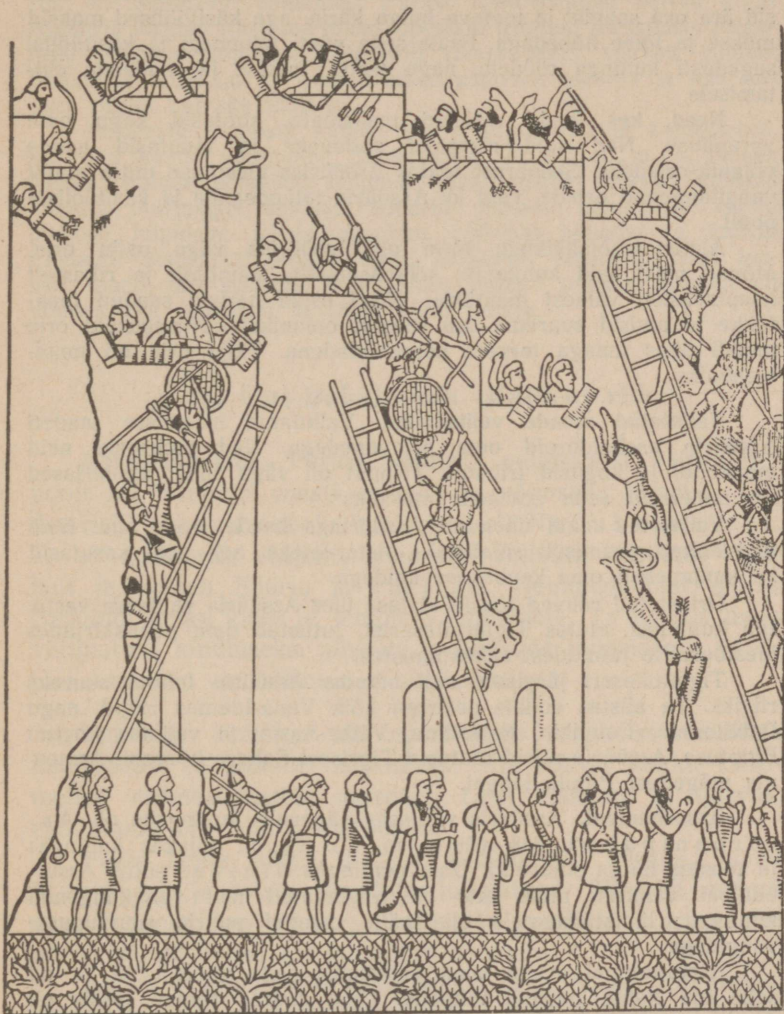
Nõukogude Armeenias Erivani linna juures on tänini säilinud Urartu kindluste varemeid ja kaljudel võib näha Urartu kuningate kiilkirjalisi pealiskirju, milles jutustatakse nende võitudest. Suurimaks vallutajaks oli Argišti, kes valitses VIII saj. e. m. a. Ta teostas Assüüria vastu 14 võidukat sõjaretke. Tema pealiskirjad on täis kirjeldusi tema poolt riisitud saagist. Ta sai tohtu hulga vange ja väga palju loomi.

Hiiglasaagid muutsid Urartu tugevaks riigiks. Riigi suurimaks ja ilusaimaks linnaks oli pealinn Tušpa Vani jõe ääres. Linn oli piiratud kivimüüridega ja temani oli veetud kanal, mis andis joogivett 80 km kauguselt, sest Vani järve vesi ei kõlvanud juua. See Menua poolt ehitatud kanal on säilinud tänapäevani.

Kui Assüüria kuningas Tiglatpilesar andis tugeva löögi urartulastele, lakkasid nad tungimast Assüüria piiridesse ja tugevdasid oma kallaletunge Taga-Kaukaasiale. Veel tänini püsib siin urartulaste poolt kaevatud kanaleid. „Urartu“ nimeus on säilinud Ararati mäe nimes. Vallutanud lõunas urartulaste maakonnad, suurendas Assüüria oma valdusi ka teistes kohtades. Vägeva kuninga Assurbanipali (VII saj.) ajal ta sai hiiglariigiks. Mitmesuguste suguharude (kaldealaste) surve all langes aga hiljemini ka Assüüria.

§ 15. Assüüria sõjaväeriik ja selle langus.

Elanike seisukord. Suurnikud ja preestrid olid Assüürias oma varanduse tõttu nii tugevad, et nad sundisid kuningat neid vabastama igasugustest maksudest ja kohustustest kuninga vastu. Samasuguseid soodustusi said ka mõned suured linnad, kus oli palju rikkaid kaupmehi.

Linna vallutamine assüürlaste poolt ja vangide äraviimine.

Ex bibl. univ. Ta

Talupojad ja käsitöölised maksid suuri makse. Talupojad andsid ära osa saagist ja teatava hulga karja, aga käsitöölised maksid makse ja lõive hõbedaga. Peale selle võeti talupoegi ja käsitöölisi sagedasti kuninga töödele, nagu teede, losside ja kindluste ehitamisele.

Need, kes jätsid maksud maksmata, kaotasid kogu oma varanduse. Nad said rikastest sõltuvaks ja muutusid nende võlgnik-orjadeks. Seepärast tekkis Assüürias ülestõuse mitte ainult vangilangenud orjade, vaid ka Assüüria talupoegade ja käsitööliste poolt.

Alatiste sõjakäikude tõttu oli Assüürias väga palju orje. Mõned neist said kuningalt, sõjaväeaadlilt, templitelt ja rikastelt kaupmeestelt väikesi maatükke. Need orjad harisid saadud maatükke ja andsid suurema osa saagist omanikele. Niisuguseid orje müüdi ühes maaga tervete perekondadena. Palju orje oli majateenijaks.

Vallutatud maade valitsemine. Vallutatud maadesse saadeti Assüüria asehaldureid oma sõjavägedega. Nad valitsesid neid maakondi ja kogusid tribuuti. Tribuut oli väga suur; assüürlased ise nimetasid seda „raskeks maksuks“.

Vallutatud maid ühendati Assüüriaga heade teede abil. Neid teid ehitati peamiselt sõjalisteks otstarveteks, aga neid kasutasid ka kaupmehed oma kaubakaravanidega.

Orjastatud rahvad tõusid alatasa üles Assüüria valitsuse vastu. Iga kuningas, alates Tiglatpilesarist, jutustab oma pealiskirjades ülestõusnute julmadest rahustamistest.

Tiglatpilesari järglaste ajal muutus Assüüria tohutu suureks riigiks. Ta alistas endale peaaegu kõik Vana-Idamaa riigid, nagu Babüloonia, Foiniikia, Palestiina, Väike-Aasia, ja vallutas koguni Egiptuse. Assüüria piirid ulatusid Tigrisest Sahara kõrveni, Armeenia mägedest Pärsia laheni.

Assurbanipal. Assüüria viimseks vägevaks kuningaks oli Assurbanipal (a. 668—626 e. m. a.). Ta oli sõjakas kuningas ja teostas hulga sõjaretki. Oma pealinnas Ninives sõitis Assurbanipal vankris, mille ette oli rakendatud neli vangilangenud kuningat; linnatänavatele olid välja pandud puurid suursuguste vangidega.

Assurbanipal erines oma eelkäijaist selle poolest, et ta oli selle aja kohta haritud inimene. Oma suures Ninive lossis oli Assurbanipalil eriline ruum raamatukogu jaoks. See oli esimene tõeline raamatukogu maailmas. Kõik seinad olid ülalt alla kaetud savist kiilkirjatahvleid sisaldavate kastidega. Need mitmesuguse sisuga (müüdid, ajaloolised jutustused jt.) tahvlid on säilinud tänini ja nad on ka läbi loetud.

Assüüria langus. Assüüria kuningate poolt loodud laialdane riik oli seesmiselt ebakindel. Pärast Assurbanipali surma algas Assüüria langus. Alistatud maad lõpetasid tribuudi maksmise, palgalised lahkusid sõjaväest; lõppesid rikast saaki andvad võidud. Laostatud talupojad ei saanud enam sõjaväes teenida ja olid niiviisi riigile halvaks kaitseks.

Assüüriale tungisid kallale Iraani suguharud ja kaldealased, kes olid kanda kinnitanud Babüloonias. A. 612 e. m. a. langes Ninive. Kaldea sõjaväed tungisid linna; nende säravad vankrid vurasid mürinaga tänavail. Sõdurid pikkade piikide ja verest punaste kilpidega tapsid elanikke, röövisid hõbedat ja kalleid esemeid. Suurnikud pandi raudu, ülejäänud elanikud, isegi lapsed, tapeti, linn hävitati, kuningaloss süüdati põlema. Kunagi nii võimas riik purustati ja tema võim langes.

§ 16. Uus-Babüloonia (Kaldea) riik.

Nebukadnetsar. Pärast Assüüria vallutamist kaldealaste poolt sai Babülon uuesti rikkaks ja võimsaks linnaks. Kaldea Babüloni kuulsaimaks kuningaks oli **N e b u k a d n e t s a r**. Ta oli meisterlik väejuht; tema ajal vallutati Assüüria lõplikult ja alistati Süüria ja Palestiina. Nebukadnetsar ehitas Babüloni hulga losse ja templeid jumalatele. Ta muutis linna võitmatuks kindluseks, piirates ta paksude müüridega. Babüloni varemed on säilinud tänapäevani.

Babülon. Babülon sai nüüd kogu idapoolse maailma kaubanduse ja kultuuri keskuseks. Siia sõitsid kokku kaupmehed mitmesugustest maadest. Linn rikastus ja kasvas, elanikkude arv ulatus 100 000-ni.

Päris kalda ääres asetses kuningalinn lossiga, jumal **M a r d u k i** ja teiste jumalate templitega. Siin oli samuti suur linnaosa, kus elasid suurnikud ja preestrid. Kuningalinn oli ülejäänud linnaosast lahutatud kanaliga.

Kanali ja linnamüüri vahel elasid käsitöölised. Kõverates, keerulistes ja kitsastes tänavates ja soppides asetsesid nende väikesed põletamata telliskividest ehitatud majad.

Babüloni turuväljak asetses väravate taga, Eufraati ja kanali vahel. Nendest väravatest viis välja suur karavanitee,

nn. „kuningatee“. Teid ja kanaleid, mis olid kaubateedeks, läks Babülonist üle kogu maa laiali.

Sada aastat pärast Nebukadnetsarit viibis Babülonis kreeka ajaloolane Herodotos. Ta kirjeldab seda linna järgmiselt:

„Babülon asetseb laialdasel madalikul, tal on nelinurga kuju, mille iga külje pikkus on 120 staadioni (umbes 20 km). Niisugune on linna suurus. Ta on ehitatud nii toredasti, nagu mitte ükski meile tuntud linnadest. Babülon on kõigepealt piiratud sügava ja laia, veega täidetud kraaviga. Linna ümber on telliskividest tehtud ja tõrvase massiga ülekallatud müür... Müüri mõlemale servale on püstitatud ühekordsed teineteise vastas seisvad tornid; nende vahele on jäetud läbikäik neljale hobusele. Müüris on 100 väravat, mis terveni on tehtud vasest, vaskrõngastega ja -põikpuudega.“

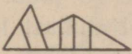
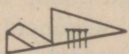
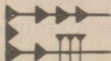

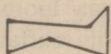
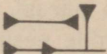
Edasi mainib Herodotos, et oma Iraanis sündinud ja mägimetsadega harjunud naisele Semiramisele lasknud kuningas teha „rippuvad aiad“. Rippuvateks nimetati neid sellepärast, et nad asetsesid kunstlike küngaste astmetel. Sinna juhiti ka vett niisutamiseks. Need aiad vaimustasid kõiki, kes neid nägid. Kreeklased lugesid neid aedu „maailma imede“ hulka. Selles Herodotose kirjelduses on palju liialdusi ja fantaasiat, aga kahtlemata oli Babüloni linn tol ajal suur ja rikas. Kõik Babüloni rikkused ja toredus olid loodud orjade, käsitööliste ja talupoegade tööga. Ainult kuningas, rikkad kaupmehed ja preestrid kasutasid seda toredust. Kehvikud elasid endiselt väljapääsematus vaesuses.

Babüloni langus. A. 538 e. m. a. ligines Babülonile Pärsia kuningas Kyros. Juba varemini võttis ta Babülonilt ära kõik maad Süürias ning Palestiinas ja lõikas Babüloni kaupmeestele ära tee Vahemerele. Babüloni kaubandus langes. Babüloni kaupmehed lootsid, et nad Pärsia valitsuse all jälle oma kaubandust saavad suurendada, ega hakanud Kyrosegagi sõdima. Nad avasid linnaväravad ja lasksid Pärsia väed sisse. Nii vallutasid pärslased Babüloni ilma võitluseta.

§ 17. Assüüria-Babüloonia kultuur.

Mesopotaamia kultuuri loojaiks olid sumerid. Nendelt õppisid babüloonlased ja assüürlased tundma veeseadeldiste ehitust, põlluharimist, ehitustööd ja võtsid üle ka kirja ja teaduse.

Kiri. Kiri tekkis sumeritel umbes 5000 aasta eest. Mesopotaamias polnud kive ja papüürust nagu Egiptuses, seepärast kirjutasid sumerid savile. Savist valmistasid nad neli-

Ideogramm	Ülemineku märk	Kiilutaoline märk	Esialgne tähendus
			inimene
			jalg

Babüloonia kiilkirja areng.

nurkseid tahvlikesi ja joonistasid neile pulgakesega joonisõnu. See vanim kiri tuletab meelde egiptuse hieroglüüfe.

Aja jooksul lihtsustasid kirjutajad oma kirja.

Seetõttu, et kirjutati pulgakesega niiskele savile, muutusid piltsõnad kiilrühmadeks. Kiilud asetsesid igas rühmas isemoodi. Osal märkidel oli tervete sõnade tähendus, mitmed märgid said tähtede tähenduse, aga enamik neist tähistas üksikuid silpe.

Täiskirjutatud tahvlike põletati ja muutus kivikõvaks. Märke oli üle 500 ja kirjutamise õppimine oli väga raske. Sumerite kiilkirja omandasid neilt paljud naaberrahvad.

Babüloonia kiilkirja oli niisama raske lugeda nagu egiptuse hieroglüüfegi. Tema avastamiseks töötas palju õpetlasi mitukümmend aastat. Kiilkirja lugemise meetodi avastas

Grotfend. Lõplikult lahendas kiilkirja lugemise inglase Rawlinson.

Usund ja müüdid. Babüloonlased austasid jumaladena taevakehi — Päikest, Kuud ja viit planeeti. Kui pealinnaks sai Babülon, tegid Babüloni preestrid ja kuningad peajumalaks kohaliku jumala Marduki, kuulutades tema kõikide jumalate kuningaks.

On säilinud babüloonlaste müüt, mis on tekkinud juba sumeritel. See jutustab maailma loomisest. Alguses polnud ei maad ega taevast, vaid ainult meri. See meri esines koletise Tiamati kujul. Temaga astus võitlusse jumal Marduk. Ta tappis Tiamati ja lõikas selle veekoletise keha pooleks. Ühe poole koletise kehast tõstis ta üles ja tegi sellest taeva, teisest poolest aga maa, mere ja jõed. Siis viskas ta üle maa laiali taimede seemneid, lõi mullast loomi ja inimesi ja ehitas selle järel templeid ja linnu.

Babüloonia luuletaja jätkas seda müüti. Tema jutustuse järgi ehitas Marduk pärast maailma loomist taevasse templi ja Babüloni linna, mille eeskujul siis ehitati maapealne Babülon Marduki templiga. Nii ülistasid preestrid pealinna Babüloni ja oma jumalat Mardukit.

Põldu harivas Babüloonias austati viljakuse jumalat Tammuz'i. Müüt Tammuzist sarnaneb Egiptuse müüdiga Osiris'est. Jutustati, et Tammuz suri ja sattus maa-alusesse riiki. Maa peal lakkas elu, taimed närtsisid. „See, kes hellitab idusid maa peal, ei ela enam. Maa jõu valitseja ei ela enam,“ nuttis jumalanna Ištar taga oma surnud meest Tammuzi. Ta läks talle järele maa-alusesse riiki. Suurte raskustega õnnestus Ištaril läbi pääseda allmaailma seitsmest väravast ja Tammuzi tagasi tuua maa peale. Tema tagasitulekuga elustus kogu loodus.

Eepos Gilgameš'ist. Muistse sangar-kuninga Gilgameši seiklustest oli koostatud sumerite muinaslugude põhjal suur lugulaul. Gilgameš oli „kaks kolmandikku jumalat ja üks kolmandik inimest“. Koos oma sõbraga sooritas ta mitmeid vägitegusid: ta tappis lõvi ja hävitas riigis kõik

Marduk võidab koletise.

kurja, lõi maha hirmsa hiiglase, põlise seedrimetsa valitseja, ja võitis taevahärja. Lugulaulu lõpul jutustatakse sellest, kuidas Gilgameš läks kaugele matkale, et teada saada surematuse saladust. Aga surematuks saada tal ei õnnestunud.

Legend veeuputusest. Väga huvitav on legend, mis on seotud levinud pärimusega ülemaailmisest veeuputusest. Selles legendis jutustatakse, kuidas kord Gilgameši vagale esiisale Utnapištīm'ile unes ilmus jumal. Ta hoiatas Utnapištīmit, et maa peale saadetakse inimestele karistuseks nende pattude eest veeuputus. Soovides päästa Utnapištīmit tema vagaduse pärast, käskis jumal ehitada teda suure laeva ja asuda sellesse. Utnapištīm tegigi nõnda ja võttis endaga laeva kaasa kogu oma pere, aga samuti mõned loomad (kodu- ja metsloomi) ja mitmesuguste taimede seemneid.

Vaevalt koitis hommikune valgus, kui ilmus hiiglasuur must pilv. Saabus pimedus. Algas ülemaailmaline veeuputus.

Surm haaras maa. Hävis kõik, mis oli elav. Üksnes Utnapištimi laev ujus ääretul veepinnal. Kuus päeva kestis hirmus torm. Seitsmendal päeval rahunes meri ja laev peatus mäel.

Gilgameš võidetud lõviga.

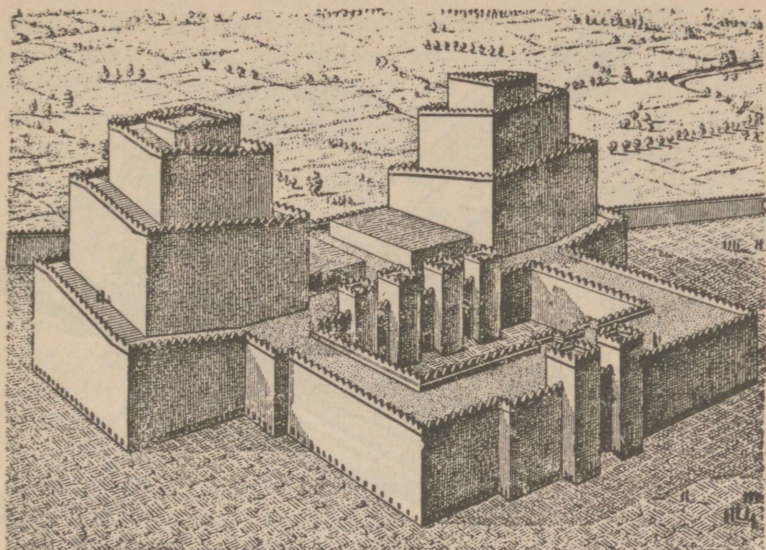
Kui vesi hakkas langema, laskis Utnapištim laevast välja linnud ja loomad. Maa peal algas uuesti elu. Jumal polnud alguses rahul, et laeva pääses peale Utnapištimi ka loomi. Kuid siis ta halastas ja kinkis Utnapištimile ja tema perekonnale isegi surematuse.

Selle legendi on tekitanud saagedased veeuputused, mis esinesid Mesopotaamias Tigrise ja Eufrati jõe suurvee tagajärjel. See legend oli rahva hulgas laialt tuntud. Hiljemini võtsid selle üle muistsed heebrealased.

Astronoomia ja matemaatika.

Sumeri ja Babüloni preestrid panid aluse astronoomiale — teadusele taevakehade liikumisest. Nad tundsid hästi tähtede asetust taevalaotusel ja nende liikumisteesid. Seda oli tarvis selleks, et teada, kunas algab üleujutus, et seada selleks ajaks kõik kanalid ja tammid korda. Oma vaatlusi tegid preestrid templitornidel. Taevakehade liikumise järgi saanud preestrid teada jumalate tahtmist ja ennustasid tulevikku.

Babüloonia aasta koosnes 12 kuust ja kuu 4 seitsmepäevasest nädalast. Iga nädalapäeva nimetati ühe tähtsama taevajumala nime järgi. Babüloonia kalendri alused läksid üle roomlastele, kes hiljemini vallutasid Idamaad, ja roomlastelt tänapäeva rahvastele.

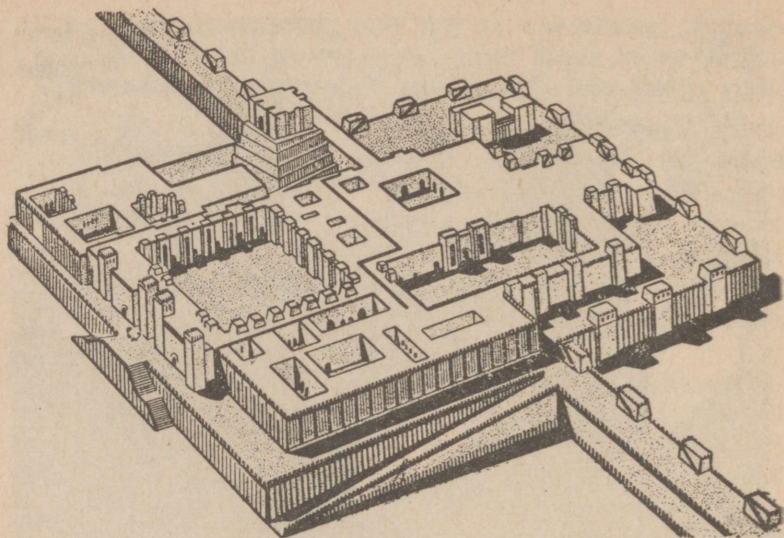
Anu-Adadi tempel Assuris (rekonstruktsioon).

Babüloonlased arvestasid, et taevavõlv teeb ringi 24 tunni jooksul. Iga tund koosnes 60 minutist. See Babüloonia ööpäeva jaotamine on püsinud meie päevini.

Astronoomilisteks arvutusteks, ehitustöödeks ja veeseadeldiste ehitamiseks oli vaja matemaatika tundmist. Babüloonlased ja assüürlased tundsid hästi geomeetriat.

Kõik need babüloonlaste astronoomilised ja matemaatilised teadmised läksid üle kreeklastele ja kreeklastelt Euroopa rahvastele.

Arhitektuur ja skulptuur. Mesopotaamia rahvas õppis varakult püstitama templeid ja losse. Väljakaevamistel avastati esimesena Korsabad'i loss (Ninive linna juures). Losse ehitati sagedasti astmetena tõusvate tornide näol. Neid ehitati peamiselt savist valmistatud telliskividest. Eriti tähelepanuäratavad on Assüüria kuningate lossid. Nende seinad olid kaunistatud arvukate bareljeefidega, mis kujutasid epi-

Assüüria kuninga loss Korsabadis (rekonstruktsioon).

soode sõjaretkedest ja pilte rahuaegsest elust. Lossi sissekäigul seisid hiiglasuured tiibadega härjad inimpeadega. Nad pidid kaitsema lossi ja selle elanikke kurjade demonite eest, kelle olemasolu assüürlased uskusid.

Tuhanded orjad ehtasid neid losse ja templeid. Orje saadi peamiselt assüürlaste poolt vallutatud sõjavangidest. Palju orje töötas ahelates või jalaraudades, teised olid üks-teisega ühendatud raudvitste abil, mis olid kinnitatud rõngaga nende vööde külge. Orje valvasid relvastatud valvurid. Meie ajani on säilinud hulk sellesisulisi kujutisi.

III. Foiniikia. Juudamaa. Pärsia.

§ 18. Foiniikia.

Vahemere idarannikul, Liibanoni mägede juures, asetses Foiniikia. Kohati ulatuvad mäed siin päris mere äärde välja, kohati aga taanduvad rannikust kaugemale, ja

seal lõikub siis meri maasse, moodustades abajaid ja lahti. Foiniikias polnud tasandikke, kus oleks võinud suuremal määral tegelda karjapidamise või põlluharimisega. Ainult mäenõlvadel ja siin-seal lahtede ääres kasvatati õlipuid ja viinamarju. Mererannikul, sobivate lahtede ääres, tegeldi kalapüügiga. Aegamööda kasvasid siin kalurite asundustest linnad. Peamiselt aga tegelesid foiniiklased kaubandusega.

Α Α Α

Foiniikia linnad. Iga Foiniikia linn oli iseseisev ja moodustas eri riigi. Igas linnas oli oma kuningas ja nõukogu rikkaimaist kaupmeestest.

Ε Ε Ε

Foiniikias oli palju orje. Kõige rohkem tarvitati orjade tööd laevadel, kus neid kasutati sõudjatena. Sõudjate tööd loeti raskeimaks. Kaupmehed kinnitasid orjad ahelatega laeva külge, kartes, et nad võiksid sõidu ajal hakata mässama.

Λ Λ Λ

Μ Μ Μ

Σ Σ Σ

Igal linnal oli oma kaitsejumal. Jumalatele püstitati Egiptuse eeskujul suurepäraseid templeid. Linnadest paistis välja Tüüros ja Siidon.

Alfabeedi areng: vasakul foiniikia tähed, keskel vana-kreeka tähed, paremal ladina tähed.

Peaaegu kõik Foiniikia linnad olid sunnitud maksma tribuuti esialgu egiptlastele, hiljemini assüürlastele. Ainult Tüürose linn ei maksnud alatist tribuuti.

See oli hästikindlustatud linn, mis asetses osaliselt mererannikul ja osaliselt lähedasel kaljusel saarekesel. Niisugune Tüürose asend muutis tema hoopis vallutamatuks kindluseks, isegi assüürlased ei saanud teda vallutada. Foiniikia linnade õitseage kuulub X—VIII sajandisse e. m. a.

Kaubandus ja merisõit. Kolooniad. Foiniikias arenes varakult kaubandus. Foiniikia kaupmehed vedasid oma maalt

välja kalu, veini, oliiviõli, seedripuid ja käsitöösaadusi: hõbe- ja klaasnõusid ja kirjusid kangaid. Foiniikia oli eriti kuulus oma purpurvärvi poolest. Seda heledat ja vastupidavat värvi saadi erilistest tigukarpidest, mida leidis meres ainult Tüürose linna juures. Tigukarpe tõid välja orjad, keda foiniiklased sundisid sukelduma merepõhja. Foiniiklased kauplesid ka orjadega, ostes kokku sõjavange neist maadest, kus palju sõditi.

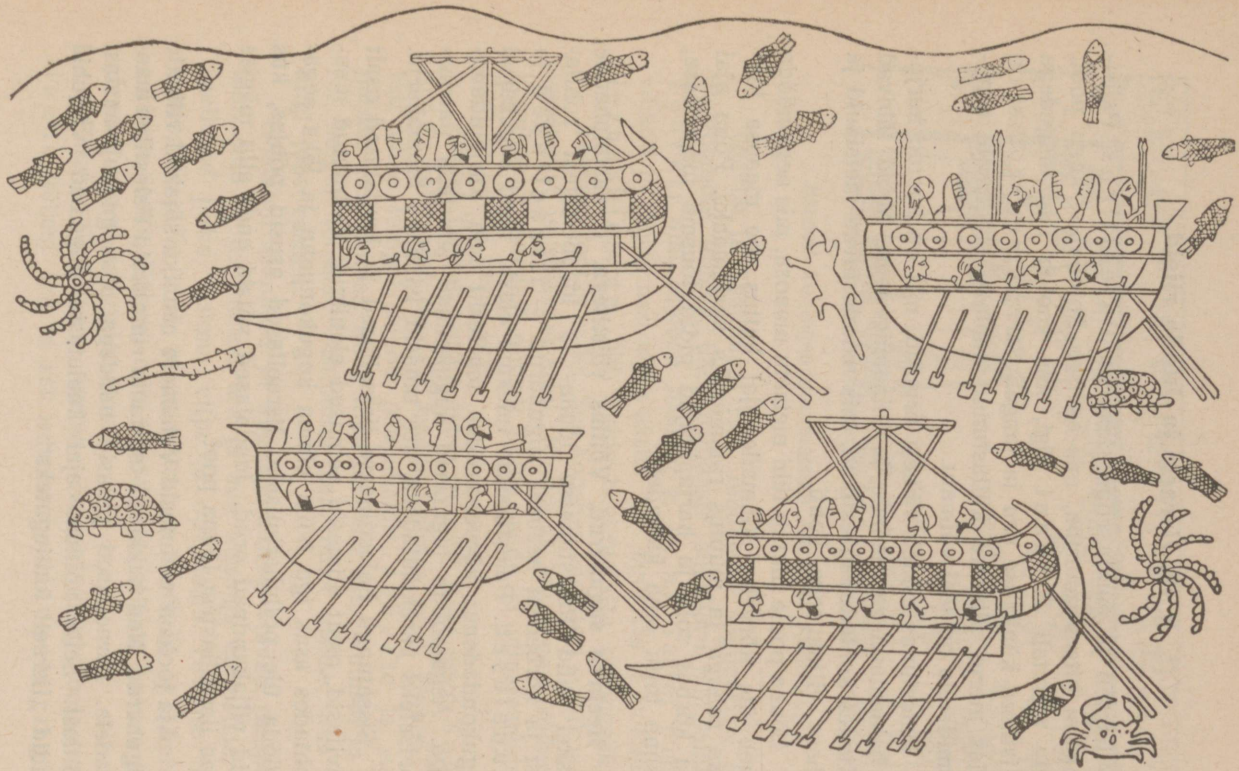
Orjade, maagi, kulla, elevandiluu jms. otsingutel liikusid Foiniikia kaupmehed kogu Vahemerel. Nad sõitsid läbi Gibraltari väina Euroopa rannikut mööda põhja poole kuni Britanniani. Nad purjetasid samuti Aafrika lääne-rannikut mööda.

Teel riisusid Foiniikia kaupmehed vastutulevaid laevu ja rannikuäärsete linnade ja külade elanikke, röövisid rahulikke kodanikke ja müüsid neid orjadeks.

Foiniiklased olid vahvad merisõitjad. Oma laevadel tungisid nad Vahemere kaugeimatesse kohtadesse. Rannikutele ehtasid nad sadamaid peale- ja mahalaadimiseks. Aja jooksul muutusid need sadamad Foiniikia kaupmeeste asunduslinnadeks. Nii tekkisid Foiniikia kaubanduskolooniad. Need asetsesid Vahemere saartel ja tema rannikul. Eriti oli foiniiklaste poolt asutatud palju kolooniaid Hispaania kagurannikul (näiteks Cadix).

Nende suurimaks kolooniaks oli *Kartaago*, mis muutus hiljemini iseseisvaks riigiks (Põhja-Aafrikas).

Foiniikia kultuur. Puutudes kokku mitmesuguste rahvastega omandasid foiniiklased nende rahvaste kultuuri ja kandisid selle edasi teistesse maadesse. Foiniiklased löid oma kirjanduse, mis osaliselt on säilinud meie ajani. II aastatuhandel e. m. a. koostasid foiniiklased tähestiku 22 tähest. See kiri oli lihtsam ja sobivam kui egiptuse hieroglüüfid või babüloonia kiilkiri. Seepärast levis foiniikia tähestik väga laialdaselt. Sellele on rajatud kreeka tähestik, millest on pärit peaaegu kõik tänapäeva tähestikud.

Foinikia laevad.

§ 19. Iisraeli ja Juuda riigid.

Iisraeli ja Juuda riigid tekkisid Palestiinas. Palestiina on kitsas maariba, mis asetseb Foiniikiast kagu pool. Teda niisutab Jordani jõgi, mis voolab läbi mägedega palistatud künkalise oru ja langeb Surnumerre. Vesi on selles meres niivõrra küllastunud soolast, et elusate organismide elu on seal võimatu.

Palestiinas esineb väikesi orgusid, mis on kaetud karja- ja heinamaadega, aedade ja viinamägedega. Maad läbivad paljudes kohtades mäestikud, mis moodustavad metsikuid ja vähese viljakusega kohti.

Lõuna poole ulatub tühi metsatu maaosa, mis aegamööda läheb üle kõrveks. Vihmade ajal kattus see maaosa lopsaka rohuga ja muutus rammusaks karjamaaks. Põua ajal aga kõrbes rohi ja karjapidajad pidid tõusma mägedesse, otsima toitu oma karjadele.

Heebrea suguharud. Võitlus vilistitega. II aastatuhande keskel tulid Palestiinasse lõuna- ja idapoolsetest rohtlastest ja kõrbedest heebrea suguharud — iisraellased ja juudalased. Palestiinasse tulekuni elasid need suguharud sugukondadena; kõrveoasides tegelesid nad karjapidamisega. Aegamööda lagunesid sugukonnad suurteks patriarhaalseteks perekondadeks, kes omasid isiklikke loomakarju.

Sissetungil Palestiinasse iisraellased ja juudalased osalt hävitasid, osalt alistasid eelmised elanikud. Vallutatud maa-kohtades asus iga hõim elama kogukonnana ja läks aegamööda üle põlluharimisele. Iisraellased asusid põhjas, kus olid viljakandvad orud. Juudalased võtsid endi alla mägise maa iisraellastest lõuna pool.

Aja jooksul vallutasid Vahemere ranniku sõjakad vilistite suguharud. Nad hakkasid teostama rünnakuid Palestiina maalaladele. Iisraellased pidasid nendega peaaegu saja-aastast võitlust. Selle võitluse ajal kuulutasid julgemad väejuhid endid „Iisraeli kuningateks“.

Iisraeli kuningas kummardab Assüüria kuningat.

Taaveti ja Saalomoni riik. Juudalaste suguharude lõplik ühendamine toimus ühe juudalaste suguharu juhi kuningas Taaveti ajal (umbes 1000 a. e. m. a.). Taavet purustas vilistid ja tõrjus nad mere äärde. Siis kuulutas ta pealinnaks Jeruusalemma. Nii tekkis heebrealaste kuningriik.

Taavetit toetas aadel. See koosnes endistest sugukondade vanemaist ja sõjaväelastest. Kuningas jagas oma sõduritele kogukonna maadest ohtralt põlde, aedu ja viinamarjaistandusi ja kinkis neile orje.

Pärast Taaveti surma astus troonile tema poeg Saalomon, kelle ajal teostati Jeruusalemmas suuri ehitusi. Ehitati uhke tempel Juuda peajumalale Jahve'le ja suurepärase kuningaloss. Need tööd nõudsid suuri kulusid ja suures hulgal töökäsi. Saalomon suurendas makse, mis olid niigi juba rasked.

Alistatud elanikud ja kogukondadena elavad talupojad kisti oma tööde juurest ära ja aeti kuninga ehitustele. Iisraellased pidid tasuma vilja ja oliiviõliga Tüürose linna kuningale selle eest, et ta muretses seedreid ja küpresse ehituste jaoks. Rahva, eriti iisraellaste hulgas, kasvas järkjärgult tugev rahulolematus.

Pärast Saalomoni surma langes põhjapoolne osa Juuda küljest ära ja sai iseseisvaks Iisraeli riigiks.

Talupoegade seisukord. Läbi Palestiina viisid kaubateed, mis ühendasid Egiptust Mesopotaamiaga. Ühenduses sellega tekkis linnades turge, kuhu sõitsid kokku kaupmehed oma kaupadega.

Kauplemisega rikastunud aadel hakkas talupoegade kogukonnamaid ära võtma. Esimestena andsid eeskuju kuningad, kes võtsid endale neile meeldivaid aedu ja viinamägesid. Suurnikud ja sõjaväeaadel võtsid talupoegadelt maid võlgade katteks. Talupoegade seas tekkis palju võlaorje. Kõik see kutsus esile tugeva rahulolematuse talupoegade hulgas.

Sagedased kuningatevahelised sõjad, samuti sõjad Assüüriaga laostasid viimaks talupoegade majapidamise. Siin-seal puhkes rahvaliidumisi aadli ja rikaste vastu.

Iisraeli ja Juuda riigi langus. Sel ajal hakkasid Iisraeli riiki ründama assüürlased. Seesmine võitlus ja sõda Juuda riigiga nõrgestasid Iisraeli riigi. Ta ei suutnud kaua assüürlastele vastu panna. A. 722 e. m. a. vallutasid assüürlased lõplikult Iisraeli riigi ja Juuda kuningad tunnistasid endid Assüüria kuninga „teenriteks“ ja kohustusid talle tribuuti maksma.

Juuda riik kestis veel natuke üle saja aasta. Aga 586. a. e. m. a. vallutasid Nebukadnetsari väed ka Juuda riigi. Kuningaloss hävitati, Saalomoni suurepärase tempel põletati maha ja juudalased viidi babüloonlaste poolt vangi.

Nii kaotasid oma iseseisvuse Iisraeli ja Juuda riik.

Vanast juuda kultuurist annab tunnistust hulk mälestusmärke. Heebrealastel tekkis väga varakult oma kiri. Nende kultuuri peamälestusmärgiks on Piibel. See raamat sisaldab heebrea kirjanduse tooteid, kroonikaid, hulga müüte ja muid legende.

§ 20. Pärsia.

Maa ja rahvastik. Usund. Vanad pärslased elasid Iraani kiltmaal. Kaks kolmandikku sellest kiltmaast on kõrved ja soolakud. Vihma sajab siin harva: suvel kuivavad jõed ja järved ära. Harimiskõlvulist maad on vähe.

Iraani mäed on rikkad raua ja vase, mitmevärvilise marmori ja kalliskivide poolest.

Pärslased tegelesid põlluharimisega, külvasid hirssi, otra, nisu ja pidasid puuviljaaedu. Kiltmaa avaratel lagedikel uitasid rändavad karjapidajad. Põlluharijate ja karjapidajate vahel valitses alatine vaen.

Pärslased uskusid heade ja halbade vaimude olemasolusse. Kõikide heade vaimude kuningaks pidasid nad Ormuzd'i. Nende legendi järgi on tema keha taevavalgusest, tema riided üle külvatud tähtedega ja päike ise on tema kõiknägija silm. Kurjuse jumalat nimetati Ahriman'iks. Pärslased arvasid, et ta elab kõrves igaveses pimeduses ja on loonud kõik kurja maa peale, nagu haigused, õnnetused ja kurjad teod. Ormuzd ja Ahriman pidavat endi vahel igavest võitlust, mis peab lõppema headuse võiduga. Teiseks jumalaks peale Ormuzd'i oli päikesevalguse jumal Mithra.

VI saj. keskel ühendas Pärsia kuningas Kyros (a. 550—529 e. m. a.) oma võimu alla kõik Iraani kiltmaal elavad suguharud.

Nende hulgas vallutas ta ka Meedia riigi, mis asetses Pärsiast loode pool. Oma sõjaväega läks Kyros Väike-Aasiasse ja vallutas selle, tungides otse Egeuse mere rannikuni. Pärast seda alistas ta Foiniikia ja Palestiina ja a. 538 e. m. a. võttis Babüloni linna ja tegi selle Pärsia pealinnaks. 525. a. vallutas Kyrose poeg Kambysees Egiptuse. Nii ühendati kõik Vana-Idamaa riigid pärslaste poolt üheks suureks riigiks.

Dareios ja tema reformid. Pärast Kambyseese surma püüdsid mõned vallutatud rahvad Pärsiast lahti lüüa. Algas võitlus, mis lõppes kuningas Dareios'e ajal (521—486 e. m. a.). Dareios alistas Pärsiale uuesti kõik varemini vallutatud ringkonnad ja tugevdas riiki.

Kunagi veel polnud Pärsia olnud nii võimas ja rikas. Tema piirid ulatusid Induse jõest Sahara kõrveni. Pärsia riigi kaldaid uhtsid Musta, Egeuse, Kaspia, Araali ja Punase mere ning Pärsia lahe ja India ookeani veed.

Oma riigi kogu tohutu maa-ala jagas Dareios provintsideks — satraapiateks. Satraapiaid valitsesid asehaldurid, keda nimetati satraapideks. Nad pidid hoolitsema

maksude õigeaegse maksmise eest. Peale kuninga poolt määratud maksude kogusid nad rahvalt veel suuri makse enda kasuks. Satraapidel oli suur võim. Nad vahistasid ja hukkasid inimesi ilma iga-suguse kohtuta, ajasid talupoegi „kuninga töödele“ jne.

Satraapide järele valvasid salajased kuninga ametnikud — kuninga „silmad ja kõrvad“. Nad teadustasid kuningale kõigest, mis tehti satraapiates.

Kuningas oli täielikuks peremeheks riigis. Tema korraldusi täideti tõrkumatult. Kõik alamad värisesid tema ees.

Teed ja kaubandus. Igale poole Pärsia riiki oli ehitatud teesid. Nad ühendasid pealinna kõikide satraapiatega. Kõige suurema tee pikkus Pärsia riigi pealinnast Egeuse

mereni oli 2500 km. Seda teed nimetati „kuninga teeks“. Seda mööda liikus korrapäraselt kuninga post.

1—2 km kaugusele üksteisest olid üles seatud ratsanikud; nad andsid tähtjalisi teateid edasi ratsakiirkäskjalga-

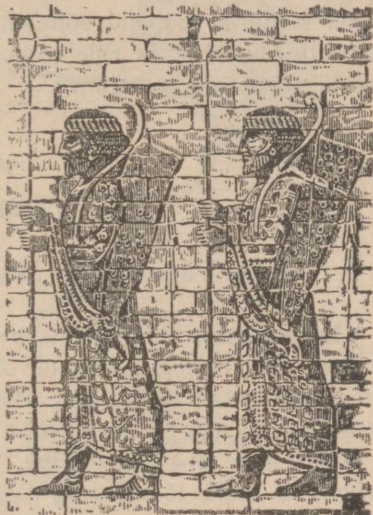

Pärsia kuningas Dareios.

dena. Üks ratsanik kihutas 1—2 kilomeetrit läbi ja andis teate edasi teisele ratsanikule, teine järgmisele jne. Niiviisi läbis „post“ hiiglapika vahemaa ükskõik millisest satraapiast pealinnani kahe-kolme päevaga. Mitte asjata ei öelnud kreeklased, et Pärsia kuningas sööb oma pealinnas Egeuse merest püütud värsket kala.

Teed teenisid mitte ainult sõjalisi eesmärke, vaid rahuldasi ka kaubakaravanide tarvidusi. Kaupmehed võisid kartmatult liikuda oma kaupadega, sest teesid kaitseisid valvurid. Tänu hästi korras hoitud teedele oli soodustatud Pärsia kaubandus Indiaga ja Vahe-mere riikidega.

Pärsia kuninga rikkused. Dareios sai igal aastal kõigist oma satraapiatest hiiglahulga kulda. Seda hoiti suurte kangidena lossi varakambaris. Dareiose ajal hakati esmakordselt lööma kuld-mün-te. Mündi ühel küljel oli kujutatud Pärsia kütt, teisel küljel oli kuningas Dareiose näopilt. Neid mün-te nimetati „dareikideks“.

Pärsia sõjamehed.

Oma uude pealinna Persepolis'esse ehitas Dareios suurepärase lossi. Kõigist satraapiatest veeti siia kallihinnalisi materjale. Egiptuse, Babüloonia, Foiniikia ja teiste maade parimad meistrid töötasid lossi ehitamisel.

Kuningalossi täitsid umbes 15 000 teenrit. Kuningavalve koosnes 1000 ratsanikust ja 10 000 jalaväelasest. Kuningat ümbritses kuulmatu toredus. Ta kandis kullaga õmmeldud purpurrõivaid. Keegi ei julgenud kuningale läheneda, et teda

mitte rüvetada oma hingeõhuga. Suurem osa satraapiate tuludest kulus kuninga õukonna ülalpidamiseks.

Ajal, kui kuningas ja aadel uppusid toredusse ja rikkusse, elasid Pärsiale alistatud riikide elanikud viletsat, poolnälgi-vat elu. Suured maksud laostasid kunagi õitsenud linnu.

Pärsia enda elanikkond ei maksnud makse, kuid talu-pojad olid kohustatud andma kuningale sõjaväge ja tegema talle rikkalikke kinke. See laostas neid samuti nagu maksud laostasid vallutatud maakondi. Ainult sõjaväelise jõuga sai hoida alistatud rahvaid sõnakuulmises. Seepärast ei püsinud määratu suur Pärsia riik kaua. A. 330 e. m. a. ta vallutati kreeklaste poolt ja lagunes.

IV. Vana-India.

§ 21. Vana-India. Maa ja selle elanikud.

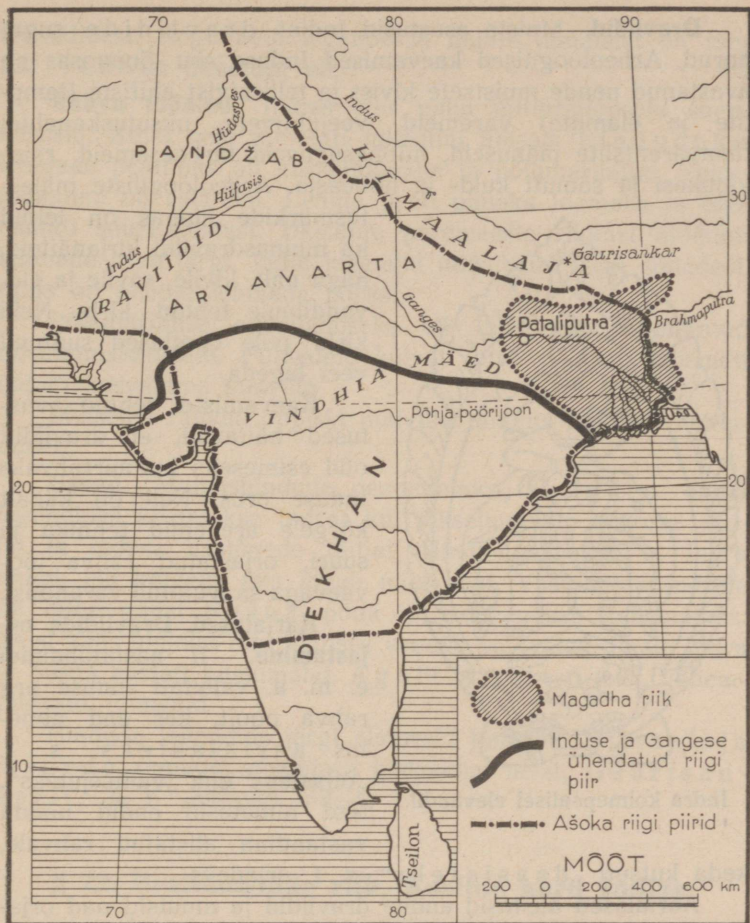
India loodus. India asetseb Aasia lõunaosas. India põhja-poolset osa nimetati muiste Ariavarta'ks ehk valluta-jate, aarialaste maaks. Põhja poolt piiravad teda kõr-ge te Himaalaja mägede ahelad, lõuna poolt kõrb ja Vindhia mägede riba. Nende mägedega lahutatakse Ariavarta India lõunaosast, Dekhan'ist.

Ariavarta koosnes kahe jõe, Induse ja Gangese viljakandvatest orgudest.

Indus saab alguse Himaalaja mägede tippudest, kus sulav lumi tekitab kiirevoolulisi jõgesid. Need jõed toidavad Indust. Industel on viis lisajõe ja ta voolab India ookeani lääne-ossa. Nende jõgede viljakandvat orgu nimetatakse Pand-ža b'iks (Viie jõe maaks).

Himaalaja mägedest lähtub ka Ganges, mis voolab India ookeani idapoolsesse ossa. Ganges moodustab Ariavartas teise laialdasema ja viljakandva oru.

India loodus üllatab oma toreduse ja grandioossusega. Juba muistsel ajal vaadati Indiale kui imedemaale. Tema

Vana-India kaart.

läbipääsematus põlismetsades ja tihedais bambustihnikuis elutseb mitmesuguseid loomi ja mürgiseid madusid.

Troopika äike ja tormid, Induse ja Gangese uputused hävitasid ja laostasid India elanikke. See kõik tekitas neis hirmu looduse ees.

Draviidid. Muiste asustasid Indiat draviidide suguharud. Arheoloogilised kaevamised Induse oru lõunaosas on avastanud nende muistsete kivist ja telliskivist ehitiste (tempelite ja elamute) varemeid, veejuhtmete, niisutuskanalite, tänavarentslite jäänuseid, mitmesuguseid tarbeesemeid, raidkujakesi ja samuti kuld- ja hõbeasju. Arheoloogiliste mälestusmärkide hulgas on leitud ka muinasdraviidi kirjanäiteid, nagu näit. kivile, savile ja elevandiluule tehtud kirju. Neid kirju pole õpetlased suutnud veel lugeda.

Kaevamistel tehtud avastused näitavad, et draviidid olid esimeseks kultuurrahvaks Induse orus. Neil oli küllalt kõrgele arenenud tehnika ja suuri, orjastatud rahva töövaevaga saavutatud varandusi.

Aarialased. Draviidide orjastamine. II aastatuhandel e. m. a. vallutati Induse org rahva poolt, kes end nimetas aarialasteks, s. t. „õilsateks“ ehk „valitsejateks“. Nad nimetasid endid nõnda vastandina alistatud rahvale,

keda kutsuti „daasiateks“, s. t. orjadeks.

Aarialased alistasid endile draviidid ja muutsid nad orjadeks. Uued valitsejad omandasid draviidide kultuuri. Nad löid Induse orgu mitu väikest riiki. Iga riigi eesotsas seisis kuningake, keda kutsuti radžaks. Sõdade ajal ühinesid need väikesed riigid üheks suureks riigiks, ja siis sai selle valitsejaks maharadža („suur kuningas“). Radžad pidasid sõdu ja valitsesid riiki.

Võitlustest aarialaste ja daasiate vahel, sõdadest ja India kõige varasemast ajajärgust saame teateid vanimatest India

Indra kolmepealisel elevandil.

legendidest. Kogu neid legende ja müüte jumalaist on tuntud veda'de nimetuse all.

Rahva tööalad. Indias elas palju mitmesuguseid suguharusid. Kõiki neid nimetati hiljemini ühiselt hindudeks. Hindude peatöök oli karjapidamine ja põlluharimine. Veisepidamine oli esikohal. Lehma peeti pühaks loomaks ja talle osutati suurt austust. Üksikute peremeeste rikkust mõõdeti lehmade arvu järgi. India legendid jutustavad isegi sõdadest, mida on peetud lehmade pärast.

Põlluharimise edendamiseks oli Induse orgu ehitatud niisutamiskanaleid. Põldudele külvati otra ja riisi, hiljemini hakati kasvatama puuvilla.

Muistsed rahvad õppisid puuvilla tundma kõigepealt hindudelt.

Usund. Muinashindude peajumalaks oli Indra. India legendides ülistatakse Indrat kui piksejumalat, niiskuse andjat ja Induse lisajõgede täitjat. Hindud arvasid, et Indra annab elu kõigele, mis liigub maa peal. Vastandina Indrale oli teine jumal Sušna põua ja veepuuduse kehastajaks. Need kaks jumalat olid alatises vaenus omavahel. Peale Indra ja Sušna austati tulejumalat Agni't ja rohkesti teisi, vähemtähtsaid jumalaid.

Hindude legendide järgi elutsesid jumalad Himaalaja mägede tippudel, peamiselt kõrgeimal neist, Gaurisankaril, s. t. „säraval mäel“.

§ 22. Brahmaanide riik. Kastide kord Indias.

Sõdurid ja brahmaanid. Gangese ja Induse jõe oru vallutamise ajal aarialaste poolt paistis eriti silma rühm tugevaid ja rikkaid sõdureid. Nende valduses olid suured maad, rikas sõjasaak ja rohkearvuliselt orje alistatud rahvastest.

Pärast Gangese oru vallutamist moodustusid suured riigid ja nende elanikud hakkasid elama rahulikku elu. Kõrvuti sõduritega nihkusid esile preestrid-brahmaanid.

Vana-India sõdurid.

Alguses nad olid vaid jumalate kõrgemateks teenijateks. Hiljemini hakkasid nad valvama mitte üksnes usukommete, vaid ka kuninga seaduste täitmise järele.

Manu seadused. Brahmaanide poolt pandi kirja „Manu seaduste kogu“. See brahmaanide püha raamat esitab ühiskondliku korra aluseid ja brahmaanide jumalate austamise kombeid. Vastavalt nendele alustele jagunevad inimesed nelja üksteisest erinevasse klassi ehk kasti.

„Manu seadustes“ öeldakse, et peajumal Brahma loonud oma huultest brahmaanide kasti, oma kätest sõdurite kasti, puusadest põlluharijate kasti ja jalgadest orjade kasti. Niisugust inimeste jaotamist kastidesse peeti jumalikuks korralduseks. Seepärast pidi brahmaane austama kui esimest ja kõrgeimat kasti.

Sõdurid kuulusid teise kasti. Nemad olid kohustatud kaitsema riiki, pidama korda ja vahvalt käituma sõjas. Põlluharijad pidid tootma kõiki aineid, mis olid vajalikud brahmaanidele ja sõduritele elamiseks. Lõpuks orjad pidid teenima kolme kõrgemat vabade kasti. Orjad olid kõige raskemas

seisukorras. Nad allusid karmidele karistustele ja seaduse järgi oli lubatud neid isegi tappa.

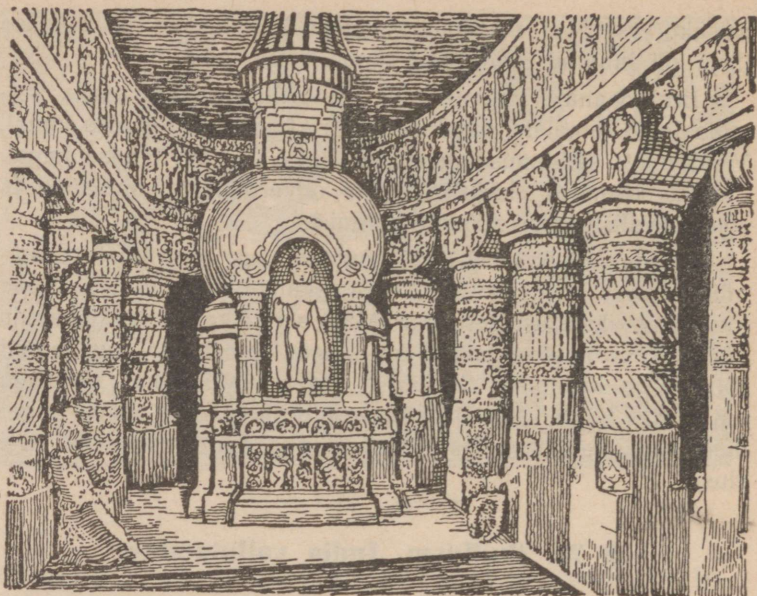
Brahmaanide valitsuse all sai eriline austus osaks kolmele India jumalale, need olid: Brahma — loomise jumal, Višnu — säilitamise jumal ja Šiva — hävitamise jumal. „Manu seadused“ kirjutasid ette ohverdamise jumalatele ja rohkearvuliste pisikommete täitmise.

Brahmanistlik kord, brahmaanide tõus ja jumalate austamine kehtis Gangese kesk- ja alamjooksu piirides. Selle jõe alamjooksul asetses suur Magadha riik. Brahmaanide võimu kasvamisega hakati ka Magadha rahvaid tugevamini rõhuma ja kurnama. Seepärast algasid Magadhas varemini kui teistes kohtades väljaastumised brahmaanide vastu. Sage-dane kuningate vahetus oli tavaliseks nähtuseks selle riigi elus.

§ 23. Buddhism. India vallutamine.

Buddha päritolu. Brahmanistliku korra kukutamine Indias on seotud budhismi nimetuse all tuntud õpetuse laialdase levikuga. Legendi järgi kuulutas seda õpetust Buddha.

Buddha päritolust ja tema õpetuse sünnist jutustab meile legend järgmist. Himaalaja eesmäestiku ja Gangese vahel asetses väike Sakya suguharude riik. Muistses legendis jutustatakse, et Sakya riigi radžal sündis poeg. Ta oli väga mõtlik ning tõsine laps ja hakkas varakult huvi tundma mitmesuguste eluliste küsimuste vastu. Ta sai suurepärase hariduse. 29-aastasena jättis kuningapoeg lossi ja oma perekonna maha ja läks kaugele rändama. Sakyamuni — nii kutsuti teda rändamise ajal — ei uskunud brahmaanide õpetust inimeste jagamisest kastidesse ega ka brahmanistlikke jumalaid. Ta asus kõrbe ja andus mõtisklustele inimelust. Viimaks, nii ütleb legend, pärast pikkade aastate mõtiskelu, leidis Sakyamuni vastuse kõigile teda piinavatele küsimustele. Sellest ajast peale sai tema nimeks Buddha, s. t. „Valgustatu“ (tõeleidja).

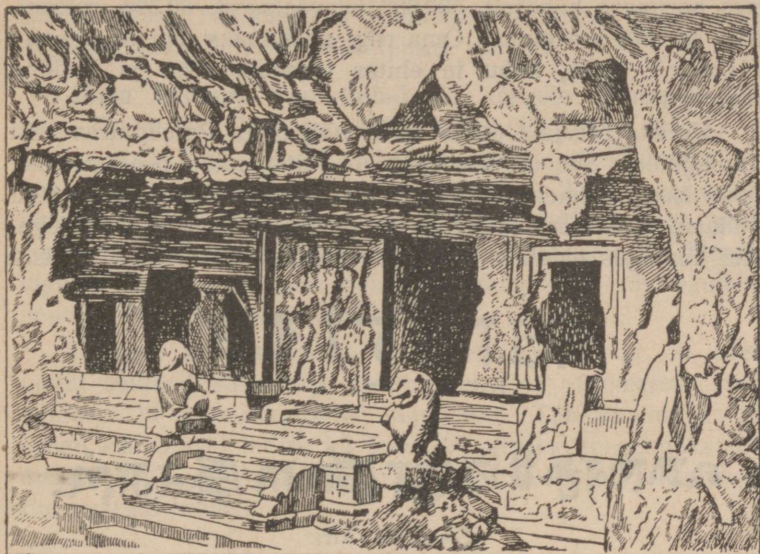

India tempel Buddha kujuga.

Buddha õpetus. Buddha õpetuse järgi on kõik inimesed üheväärsed, olenemata kuuluvusest ühte või teise kasti. Suurimaks vooruseks pidas Buddha loobumist igasugustest soovidest ja igasugusest tegevusest. Suurimaks õnneks oli tema õpetuse järgi nirvaana, s. t. täielik tegevuseta olek ja laskumine mõtiskelusse (vaatlemisse).

Buddha kuulutus oli sihitud brahmanistliku vägivalla ja kastide korralduse vastu, mis rõhus madalamaid kaste. Aga ta ei kutsunud mitte üles avalikule võitlusele elu parandamiseks, vaid, vastupidi, sundis rõhutuid ära ütleva sellest võitlusest ja leppima oma orjastatud seisukorraga, sest Buddha kutsus üles tegevusetusele. Üheõigusluse mõtte aga meelitas rahvast, kes polnud rahul brahmaanide vägivallaga. Seepärast levis budhism laialdaselt rahva hulgas.

Eriti palju poolehoidjaid oli budhismil Magadhas, kus elanikkond oli järevalt meelestatud neid rõhuvate brahmaa-

Vana-India tempel, raiutud kaljudesse.

nide vastu. Hiljemini sai budhism valitsevaks õpetuseks Magadhas. Kuningad võtsid selle oma kaitse alla. Nad ehitasid kloostreid ja templeid suurte Buddha kujudega ja lasksid Buddha õpetuse üles kirjutada palmilehtedele.

Kreeklased Indias. Sellel India õitseajajärgul tekkis välise vallutamise oht, alguses Pärsia kuninga Dareiose, hiljemini Makedoonia kuninga Aleksandri poolt. Makedoonia Aleksander vallutas kogu Induse oru, kuid Magadha riigini ta ei jõudnud. Tema väsinud sõjavägi nõudis koju tagasi pöördumist.

Varsti algas Indias laialdane Kreeka-vastane rähväliikumine, mida asus juhtima Tšandragupta-nimeline pealik (320—291 e. m. a.).

Tšandragupta. Tšandragupta kihutas Kreeka vägede riismed minema ja ühendas enda võimu all kõik Induse ja Gangesse maad üheks suureks riigiks. Tšandragupta vägevuse üle võib otsustada tema määratu suure armee järgi, mis koos-

nes pärimuse kohaselt 600 000 jalaväelasest, 30 000 ratsanikust ja 9000 elevantist. Oma riigi pealinnaks tegi ta Pataliputra linna, kuhu ta ehitas toredaid losse ja Buddha templeid.

Kreeka reisijaid üllatas oma hiilgusega Pataliputras eriti kuningaloss. See oli suurepärane ehtis, mille peasissekäike ümbritsesid rohkearvulised sambad. Sambad olid kaunistatud kullatud viinamarjaväätidega ja hõbedast valatud lindudega. Kui kuningas piduliku sündmuse puhul väljus lossist, saatsid

पञ्चाननम्

नमोऽस्तुते श्रीपुरंदरजीम विजयते.

Sanskriti kiri.

teda mitte ainult preestrid, saatjaskond ja pillimehed, vaid suurema hiilguse saavutamiseks toodi välja ka taltsutatud lõvisid, tiigreid, pantreid ja elevante.

Talurahvas. Et pidada sõjaväge ja hiilgavat õukonda, oli tarvis palju varasid. Neid varasid koguti peamiselt India põlduharivalt rahvalt. Talupojad elasid kogukondadena. Üheskoos nad valvasid kanaleid ja tamme. Iga talupoeg haris oma maatükki, kuid ta ei tohtinud seda müüa ega pärandada. Karja hoiti ühisel karjamaal.

Kuningliku õukonna hiilgavaks ülalpidamiseks minevate kulude kogu raskus langes India talupoegade õlgadele.

Ašoka. Magadha riigi õitseaja viimaseks kuningaks oli radža A š o k a (263—226 e. m. a.). Temast on säilinud meie ajani mitmesuguseid kaljudesse raiutud korraldusi ja sündmuste ülestähendusi. Ta oli tuline budhismi pooldaja ja kuulutas selle riigi usundiks. Ašoka ajal koostati lõplikult ja kirjutati palmilehtedele Buddha õpetuste kogu. Pärast tema

surma algasid rahutused ja Magadha riik langes kolme ossa. Aegamööda vallutasid selle teised rahvad.

India kultuur. Vana-India oli kõrgele arenenud kultuur. Tema elanikud tundsid tähestikulist kirja ja grammatikat. Peateosed olid kirjutatud kirjanduslikus keeles, mida nimetatakse sanskritiks. Selles keeles olid kirjutatud „veda'd“, „Manu seaduste kogu“ ja kaks suurt muistset lugulaulu: „Mahābhārata“ ja „Rāmājana“. Nendes lugulauludes jutustatakse peamiselt kangelaste vägitegudest, nende sõjaretkedest ja vallutustest.

Kõrgele arenes Indias ka arhitektuur. Seda on näha tänini säilinud kaljudesse raiutud templite varemetest, raidkujudest ja mitmesugustest kujutistest. Tähelepandava õit-sengu saavutasid Indias ka teadused; üheks kõrgeimaks teaduseks loeti matemaatikat. Araabia numbrid tõid araablased Euroopasse Indiast.

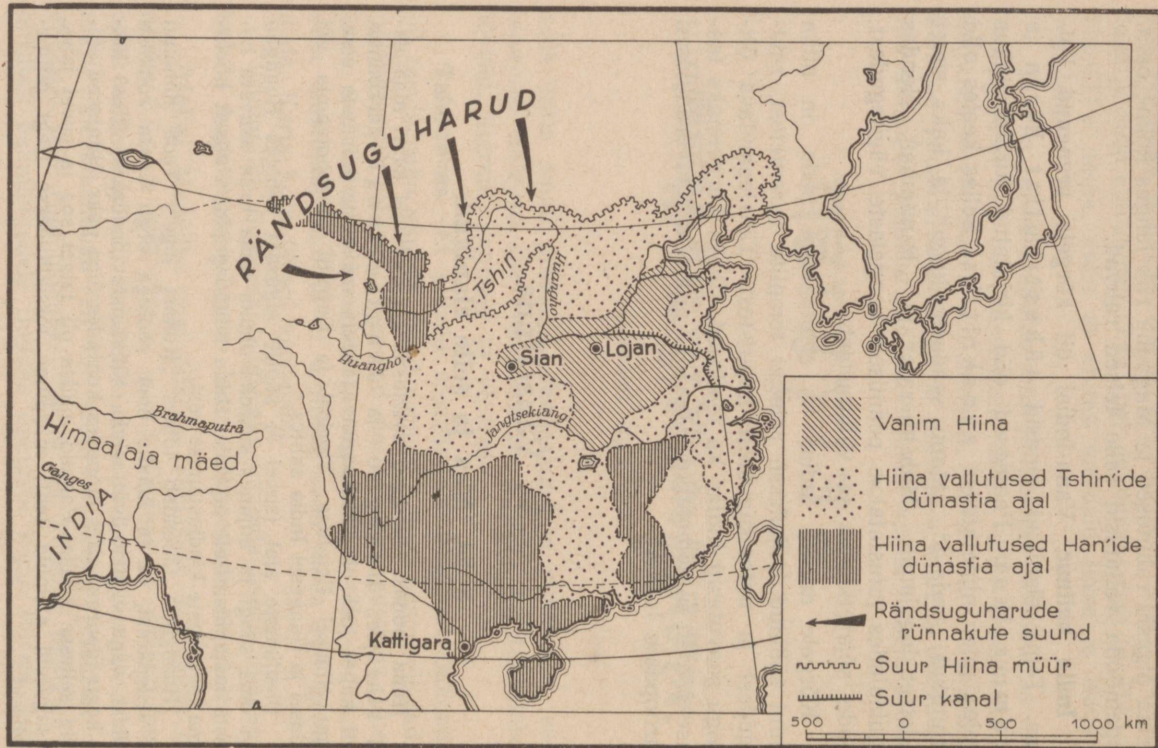
V. Vana-Hiina.

§ 24. Maa ja selle elanikud.

Hiina loodus. Hiinlased asustasid muistsel ajal suuri maa-alasid kahe jõe, Huangho ja Jangtsekiangi piirkonnas. Neil kahel jõel oli samasugune tähtsus muistsete hiinlaste elus, nagu Niilusel Egiptuse, Tigrisel ja Eufratil Mesopotaamia või Indusel ja Gangesel India suhtes.

Üleujutuste ajal (suvel ja sügise alguses) vahetas Huangho jõgi oma sängi ja kujunes suureks ohuks tema orus asuvate inimeste majapidamisele ja elule. Hiina talupoeg pidi alatiselt hoolitsema jõekallaste kindlustamise eest.

„Huangho“ tähendab tõlkes „Kollast jõge“. Teda nimetati nii sellepärast, et ta kandis oma vooluga orgu kaasa rohkesti kollast, väga viljakandvat muda. Viljakandev mullakiht (löss) kattis kogu jõeorgu, olles mõnedes kohtades õige paks. Hiinlased ehitasid sellesse koobas-elamuid, milles oli talvel soe ja suvel jahe. Niisuguseid elamuid tehti maapinna lössikihtidesse isegi mitmekordseid.

Vana-Hiina kaart.

Peenrakultuur.

Teine, pikkuselt veelgi suurem, Jangtsekiangi jõgi, mida nimetati ka „Siniseks jõeks“, tõi endaga kaasa samuti hulga viljakandvat muda. Jangtsekiangi jõe org asustati hiljem kui Huangho oma.

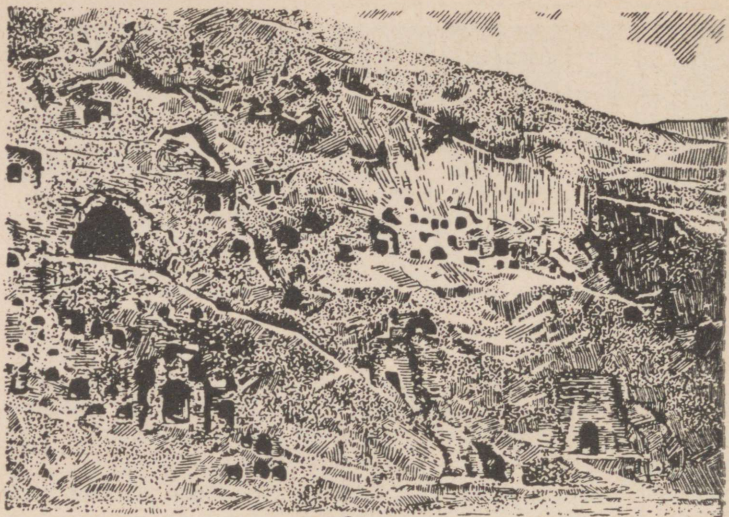
Kanalid. Huangho ja Jangtsekiangi jõel oli suur tähtsus mitte ainult põlluharimise suhtes, vaid ka laevasõidu jaoks. Kanalid, mida hiinlased kaevasid põldude niisutamiseks, kasutati samuti ammu ajast ka liiklemisteedena.

Hiljemini ühendati üksikud kanalid ja kujunes kuulus, oma ulatuselt üllatav „Suur kanal“. Hiinlased hakkasid seda ehitama VI saj. e. m. a. ja ehtasid väga kaua. Alguses ta ühendas Huangho ja Jangtsekiangi jõge. Praegu on tema pikkus üle tuhande kilomeetri. „Suur kanal“ kuulub muistse Hiina ajalooliste tähelepanuväärsuste hulka.

Rahvastik. Huangho keskjooksul elavad hiinlaste suguharud on väga vana rahvas. Mitmesugustest pärimustest on näha, et hiinlastel on tulnud sagedasti sõida mitmesuguste siia asuvate suguharudega. Hiinlaste eri suguharud kõnelesid palju murdeid. Mõned murded on säilinud ka tänapäevases hiina keeles.

Muistsete hiinlaste peatööks oli põlluharimine. Hiinlased võitlesid visalt iga maalapikese eest. Selle harimine ja niisutamine kanalite abil oli põllupidajate alatiseks mureks. Hiinlased hakkasid esimestena rakendama peenrakultuuri. See nõudis suurt tööd, sest oli tarvis välja kitkuda kõik umbrohi ja mullata taimi. Kuid selle tagajärjel saadi head riisi, aed- ja puuvilja saaki.

Hiina põlluharijate elus etendas suurt osa siidikasvatuse. Juba igivanal ajal istutati Hiinas mooruspuud ja kasvatati siidiusse. Hiinlased õppisid varakult valmistama siidi. Nende siidriided olid kuulsad oma kvaliteedilt ja tuntud kaugel väljaspool Hiina piire. Kõige rohkem kauples Hiina Indiaga. Müntide tekkimiseni olid riigis rahaks peamiselt metallnoad.

Hiina koobaselamud.

Hiina käsitöö üle võime otsustada kunstipäraste puunikerduste, kivi- ja luuesemete järgi, aga samuti kummaliselt kaunistatud pronks- ja savinõude järgi. Hiljemini olid hiinlased kuulsad portselan- ja fajanssnõude tootmise alal.

Hiinlaste majandusest ja elust vana-ajal annavad meile teateid peamiselt kaevamistel leitud nõude, tarbe- ja kultusesemete jäänused. Need mälestusmärgid näitavad, et käsitöö ja majandus saavutasid Hiinas küllalt kõrge taseme.

§ 25. Hiina vanim ajalugu. Tšou'de, Tshin'ide ja Han'ide ajajärgud.

Tšou'de ajajärk (1112—256 e. m. a.). Hiina riik tekkis umbes 5000 aasta eest. Esimesi Hiina valitsejaid oli pärimuse järgi Huangti, s. t. „Kollane valitseja“ (Huangho jõe äärsete maade vallutaja). Hiina vanimast ajajärgust on meie ajani säilinud palju mitmesuguseid legende hiina kroonikates

ja palju kaevamistel leitud arheoloogilisi mälestusmärke. Ainult tänu nende mälestusmärkide uurimisele hakkavad aegamööda selguma Hiina ajaloo vanimad ajajärgud (näiteks Jin-Šangide oma). Usutavam ja uuritud Hiina ajalugu algab Tšou'de ajajärguga.

Tšou'de ajajärk kujutab endast väikese riigi ajalugu, mis asetses Huangho kesk- ja alamjooksul.

Tšou'de dünastia keisrid omasid suuri valdusi. Keisri maade ümbermõõt oli 1000 lii'd (umbes 500 km) ja oli rikas raua poolest. Ta asetses pärimuse järgi täiesti riigi keskel ja oli kõikidest külgedest ümbritsetud vürstide ja keisri kõrgemate ametnikkude valdustega. Tänu säärasele paigutusele hakati Hiina riiki viimaks kutsuma „Keskriigiks“. Tema pealinnaks sai Lojang'i linn.

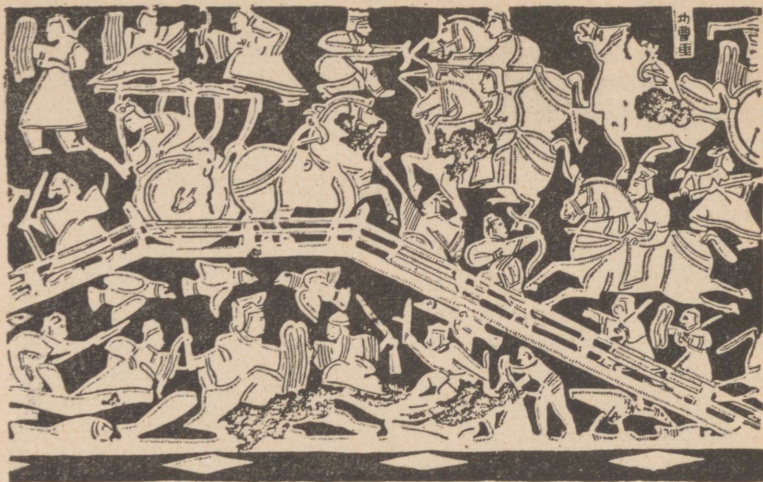
Keiser ja tema lähikondlased elasid toredat elu. Nad ehtasid endile toredaid losse ja templeid, pidasid sadasid õukondlasi, teenijaid ja orje. Nad veetsid oma aega sõdades, pidustustel ja küttimisel. Kuningas teostas sagedasti oma malevaga suurtel vankritel rünnakuid naaberriikidesse, aga röövis samuti ka oma talupoegi.

Lakkamatud sõjad, talupoegade ja alistatud suguharude ülestõusud õõnestasid Tšou'de keisrite võimu. Rahva vastuhaku tulemusena kukutati a. 842 e. m. a. keiser Li Vang Tšou'de dünastiast.

Keskvõim nõrgenes järk-järgult. Aadli keskel käis kogu aeg võitlus maa pärast. See võitlus venis pikale ja viis Tšou'de riigi langusele. A. 256 e. m. a. kukutati selle dünastia viimne keiser. Algas vürstide äge võitlus maade ja Hiina ühendamise pärast enda võimu alla.

Sel ajal nihkus tugevasti esile Tshin'i maakond, mis asetses Tšou'de riigist lääne pool.

Tshin'ide ajajärk. Tshin-Ši Huangti. Uut ajajärku, millega on seotud Tshin'ide vürstiriigi tõus, nimetatakse Hiina ajaloos Tshin'ide ajajärguks (256—206 e. m. a.). Tshin'ide ringkonna juhid kasutasid ära aadli oma-

Vana-Hiina ratsavägi.

vahelise võitluse ja aiistasid järk-järgult kõik vürstid. Nad vallutasid naabersuguharud ja nende maad lõuna pool Jangtsekiangi jõge ja koondasid endi kätte ülemvõimu Hiinas.

Esimeseks Tshin'ide riigi võimsaks keisriks oli Tshin-Si Huangti (221—209 e. m. a.). Tema teeneks peetakse suurte reformide läbiviimist. Ta hävitas üksikute valitsejate ja kõrgemate ametnikkude iseseisvuse, alistades nad oma võimule. Kõik keisri võimu alla ühendatud maad jagas ta 36 administratiivseks piirkonnaks. Igasse piirkonda määras Tshin-Si Huangti asehaldurid. Asehaldurite järele valvasid erilised usaldusmehed, kes kõige üle andsid teateid keisrile.

Tshin-Si Huangti teostas ka sõjalise reformi. Hiina riiki tülitasid kogu aja oma rünnakutega hunnid põhjast, aga ka rahvad, kes tungisid Hiinasse Kesk-Aasiast. Vana sõjavägi rasketel vankritel ei saanud nomaadidega hakkama. Tshin-Si Huangti lõi kerge ja liikuva ratsaväe.

Ta pühendas samuti suurt tähelepanu juba varemini alustatud „Suure Hiina müüri“ ehitamisele. See müür ehi-

tati kaitseks põhja poolt tulevate nomaadide vastu. Selle ehitamiseks kasutati pärimuse järgi üle 400 000 inimese. Põlduharivale elanikkonnale olid pandud rasked kohustused; ehitustel kasutati laialt ka orjade tööd.

Pärimus jutustab, et Tshin-Ši Huangti lasknud oma võimu tugevdamiseks ära põletada kõik raamatud vanade seadustega. Alles jäetud vaid raamatud põlluharimise ja õpetused arstiteaduse ja astronoomia alalt.

Sel ajajärgul muutusid suurmaapidajad veelgi tugevamaks; orjade ja maata jäetud talupoegade arv aina kasvas. Maatagavarad koondusid suurmaapidajate kätte, kes võisid maid müüa, rentida või kinkida oma lähikondlastele.

Juba Tshin-Ši Huangti elu ajal algas laialdane liikumine talupoegade ja orjade keskel uute korralduste vastu. Sedamööda kuidas kasvas suurmaapidamine, vallutas ta talupoegade maatükid ja viimased laostusid üha enam. A. 206 e. m. a. ühinesid rahulolematud talupojad ja orjad oma juhi Liu Pangi juhtimisel. Ta kukutas Tshin'ide dünastia keisri ja haaras võimu enda kätte. Nii langes Tshin'ide riik.

Suur Hiina müür.

Pärast seda algab Vana-Hiina ajaloo uus, nn. Han'ide ajajärk (206. a. e. m. a. kuni 220. a. m. a. j.),

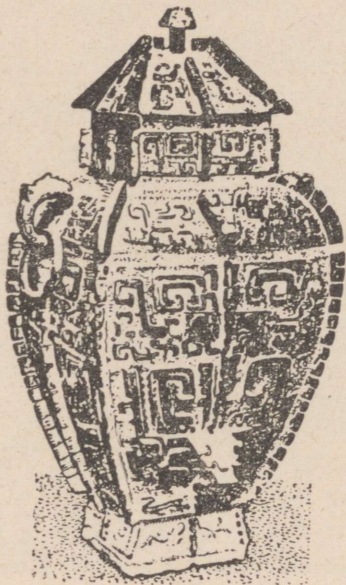
§ 26. „Punaste kulmude“ ja „Kollaste turbanite“ ülestõusud.

„Punased kulmud“. Dünastiate vahetus ei parandanud rõhutute seisukorda. Võim jäi endiselt suurmaapidajate kätte; talupojad ja orjad aga elasid ikka viletsat elu.

Han'ide dünastia aeg oli suurte vallutamiste, keisrite võimu tugevdamise ja orjapidajaliku majanduse ja kultuuri õitsengu ajajärguks, orjadele ja talupoegadele aga kõige raskemaks ja süngemaks ajaks. Laostunud ja nälgivad talupojad olid sunnitud maha jätma oma maid ja hulkuritena elatuma röövimisest. Ühes ringkonnas tõusis maata ja ulusaluseta hulkurite arv kuni 400 000 inimeseni.

Neil, kes jäid oma maa-tükkidele, ei käinud käsi paremini: kui nad korratult täitsid oma kohustusi, kaotasid nad maa ja vabaduse ja muutusid orjadeks. Ühelgi Hiina ajaloo ajajärgul polnud orjus nii levinud, nagu Han'ide ajal. Sel ajal löid eriti sagedasti lõkkele orjade ja talupoegade revolutsioonilised ülestõusud.

Üheks suurimaks ülestõusuks oli kuulus „Punaste kulmude“ ülestõus keiser Vang Mang'i ajal. See ülestõus algas 18. a. m. a. j. Lu (Šantung'i) rajooris. Liikumise eesotsas seisis talupoegade juht Fang Tšung. Ta laskis kõigil ülestõusust osavõtjail kulmud punaseks värvida, et selle tunnuse järgi alati võiks ära tunda oma pooldajaid.

Püha nõu pronksist.

Vang Mang saatis „Punaste kulmude“ vastu sajatuhandelise armee oma kahe parima väepealiku juhtimisel. Kuid mõlemad väepealikud said lüüa Fang Tšungi väeosalt, milles oli vaid 10 000 inimest. „Punaste kulmude“ võit oli märguandeks üldisele ülestõusule. Viieaastase võitluse tulemusena kukutasid „Punased kulmud“ Vang Mangi ja hukkasid tema 23. a. m. a. j.

Kuid põhjalikku paranemist talupoegade seisukorras ei tulnud. Oma võitu ei suutnud „Punased kulmud“ ära kasutada. Talupojad ei kujutelnud tollal teist korda peale olemasoleva, ei kujutelnud selgelt, missugust uut korda tuleks luua. See pärast jäid nad lõpuks kaotajaks.

„Kollased turbanid“. Rõhutud aga ei loobunud võitlemisest ja seadsid endile järgmistel ülestõusudel ülesandeks parandada oma seisukorda.

Teiseks suurejooneliseks ülestõusuks oli „Kollaste turbanite“ ülestõus. Seda nimetati sellepärast nii, et sellest osavõtjad kandsid peas kollaseid sidemeid. See ülestõus puhkes a. 184 m. a. j. Seda juhtisid kolm venda Tšang'i. Vanim neist oli tark, kes kuulutas õpetust rõhutute vabastamisest. Ta ise nimetas oma õpetust „teeks suurele vabanemisele“. Tema juurde voolas kokku hulk pooldajaid.

184. a. alguses m. a. j. oli lendu lastud kuuldus, et algav aasta pidavat tooma rahvale pääsemise ja panema alguse uuele õnneajale. Linna ehitistele, templitele ja eramajadele ilmusid sõnad „Tsä-tsõ“, s. t. „algab uus aeg“.

日	日	日	日
月	月	月	月
盈	盈	盈	盈
昊	昊	昊	昊
辰	辰	辰	辰
宿	宿	宿	宿
列	列	列	列
張	張	張	張

Hiina kiri.

Kõik see tegi keisri äärmiselt rahutuks ja tema käsul oli kinni püütud üle tuhande Tšang'i pooldaja. Kõik nad hukati. Aga pääsenud vennad Tšang'id ei kaotanud meelt. Nad organiseerisid pärimuse järgi 36 suurt ja väikest armeed, üldarvus üle 100 000 inimese, ja korraldasid ülestõusu kogu riigis. See ülestõus kestis umbes 15 aastat. Selle tulemusena langesid kõik tähtsamad linnad „Kollaste turbanite“ kätte. Nad kihutasid rikkad minema ja vallutasid nende maad.

Kõik need talupoegade ja orjade ülestõusud õõnestasid lõplikult Han'ide dünastia keisrite võimu. Võõramaised suguharud põhjast ja Kesk-Aasiast kasutasid riigi nõrkust sel ajajärgul ja tungisid Hiinasse. Vana riik langes, kuid ka uutes riikides, mis siis tekkisid, jäi võim rikaste kätte. Rõhutatud polnud veel võimelised muutma ühiskondlikku korda. Seepärast nad vahetasid keisreid, aga elukord jäi endiseks.

§ 27. Vana-hiina kultuur.

Usund. Hiinlased kummardasid loodusjõude ja hingestasid neid. Peajumaluseks oli taevas, mida austati kui ülimat jõudu ja kõigi hüvede allikat. Preestrid ja ametnikud nimetasid Hiina riiki „Taevaluseks keisririigiks“. Nende arvates ta oli jumal T a e v a vahenditu valitsuse all. Sellele jumalale ehitati templeid kuplikujuliste katustega, mis kaeti taevassiniste katusekividega fajansist või portselanist.

Hiinlastel oli esivanemate kummardamine väga arenenud. Muistsel ajal toimetati tähtsamate isikute matusetalituste juures vahel isegi inimeste ohverdamist (elusalt mahamatmist).

Keiser Tshin-Ši Huangti matustel maeti maha kõik tema lapseta naised, orjad ja teenijad. Hauda aeti ka kõik need meistrid, kes ehtasid surnud keisrile suurepärase ja luksusliku sarkofaagi.

Alles hiljemini loobuti inimeste ohverdamisest ja säilisid vaid loomade ohverdamised.

Kiri. Hiina kirja tekkimine kuulub väga vanadesse aegadesse. Seda võib jälgida hiina hieroglüüfide kujude arene-

misest, mis olid alguses väga lihtsad, hiljemini aga järjest keerulisemad.

Muistsed hiinlased muutsid järk-järgult hieroglüüfide kuju ja arendasid välja selle kirja, mida nende poolt tarvitatakse ka veel tänapäeval. Muistses hiina kirjas oli kuni 50 000 märki. Hiinlased võtsid kirjutamise jaoks tarvitusele erilise pintsli ja I saj. m. a. j. leiutasid paberi.

Tänu sellele, et Hiinas oli kiri olemas juba väga ammu, on säilinud meie ajani väga vanu pealiskirju pronksnõudel ja isegi terveid raamatuid (kroonikaid).

Tuntuim Vana-Hiina tark oli Kung Futse (VI saj. e. m. a.). Ta õpetas kuulama esivanemaid, kuulama vanemaid inimesi, jälgima vanu kombeid ja seadusi. Ta püüdis kõiges säilitada muistset hiina kultuuri. Tema õpetus levis pärastpoole laialdaselt üle kogu Hiina.

Hiljemini hakkas Hiinas levima ka Indiast ülevõetud budhism.

„Suur Hiina müür“. Mälestusmärkidest, mille kaudu me võime otsustada vana-hiina kultuuri üle, omab suurt tähtsust eespoolmainitud „Suur Hiina müür“ ehk 10 tuhande lii pikkune müür (umbes 2500 km). Seda suurejoonelist ehitist uuendati ja laiendati XIV sajandi lõpuni m. a. j. Alguses ehitati müür tambitud savist ja mullast. Hiljemini hakati teda katma telliskividega ja suurte kiviplaatidega. Ta ulatub üle tasandike ja mägede, lõigates läbi Huangho jõe. Müüri kõrgus

Kung-Futse.

ulatub 10 meetrini, laius aluse juures 6 meetrini. Kogu müüri ulatuses on kindlate vahemaade järel püstitatud nelinurksed massiivsed tornid suurte läbikäikudega nende all. See müür ehitati kaitseks rändrahvaste (hunnide) rännakute vastu põhja poolt.

Teadus. Hiinas leidsid laialdast arendamist sellised teadused nagu matemaatika, astronoomia ja arstiteadus. Kõigest neist teadusist osutati erilist tähelepanu astronoomiale. Hiina keisrid kutsusid mitmel korral kokku komisjone, kellele tehti ülesandeks kalendri koostamine ja varjutuste aegade kindlaksmääramine. Varjutust peeti halvaks endeks, ja kui astronoomide komisjon ette kindlaks ei määranud tema algust, siis laskis keiser harilikult hukata kõik komisjoni liikmed.

Hiinlased tundsid ammu ajast magneti ja magnetnõela omadusi, kuid merisõitudel polnud neil vaja seda kasutada, sest nad sõitsid vaid piki rannikuid ja saarelt saarele. Hiinlased leiutasid ka püssirohu, mida nad tarvitasid ilutulestiku jaoks.

Niisiis oli Hiinas, samuti nagu Egiptuses ja Mesopotamias, küllalt kõrge kultuur. Paljud hiina kultuurisaavutised anti juba vana-ajal üle ka teistesse maadesse, näit. Indiasse ja Araabiasse. Pärastpoole said nad tuttavaks ka Euroopas (näiteks magnetnõel, paber jt.).

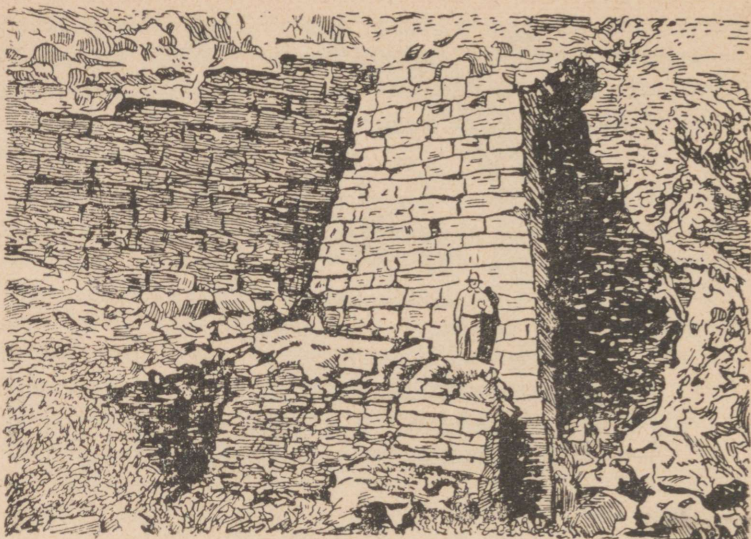
I. Vanim periood.

§ 28. Maa ja tema elanikud.

Kreeka loodus. Vana-Kreeka hõlmas Balkani poolsaare lõunapoolse osa, Egeuse mere saared ja Väike-Aasia ranniku. Mandri-Kreeka on kolmest küljest ümbritsetud merega. Kreeka rannik pole igal pool ühesugune.

Kreeka idarannik on üks kõige liigestatumaid ja lahtederrikkamaid kogu maakeral. Meri on seal vaikne ja rannikul on palju häid ja ohutuid sadamaid. Sellelt rannikult võisid kreeklased varakult sooritada kaugeid merireise. Kõigepealt jõudsid nad Egeuse mere saartele ja Väike-Aasia rannikuile. Hiljemini tungisid nad läbi Hellespontose (Dardaneliõe väina) Propontisesse (Marmara merre) ja läbi Traakia Bosporuse jõudsid isegi Musta mere põhjarannikuni.

Kreeka lääne- ja lõunarannik on käärudevaene ning kaljune ja seal leidub palju madalikke. Sobivaid lahtesid sadamate ehitamiseks esineb seal harva.

Muistse Trooja müürid.

Mandri-Kreeka jaotab loodus ise kolme ossa: põhja-, kesk- ja lõunaosaks.

Põhja-Kreeka just nagu lõigatakse Pindose mäeahelikuga kaheks suureks maakonnaks: Epeiros läänes ja Tessaalia idas. Põhja-Kreekast Kesk-Kreekasse läks tee läbi Termopüülide kitsaste. See oli kitsas rada kõrgete mägede ja järsu ranniku vahel.

Kesk-Kreeka jagavad mäed mitmeks iseseisvaks maakonnaks. Vanal ajal olid kõige tuttavamad neist Boiootia ja Atika. Mägine Korintose maakitsus ühendab Kesk-Kreeka Lõuna-Kreekaga.

Lõuna-Kreekat nimetatakse Peloponnesoseks. Selles osas asetsesid viljakad maakonnad Messeenia, Lakoonia ja Argolis.

Tähtsamad saared asetsevad Kreekast ida pool, Egeuse meres. Kõige suuremad neist on: Euboia, Kesk-Kreeka ranniku lähedal, Lesbos, Chios, Samos, Rhodos --

Väike-Aasia lääneranniku lähedal ja Kreea Egeuse mere lõunaosas. Väikesist saarist olid tähtsamad Deelose saar, mida kreeklased pidasid pühaks, ja oma rikkalike lumivalge marmori lademetega poolest kuulus Paros.

Kreeka kliima on mõõdukalt soe ja väga terve; tema loodus on ilus ja mitmekesine. Mägised alad olid vanasti kaetud metsadega, kus kasvasid männid, tammed, pöökpuud, kastanid. Orgudes kasvasid igihaljad küpressid, loorberid ja oleandrid.

Mäenõlvadel laiusid viinamarjaistandikud ja õlipuusalud. Orgude viljakandvais osades külvati teraviljadest peamiselt otru.

Kreeka maapind polnud viljakas ja nõudis hoolsat harrastust. Seepärast oli majapidamises suur tähtsus karjandusel. Peeti peamiselt toidu suhtes vähenõudlikke kariloomi — sigu, kitsi ja lambaid. Tessaalias ja Argolises kasvatati hobuseid.

Elanikud. Muistsed kreeklased nimetasid oma maad Hellaseks ja endid helleniteks. Hellenid jagunesid mitmesse suguharru. Tuntud on neli kreeklaste peasuguharu: aioolia, dooria, ahaia ja joonia suguharu.

Kreeka pärimused jutustavad palju kreeka suguharude rändamistest ja omavahelistest vallutustest. Nõnda näiteks pelasgide, kes pärimuse järgi algselt elasid Kreekas, alistati hellenite poolt ja segunesid nendega. Teine pärimus jutustab, kuidas doorlased Dorise maakonnast Kesk-Kreekast liikusid Peloponnesosse ja järk-järgult vallutasid selle.

§ 29. Kreea-mükeene kultuur.

Väljakaevamised. Schliemann. Kreeka ajaloo vanima perioodi kohta saame praegusel ajal andmeid väljakaevamistel leitud mälestusmärkide kaudu, nagu hoonete, tarberistade, relvade jäänused jne. Varemini teadsid õpetlased vanimast perioodist ainult kahe kuulsa eepose, „Iliase“ ja „Odüs-

seia“ kaudu. Need lugulaulud jutustavad Trooja sõjast. See sõda toimus kreeklaste ja troojalaste vahel Väike-Aasias (Trooja linna all). Sel ajal polnud mingeid muid mälestusmärke sellest kaugest Kreeka ajaloost järgust. Seepärast arvasid õpetlased, et „Iliases“ ja „Odüsseias“ kirjeldatud sündmused on lihtsalt väljamõeldis. Kuid pärast ilmnas väljakaevamiste tulemusena, et paljud, millest jutustavad „Ilias“ ja „Odüsseia“, on tõepoolest toimunud.

Esimene, kes püüdis leida „Iliases“ ja „Odüsseias“ jutustatud sündmustest esemelisi mälestusmärke, oli saksa õpetlane Heinrich Schliemann. Jutustatakse, et noorusest saadik veetlesid teda need lugulaulud ja ta uskus neid kirjeldavat tõelist elu.

1870. a. läks Schliemann Väike-Aasia rannikule ja alustas Hellespontose juures Hissarliki künkal väljakaevamisi. Ta lootis avastada muistset Troojat, kus pärimuse järgi valitses kuningas Priamos. Schliemann arvas, et Trooja linna jäänused leiduvad maapinna kõige alumistes kihtides, ja seepärast ei

Ketas Phaistosest Egeuse kirjaga.

osutanud tähelepanu neile keskmistele kihtidele, mis purustati väljakaevamisel. See oli Schliemanni viga, sest just nende keskmiste kihtidega ta purustaski tollesama Trooja mälestusmärgid, mida ta otsis. Hiljemini juhtis ta tähelepanu sellele üks tema abilisi, kes leidis just selle Trooja, mida kirjeldatakse „Iliases“.

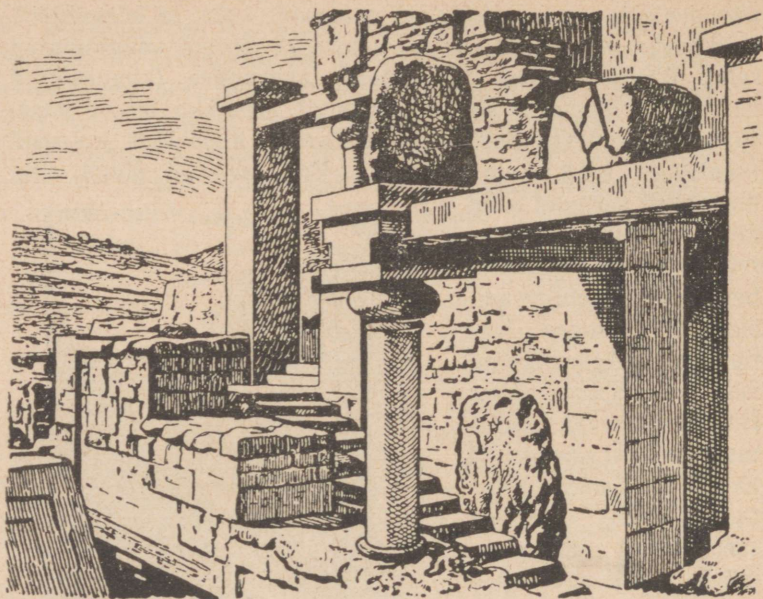
Paljude aastate väsimatu töö järel Trooja väljakaevamisel sõitis Schliemann Balkani poolsaare lõunaossa. Seal alustas ta väljakaevamist M ü k e e n e s kreeklaste juhi A g a m e m n o n i linnas. Juba tema esimesi samme kroonis imesutamapanev edu. Ta leidis otsekohe mitu hauda, kust tõi

päevavalgele surnute toredaid panuseid: kuld- ja hõbeehteid, kuldmaske, mis pandi surnute näole, ja ilusasti väljatöötatud relvi. Pärast avastas Schliemann Akropolise (kindlustatud linnamäe) jäänused; see oli ehitatud ülestikku laotud massiivseist kividest. Selliseid massiivseid kivehitisi kutsusid kreeklased kükloopilisteks. Eriti paistsid silma oma ilu poolest väravad kahe kivist lõvikujuga. Avastati ka suur hauakamber, mille Schliemann nimetas kuningas Atreuse (Agamemnoni isa) varakambriks. Hiljemini kaevas Schliemann mitmel pool mujal Kreekas. Sealgi leidis ta Mückeene omadega sarnanevaid mälestusmärke. Kõik nad jutustavad varasest, väga vanast kultuurist, mida nimetatakse mückeene kultuuriks. Pärast Schliemanni tehti väga tähtsaid avastusi Kreetasaarel, peamiselt inglise õpetlase Evansi poolt. XX saj. alguses Evansi poolt juhitud väljakaevamiste tulemusena avastati siin mückeene omast veel vanema kultuuri mälestusmärke. Kaevati välja kaks lossi — Knososes ja Phaistos.

Lõviväravad Mückeenes.

Eriti hämmastavad on oma suuruselt Knosose lossi varemed, mis koosnevad paljudest ruumidest. Järgides kreeka pärimust, nimetas Evans selle lossi kuningas Minose lossiks. Kreeka pärimus jutustab sellest, kuidas vägev Kreeta kuningas Minos käskis osavat meistrit Daidalost ehitada Knososesse suure palee. Selles oli palju suuri ja väikesi saale ning koridore ja neisse võis kergesti ära eksida. Seda paleed kutsuti labürindiks.

Knosose lossi varemed.

Kreetal avastati ka muid ehitisi: töökodasid, laduruume, toredaid hauakambreid, väikesi losse jne. Mälestusmärkidest kunsti ja käsitöö alalt on meie päevini säilinud peamiselt ilusaid savinõusid kunstipäraste kaunistustega, pronkskujakesi, relvi jm. Majade siseseinu, nõusid ja muid koduseid tarbeasju kaunistati mitmesuguste piltidega rahva elust. Kujutati naiste tantse, meeste rusikavõitlusi, sõdurite retki; mõnikord joonistati loomi, jahti sõnnide peale, aga ka lilli ja mitmesuguseid mustreid.

Kreetas leiti ka vanu kirju, mida õpetlased ei suuda veel täninigi lugeda. Seepärast teame Kreeta elu paljudest külgedest praegu veel vähe.

Meil on teada, et Kreeta riik oli tugev ja oli läbikäimises mõnede teiste suurte idariikidega (näit. Egiptusega).

Jumalate võitlus titaanidega.

Kreeka kultuur on mitmeti sarnane mükeene kultuuriga; niihästi üks kui teine eksisteerisid III ja II aastatuhandel e. m. a. ja nad on tuntud kreeka-mükeene kultuuri ühisnimetuse all. Niisiis õitses see kultuur samal ajal, kui eksisteerisid Egiptus, Babüloonia ja teised Idamaa riigid.

§ 30. Kreeka usund.

Müüt maailma algusest. Kreeka kultuur tekkis ajal, mil inimesed teadsid alles väga vähe nende poolt vaadeldud looduse nähtuste põhjustest. Kreeklased olid siis võimetud looduse vastu võitlemises. Seepärast seletasid nad endile neid nähtusi mingisuguste jumalike jõudude tegevusena. See ilmes ka kreeklaste usundis.

Oma vaateid maailma tekkimise ja alguse kohta väljendasid kreeklased arvukais fantastilistes lugudes ehk müütides. Nende müütide järgi alguses polnud eraldi maad, vett ja taevast. Kõik see oli kaootilises seisukorras ehk sega-

duses. Siis eraldus sellest kaosest jumalanna Gaia (maa) ja jumal Uranos (taevas). Gaial ja Uranosel sündisid vägevad titaanid. Uranos kartes, et lapsed võtavad tema käest võimu, vangistas titaanid sügavasse kuristikku maa alla. Siiski ühel neist, Kronosel, õnnestus vabastada titaane. Kronos võttis nende abiga võimu isalt üle ja hakkas ise maailma valitsema. Selle jumala asendas omakorda ägeda

võitluse järel tema noorim poeg Zeus.

Zeus ja teda ümbritsevad jumalad elasid pärimuse järgi Olümpose mäel Tessaalias, seepärast kutsusidki kreeklased neid olümplasteks.

Kreeka jumalad. Pärast võitu jagas Zeus maailma valitsemise enda ja oma pooldajate vahel. Teda ennast peeti müristamise ja välgu jumalaks. Tema naisest Herast sai taeva valitsejanna. Oma vennale Pöseidonile andis Zeus mere valitsemise, aga teisele vennale Hadesele allmaailma kuningriigi. Apollon

sai valguse ja luule jumalaks; tema valitsuse all oli 9 muusat, kunstide ja teaduse kaitsejat. Tule ja sepakunsti jumalaks oli lonkur Hephaistos, iluduse jumalannaks Aphrodite, sõja jumalaks Ares, tarkuse jumalannaks Athena.

Üldse oli igal inimliku tegevuse harul oma kaitsejumalus: põllutööd hooldas Demeter, viinamarjakasvatust Dionysos, kudumistööd Athena, kaubandust Hermes, jahti Artemis.

Peale nende üld-kreeka jumalate olid igal maakonnal

Zeus.

veel omad kohalikud jumalused, kes elasid metsades, allikais, aasadel ja mägedel. Sellist paljude jumalate austamist nimetatakse polüteismiks (usund, milles austatakse mitut jumalat).

Oma jumalaid pidasid kreeklased surematuiks ja kõikvõimsaiks. Ometi polnud ka jumalad vabad hädadest, sest nende üle, nagu inimestegi üle, valitses paratamatu saatus. Kreeklased kutsusid teda Moiraks. Selles saatuselus ilmes kreeklaste hirm neile mõistmatute loodusjõudude ees.

Kreeklased mõtlesid, et saatus käest (Moirast) ei saa keegi põgeneda, — tema talitab inimese ja jumalate eluga nagu tahab.

Jumalate elukorraldust: Olümposel kujutasid kreeklased samasugusena kui inimeste oma. Jumalaid kujuteldi toredais rõivais, ilusa relvastisega ja võimumärkidega. Paljudes asjus sarnanesid nad rahva üle valitsevate aristokraatidega („parimate inimestega“). Jumalaid kummardades õppisid inimesed ka rikkamaid aristokraate austama.

Jumalate kujutamist inimeste näol nimetatakse antropomorfismiks.

Inimeste tekkimine. Prometheus. Inimeste tekkimise kohta oli kreeklastel mitmesuguseid muinaslugusid. Ühe muinasloo või müüdi järgi lõi titaan Prometheus inimesed savist ja veest. Teise järgi Prometheus muutis inimesed mõistusetu olendeist arukaiks ja osavaiks. Seda ta tegi, õpetades inimesi tuld kasutama, mille ta varastas Zeusilt.

Vihane Zeus karistas Prometheust julmalt. Kaugel Kaukasuses käskis Zeus Prometheuse neetida raudahelatega ligipääsematu kalju külge ja saatis iga päev ta kallale kotka,

Aheldatud Prometheus ja Atlantis.

kes nokkis titaani maksa. Kuid Prometheus kannatas mehiselt kõik valud ega alandanud ennast Zeusi ees.

Prometheuse müüdis on väljendatud kreeklaste austus kangelase mehisusele ja vastupidavusele, kes ei karda astuda välja jumalate vastu ja võtab enda peale raskeid kannatusi.

Inimestele kingitud tule eest karistas Zeus mitte üksnes Prometheust, vaid ka inimesi. Seda tegi ta järgmisel viisil. Ta peitis kõik kurbused ja hädad kastikesse, mis sattus kaunitar Pandora kätte. See naine oli tuntud mitte ainult oma ilu, vaid ka äärmise uudishimu poolest; kastikest nähes otsustas ta selle avada. Ja niipea kui Pandora kergitas kaant, lendasid kastist välja kõik õnnetused ja hädad ning levisid kiiresti inimeste hulgas.

Müüt neljast ajastust. Kreeklastel oli veel teine müüt inimlike hädade tekkimise kohta. Alguses, veel enne Zeusi aega, kui valitses Kronos, olid kõik inimesed õnnelikud. See oli kuldne ajastu. Kuid aja jooksul kadus rahu inimeste hulgast. Inimesed hakkasid kadestama üksteist, sageli tõusid riidud ja tülid. Algas hõbedane ajastu. Selle järel tuli vaskne ajastu. Inimesed õppisid taguma vasest relvi ja hävitasid üksteist veristes sõdades. Viimaks tuli kõige halvem ajastu — raudne, kui maa peale üldse enam ei jäänud tõde ega õigust. Inimesed petsid, riisusid ja tapsid üksteist.

Nõnda püüdsid kreeklased naiivselt seletada raskusi ja ebaõiglusi inimeste elus.

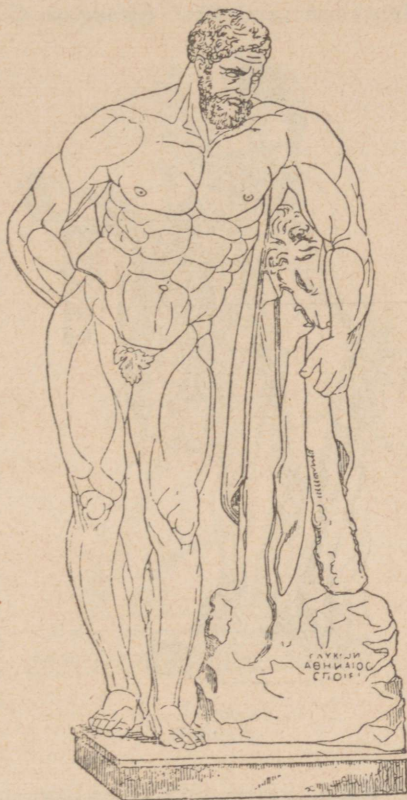
§ 31. Kangelaste müüdid.

Herakles. Muistsete kreeklaste rikkalikust muinaslugude kogust paistavad eriti siima müüdid pooljumalaist, keda kreeklased kutsusid kangelasteks. Kangelastele omistasid kreeklased üliinimlikku füüsilist jõudu või erilist kavalust ja tarkust. Paljud kangelased avitasid kreeka muinaslugude järgi oma jõu ja võimetega inimesi. Nad hävitasid koletisi, kisk-

jaid loomi ja röövleid, kes segasid inimeste rahulikku ja normaalset elu. Neis müütides kangelistest peegelduvad mitmete inimpõlvade tööd ja jõupingutused võitluses metsiku loodusega ja eluraskustega kaugetel aegadel. Nende raskuste võitmist omistas rahva fantaasia harilikult üksikutele kangelistele.

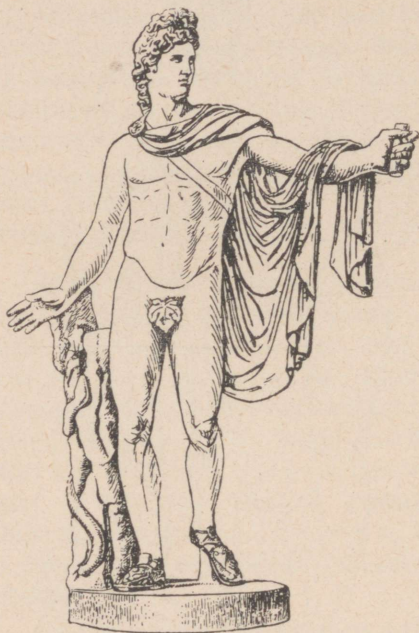
Kõige rohkem jutustasid kreeklased Heraklese haruldastest vägitegudest. Kreeka mütoloogias oli ta tõeline rahvakangelane, vägev töömees ja kannataja. Hoolimata oma suurimatest kangelistegudest pidi Herakles jumalate käsul orjaks olema tühise ja ahne kuninga juures.

Herakles sooritas palju imeteldavaid vägitegusid: ta tappis lõvi, kes ajas inimestele õuduse peale ja murdis Nemea linna (Argolises) elanike kariloomi; teises kohas tappis Herakles koleda üheksapealise Hydra, kes õgis inimesi ja loomi. Arkaadias hävitas Herakles hirrsad vaskküünte ja vasknokkaldega linnud. Muinaslugu jutustab ka, et ta käis kalju juures, kus vaevles Zeusi poolt kinnineeditud Prometheus. Herakles tappis kotka, kes nokkis Prometheuse maksa, ja vabastas inimeste eest kannataja.

Herakles.

Oma rännakute ajal, alates Kaukasusest kuni Hispaani-
ani, purustas Herakles tõkke Atlandi ookeani ja Vahemere
vahel: osa kive viskas ta Hispaaniasse, teise osa Aafrikasse.
Nõnda tekkisid kaks suurt kaljut, mida kreeklased kutsusid
„Heraklese sambaiks“ (praeguse Gibraltari väina juures).

Apollon.

Athena.

Antaios ja Herakles. Hispaaniast läks Herakles Liibüasse
(Aafrikas). Siin kohtas ta kuulsat ja võitmatut kangelast
Antaiost.

Muinasloo järgi oli Antaios merejumala Poseidoni ja
maajumalanna Gaia poeg. Iga kord kui Antaiosel võitluses
vastasega hakkas halvasti minema, puudutas ta maad. Emake-
se maa käest voolas talle uut jõudu, mis muutis ta võit-
matuks, ja ta võitis iga võõramaalase, kes tuli tema piiri-

desse. Kuid Antaiosel oli ka üks nõrk koht — see oli oht kuidagiviisi saada lahti kistud emakesest-maast. Seda just Herakles arvestaski, kui ta kohtas Antaiost. Selle kuulsa kangelasega võideldes kiskus Herakles ta maast lahti, tõstis õhku ja kägistas ära.

Pärast arvukaid vägitegusid võeti Herakles Zeusi poolt taevasse ja ta muutus jumalaks.

Theseus. Atika peakangelaseks peeti Theseust, kuningas Aigeuse poega. Tema vägiteod tuletavad mitmeti meelde Heraklese omi. Theseus tappis Atika kõige julmema röövli Prokrustese. Prokrustes kutsus enda poole mööduvaid teekäijaid, võõrustas neid ja pärast pakkus neile oma voodit puhkamiseks. Kui voodi oli külalisele lühike, raius Prokrustes tal jalad otsast; kui aga voodi oli pikk, venitas ta jalad välja. Seda voodit kutsuti „Prokrustese sängiks“. Theseus tappis Prokrustese, paisates ta tema oma sängi, mis osutus talle liiga lühikeseks.

Theseuse peamine vägitegu oli kodumaa vabastamine rasket ja hirmsast tribuudist, mis tuli saata Kreeta kuningale Minosele. Iga üheksa aasta tagant saadeti Minosele seitse tütarlast ja seitse noormeest, keda ta andis söödaks Minotaurosele. See oli inimese kehaga ja härja peaga koletis, kes elas labürindis.

Artemis.

Heraklese võitlus Antaiosega.

Selle kangelasteo raskus seisis mitte niivõrra hirmsa koletise tapmises, kui väljapääsemises labürindist pärast seda. Kuid kuningas Minose tütar Ariadne armus Theseusesse ja andis talle lõngakera. Theseus kinnitas lõnga sissekäigu juurde, tungis labürinti, tappis Minotaurose ja leidis pärast lõnga abil väljapääsu labürindist.

Seda kangelastegu sooritama sõites ütles Theseus isale, et kui kõik lõpeb hästi, paneb ta laevale valged purjed, õnnetuse puhul tõmmatakse aga laevale üles mustad purjed. Kuid edust joobununa unustas Theseus selle ja sõitis mustade purjedega. Aigeus, kes kogu aja kaldal ootas laeva, arvas musti purjesid nähes, et Theseus on hukkunud. Ahastuses hüppas ta merre. Pärimuse järgi hakatigi sellest ajast peale seda merd kutsuma Egeuse mereks.

Oidipus. Boiootias ja Atikas jutustati müüti Oidipusest, Boiootia kuninga Laiose pojast. Oidipus kasvas üles võõrsil ega tundnud oma vanemaid. Kord teel Teebaisse, Boiootia pealinna, kohtas ta üht vanameest, kes ei tahtnud talle teed anda. Oidipus läks temaga riidu ja tapluses tappis vanamehe ja tema sulased. Pääses ainult üks sulane, kes põgenes. Tapetud rauk oli Oidipuse isa, kuid Oidipus ei teadnud seda ja jätkas rahulikult oma teed.

Varsti jõudis ta Teebaisse, kus tol ajal elas linna lähedal kaljul hirmus koletis Sphinx. See oli pooleldi lõvi, pooleldi naine. Igale möödujale andis Sphinx mõistatuse. Kes seda ära ei mõistatanud, selle ta tappis. Oidipus otsustas linna vabastada koletisest. Oli teada, et Sphinx hukkub, kui keegi seletab ära tema mõistatuse. Kui Oidipus astus koletise juurde, küsis see: „Kes kõnnib hommikul nelja, päeval kahe ja õhtul kolme jalaga?“ Oidipus lahendas mõistatuse, vastates, et see on inimene: varases lapsepõlves ta roomab kätuli; kui kasvab üles — kõnnib jalgadel, ja vanaduses kasutab keppi. Siis viskus Sphinx oma kaljurünnakult alla ja hukkus.

Tänulikud teebailased kuulutasid Oidipuse kuningaks Laiiose asemel, kes oli tapetud, nagu nad arvasid, röövlite poolt. Oidipusele anti naiseks Laiiose lesk Iokaste, s. t. Oidipuse ema.

Mõne aja pärast tabas Teebaid hirmus taud, mis viis hauda palju inimesi. Pärimuse järgi ilmutasid jumalad, et see häda ei lõpe enne, kui teebailased ajavad ära tolle, kelle käed on määritud Laiiose verrega. Taplusest pääsenud ori tundis Oidipuse ära ja ütles talle, et tema on tapnud Laiiose teel Teebaisse. Ahastuses torkas Oidipus endal silmad peast ja läks maapakku.

§ 32. Argonautide müüt.

Argonautide retk. Retke eesmärk. Kreeka müütides kajastusid ka sõjaretked ja merisõidud kaugetesse maadesse. Nõnda kirjeldab üks lugulaul kreeka kangelaste sõitu „Argo“-nimelisel laeval, millest tuleneb ka sangerite nimetus *argonautid* (kreeka keeles — „Argol“ sõitjad). Retke juhiks oli Tessaalia kangelane Jason, kellele kuningas Peleus tegi ülesandeks ära tuua kuldvillak (nõidusliku jäära nahk), mida hoiti kaugel Kolhises (Kaukasuses). Kuldvillaku kättesaamiseks seisis Jasonil ees raske ja ohtlik teekond Musta mere idarannikule.

Kuningas Phineus. Ühe esimesist vägitegudest sooritasid argonautid jõudes poolsaarele, kus elas kuningas Phineus.

Too kuningas oli kunagi vihastanud Zeusi, ja see oli ta teinud pimedaks ning saatnud ta kallale kiskjad linnud harpüia d. Harpüiad olid raudnahk ja raudküüned. Nad haarasid pimedat Phineuse jaoks valmistatud toidu ja lendasid minema. Phineuse sulased raiusid harpüiasid mõõkadega, kuid ei suutnud neile midagi teha. Kuningat ähvardas näljasurm. Kuid siis jõudsid kohale argonaudivid. Nad ajasid harpüiad minema, vabastasid pimedat Phineuse ja päästsid ta näljasurmast.

Ujuvad kaljud. Edasi tuli argonautidel läbi teha veel rida seiklusi. Nõnda näiteks tuli neil sõita kahe päratu suure kalju vahelt läbi. Need kaljud ujusid merel teineteise läheduses ja läksid iga kord kokku, kui nende vahele ilmus mingisugune asi.

Argonaudivid tarvitasid kavalust: kaljude juurde sõites nad lasksid lendu tuvi, kes kiiresti lendas kaljude vahelt läbi. Kaljud liginesid, kuid haarasid kinni vaid tuvi saba. Niipea kui nad olid uuesti eemaldunud teineteisest, sõitsid argonaudivid ruttu nende vahelt läbi. Kaljud jõudsid laeval ära murda ainult tüki laevapärast.

Kuldvillak. Nõnda siis paljude seikluste järel jõudsid argonaudivid lõppeks Kolhisesse. Kuldvillakut kätte saada oli väga raske. Ta rippus hiies puu otsas. Seda puud kaitses kohutav lohe. Kuid argonautide juhti Jasonit aitas Kolhise kuninga tütar, nõid Medeia. Ta valmistas koogikesi lohe uinutamiseks, läks ise hiide ja andis nad lohele. See tormas kohe koogikeste kallale, kugistas need alla ja jäi magama. Sel ajal võttis Jason kuldvillaku ja läks tagasi laeva. Selle järel sõitis ta tagasi oma kodumaale. Ühes temaga sõitis ka Medeia, kes oli hakanud teda armastama. Tagasisõidul ootasid neid uued seiklused.

Orpheus. Edasi jutustatakse laulik Orpheusest, kes oli laeval ja päästis argonaudivid merekoletiste käest oma muusikaga. Orpheus mängis ja laulis nii ilusasti, et tema laulu jäid kuulutama mitte ainult inimesed, vaid ka metsloomad, metsad ja mäed.

Kui argonaudid sõitsid mööda merenäkkidest — kauni-häälelistest sireenidest —, hakkas Orpheus mängima ja võlus nad oma mänguga ära. Sireenid unustasid kõik ja lasksid argonaudid mööda.

Selle müüdi muinasjutuliste sündmuste taga peituvad kreeklaste vanimad mälestised nende varaseimaist kaugeist merisõitudest metalli, eriti vase ja kulla järele. Kuldvillaku all mõeldakse kulda, mida vanasti saadi Kolhisest.

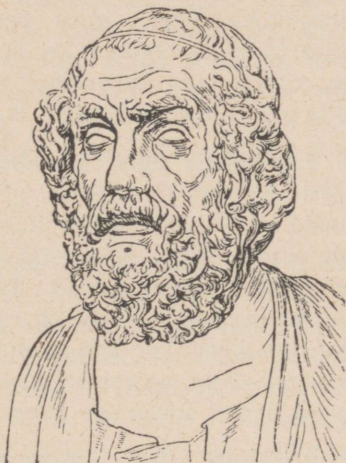
§ 33. Muinas-kreeka eepos „Ilias“.

Homerose lugulaulud. Kõige kuulsamad kreeka muinaslood on koondatud eepostesse „Ilias“ ja „Odüsseia“. Pärimuse järgi oli nende lugulaulude autoriks Homeros — pime laulik Väike-Aasiast.

Seitse kreeka linna tülitisesid omavahel Homerose kodulinna au pärast, kuid ükski neist ei suutnud tõestada, et Homeros elas just seal. „Ilias“ kirjeldab Trooja sõja viimse, kümnenda aasta sündmusi. Eelnevaist sündmusist jutustatakse teistes kreeka müütides.

Tüliõun. Kreeklased arvasid, et kõik suured sündmused maailmas toimuvad jumalate tahtel. Ka Trooja sõjast nad jutustasid, et selle kutsusid välja jumalad ise, kes võtsid sellest ka ise osa, ühed kreeklasi, teised troojalasi aidates. Sõja tekkimisest jutustati järgmist.

Tessaalia kuninga Peleuse pulmapeole merejumalanna Thetisega olid kutsutud kõik jumalannad peale riiujuma-

Homeros.

lanna Erise. Eris vihastus ja otsustas pidurahva tülli ajada. Kui jumalad ja jumalannad istusid lauda, viskas ta nende hulka õuna pealkirjaga: „Kõige ilusamale“.

Silmapilk puhkes jumalannade vahel tüli selle üle, kellele peab kuuluma õun. Eriti riidlesid kolm jumalannat: Hera, Zeusi naine, Athena, tarkuse jumalanna, ja Aphrodite, iluduse jumalanna. Nad pöördusid oma tüli otsustamiseks Zeusi poole, kuid see ei soovinud olla nende vahel kohtumõistjaks ja saatis nad Trooja kuninga Priamose poja Parise juurde. Parise juurde jõudes püüdis iga jumalanna teda enda kasuks meelitada: Hera lubas, kui ta valib tema, teha ta maailmavalitsejaks, Athena — suureks kangelaseks ja targaks, aga Aphrodite lubas talle naiseks ilusaima naise maailmas. Paris eelistas viimast ja määras õuna Aphroditele. Sellest ajast peale vihkasid Hera ja Athena Parist ja ühes temaga ka kogu Trooja rahvast. Aphrodite aga, täites oma lubaduse, aitas Parisel röövida kaunitar Helena, Sparta kuninga Menelaose naise.

Trooja sõja algus. Menelaos otsustas Helena enda juurde tagasi tuua ja solvamise eest kätte maksta. Tema eest astusid välja kõik kreeka kuningad; nad otsustasid alustada sõda troojalastega. Kogu sõjaväe ülemjuhatajaks sai Mückeene kuningas Agamemnon, Menelaose vend. See sõda kestis kümme aastat; temast võttis osa palju kangelasi, niihästi kreeklasi kui troojalasi. Kõige kuulsamad kangelased olid kreeklaste poolt Peleuse poeg Achilleus, ja troojalaste poolt Priamose poeg Hektor.

Achilleuse tüli Agamemnoniga. Sõja alguses, kuni Achilleus võttis lahinguist osa, ahistasid kreeklased troojalasi, ja need ei julgenud linnamüüride tagant välja tulla. Kui aga Agamemnon solvas Achilleust, temalt ära võttes naisvangi, loobus Achilleus edaspidi sõjast osa võtmast. Troojalased läksid julgemaks ja hakkasid kreeklasi võitma. Nad liginesid juba kreeka laevadelegi ja ähvardasid neid põlema süüdata, aga Achilleus, hoolimata kõigist palveist, haudus ikka veel viha Agamemnoni vastu ega tahtnud teda aidata.

Kuid seal ruttas kreeklastele appi Achilleuse lähim sõber Patroklos. Ta veenis Achilleust, et see annaks talle oma sõjavarustise ja lubaks teda kreeklastele appi minna. Patroklos pani endale ümber Achilleuse varustise ja viis kreeklased enda järel lahingusse. Alguses pidasid troojalased Patroklost varustise pärast Achilleuseks endaks ja pöördusid põgenema. Palju vaenlasi tappis seekord Patroklos, kuid just Trooja väravate ees astus Patroklosele vastu Hektor ja tappis ta. Patroklose laipa kaasa viia ta ei saanud, kuid ta võttis Patrokloselt Achilleuse varustise ja hakkas seda ise kandma.

Achilleuse leppimine kreeklastega. Kui Patroklose surmasõnum jõudis Achilleuse kõrvu, kahetses ta kibedasti oma tüli kreeklastega ja otsustas leppida nendega, et sõdida jälle troojalaste vastu. Achilles tahtis oma sõbra surmasada kätte neile ja eriti Hektorile. Siiski otsekohe lahingusse tormata Achilles ei saanud, sest tal polnud relvi. Siis aitas teda ta ema, jumalanna Thetis. Ta ruttas sepakunsti ja tule jumala Hephaistose juurde ja see tagus Achilleusele Thetise palvel nii ilusa varustise, nagu seni polnud ühelgi sangaril.

Achilleuse ja Hektori võitlus. Kandes uut sõjavarustist ruttas Achilles kohe lahingusse. Ta võitles tulivihaselt. Ta tappis palju troojalasi, ülejäänud löid põgenema. Ainult Hektor ei tahtnud aralt põgeneda ja jäi lähenevat Achilleust ootama. Asjatult palusid linnamüürit ema ja isa Hektorit, et ta tuleks linna ega hakkaks Achilleusega võitlema. Hektor jäi kindlaks. Kui kohutav Achilles relvastise välkudes talle üsna lähedale tuli, Hektor küll võpatas, kuid hirmust võitu saades astus Achilleusele vastu.

Vahvalt võitles Hektor Achilleusega, kuid ei suutnud oma odaga Hephaistose taotud sõjarüüd läbistada. Pärast pikka võitlust tappis Achilles Hektori. Enne surma palus Hektor Achilleust mitte anda tema keha teotamiseks. Kuid Achilles oli halastamatu. Tapnud vaenlase, ta sidus tema laiba oma sõjavankri külge ja tõi endaga kaasa laagrisse. Hektori isa

ja ema ja teised troojalased vaatasid seda linnamüüridelt pealt ja, võimetud aitama Hektorit, nutsid südantlõhestavalt.

Achilleuse surm. Kuid ka Achilles ei elanud kaua. Hektori vend Paris tappis Achilleuse, tabades osavalt sihitud noolega teda ainsasse haavatavasse kohta — kanda. Achilleust tappa oli väga raske, sest kui ta oli veel väike laps, pesi ema teda maa-aluse riigi vees, mis kreeka uskumuste järgi muutis inimese keha haavamatuks. Kuid Achilleust vette kastes hoidis ema teda kannast kinni ja see koht, mida võluvesi ei puudutanud, oli haavatav. (Siit väljend „Achilleuse kand“, mis tähendab „haavatavat kohta“.)

Trooja langemine. Pärast Hektori surma ei julgenud troojalased enam kreeklastega võidelda lahtisel väljal ja sulgesid end linna. Kuid ka kreeklased ei suutnud ilma Achilleuseta linna vallutada. Siis otsustati teotseda mitte jõu, vaid kavalusega. Odysseuse nõuandel ehitati ilmatu suur puuhobune, mille sisse pugesis vapraimad kreeka kangelased. Ülejäänud sõjavägi aga asus troojalaste petmiseks laevadele ja purjetas lähimale saarele. Nähes, et kreeklased on ära sõitnud, arvasid troojalased, et ümberpiiramine on lõppenud, ja vedasid hobuse linna. Öösi, kui kogu Trooja uinus, väljusid kangelased hobusest ja avasid väravad teistele kreeklastele, kes olid saarelt tagasi tulnud. Nad süütasid linna igast küljest põlema ja tapsid peaaegu kõik troojalased.

Nõnda viimaks kümnendal sõja-aastal langes suur Trooja.

§ 34. „Odüsseia“.

Troojast tagasisõidul rändasid kreeka kangelased kaua ringi ja elasid üle palju õnnetusi ning ohte. Kõige kauem kestis I t a k a (saar Joonia meres) kuninga O d y s s e u s e r ä n d a m i n e — tervelt kümme aastat. Jutustused tema seiklustest moodustavadki „Odüsseia“ sisu. Tutvume mõningate tema seiklustega.

Odysseus Polyphemose juures. Kord ajas tormine meri Odysseuse ja tema kaaslased kükloopide — ühesilmaliste hiiglaste — saarele. Odysseus läks osaga oma kaaslastest kõige kohutavama kükloobi Polyphemose koopasse.

Koju tagasi tulles leidis Polyphemos nad oma koopast. Ta sulges sissekäigu kohe hiiglasuure kiviga ja sõi kaks meest ära. Pärast seda jäi ta magama. Odysseus oleks ta võinud une pealt tappa, kuid siis poleks keegi neile väljapääsu avanud. Nad ise ei suutnud tohutu suurt kivi paigalt nihutada ja kõik oleksid koopas nälga surnud.

Tark ja kaval Odysseus mõtles midagi muud välja. Järgmisel päeval jootis ta kükloobi purju. Kui joobnud Polyphemos oli uinunud, põletas Odysseus tal põleva teibaga ainsa silma peast. Kükloop sai maruvihaseks ja vandus, et ükski ei pääse ta koopast eluga.

Saates hommikul oma koopast oinaid välja, asus Polyphemos sissekäigu juurde ja katsus käega iga väljaminevat looma. Kuid Odysseus oli temast kavalam. Ta sidus oinad kolmekaupa kokku ja iga keskmise kõhu alla sidus ühe oma meestest. Ise aga, kattes oma käed villaga, puges ühe jäära alla. Nõnda pääsesid nad koleda inimesesööja käest.

Tuulte jumala Aiolose juures. Kui Odysseus sattus tuulte jumala Aiolose saarele, võeti teda lahkesti vastu. Jumalaga-jätul andis Aiolos Odysseusele koti, millesse olid kinni seotud kõik halvad marutuuled. Odysseus sõitis Aiolose juurest minema, kui meri oli täiesti vaikne. Kuid juhtus nii, et oma kodusaarele Itakale lähenedes uinus Odysseus magama ja tema kaaslased, arvates, et kotis peituvad aarded, päästsid kotisuu lahti. Vabastatud tuuled tungisid vilistades vabardusse ja Odysseuse laev aeti uuesti Aiolose saarele. Kuid seekord Aiolos juba keeldus Odysseust aitamast ja ta pidi tormisel merel edasi sõitma.

Sireenid. Järgmiseks huvitavaks Odysseuse seikluseks oli tema kohtumine sireenidega. Sireenid olid pooleldi naised, pooleldi linnud. Nende laul oli nii kütkestav, et igaüks, kes sõitis mööda saarest, kus nad elasid, randus sel saarel

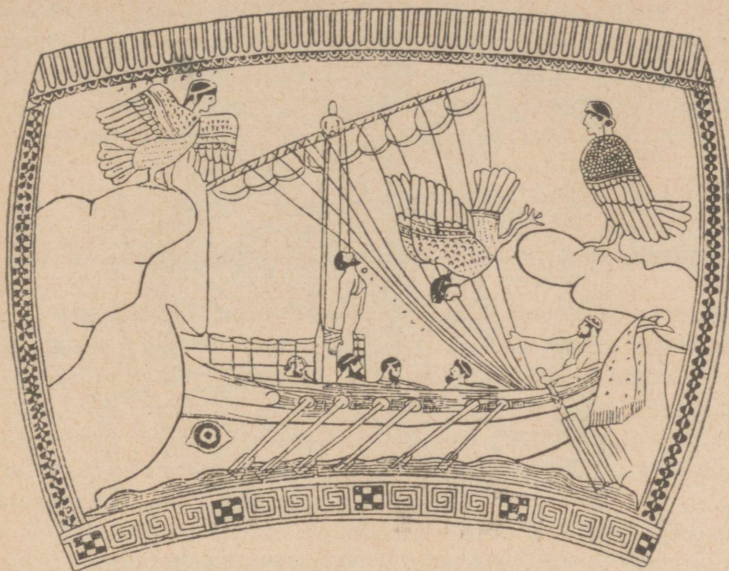
ega tulnud sealt iial tagasi. Et mitte alistuda sireenide võlule, Odysseus, liginedes nende saarele, toppis kõigi oma kaaslaste kõrvad vahaga kinni. Enda ta käskis kõita masti külge. Kui Odysseus kuulis sireenide häält, hakkas ta kaldale kip-puma, kuid reisukaaslased sidusid ta veel kõvemini kinni. Sel viisil õnnestus Odysseusel kuulda sireenide häält ja ta pääses veatult.

Skylla ja Charybdise vahel. Ühes kohas viis Odysseuse tee kahe hirmsa koletise Skylla ja Charybdise vahelt läbi. Skylla haaras temast mööduvalt laevadelt parimaid merimehi. Charybdise käest ei pääsenud aga keegi: tema neelas harilikult alla terve laeva kogu meeskonnaga. Et neid kole-tisi vältida oli täiesti võimatu, valis Odysseus kahest kur-jast väiksema — nimelt Skylla. Kuigi see neelas alla kuus tema reisukaaslast, jäid selle eest ülejäänud terveks. Cha-rybdis oleks aga hukutanud kõik.

Faiaakide juures. Kord purustas maru Odysseuse laeva ja hävitas kõik ta kaaslased. Pärast pikki seiklusi ehitas Odysseus parve ja alustas uuesti merireisu. Kuid Poseidon, kes Odysseust taga kiusas kükloop Polyphemose (Poly-phemos oli Poseidoni poeg) pimestamise pärast, purustas Odysseuse parve. Ühe merejumalanna abiga õnnestus Ody-sseusel ujuda tundmatule saarele ja pääseda. Sel saarel elas muinasjutuline rahvas faiaagid — osavad merisõitjad. Selle rahva kuningas Alkinoos võttis Odysseuse lah-kesti vastu, andis talle palju kingitusi ja varustas tema jaoks laeva kodumaale sõitmiseks.

Odysseuse kodumaal. Sel ajal, kui Odysseus sõdis Trooja all ja rändas, hakkas ta naisel Penelopel käima palju kosi-lasi. Nad arvasid, et Odysseus ei tule enam kunagi tagasi. Penelope aga uskus oma mehe tagasitulekut ja vastas eita-valt kõigile kosilastele.

Odysseuse poeg Telemachos, kes isa ärasõidul Ita-kast oli alles alaealine, kasvas tugevaks õitsevaks noormeheks. Kurbuse ja pahameelega vaatas ta isamajas pidutsevate kosilaste priiskamist. Kuid üksinda paljude vastu ei suutnud

Odyssesus ja sireenid.

ta midagi teha. Kord läks ta isa taga otsima, kuid jälgi mitte leides tuli jälle tagasi.

Odyssesus kerjuse näol. Odyssesus teadis seda, mis toimus ta kodus. Seepärast otsustas ta ilmuda koju mitte oma harilikul kujul, vaid rändava kerjuse näol. Tema majas pidutsesid parajasti jälle kosilased. Nad pilkasid igaviisi toda, keda nad pidasid kerjuseks. Odyssese saabumise teisel päeval oli Apolloni püha ja Penelope pani kosilastele ette teha järgmine katse: Ta tõi välja Odyssese vibu ja ütles, et see kosilane, kes suudab tõmmata vibu vinna ja lasta noolega läbi 12 rõngast, saab ta meheks. Kosilased proovisid üksteise järel vibu vinna tõmmata, kuid ükski neist ei saanud sellega hakkama.

Kosilaste tapmine. Siis palus Odyssesus, ikka veel kerjuse rõivastuses, et ka temal lubataks oma jõudu proovida.

Penelope Odysseust ootamas kangaspuude taga.

Kosilased vastasid eitavalt. Kuid Telemachos, kellele Odysseus avaldas oma saladuse, andis talle vibu ja Odysseus laskis kergesti läbi kõik 12 rõngast. Kohe pärast seda lõi Odysseus Telemachose ja kahe orja abil maha kõik kosilased. Selle järel avaldas ta Penelopele, kes ta on. Raske oli Penelopel uskuda, et see vana, kaltsudes kerjus on tema mees. Lõpuks tundis Penelope ta ära. Athena, Odysseuse kaitseja, andis talle jälle tagasi ta endise noorusliku kuju.

Teade Odysseuse tagasitulekust ja kosilaste hukkamisest levis kiiresti kogu Itakal. Tapetute sugulased alustasid Odysseuse ja tema pooldajate vastu võitlust. Athena abiga jäi võitjaks Odysseus. Athena lepitas ta ka varsti itaklastega ja nad tunnustasid teda jälle oma kuningana.

„Odüsseia“ ja „Iliase“ võrdlus. „Odüsseia“ nagu „Iliaski“ koosneb 24 laulust. Neil on palju ühiseid jooni, kuid on ka olulisi erinevusi. „Ilias“ kujutab vanemat ühiskonna olu-

korda kui „Odüsseia“. „Ilias“ on pühendatud sõjale ja on kangelaste eepos, kuid „Odüsseia“ näitab rahuaegset olukorda ja on rikas muinasjutulisist sündmusist. Ta on värvikam ja mitmekesisem. „Ilias“ ja „Odüsseia“ on kunstilise kirjanduse suurimaid teoseid ja kõige väärtuslikumaid ajaloolisi mälestusmärke.

§ 35. Sugukonna lagunemine ja riigi tekkimine.

Sugukondlik kord. Kreeka legendid jumalaist ning kangelastest pakuvad meile suurt huvi. Kuigi neis legendides on palju fantastilist, võib ometi nende põhjal taastada ka seda, mis tegelikult on olnud. Nende legendide põhjal me otsustame kreeka juhtide võimu, rahva seisukorra, majanduse, tehnika, relvastuse ja selleaegse elu-olu üle. Eriti palju teateid annavad meile „Ilias“ ja „Odüsseia“.

Homeroose eeposte varasemad osad kujutavad Kreekat veel sugukondliku korra ajal. Suur rühm inimesi, keda sidus veresugulus ja kes kreeka mõistete järgi põlvnesid ühest esivanemast, moodustasid sugukonna. Sugukonna peaks oli vanem, keda nimetati gerondiks. Tema valitses sugukonna ühisvarandust, mõistis kohut sugukonna liikmete üle, oli sõjas juhiks ja korraldas legendaarse sugukonna-esivanema austamist. Iga sugukonna liikmed pidid üksteist kaitsema ning aitama.

Teatud arv sugukondi ühines fraatriaks (vendkonaks). See liit ei olnud nii kitsas kui sugukondlik liit. Fraatriail olid aga ühised usukombed ja ka nemad pidid kaitsema oma liikmeid.

Mõnede suguluses olevate fraatriate ühendus moodustas füüli ehk suguharu. Nii jagunes näiteks Atika elanikkond 4 füüli, iga füül koosnes 3 fraatriast, igasse fraatriasse kuulus 30 sugukonda.

Sugukondliku korra lagunemine ja basileuste rikkus. Aja jooksul hakkas sugukondlik kord hävima. Sugukonnad tükeldusid suurperedeks. Need perekonnad ühinesid nüüd küla-

kogukondadeks, mida nimetati de emideks. Esialgu valdasid kõik kogukonna liikmed maid ühiselt. Aja jooksul eraldati kogukonna maist üksikisikute maad. Esimesteks maa eraomanikeks olid vürstid ehk väikekuningad, kes seisisid suguharude eesotsas. Neid nimetati basileusteks. Need väikekuningad said kogukonnalt erilised maatükid. Samuti said nende kaaskondlased erikrandid. Peale selle saadi rikkalikku saaki sõdades. Ainult lihtsõdurid ei saanud midagi. Nii räägib lihtsõdur Thersites „Iliases“ basileustest: „Ikka mõtlete te omakasule, aga sõdurid taplevad teie eest, saavad hoope ning haavu.“

Basileusest kujuneb suurim maa- ning orjadeomanik. Tema käsutuses on sõjaline kaaskond ja palju orje. Tal on suur perekond, palju maid ja rikkusi. Nii näiteks Trooja kuningal Priamosel oli 50 poega ja 12 tütart. Faiaakide kuningal Alkinoosil, kellest jutustab „Odüsseia“, oli suurepärase vase, hõbeda ning kullaga ilustatud loss. Lossi taga oli tore aed ja viinamägi. Alkinoosi lossis oli külluses leiba, veini, juurvilja ning puuvilja. Käsitsi kuduvad kangrud-orjatarid valmistasid riideid ja vaipu. Odysseuski ei jäänud temast varanduse poolest maha. Tema koduses majapidamises töötas 50 orjatarit, 12 jahvatas käsikivil.

Eraomandi ja riigi tekkimine. Nõnda eralduvad alguses kogukondadest rikkad ja tähtsad aristokraadid ehk „õilsad“. Koos sellega arenes kaubavahetus, tekkis raha. Kaubandus rikastas aristokraate. Vangilangenud inimesed muudeti nüüd orjadeks. See võimaldas suurendada tootmist. Aegamööda kiskusid aristokraadid endi kätte aina rohkem maid. Ülejäänud rahvas — deemos — elas väikestel maatükkidel. Kuid omamata küllaldas vahendeid isegi nende ülesharimiseks kaotas deemos aegamööda oma maad. Orjadeks ei tehtud ainult sõjavange. Kui väikemaomanik laenas midagi aristokraadilt ja hiljemini ei suutnud võlga tasuda, langes ta orjapõlve mõnikord isegi koos perekonnaga. Ühiskond hakkas aegamööda jagunema orjadeks ja orjapidajaks.

Riik tekkis selleks, et kindlustada orjaperemeeste võimu kehvikute ning orjade üle. Aadli ning rikaste võimu toetasid sõjaline kaaskond ja kohus. Nii tekkis Kreekas klassiriik. Tekkival riigil oli kaks ülesannet: 1) hoida orje sõnakuulmises ja 2) laiendada riiki ning kaitseda teda välisvaenlaste vastu. Kuid peaülesandeks oli orjade valitsemine ja nende täielikus sõnakuulmises hoidmine. Seepärast oli kujunev riik orjapidajalik riik.

Järk-järgult võttis orjus Kreekas aina suurema ulatuse. Sugukondlik kord lagunes lõplikult. Mitmel pool Kreekas tekkisid nüüd ja kasvasid orjapidajalikud riigid.

§ 36. Linnriik (polis).

Kreeka riigid olid väheldased. Harilikult nad hõlmasid linna selle juurde kuuluvate maadega. Oma linnad ehitasiid kreeklased enamasti mereranniku lähedusse, kus rajati sadam laevade peatuskohaks. Harilikult elasid sadama lähedal kaupmehed ja merimehed. Siin toimus ka kauplemine meretaguste maade kaupadega. Linnaasundus ümbritseti kindlustistega. Akropolis ehk linnamägi oli määratud linna kaitsemiseks.

Kui linn kasvas, ilmusid väljaspool akropolise kindlustisi uued asundused; uut asundust nimetati all-linnaks, esialgset aga ülalinnaks.

Seesugune laienenud linn koos ühismaadega, millel leidsid asundused, moodustas linnriigi ehk kreeka keeles polise.

Nii tekkisid Kreekas esimesed linnriigid: Korintos, Argos, Sparta, Ateena jt.

Polise eesotsas seisis basileus, kes oli ühtaegu nii sõjaline juht, ülemkohtunik kui ka ülempreester. Tema auvääruse märgiks oli valitsuskepp ehk skepter. Seepärast nimetati basileuseid sagedasti skeptrikan djaks. Sõjas sai basileus suurema ja parema osa saagist. Ühiskonna maast anti samuti temale suurim osa. Pidu- söökidel varuti talle aukoht ja parimad palad.

Kõigis tähtsamais küsimusis pidi basileus nõu pidama aadliperekondade peameestega. Need olid vanemad, kes moodustasid nõukogu ehk bulee. Basileuse käskude või bulee otsuste väljakuulutamiseks, aga samuti tähtsamate riiklikkude küsimuste otsustamiseks kutsuti kokku kõigi täiskasvanud meeste rahvakoosolek. Seda koosolekut nimetati agora. Oma arvamist mingisuguse küsimuse kohta avaldas agora harilikult „jaa“ või „ei“ hüüetega.

Kohut peeti linnriigis avalikul platsil. Kohtunikeks olid vane-
mad. Nad kuulasid süüdistatava üle ja siis järjekorras ütlesid oma
arvamise selles asjas. Kohtupidamist juhatas basileus.

Basileuse ümber grupeerus nõunikest, kohtunikest ja rikkaist
maaomanikest koosnev ülemkiht. Nende kätte kuhjusid aegamööda
suured rikkused ja suured maatükid. Lihtrahvas ehk deemos võitles
selle ülemkihiga oma õiguste eest. Aristokraatia ja deemose vahe-
line võitlus toimus kõigis kreeka linnriiges ja võttis tihti väga
terava kuju.

§ 37. Kreeka kaubandus ja kolonisatsioon.

Kolonisatsiooni põhjused. Homerose eeposed kirjeldavad
tervet rida kreeka kogukondi, mis olid laiali pillatud mööda
kogu Egeuse mere saari ja rannikuid. Side nende vahel oli
väga lõtv. Alles Homerose perioodi lõpuks (VIII sajandil
e. m. a.) hakkasid nende kogukondade vahel tekkima püsi-
vamat laadi suhted. Selleks aitasid kaasa linnriikide moodus-
tumine, nendevahelise kaubanduse tekkimine ja samuti sõjad.

Majanduse tõus ja rikkuste suurenemine võis sel ajal,
orjatöö ning madala tehnika juures, toimuda peamiselt terri-
tooriumi laiendamise teel. Sellega seletubki kreeka koloni-
satsiooni algus.

Kõrvu vanade kreeka riikidega ja suurte asundustega
Egeuse mere saartel ja rannikuil hakkasid kujunema uued
kolooniad. Hiljemini tekkisid kolooniad ka Marmara mere ja
Musta mere rannikul. Kreeka kolonistid siirdusid samuti
kaugele lääne-, Itaalia ja Sitsiilia rannikuile. Kaubanduse
arenemisega, rahvastiku kasvamisega ja aristokraatia ning
deemose vahelise võitluse teravnemisega muutus koloniseeri-
mine aina intensiivsemaks. Et mitte aristokraatide juures
võlaorjusse sattuda, jätsid kogukondade maata liikmed oma
kodumaa maha ja sõitsid võõraile maile.

Kolooniad pidasid sidet Kreekaga peamiselt kaubavahe-
tuse teel. Kreeka ostis asumaist eeskätt põllumajandustooteid
ja tooraineid, kolooniad vedasid Kreekast sisse käsitöösadusi.

Kreeka kolooniad. Vanimaist kreeka asundusist Egeuse
mere rannikuil etendasid tähtsat osa Mileetos, Efesos

Sküüdid (kujutis vaasil).

ja Smürna. Nad asetsesid Väike-Aasia rannikul. Peale nende olid suure kaubandusliku tähtsusega Chiose ja Samose saar. Kõik need kohad olid asustatud joonia suguharu kreeklaste poolt ja kandsid Joonia üldnimetust.

Neis kaubeldi elavalt mitte üksnes käsitöosaadustega (relvadega, pottsepatöö toodetega) ja põllumajanduse produktidega (veiniga, võiga), vaid ka orjadega, keda kaugeist maist massiliselt sisse veeti. Arenenud kaubanduse tõttu etendas Joonia suurt osa edaspidises kolonisatsioonis.

VIII—VII sajandil e. m. a. tekivad kreeka kolooniad Traakia rannikul, Marmara mere rannikul, Sitsiilias ja Lõuna-Itaalias. Väike-Aasia kreeklasi veetles eriti Must meri, mida tol ajal nimetati „Külalishahkeks“ (Pontus Euxinus). Tema rannikud olid rikkad viljast ja kariloomadest, veed kaladest. Sealt veeti välja ka suurel hulgal orje. Musta mere kolooniaist olid tuntuimad Pantikapaion (praegune Kertš), Chersonesus (Sevastopoli lähedal), Tanais (Doni suudmel) ja Olbia (Bugi suudmel). Nende kolooniate kaudu tungis kreeka kaubandus ja kultuur kaugele põhja kuni Sküütiasse (NSVL Euroopa osa stepivöödet nimetati vanaajal Sküütiaks seal asuva sküütide suguharu järgi). Kreeklaste kaubanduslikud ning kultuurilised sidemed Sküü-

tiaga olid elavad. Kreeklased on pärandanud meile kirjeldusi sellest maast ja vanade sküütide elust-olust; sküütide kurgaanidest on leitud palju kreeka elu-olu mälestusmärke.

Vahemere lääneosas ahvatlesid kreeklasi eelkõige viljakas Sitsiilia ja Lõuna-Itaalia. VIII—VII sajandil e. m. a. kattus Itaalia lõunaosa ja Sitsiilia arvukate kreeka kolooniatega (Napoli, Tarent, Sürakuusa jt.). Neid kolooniaid nimetati Suur-Kreekaks.

Vana-Kreeka münte.

Müntide tekkimine. Kolonistide peamisteks töödeks olid kauplemine, käsitöö, kalapüüdmine ja põlluharimine. Laialdane kaubandus põhjustas rahamärkide tekkimise metallmüntide kujul. Varemini tarvitati rahamärkide asemel vahetamisvahendina härgi ja oinaid. Nüüd muutus kaubanduse arengu tõttu see kaubavahetuse viis ebamugavaks. Rahana hakati kasutama metallitükke. VII sajandil e. m. a. algab kindlakaaluliste müntide löömine.

Selliste müntide tarvitusele võtmine hõlbustas tunduvalt kaubandust. Münti polnud vaja iga kord kaaluda, nagu seda tuli teha vanade ebamugavate rahadega.

Merisõidu, laialdase kaubanduse ja kolonisatsiooni tõttu kreeka majanduselu tõusis, rikkused suurenesid, tehnika tugevnes ja teadmised kõige mitmesugusemail aladel laienesid. Tekkiv orjapidajalik riik tähendab sammu edasi võrreldes endise, ürg-kogukonna korraga.

§ 38. Sõjandus ja ühiskondlikud mängud. Oraaklid.

Sõjandus. Varajasel ajal etendas kreeklaste ühiskondlikus elus suurt osa sõda. Noored kreeka riigid vajasid ustavat kaitset naabrite kallaletungide vastu. Sõja ja röövimisega omandati sel ajal rikkusi, vallutati maid, suurendati omandit. Seepärast võttis riik sõjalise organisatsiooni kuju. Kõik kodanikud, peale orjade, olid relvastatud. Orjadele ei lubatud omada relvi, sest et isandad kartsid nende väljaastumisi.

Aristokraatia ja lihtrahva relvastis erinesid tugevasti. Aristokraadil oli kiiver, pronksist kaitserüü rinna ja selja kaitseks, suur, harilikult ilustatud kilp, oda ja mõök. Selline kallis metallist relvastis oli ainult rikastele kättesaadav. Lihtsõjamehed kandsid lõuendrõivaid ja omasid ainult oda ning mõöka; nende kilbid olid tehtud nahast. Nõrgalt kaitstud ja halvasti relvastatud sõjamehed polnud kardetavad suurepäraselt relvastatud aristokraadile.

Eduka sõjakäigu puhul omistati kogu au juhtidele, nemad said ka parema ning suurema osa sõjasaagist. Lihtsõdurid aga pöördusid koju tagasi niisama vaestena, nagu nad olid enne sõjakäiku. See kutsus sõdurite seas sageli välja rahulolematuse. Juba „Iliases“ jutustatakse ühe sellise reamehe Thersitese väljaastumisest Trooja sõjakäigu juhi Agamemnoni vastu. Selle eest peksis Odysseus Thersitese läbi.

Mängud. Sagedad sõjad nõudsid tugevaid ning osavaid inimesi. Seepärast oli vanaaegsete kreeklaste elus suur tähtsus ühiskondlikel mängudel. Need seisnesid mitmesuguseis võistlustes ja neid korraldati Kreekas mitmesugustes kohtades: Olümpias, Delfis ja Korintose maakitsusel. Kõige kuulsamad neist mängudest olid Olümpia mängud.

Olümpia mängud toimusid Olümpia läheduses, tasandikul, püha hiie juures, kus asetses peajumal Zeusi tempel. Võistlustest osa võtta soovijad kanti aasta enne võistluste avamist erilistesse nimekirjadesse. Võistlusteks valmistati võistlejaid ette sellekohastes koolides.

Olümpia mängude pidulikule avamisele voolas hulk rahvast mitmesuguseist kreeka maailma osadest. Kõik kreeka riigid saatsid neile mängudele oma saadikud ning delegatsioonid.

Võidujooks.

Mängude ajal lakkasid riid üksikute riikide vahel ja isegi sõjad tuli katkestada raske karistuse ähvardusel. Kogu pidulikkude mängude ajaks pandi kehtima nõndanimetatud „püha vaherahu“. Kõik see aitas kaasa kreeklaste kultuuriliseks ühinemiseks.

Mängud seisnesid sportlikes harjutuses: jooksus, maadluses, kettaheitmises ja odaviskamises; võiduajamised toimusid ratsutamises ja vankritel; muusikalised võistlused hõlmasid luuletajate, muusikantide jne. ülesastumisi. Eriti armastatud olid spordivõistlused kui massidele kõige rohkem kättesaadavad. Iga tugev või osav kodanik võis neist osa võtta. Hobuste võiduajamisest ja muusikalistest mängudest võisid osa võtta peamiselt aristokraadid, kes omasid hobuseid ja mitmesuguseid muusikariistu.

Võistluste võitjaid krooniti õlipuuokstest pärgadega, nende nimed kirjutati erilistesse nimekirjadesse ja neid kiideti kogu Kreekas. Võitjatele varuti esimesed kohad teatreis, kõikjal koheldi neid austusega, Olümpias aga püstitati võitjaile juba eluajal mälestussambad kujude näol.

Nelja-aastasi perioode Olümpia mängude vahel nimetati olümpiaadideks. Hiljemini hakati isegi aega arvama olümpiaadide järgi. Esimest korda olid Olümpia pidulike mängude võitjate nimed üles kirjutatud a. 776 e. m. a. Pärastpoole hakkasid kreeklased sellest aastast oma aega arvama.

Oraaklid. Oma jumalaid kummardasid kreeklased kodusel altaritel ja templeis. Enamikul pühamuist oli tähtsust ainult nende kohtade suhtes, kus nad asetsesid. Kuid mõningaid pühamuid austati kogu Kreekas ja vahel isegi väljaspool seda. Eriti kuulsad olid need pühamud, kus asusid mitmesugust nõu andvad ja tulevikku ennustavad oraaklid. Selline oli näiteks Dodona oraakel Epeiroses, üks vanimaid Kreekas. Seal mägedes, tihedas hiies, oja ääres asetsesid altar ja võimas tamm. Viimast peeti pühaks ja, nagu pärimus räägib, tema lehtede kahinast võis kuulda peajumal Zeusi tahet. Need, kes soovisid mingisugust nõuannet või ennustust, läksid selle tamme juurde. Tema lehtede kahina järgi preestrid nagu mõistatasid ära ja andsid inimestele edasi jumalate juhatused.

Veel tuntum oli Delfi oraakel. Ta asus Parnassose mäe jalal Phokises (Delfi linnas Kesk-Kreekas). Ennustusi lausus seal eriline naispreester, keda nimetati püütiks.

Kettaheitja.

Ta istus kolmjälal kaljulõhe kohal, millest tõusis uimastavaid aure. Nendest aurudest uimastatuna kaotas püütia teadvuse ja lausus sidumata sõnu. Preestrid tõlgendasid neid siis oma heaksarvamise järgi. Tihti juhtisid nad endi huvides, kuigi näiliselt jumalate nimel inimeste toiminguid ja isegi terveid riike.

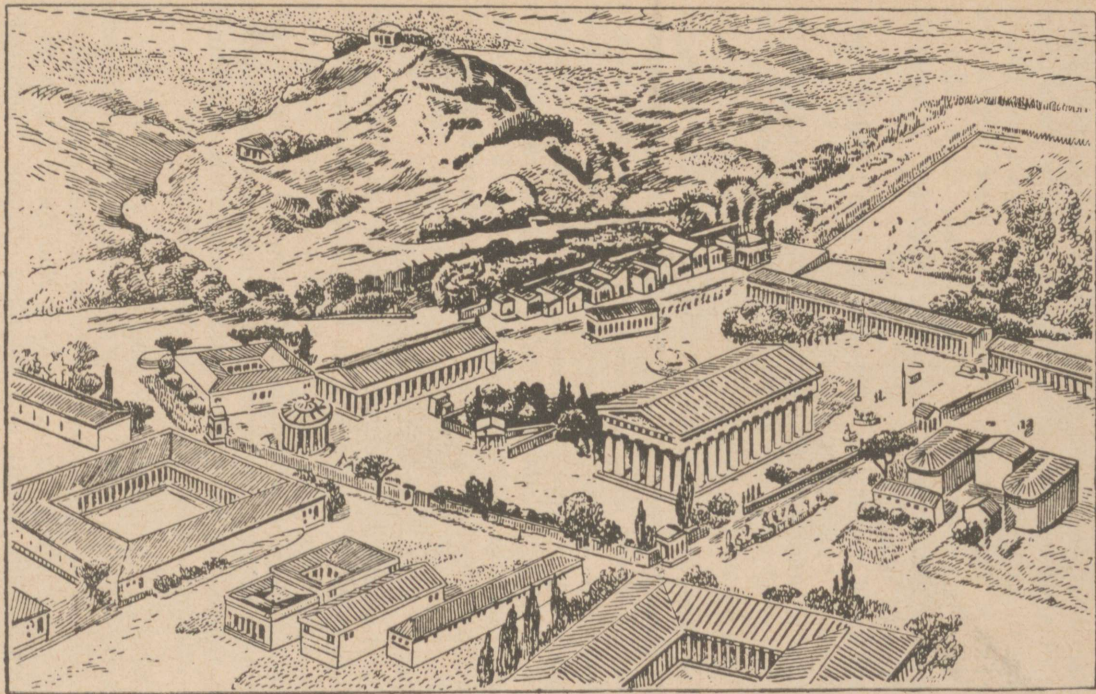
Et oraaklid tegelikult muidugi ei teadnud tulevikku, siis andsid nad kahemõttelisi vastuseid, mida võis tõlgendada nii ja teisiti. Ükskord näiteks, enne otsustavat lahingut pärslastega, küsis Lüüdia kuningas Kroisos Delfi oraaklilt, kas maksab tal minna üle Halyse jõe või mitte, s. t. alustada sõda Pärsia vastu. Oraakel vastas, et üle jõe minnes purustab Kroisos suure kuningriigi. Veendunud oma võidus, läks Kroisos pärast seda üle jõe, kuid sai lüüa. Kui Kroisos süüdistas oraaklit valeennustuses, vastasid Delfi preestrid talle, et süüdi pole oraakel, vaid ta ise: Kroisos ju tõepoolest purustas kuningriigi, kuid mitte Pärsia riigi, vaid enda oma.

Oraaklite nõuannete ja ennustuste eest toodi templitele kingitusi. Delfi tempel muutus aja jooksul hiiglasuurte rikkuste omanikuks. Seepärast omandas Delfi suure mõju kogu Kreekas — ta laenas raha, segas end riikide siseasjusse, aitas seda või teist maad sõja ajal.

II. Sparta.

§ 39. Sparta ühiskondlik kord.

Sparta tekkimine. Sparta riik tekkis Lakoonia maakonnas, Peloponnesose kaguosas. Ta võttis enda alla Eurotase jõe oru ja rea mägimaid. Lakoonia mäed olid marmori- ja rauarikkad; nende nõlvakuil kasvasid tihedad metsad, kus elutses palju metskitsi, metssigu, karusid ja mitmesuguseid metslinde. Eurotase jõe org oli väga sobiv põllutöök. Tema maad on viljakad ja peaaegu igalt poolt kaitstud mägedega.

Olümpia (rekonstruktsioon).

Maakonna keskel, Eurotase kallastel, asetses Sparta linn. Pärast mõningate läheduses asuvate kogukondade ühendamist muutus ta Lakoonia pealinnaks. Selle linna nime järgi hakati ka riiki nimetama Sparta riigiks ehk lihtsalt Sparta ks. Maa rahvastik koosnes pärimuse järgi dooria vallutajate järglastest. Nad tulid Eurotase orgu, alistasid siin iidsest ajast asuva ahhaialaste suguharu ja muutsid selle liikmed orjadeks.

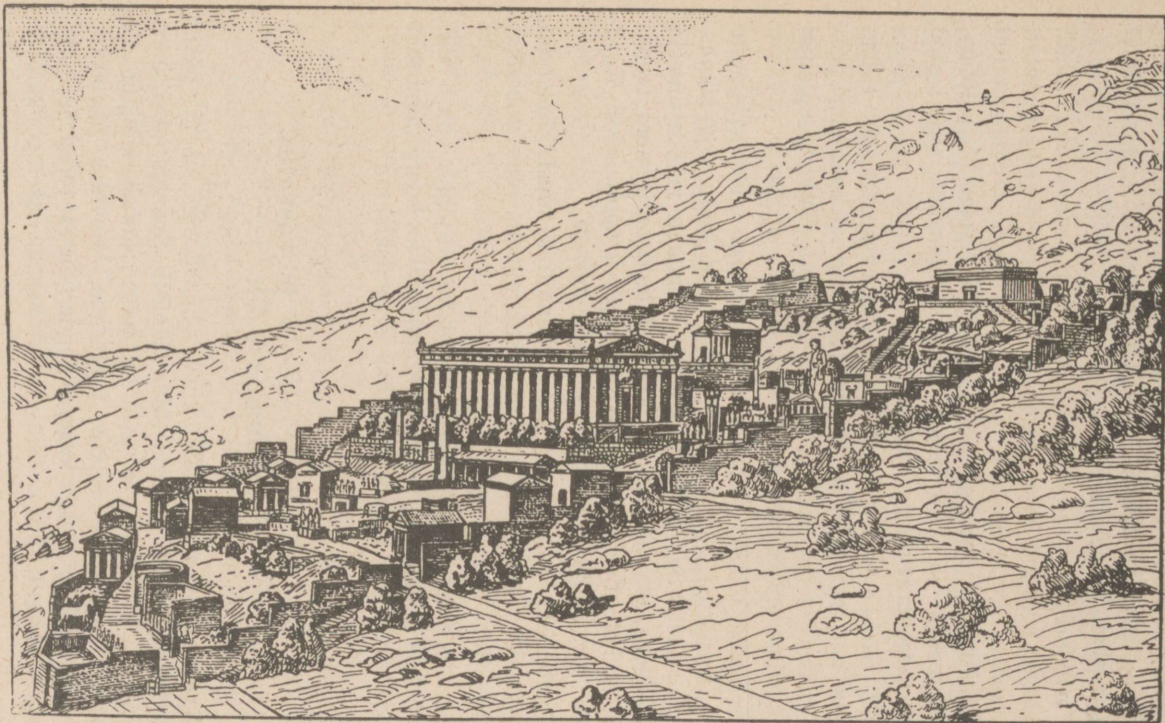
Orjastatud rahvas astus alatasa välja oma rõhujate vastu. Spartas peeti katkematut võitlust.

Nagu pärimus räägib, lõpetas sisesõja Lykurgos. Ta andis rea seadusi, mis tugevdasid Sparta riigikorda. Lykurgost loeti esimeseks Sparta seaduseandjaks.

Poliitiline kord. Sparta eesotsas seisid kaks kuningat. Neil oli piiramatu võim ainult sõja ajal, rahu ajal pidid kuningad küsima kõigis asjus vanemate nõukogu — geruusia — nõusolekut. Geruusia koosnes 30 liikmest; peale kahe kuninga kuulusid sinna 28 vanemat, kes valiti kogu eluajaks. Igaüks neist pidi olema vähemalt 60 aastat vana. Teiseks tähtsaks asutiseks oli kolleegium, mis koosnes 5 efoorist — eralistest valitud ametiisikuist. Nad valiti üheks aastaks. Hiljemini omandasid efoorid väga suure võimu. Nad võisid vastutusele võtta isegi kuningaid endid.

Peale kuningate, efooride ja geruusia oli Spartas veel rahvakoosolek, mis koosnes kõigist täiskasvanud spartlastest. Ta tuli kokku kord kuus. Sellel koosolekul kuulutasid kuningad rahvale geruusia otsuseid, mispuhul rahvas ei arutanud neid otsuseid, vaid ainult hüüetega kas kinnitas või lükkas tagasi. Niiviisi ei etendanud peosa mitte rahvakoosolek, vaid kuningad, efoorid ja geruusia.

Klassid. Sparta rahvastik jagunes spartiaatideks, perioikideks ja helootideks. Spartiaadid olid valitsev klass. Et neil kogu aeg tuli maha suruda orjade mässe, oli neil tugev sõjaline organisatsioon. Nad elasid laagris nagu sõjamehed, alati valmis relvaga välja astuma. Spartiaadid ei teinud tootlikku tööd, lugedes põllundust ja käsitööd

Delfi (rekonstruksioon).

alandavaks tegevuseks. Suurema osa oma ajast veetsid spartiaadid sõjalistel harjutustel ja sõjakäikudel. Kõik spartiaadid loeti omavahel üheväärseks.

Perioikid ja heloodid olid alistatud rahvastiku kihid, kes elasid rõhutatud seisukorras. Perioikideks nimetati seda rahvastiku osa, kes jäi vabaks, kuid oli kohustatud maksma tribuuti spartiaatidele. Perioikid tegelesid käsitööga, kaubandusega ja põllumajandusega. Enamasti elasid nad Sparta mereäärseis rajoonides.

Helootide seisukord oli kõige raskem: oma tööga elatasid nad spartiaatide klassi. Heloodid ei erinenud pea-aegu milleski teiste kreeka riikide orjadest. Nad ei kuulunud aga üksikperemeestele, vaid kogu Sparta riigile.

Heloodid tõstsid väga sagedasti mässu oma orjastajate vastu. Seepärast pidasid spartiaadid neid kogu aeg silmas. Aeg-ajalt saatis Sparta valitsus noori spartiaate mööda külasid laiali selleks, et välja otsida kahtlasi heloote ja neid tappa. Selliseid helootide hukkamisi nimetati krüpteiadeks. Kord tapsid spartiaadid umbes kaks tuhat helooti.

Vaatamata neile julmadele vahenditele tõusid heloodid ikka ja ikka uuesti spartiaatide vastu, püüdes oma vabadust tagasi võita.

Me näeme, et Sparta oli samuti orjapidajalik riik. Kuid temas leidis veel tugevaid kogukondliku korra jäänuseid ja väga suurt osa etendas sõjaline organisatsioon.

§ 40. Spartlaste elu-olu ja kasvatus. Peloponnesose liit.

Spartlaste kogukondlik kord. Spartlaste juures püsis kaua kogukondlik omand. Maa jaotati Spartas võrdseiks kruntideks. Maad kokku osta ja suuri rikkusi kuhjata oli keelatud. Nagu jutustatakse, Lykurgos, soovides ühetasutada spartlasi ja mitte lubada nende juures toreduse ning rikkuse arengut, pani kuld- ja hõberaha asemel käibele

raudraha. Koguda palju raudraha oli tülikas, sest nad olid ülearu suured ning rasked.

Ka rahu ajal sõid kõik spartlased üheskoos. Neid meeste-sõdurite ühiseid sööminguid nimetati süssiitiaiks.

Kasvatus Spartas. Lastekasvatamisele omistasid spartlased suurt tähelepanu. Kui Sparta perekonnas sündis laps, näidati teda linnavanemaile ja need otsustasid lapse saatuse: nõrga heitsid nad kuristikku, tugeva aga andsid emale tagasi. Spartlased arvasid, et nõrgast lapsest ei kasva head sõjameest, seepärast jätsid nad ellu ainult tugevad ning terved lapsed.

7—18 eluaastani said poisid õpetust erilistes koolides — gümnaasionides. Seal tegeldi eeskätt gümnaastikaga, odaviskamise ning kettaheitmisega ja sõjaliste harjutustega. Et lapsi kasvatada ja harjutada neid sõjaraskusi kandma, rõivastati neid kergelt, toideti halvasti ja vahel isegi peksti. Nii näit. korraldati kord aastas Artemise altari ees poiste peksmine, mille juures nad ei tohtinud karjuda ega armu paluda. Sellise kepile rajatud õpetamissüsteemiga taheti spartlastes kasvatada vastupidavust ja kannatlikkust. Laste elu Spartas oli rõõmutu, nad ei tundnud lõbu ega hellitamist.

Raske sõjavarustisega kreeka sõdur (hopliit).

Õpetamine toimus Spartas küsimuste ning vastuste kujul. Nii küsimused kui ka vastused pidid olema lühikesed. See lühidus ehk „lakoonilisus“ (nimest „Lakoonia“) muutus juba vana-ajal kõnekäänuliseks. Üks spartatar, saates poja sõtta, andis pika saatekõne asemel talle kilbi ja ütles: „Kilbiga või

kilbil.“ See tähendas: pöördu tagasi võitjana või hukku kangelasena.

Sellise karmi kasvatuse tagajärjel kasvasid spartlased vapraks, vastupidavaiks sõjameesteks. Sparta sõjavägi oli hästi distsiplineeritud, paistis silma hea väljaõppega ja relvas-tisega. Jalavägi koosnes raskelt relvastatud sõjameestest, keda Kreekas nimetati hopliitideks. Sparta jalaväge loeti kogu Kreekas parimaks.

Sparta vallutused. Peloponnesose liit. Maade ahnitsemine ja riigi sõjaline organisatsioon tõukasid Sparta alatasa vallutuste teele. Valitsedes kogu Lakoonia maakonda, alustas Sparta VIII sajandil e. m. a. sõda Messeeniaga. Hoolimata sellest, et messeenlased kaua ja visalt kaitsesid oma ise-seisvust, võitsid spartlased nad ja tegid kogu orjastatud rahvastiku helootideks. Osa messeenlasi, kes ei tahtnud orjad olla, lahkusid kodumaalt.

Messeenia järel vallutati ka teisi maa-alasid.

Kõik ülejäänud Peloponnesose riigid, tundes tõusva Sparta võimu, hakkasid temaga liitu taotlema. VI sajandil e. m. a. kujunes Sparta juhtimisel järk-järgult Peloponnesose liit. Peaaegu kõik Peloponnesose maad astusid sellesse liitu.

Peloponnesose liit võttis oma sihiks aristokraatliku korra kaitsemise liiduriiges ja võitluse orjadega.

Peloponnesose liidu välis- ja sisepoliitikat juhtis Sparta. Sellist esivõimu nimetati hegemooniaks. Oma hege-moonia tõttu muutus Sparta tuntuks ka väljaspool Peloponnesose piire.

Sparta aristokraatia oli kogu Kreekas vana korra kant-siks. Võitluses deemosega (rahvaga) pöördusid tema poole abipalvega aristokraadid teistest kreeka riikidest.

V sajandil e. m. a. hakkas Sparta mõju Kreeka oludele vähenema. Sel ajal hakkas silma paistma uus, Ateen a riik. Aegamööda läks tema kätte juhtiv osa kreeka riikide hulgas.

III. Ateena riigi kujunemine.

§ 41. Maa ja tema rahvastik. Atika vanimal ajal.

Atika loodus. Atika asetses Kesk-Kreeka kaguosas ja ulatus kaugele merre. Boiootiast eraldas teda mäeahelik, Peloponnesosest Korintose maakitsus, muudest külgedest aga piiras teda meri. Atika tugevasti liigestatud rannikuil oli sügavaid, rahulikke ja merisõiduks soodsaid sadamaid. Tähtsaim neist oli Pireus.

Atika oli rikas maapõuevarade poolest. Mägedes leidis külluses parimaid marmorisorte. Laurioni mägedes oli palju hõbedat ja seal tekkisid varakult kaevandused hõbedatootmiseks. Ateena tasandiku maad olid soodsad põllutööks, esijoones aianduseks. Mägistes kohtades tegeles elanikkond karjapidamisega, rannamail kaubanduse ja käsitöoga.

Ateena. Tema riigikord. Atikas elasid joonlased. Nende kogukondadest hakkas oma tähtsuse poolest Ateena kogukond varakult esile kerkima. Ta asetses mere lähedal, omas head sadamat ja paistis teiste kogukondadega võrreldes oma võitmatu akropolisega (kindlustatud linnamäega) silma.

Sedamööda kuidas Ateena kogukond tugevnes, kõik teised Atika kogukonnad kas alistati talle või sulasid vabatahtlikult temaga ühte lepingu alusel. Atika ühendamist Ateena võimu alla ja riigi kujundamist peab legend Ateena kuninga Theseuse teeneks.

Esialgul seisis Ateena riigi eesotsas basileus, kes elas akropolisel. Ta oli ülemvalitsejaks, ülempreestriks, ülemkohtunikuks ja Ateena sõjaväe juhiks. Teda aitas riigi valitsemisel aadlinõukogu. Nõukogu istungid toimusid kaljusel künkal, mis oli pühendatud sõjajumal Aresele. Siit tuli ka nõukogu enda nimetus areopaag. Basileuse kõrval oli areopaag tähtsaimaks võimuorganiks Ateena riigi varajasel perioodil.

Vaba rahvastik jagunes kahte põhilisse rühma: eupatriidid, s. o. aadliseisus, aristokraadid, ja demos, s. o. lihtrahvas.

Hiljemini hakkasid eupatriiidid valima endi keskelt väejuhti — polemarhi. Aegamööda läks ka muu asjaajamine basileuselt ära arhontide (valitsejate) kätte. Basileusele jäid ainult preestriülesanded. Hiljemini kaotati basileuse võim täiesti, isegi preestrit hakati valima. Kõiki neid ametikohti täitsid eupatriiidid.

Rahvamass (deemos) jäi õigusteta olukorda ega võtnud riigi valitsemisest osa. Ainult ajuti tuli kokku rahvakoosolek, kellele anti teada võimude otsused.

Võlaorjus. Atikas elas palju väikemaapidajaid. Neil olid oma iseseisvad majapidamised väikestel maatükkidel. Rahvastiku kasvamisega jagunesid need maatükid üha enam ja muutusid väiksemaks; uusi maatükke ei suutnud kehvikud omandada.

Sellistes tingimustes olid nad sunnitud laenu tegema eupatriiididelt. Eupatriiidid laenasid meelsasti talunikele seemevilja või teatud summa raha. Seejuures aetasid nad võlgniku maa peale kivi, millele oli märgitud laenu suurus ja tema väljamaksmise tähtpäev. (Oli aeg, kus peaaegu kogu talumaa Atikas kirendas neist võlakividest.) Laene andes nõudsid eupatriiidid, et laenu oleksid kindlustatud võlgnike maatükkidega. See tähendas, et võla määratud tähtajaks mitte tasumise puhul läks taluniku maatükk eupatriidi omanduseks. Talupojad sageli ei suutnud võlga ära maksta ja nende maa läks suurmaaomanike kätte.

Kui võlg oli maatüki väärtusest suurem, siis pidi võlgnik ülejäänud osa võlast tasuma eupatriiidile tööga. Nii sattus ta sõltuvusse viimasest. Mõnikord pidi võla katteks talupoeg andma enda ja oma lapsed orjadeks, ja isegi võõrale maale. Nii jäid talupojad ilma maata ja sattusid võlaorjusse.

§ 42. Revolutsiooniline võitlus. Solon.

Ateena deemos ei olnud rahul sellise korraga. Järkjärgult kasvas rahulolematus nii suureks, et rahvamassid astusid välja oma orjastajate vastu. Ateena deemos nõudis eelkõige kirjutatud seaduste koostamist.

Drakoni seadused. Kaua aega ei olnud Ateenas kirjutatud seadusi. Eupatriiidid, kelle käes oli kohus, kasutasid seda ja mõistsid kohut alati rikaste huvides.

Rahva survele pidid eupatriiidid järele andma. A. 621 e. m. a. tegid nad ühele arhondile — Drakonile — ülesandeks koostada kirjutatud seadused.

Drakoni poolt kehtima pandud seadused olid äärmiselt karmid. Eriti julmad olid karistused kuritegude eest eramandi vastu. Isegi väikese varguse eest oli ette nähtud

Põllutööd Kreekas.

surmanuhtlus. Hiljemini esitati Drakoni seadusi julmuse näitena, nii et iga uut valju seadust nimetati „drakooniliseks seaduseks“. Niisiis, ehkki seadused olid kirja pandud, nad ei parandanud deemose seisukorda. Seepärast ei lakanud rahutused.

Eupatriiidid pidid tegema uusi järeleandmisi. Selle tulemuseks oli Soloni seadusandlus.

Võlaorjuse kaotamine. A. 594 e. m. a. valiti Solon Ateenas esimeseks arhondiks ülesandega jalule seada rahu rahva ja aadli vahel. Väikemaapidajate olukord oli sel ajal äärmiselt raske. Võlakivide arv aina kasvas. Palju Ateena kodanikke lahkus vabatahtlikult kodumaalt või müüdi orjadeks. Et teha lõpp sellisele seisukorrale, otsustas Solon tarvitusele võtta mõningaid revolutsioonilise iseloomuga abinõusid.

Esimeseks selliseks abinõuks oli „võlgade kaotamine“. Solon käskis võlakivid põldudel maha võtta, kaotas võlgade

maksmise ja keelas ära võla eest orjastamise. Võla eest ära võetud maatükid anti nende endistele valdajatele tagasi. Osa kodanikke, kes oli võõraile maile orjaks müüdud, osteti riigi rahadega välja. Kõik need abinõud olid suunatud maaomanike-aadli vastu. Kuigi see tähendas aadlile tunduvaid kaotusi, oli ta ometi sunnitud deemose mässu kartusel tegema järeleandmisi. Eupatriidid lootsid, et hiljemini läheb kõik jälle vana rada.

Varandusliku tsensuse sisseseadmine. Solon pani kehtima kodanike jagunemise kategooriasse nende sissetulekuist sõltuvalt. Selliseid kategooriaid loodi neli.

Esimesse kategooriasse kuulusid kõik need kodanikud, kes oma põldudelt said vähemalt 500 medimnost (medimnos — $52\frac{1}{2}$ liitrit) otri või vastaval hulgal õli või veini. Seda kõrgeimat ja rikkaimat inimeste kategooriat nimetati „viiesajamõõdulisteks“.

Teise kategooriasse kuulusid kõik need, kes said oma põldudelt sissetulekut vähemalt 300 medimnose suurusel. Neid nimetati „ratsanikeks“, sest neil oli võimalik hobust pidada; nad teenisid ratsaväes.

Kolmandasse kategooriasse luges Solon neid, kelle tulu ulatus vähemalt 200 medimnoseni. Neid nimetati „seugiitideks“, sest nad suutsid osta endale rakmed härgade rakendamiseks (seugos — rakmed).

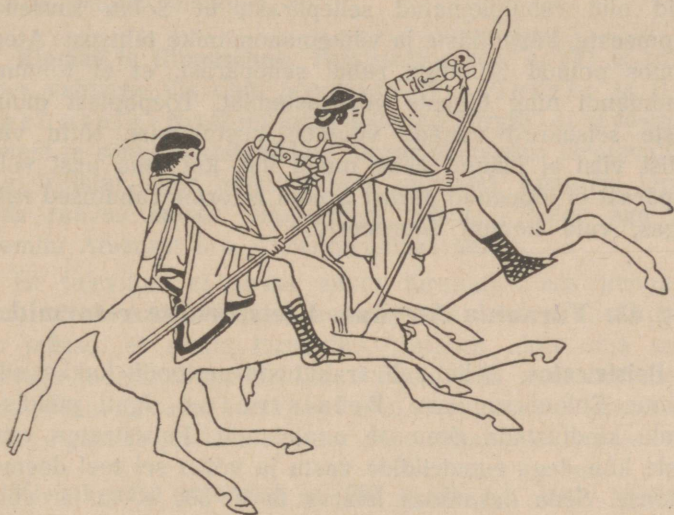
Ja lõpuks neljandasse kategooriasse kuulusid kõik need, kelle sissetulek oli veel väiksem ja kes üldse maad ei omanud. Need olid teedid.

Ülejäänud osa rahvastikust koosnes nõndanimetatud metoikidest, s. o Ateenas kaubanduse ning käsitööga tegelevaist välismaalastest ja orjadest. Orjadel polnud mingisuguseid õigusi.

Kodanike õigused ja kohustused. Vastavalt kodanike liigitamisele varanduse järgi jagunesid ka nende riiklikud ning sõjalised kohustused. Nii olid kõrgeimad riigiametid varutud ainult esimesele, kõige rikkamale kategooriale. Nende hulgast valiti arhondid ja komplekteeriti areopaag. Teine kate-

gooria oli kohustatud ratsaväes teenima. Kolmas kategooria teenis ratsaväes raskelt relvastatuna (metallrüü, kilp, jala-kaitsmed, kiiver, mõök, oda).

Kolmest esimesest kategooriast valiti ka Soloni poolt loodud neljasaja nõukogu liikmed. Soloni arvates

Kreeka ratsanikud.

pidid areopaag ja neljasaja nõukogu olema kaitseks riigipöörete eest.

Neljandal kategoorial — teetidel — oli ainult õigus osa võtta rahvakoosolekust ja vannutatud meeste kohtust. Kuid faktiliselt ei saavutanud nad midagi. Teete ei saanud valida ühessegi riigiametisse. Vannutatud meeste kohtust osavõtmiseks oli vaja vaba aega, mida kehvikuil polnud.

Sellised olid Soloni poolt teostatud riiklikud ümberkorraldused Ateenas.

Soloni reformide tähtsus seisis selles, et ta õõnestas eupatriidide võimu. Kuid sealjuures ei õiendanud Solon nen-

dega põhjalikult arveid. Ta üksnes kindlustas keskmiste orjapidajate seisukorda, kehvikuid ta ei rahuldanud.

Rahulolematu Soloni reformidega. Solon ise ütles, et ta ei tahtnud ülekohut teha ei eupatriiididele ega deemosele. Seepärast polnud Soloniga rahul ei ühed ega teised. Eupatriiidid olid rahulolematud sellepärast, et Solon suurendas kaupmeeste, käsitöölise ja väikemaaomanike tähtsust. Ateena deemos polnud Soloniga rahul sellepärast, et ei toimunud maaomandi ning õiguste võrdsustamist. Tõepoolest muutus vaeste seisukord vanade võlgade kustutamise tõttu vähe. Endist viisi ei jäänud neile muud üle, kui teha uusi võlgu. Seepärast ei lõppenud pärast Soloni reforme rahutused rahva hulgas, vaid koguni suurenesid.

§ 43. Türrannia Ateenas. Kleisthenese reformid.

Peisistratos. Sellel rahvarahutuste perioodil hakkas silma paistma Soloni sugulane Peisistratos. Igati püüdis ta endale kindlustada deemose poolehoidu. Peisistratos esines tuliste kõnedega eupatriiidide vastu ja võitis sel teel deemose usalduse. Seda kasutades haaras ta a. 560 e. m. a. võimu enda kätte ja hakkas Ateenat üksi valitsema. Sellist ainuvalitsust nimetasid kreeklased türranniaks, valitsejat ennast aga türranniks.

Talurahva huvides püüdis Peisistratos põllundust tõsta. Ta avas riigi krediidi neile maaharijale, kes kõige enam abi vajasisid, suurendas külakogukondade (deemide) õigusi ja nimetas nende jaoks erilised külakohtunikud.

Kaupmeeste ja käsitöölise huvides muutis Peisistratos laevaehitust hoogsamaks. Tema ajal pandi alus Ateena vägevusele merel. Peisistratos sõlmis kaubasidemeid paljude Egeuse mere riikidega. Sageli sõlmis ta nendega sõjalisi liite. Tema ajal hakkas käsitöö kiiresti arenema. Avati palju töökodasid, kus töötasid orjad.

Peisistratos alustas esimesena Ateenas suurejoonelist ehitustegevust — ta püstitas templeid, ehitas teid ja vee-

juhtmeid. Ta soosis luuletajaid ja kunstnikke. Tema korraldusel kirjutati Ateenas üles ja töötati ümber „Ilias“ ja „Odüsseia“.

Kõik Peisistratose sammud õõnestasid vana pärusaadli võimu. Viimase asemel kerkisid esirinda kaupmehed, käsitöölised ja jõukad talupojad.

Hippias ja Hipparchos. Peisistratos suri a. 527 e. m. a., andes valitsuse üle oma poegadele Hippiasele ja Hipparchosele. Need türannid käitusid kõrgilt, ei arvestanud rahvast ja rõhusid kodanikke. Türannia mandus hirmuvalitsuseks. Kõikjal algas omavoli ning vägivald. Lõppude lõpuks tõstis rahvas mässu. Hipparchos tapeti, Hippias aga aeti hiljemini Ateenast ära. Türannivalitsus langes.

Et tulevikus ei saaks enam türannivalitsus kujuneda, panid ateenlased kehtima seaduse, mis ütles: „Kes korraldab mässu, et saada türanniks, jäetakse ühes oma sugukonnaga kodanikuõigustest ilma.“ Peale selle otsustasid ateenlased välja töötada uued seadused, mis oleksid laiendanud rahva õigusi ja jäädavalt teinud lõpu türannivalitsusele.

Kleisthenese reformid (a. 509 e. m. a.). Uute seaduste väljatöötamine tehti ülesandeks demokraatliku erakonna juhile Kleisthenesele. Kleisthenes alustas sellega, et ta Atikas endise 4 füüli asemel asutas 10 füüli, võttes aluseks mitte sugukondliku, vaid territoriaalse tunnuse. Seni jagati maa füülideks sugukondliku tunnuse järgi, seepärast oli sugukondlik aadel väga tugev. Kõigisse ameteisse valiti isikuid ainult sugukondliku aadli hulgast. Kleisthenes purustas need vanad aadlipesad. Nüüd koostati füülid eri piirkondadest, aga mitte sugukondadest. Igasse füüli kuulusid aadlikud ja mitte-aadlikud orjaperemehed ning väiketalunikud mitmesuguseist sugukondadest.

Selle reformiga Kleisthenes nagu „segas“ kõik kodanikud ja andis neile kõigile ühesugused õigused. Nii hävitati jagamine aadlikeks ja mitte-aadlikeks. Ühenduses füülide arvu kasvamisega suurenes selle reformi tagajärjel nõukogu liik-

Savinõukild hääletamiseks killukohtus (Themistoklese nimega).

mete arv 500-ni (igast füülist 50); nüüd nimetati seda viiesaja nõukoguks.

Ostrakism. Kleisthenese teiseks tähtsaks abinõuks oli ostrakismi ehk killukohtu tarvituselevõtmine. Niisugune kohus asutati selleks, et ära hoida tulevikus türannia tekkimist. Selle kohtu otsuse põhjal saadeti Ateenast välja 10 aastaks iga kodanik, keda kahtlustati riigi vabaduse vastu sihitud tegevuses.

Kohtupidamine toimus järgmiselt. Igal kevadel otsustas rahvakoosolek küsimuse, kas tuleb ühe või teise kodaniku suhtes tarvitada ostrakismi. Kui koosolek ütles „jaa“, siis kutsuti kohtuotsuse tegemiseks kokku teiskordne rahvakoosolek. Igaüks kirjutas savinõukillule (ostrakon) selle kodaniku nime, keda ta enda arvates luges riigile ohtlikuks. Siin leidis muidugi mitmesuguste isikute nimesid. Pagendati see, kelle nime vastu oli häälteenus. Kümne aasta möödumisel võis ta kodumaale tagasi tulla ja saada tagasi kõik õigused, mis tal olid enne pagendamist.

Orjapidajalik demokraatia. Nii hävitati Ateenas jäädavalt kogu VI sajandi kestel e. m. a. toimunud Soloni, Peisistratose ja Kleisthenese reformide tagajärjel sugukondliku korra jäänu-
sed. Ateena riik muutus seega aristokraatlikust demokraatlikuks.

kraatlikuks. Iga kodanik omandas nüüd õiguse osa võtta riigi valitsemisest.

See demokraatia oli aga orjapidajalik, temas olid poliitilised õigused ainult vabadel Ateena kodanikel. Need olid enamikus orjade suur- ja väikeomanikud.

Orjadel aga, s. t. pooltel Atika elanikest, polnud mingisuguseid õigusi. Isegi see kodanik, kellel üks vanemaist oli mittevaba, ei omanud kodanikuõigusi. Kreeklasil, kes polnud pärit Ateenast, ei olnud samuti õigusi. Ka naised ei saanud riigivalitsemisest osa võtta.

Nii olid orjapidajaliku demokraatia puhul Ateenas poliitilised õigused ainult rahvastiku vähemikul.

IV. Kreeka-Pärsia sõjad ja Ateena õitseng.

§ 44. Sõja algus.

Väike-Aasia kreeklased. Pärsia riik suurenes väljapaistvalt VI s. lõpul e. m. a. Juba Kyrose ajal vallutatud Väike-Aasia linnadesse määrati türannid ehk satraabid, kes valitsesid seal Pärsia kuninga nimel ja kogusid rahvalt suurt tribuuti.

Kreeka linna rõhus sõltuvus pärslasist ja nad aina ootasid soodsat juhus, et endilt pärslaste iket ära heita.

Selline juhus tuli ühenduses Pärsia kuninga Dareiose suure ja äpardunud sõjaretkega Sküütiasse a. 513 e. m. a.

Mileetose ülestõus. Esimesena tõusis pärslaste vastu Mileetos a. 500 e. m. a. Mitte arvestades ainult omi jõude, palus ta abi Kreekast. Mileetose üleskutsele aga vastasid ainult Ateena ja Eretria (Euboia saarel), kes saatsid Mileetosele appi 25 laeva. Väike-Aasia kreeklased kaitsesid visalt oma vabadust, kuid said lüüa. Ülestõusu alustanud Mileetos vallutati rünnakuga pärslaste poolt, põletati maani maha, elanikkond aga osalt hukati, osalt müüdi orjadeks.

Maratoni juures langenud Ateena sõdurite hauaküngas.

Pärslased tahtsid juba ammugi alistada Kreeka mandril asetsevaid rikkaid kaubanduslinnu. Kui kreeklased andsid abi ülestõusnud Mileetosele, siis kasutas Dareios seda ettekäandena sõjaks Kreekaga. Ta saatis kõikidesse Kreeka osadesse saadikud, kes nõudsid „mulda ja vett“ alistumise tunnuseks. Paljud riigid löid kartma ja andsid pärslastele „mulda ja vett“. Ainult ateenlased ja spartlased panid vastu. Ateenlased surmasid saadikud, spartlased aga heitsid nad kaevu, öeldes: „Võtke endile sealt nii mulda kui vett niipalju kui tahate.“

Mardoniose sõjaretk. Maratoni lahing (a. 490 e. m. a.).

Nüüd saatis Dareios Kreekasse suure sõjaväe oma sugulase Mardoniose juhatusel. Pärsia maavägi aga sai lüüa Traakia suguharudelt, kuna meriväe purustas torm Athose neeme juures (Traakias). Viivitamatult saatis Dareios uue maleva sõjaretkele Ateena vastu. See maabus Atikas Maratoni madalikul oleva Maratoni asunduse juures. Ateenlaste seisund oli väga raske. Neil ei õnnestunud koguda jõude ja võisid seepärast välja saata ainult väikese sõjaväe. Sparta ei suutnud lahingu ajaks saata abivägesid. Ateenlastel tuli arvestada ainult omi jõude ja Plataia linna (Boiootias) väikese väesalga toetust.

Sõjaväe juhtimine usaldati Ateena andekale väepealikule Miltiadesele. Tema korraldas oma väikese, kuid hästi varustatud sõjaväe koondrivi kujul. Kreeka jalavägi oli Pärsia omast paremini distsiplineeritud ja pealegi juhitud vaimustusest kaitseda oma kodumaa vabadust. Kreeklased võitlesid meeleheitlikult. Pärsia sõjavägi ei suutnud nende pealetungi välja kannatada — ta taganes oma laevade juurde ja lahkus Kreekast.

Themistokles, Aristeides. Ateenlased mõistsid, et sõda pole veel kaugeltki lõppenud, ja hakkasid valmistuma uueks võitluseks. Ateenat juhtisid tol ajal kaks väljapaistvat poliitilist tegelast — Themistokles ja Aristeides. Themistokles, kes juhtis „mere“ erakonda, kõneles, et Ateena tulevik on merel ja et ilma laevastikuta pole võimalik pärslasi võita. Seepärast nõudis Themistokles kindlasti laevade ehitamist. Selleks soovitas ta kasutada sissetulekuid, mis saadi hõbedakaevandustest Atikas.

Themistokles.

Aristeides aga kaitses põllupidajate huve, kellele kaubandusel ja laevastikul polnud nii suurt tähtsust. Ta astus välja Themistoklese vastu ja nõudis hopliitide väe (raske varustisega jalavägi) suurendamist.

Themistoklese erakond võitis ja Aristeides pidi killukohtu otsusel Ateenast lahkuma. Selle järel suurendati Ateena laevastikku 100 laeva võrra.

„Mere“ erakond võitis seepärast, et teda toetasid kaupmehed ja käsitöölised, kes olid seotud merekaubandusega. Ateena ülemvõim merel ja võit pärslaste üle olid neile väga kasulikud.

§ 45. Xerxese sõjaretk.

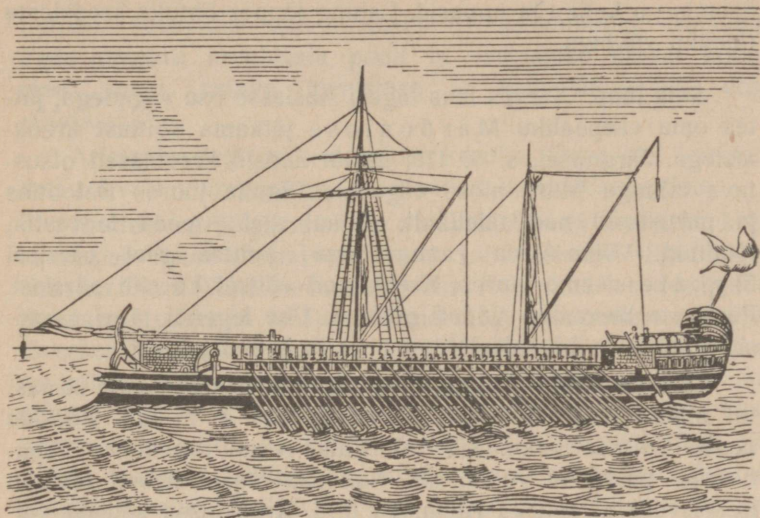
Ettevalmistused uueks sõjaks. 480. a. kevadel e. m. a. Pärsia kuningas Xerxes, kes järgnes surnud Dareiosele, alustas sõjakäiku Kreekasse suure sõjaväe ja laevastikuga. Pärsia sõjaväe üleminekuks Väike-Aasiast Balkani poolsaarele käskis Xerxes ehitada laevadest silla üle Hellespontose. Silla aga purustas torm. Räägitakse, et vihastunud Xerxes käskis sillaehitajad surmata, merd aga „nuhelda“ piitsadega.

Nüüd ehitati uus sild. See osutus esimesest tugevamaks ja Pärsia sõjavägi läks õnnelikult Euroopa pinnale.

Pärsia vägede tagasitõrjumiseks oli kreeklastel tarvis ühineda. Seda takistasid aga tavalised kreeka riikide vahelised tülid. Siiski õnnestus Themistoklesel 481. a. ülekreekalisel nõupidamisel K o r i n t o s e s (maakitsusel) ühendada pärslaste vastu ligi 30 kreeka riiki. Nad otsustasid lõpetada tülid ja luua liit pärslaste vastu. Kõikide Kreeka vägede juhatamine usaldati Spartale.

Termopüülid. Loodud liit ei olnud aga küllalt tugev. Niipea kui pärslased vallutasid Tessaalia ja ähvardasid sisse tungida Kesk-Kreekasse, löid paljud liidu liikmeist kartma. Themistoklese soovil saatsid spartlased vägesid Termopüülide kitsastele, et mitte lasta pärslasi Kesk-Kreekasse. Spartlased aga saatsid ainult 300 hopliiti kuningas L e o n i d a s e juhatusel.

Spartlased liikusid Termopüülidesse ja võtsid enne pärslaste kohalejõudmist endi kätte kitsaste mägede ja mere vahel. Kui pärslaste peaväed kohale jõudsid, algas ebavõrdne võitlus. Kreeklased löid vaenlase rünnakuid tagasi kahe päeva kestel, kolmandal päeval said aga teada, et keegi reetur juhtis pärslased mäestiku jalgrada mööda neile seljataha. Leonidas võitles mehiselt lõpuni, kusjuures ta ise langes ja ta salk hukkus. Leonidase ja ta salga hukkamise kohale püstitati hiljemini mälestusmärk järgmise pealkirjaga: „Reisija, teata Spartas, et meie siin kalmus puhkame, olles ausalt täitnud seadust.“

Kreeka sõjalaev.

Salamise lahing (a. 480 e. m. a.). Pärslased liikusid läbi lahtise kitsaste Atikasse, vallutasid Ateena ja süütasid linna põlema. Ateenlased suutsid enne seda viia naised, lapsed ja kogu oma varanduse Aigiina ja Salamise saartele. Kitsas Salamise väinas seisis Kreeka laevastik võitlusvalmina.

Kreeka väepealikute keskel polnud ka sel momendil üksmeelt. Sparta ja teised Peloponnesose riigid nõudsid, et laevastik tõmbuks tagasi Korintose maakitsuse juurde, kus seisis Kreeka maaväed. Ateenlased, eesotsas Themistoklega, tõendasid, et kasulikum on anda pärslastele lahing kitsas Salamise väinas. Themistokles suutis siiski teisi niipalju veenda, et ta ettepanek vastu võeti.

Lahing algas vara hommikul. Kreeka kergemad laevad ründasid pärslaste laevastikku, mis koosnes suurtest laevadest, mis ei saanud lahe kitsuse tõttu vabalt liikuda. Nad sattusid madalikule, jooksid veelustele karidele puruks, pörkasid

üksteisega kokku ja uppusid. Lahing lõppes õhtuks kreeklaste täieliku võiduga.

Sõja lõpp. Xerxes läks tagasi Aasiasse osa vägedega, jättes oma väepealiku Mardoniose jätkama võitlust kreeklastega. Järgmisel, s. o. 479. aastal andsid kreeklased otsustava lahingu Mardoniose vägedele Plataia juures Boiootias ja purustasid nad täielikult. Samal ajal Ateena laevastik, jõudnud Väike-Aasia rannavetesse, kohtas seal pärslasi Mykale neeme juures. Kreeklased võitsid ka siin pärslasi. Pärslaste laevastik süüdati põlema. Ühe legendi järgi toimusid Plataia ja Mykale lahing ühel ja samal päeval.

Lõpliku võidu pärslaste üle saavutasid kreeklased 30 aastat hiljem Küprose saare juures (a. 449 e. m. a.). Kõikide nende võitude tulemuseks oli Väike-Aasia kreeklaste vabanemine pärslaste võimu alt. Nad saavutasid uuesti täieliku iseseisvuse ja astusid Ateenaga liitu. Kreeklased sõdisid vaenlastega, sest nad kaitsesid oma kodumaad ja vabadust. Seepärast nad ka võitsid. Pärslased aga pidasid maade vallutamise sõda rikaste ja aadlike huvides, mistõttu nende väed sõdisid sundkorras.

§ 46. Ateena meririik.

Ateena tõus. Kreeka-Pärsia sõdadest oli suur tähtsus Ateena riigile. Et peavõidud pärslaste üle saavutati merel ja kõige tugevam laevastik kreeka riikidest oli Ateenal, siis ta tähtsus kreeka riikide hulgas kasvas aina enam. Seepärast otsisid paljud liitlased Ateena sõprust ja palusid ateenlasi võtta sõja juhtimine endi kätte. Nii läks hegemoonia merel Ateenale.

Kreeka-Pärsia sõdade tagajärjeks oli Ateena tõus ja Ateena meriliidu organiseerimine a. 478.

Aristeides ja Ateena meriliit. Liidu mõtte algatajaks oli Aristeides. Selleks ajaks olid ateenlased ta maapaost tagasi

toonud. Aristeides vääris täielikult kaaskodanike usaldust. Teda nimetati kreeklaste poolt ta armastuse pärast kodumaa vastu, ustava teenistuse ja kasupüüdmatus eest „Õiglaseks“.

Aristeides tegi palju deemose kasuks. Tema ajal kergendati rahvale võimalust pääseda paljudele ametikohtadele.

Aristeidese järglane Kimon viis Ateena meriliidu korraldamise lõpule järgmistel alustel. Liitu astunud riigid pidid ehitama laevu ühise laevastiku jaoks. Nad pidid laevade jaoks madruseid palkama ja ülal pidama ning aastamaksu maksma ühisesse kassasse vastavalt oma sissetulekuile. Selle kassa asukohaks pidi olema Deelose saar. Liiduriikide esindajad pidasid seal oma koosolekuid ja arutasid ühiseid asju, kusjuures liidu juhtimine kuulus faktiliselt Ateenale. Mõne aja pärast suurendati liidumaksu, kusjuures maksu hakati nõudma peamiselt rahas. Selle raha eest pidi Ateena ehitama laevastiku ja ülal pidama madruseid ja sõjaväge. Liidu sõjajõudude juhtimine läks samuti Ateena kätte.

A. 454 e. m. a. toodi liidu kassa Deelose saarelt Ateenasse, kes liidu rahasid hakkas kasutama oma heaksarvamise järgi. Kui mõned liiduliikmed, kes polnud rahul Ateena võimuga, püüdsid liidust välja astuda, saatsid ateenlased nende vastu oma laevastiku ja seadsid rahu uuesti jalule.

Nii tekkis Ateena meririik. Temasse ei kuulunud ainult aristokraatlikud riigid, näit. Sparta oma Peloponnesose liitlastega.

Sellise riigi tekkimine oli Ateenale tähtis sõjaliselt, kuid veel suuremal määral majanduslikult. Saades mere pere-meesteks, koondasid ateenlased endi kätte kogu kaubanduse Egeuse merel. Kaubateed läksid nüüd Ateena sadama Pireuse kaudu. Osa laadungeist jäi Pireusesse, teiselt osalt võeti tolli ja saadeti mujale. Ateena muutus kõige võimsamaks ja rikkamaks riigiks kogu Kreekas.

Orjapidajalik demokraatia õitses mitte ainult Ateenas, vaid ka temaga liidus olevais linnades. Ateenlased kaitsesid seda demokraatiat, toetudes oma merejõududele.

§ 47. Orjus.

Kaubandus ja orjus. Ateenlased kauplesid mitte ainult kreeka riikidega ja nende kolooniatega, vaid neil olid tihedad sidemed ka Idamaa riikidega ja kaugete „barbarite“ (mitte-kreeka) maadega. Näit. palju Ateena käsitöö saadusi leitakse sküütide hauaküngastes (NSVL lõunaosas).

Sõjad barbaritega (nii nimetasid alul kreeklased, hiljemini ka roomlased võõramaalasi, s. t. kõiki mitte-kreeklasi ja

Turule minev talupoeg; tema taga ori kandamiga.

mitte-roomlasi) soodustasid samuti kaubanduse arengut. Kaupmeeste huvides toimus sel ajal palju röövimisi, meriröövlite rünnakuid ja sõdu. Nende sõdade ajal omastati mitte ainult võidetute rikkused, vaid ka võidetud ise, kes tehti orjadeks. Turgudel ja aastalaatadel müüdi rööbiti teiste kaupadega ka orje. Mehi, naisi ja lapsi toodi turule ja müüdi neid nagu iga teist kaupa. Ostjad vaatlesid neid igast küljest, valisid välja kõige tervemad, ilusamad ja tugevamad, tingisid hindu maha, nagu poleks tegemist mitte inimestega, vaid asjadega.

Kreeka seaduste järgi ei peetud orja inimeseks. Temale vaadati kui „elavale tööriistale“, mis kuulub peremehele. Orjal polnud mingisuguseid õigusi ja seadus neid ei kaitsenud. Peremees võis suhtuda orjadesse nii, nagu ta soovis. Ta võis orje karistada, peksta ja isegi tappa.

Kreeklased-orjaomanikud vaatasid põlgusega orjadele, pidades neid laiskadeks ja mõistusetu olendeiks. Juba Homeros kirjutas oma „Odüsseias“:

Ori on hooletu: vaevalt, kui isanda sund poleks range, Asuks ta innuga tööle, mis talle on määratud teha.

Valinud saatuse kurva ning rõhuva orjale osaks,
Poole ta uljusest elus on Zeus nii hävitand ära.

Juba enne Kreeka-Pärsia sõdu oli Ateenas palju orje. Pärast sõdu suurenes orjade arv veel enam.

Orjade töö käsitöös. Orjade tööd kasutati nii põllumajanduses kui ka käsitöös. Peale Kreeka-Pärsia sõdu asutati palju töökodasid, kus töötasid orjad. Nendes töökodades valmistati kilpe, mõõku ja odasid, töödeldi nahku jne. Mõned

linnad olid kuulsad oma käsitöösaadustega kogu Kreekas. Teebais valmistati sõjavankreid, Argoses kilpe, Mileetosel värvilist riidet, Ateenas keraamilisi nõusid (s. t. savinõusid), Korintoses pronksist tarbeasju. Suurtes töökodades töötas 50—100 orja. Kõnemees Lissiasel oli töökoda, milles valmistasid kilpe isegi 120 orja. Demosthenese igas töökojas töötasid nügade ja voodite valmistamise alal 20—30 orja. Selliseid töökodasid oli vähe. Ülekaalus olid väikesed töökojad, kus töötasid 5—10 orja.

Orjad kaevanduses.

Suur hulk orje töötas mäetööstuses, kaevandustes ja kivi-murdudes. Mõnedes kaevandustes, nagu näit. Laurioni (Atika) hõbedakaevandustes, ulatus orjade arv mitme tuhandeni.

Töötehnika polnud siis kõrge. Orja omanik polnud selle täiendamisest huvitatud. Arvati, et ori niikuinii peab mõistma kõik teha. Pealegi ei võinud orja kätte usaldada ühtegi keerulisemat instrumenti. Mitte huvitatud olles oma tööst, käsitses ori tööriistu hoolimatult, purustas ja rikkus neid. Seepärast toimusid kudumine, ketramine, puu ümbertöötamine ja kaevandustöö lihtsate riistade abil. Kreeklastele olid tuttavd agelised kudumisteljed, potisepa ratas, mäetööstuses aga

kirka, labidas ja vasar. Veidi kõrgemal seisid metalli ümber-
töötamine ja ehitustehnika.

Põllumajanduslikud ja riigi orjad. Põllumajanduses kasu-
tati orjade tööd vähem kui käsitöös; orjad töötasid peamiselt
agulite majapidamistes, kus kasvatati keeduvilja, ja suuris
istandikes, kus nad kogusid viinamarju, oliive ning puuvilja.
Väikepõllupidamises kasutati orjade tööd vähe, sest maa-
omanikul polnud nende ostmiseks jõudu.

Peale eraorjade olid veel ühiskondlikud orjad, kes seisid
riigiteenistuses. Nad tegelesid linnatöoga või täitsid väike-
ametnikkude ülesandeid.

Orjapidamine kasvas Ateena õitsengu ajal nii, et iga
vaba kodaniku kohta tuli vähemalt üks ori, iga vaba täisealise
mehe kohta aga mitu orja.

Orjapidamine etendas väga suurt osa Kreeka majandus-
likus arengus ja jaotas rahvastiku lõplikult kahte vastandlikku
leeri: vabad ja orjad.

§ 48. Perikles. Orjapidajaliku demokraatia õitseng.

Kreeka-Pärsia sõdade järel muutus aristokraatliku ja
demokraatliku erakonna võitlus veel teravamaks. Aristokraa-
did, eesotsas Kimoniga, püüdsid kärpida rahva õigusi. Kimon
abistas isegi Sparta aristokraatiat. Kui Spartas a. 464 e. m. a.
ühenduses kohutava maavärisemisega puhkes helootide üles-
tõus, läks Kimon sõjaväesalgaga Sparta aristokraatiale appi.

Ephialtes. Seda kasutas ära demokraatlik erakond, ees-
otsas Ephialtesega. Ta oli Kimoni vastane ja võitles
rahva õiguste suurendamise eest. Kimon saadeti maalt välja
ja võitlus aristokraatia vastu tugevnes.

Ateenas säilis veel üks aristokraatlik asutis. See oli elu-
aegseist liikmeist koosnev areopaag. Ephialtes saavutas, et
areopaagile jäeti ainult kriminaal-asjade arutamine. Kõik teised
asjad anti rahvakoosoleku, viiesaja nõukogu ja vannutatud
meeste kohtu kätte. Nii hakkasid rahvaasutised etendama
riigis esmajärgulist osa.

Aristokraatlik erakond vihkas Ephialtest ta reformide pärast. Ta saatis mõrvarid, kes surmasid Ephialtse.

Perikles ja ta reformid. Ephialtse järglane oli Perikles. Tema ajal jõudis Ateena demokraatia areng haripunkti. Periklesel oli suur rahva usaldus. Olles hea kõneleja ja erksa mõistuse ning põhjaliku haridusega, nihkus Perikles muistses Kreekas esile kui tähelepanuväärne riigimees.

Perikles kõigepealt purustas aristokraatliku erakonna. Selle järel omandas lõpliku kuju Ateena demokraatia konstitutsioon (riigikord). Viimase alusel tuli kolm korda (mõnikord ka sagedamini) kuus kokku rahvakoosolek. Sellest võtsid osa kõik Ateena täisealised kodanikud ja küsimused otsustati häälteenamusega. Viiesaja nõukogu ajas jooks vaid asju ja valmistab kõik asjad ette rahvale esitamiseks.

Enamik kohtuasju arutati läbi heliaias (vannutatud meeste kohtus).

Õigust osa võtta rahvaasutistest polnud mitte kõigil Ateena kodanikel. Kehvikuil, kes olid seotud oma igapäevase tööga, polnud aega käia koosolekuil ja istungeil. Ateena töötavate rahvakihtide poolehoidu võitmiseks teostas Perikles väikese tasu maksmise vannutatud meeste kohtu liikmeile; ta tegi tasuliseks ka mõned teised ametid. Peale selle viis Perikles ellu korra, mille järgi anti kehvikuile teatrisse pääsuks riigikassast raha.

Sellist rahvale õiguste andmist ja ta värbamist osavõtuks riigi valitsemisest nimetatakse demokraatiaks. See oli aga orjapidajalik demokraatia. Kõik kodanikuõigused olid, nagu varemingi, ainult Ateena kodanikel. Orjadel, metoikidel ja isegi vabadest sündinud naistel polnud poliitilisi õigusi.

Perikles.

Ateena riiklik kord isegi demokraatia õitsengu ajal, nagu see oli Periklese ajal, ei kaotanud orjapidamist ega omandust. Ta toimis täiesti vastupidiselt — kaitses ja tugevdas neid. Periklese ajal arenes orjapidamine veelgi suuremas ulatuses.

Ateena kultuuri õitseng. Perikles oli avara vaimse silmaringiga ja hea kunstimaitsega mees. Ta soodustas palju Ateena kultuuri, kunsti ja teaduse arengut.

Ateenasse kogunesid Periklese ajal kunstnikud, kirjanikud ja filosoofid kogu Kreekast, kusjuures neid igal viisil soositi. Periklese sõpradeks olid filosoof *Anaxagoras* ja skulptor *Pheidias*. Periklese tähelepanu osalisteks said ka sofistid, s. o. ränd-õpetlased, filosoofia ja kõnekunsti õpetajad.

Perikles tahtis ta enda sõnade järgi teha Ateenast „kogu Hellase kooli“.

Periklese ajal ehitati Ateenas palju ilusaid hooneid. Seejuures pidas ta silmas kahte sihti: esiteks, kaunistada Ateenat ja suurendada ta kuulsust, teiseks, anda sel teel teenistust rahvastiku kõige kehvemale osale ja teha ta enda pooldajaks.

Suuremate ehitiste hulka, mis püstitati Periklese poolt, kuulub kõigepealt suurepärane tempel *Parthenon*, mis oli pühendatud jumalanna Athenale (akropolisel). *Parthenon* oli ehitatud kallist lumivalgest marmorist ja piiratud ilusate sammaste reaga. Templis seisis jumalanna *Athena* suur kuju, mis oli tehtud kullast, elevandiluust ja kalliskividest. Periklese soovil valmistas selle kuju *Pheidias*.

Ateena akropolisele viis ilus värav-ehitis — *Propüleed*, mis oli kaunistatud parimate kreeka kunstnike töödega.

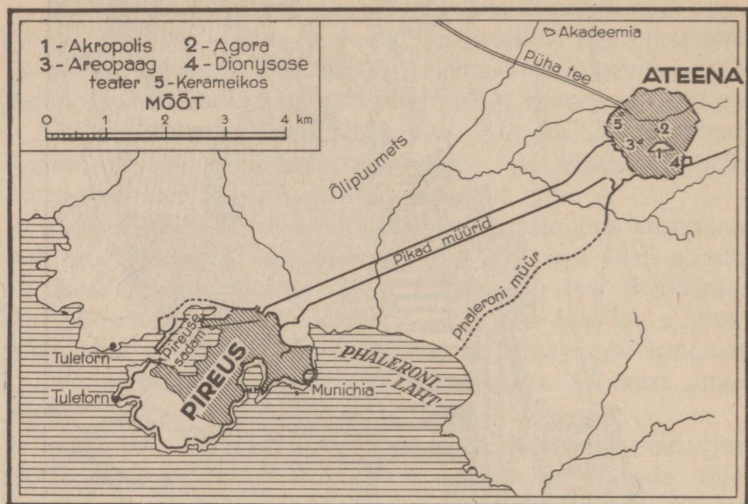
Tähelepanuväärsete ehitiste hulka kuulus ka *Odeion*, ehitis suure saaliga muusikalisiks võistlusiks.

Pireuse sadam muudeti Periklese ajal esmajärguliseks sadamaks sõja- ja kaubalaevastiku jaoks. Teda ühendas Ateenaga ilus tee, mida piirasid mõlemalt poolt kaitse huvides ehitatud „Pikad müürid“.

Kõik need ehitised olid lihtsad, ilusad ja ühtlasi majesteetlikud.

Ateena akropolis vana-ajal (rekonstruktsioon).

Ateena plaan ja Pireus.

Kirjanik, kes oli Ateenat Periklese ajal vaadelnud, tähendab: „Sa oled puupea, kui sa pole näinud Ateenat, eesel, kui nägid Ateenat ega sattunud vaimustusse; kui sa aga Ateenast omal tahtel lahkusid, siis oled kaamel.“

Raha linna ehitusteks ja kehvikutele jagamiseks sai Perikles liidukassast, kaubandusest ja orjade töö ekspluateerimisest. Need tuluallikad olid aluseks, millele tugines Ateena sõjaline vägevus ja mis soodustasid Ateena kultuurilist tõusu.

V. Peloponnesose sõda.

§ 49. Sõja põhjused ja algus.

Peloponnesose sõja põhjused. Ateena demokraatia õitsengu ajal oli Kreekas kaks peajõudu: Ateena meririik ja Peloponnesose liit eesotsas Spartaga. Nende huvid ristlesid

paljudes punktides, mistõttu avalik võitlus osutus möödapääsematuks.

Ateena ähvardas kogu aeg Spartat. Ta püüdis haarata enda kätte kõik kaubateed idast läände. Läänes oli viljarikas Sitsiilia, mida Ateena tahtis oma võimusesse haarata. Peloponnesose liit ei tahtnud aga Ateenale järele anda. Kaubandus läänepoolsete maadega oli aga Korintose käes, kes kuulus Peloponnesose liitu.

Ateena kaubanduse ja merevõimu kasv suurendasid ta mõju kõigile kreeka riigele. Sparta ei võinud sellega leppida. Ta tahtis ise saavutada hegemooniat Kreekas. Et kumbki liit ei tahtnud esivõimu püüdes teineteisele järele anda, siis valmistusid mõlemad võitluseks.

Ateena ja Peloponnesose liidu vahel olid ka poliitilised vastuolud. Ateena demokraadid vihkasid Sparta ja ta liitlaste aristokraatlikku korda, samal ajal Peloponnesose aadel vihkas Ateena liidu demokraatlikku korda. Sparta toetas Ateenas aristokraatlikku erakonda võitluses demokraatiaga, Ateena aga toetas demokraate Peloponnesoses nende võitlusis aristokraatliku korruga. Ateena ja Sparta suhted olid väga pingul. Sparta aristokraatia otsis parajat juhust, et alustada avalikku sõda Ateenaga.

Sõja ajend. Juhus sõja algamiseks saabus. Kreeka läänrannikul väikeses kreeka asulinnas Epidamnoses ja Kerkyra saarel puhkes võitlus aristokraatide ja demokraatide vahel. Sellesse võitlusse kisti Sparta ja Ateena. Võitlus muutus ikka teravamaks ja lõppude lõpuks muutus avalikuks sõjaks. Et Peloponnesose liit esimesena välja astus, siis hakati sõda nimetama Peloponnesose sõjaks. Sõda kestis 27 aastat (a. 431—404).

Sõja algus. Spartlased esitasid Ateenale nõudmise, et see loobuks võimust Ateena liitu kuuluvate riikide üle ja annaks neile täieliku iseseisvuse. Rahvakoosolek, kus nõudmist arutati, lükkas selle Periklese mõjul tagasi. Nüüd tungisid Sparta väed Atikasse, laastasid põllupidajate põllud ja majapidamised ning liginesid Ateena müüridele.

Põgenike hulgad kogunesid rüüstatud Atikast Ateenasse. Elanikkonna tihedus soodustas nakkushaiguste levimist ja Ateenas puhkeski hirmus haigus — katk, mis nõudis ohvreid nii elanikkonnast kui ka sõjaväest. Rahva seas tekkisid nurin ja äärmine meelepaha Periklese vastu. Teda hakati süüdistama Ateenat tabanud ebaõnnestumistes ja õnnestustes. Perikles kõrvaldati isegi riigi juhtimisest.

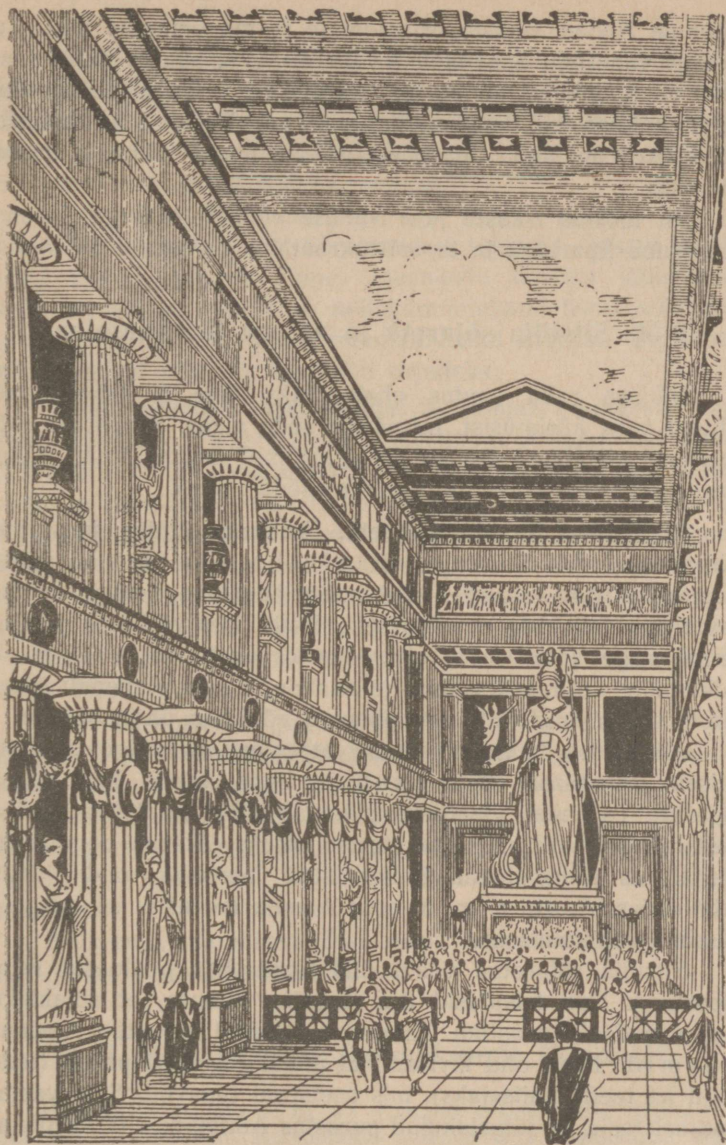
Ateenlaste seisund siiski ei paranenud. Perikles kutsuti uuesti riiki juhtima, kuid mitte kauaks. Möllav katk tabas ka teda. Perikles suri a. 429 e. m. a.

Sõja ja rahu erakonnad. Periklese surma järel algas Ateenas kahe erakonna võitlus; üks erakond tahtis sõda jätkata, teine nõudis rahu sõlmimist vaenlastega. Esimese erakonna juhiks oli parksepp Kleon. Teda toetasid liht-rahvas, väike-käsitöölised ja kaupmehed. Nemad vihkasid Sparta aristokraatlikku korda ja tahtsid Spartaga lõplikult arveid õiendada, kust alati ähvardas aristokraatia.

Teist erakonda juhtis rikas orjade omanik Nikias, keda toetasid põllumehed, kes pooldasid aristokraatlikku korda ja rahu Spartaga. Rahva energilisel toetusel jäi võitjaks Kleoni erakond.

Klassivõitluse teravnemine. Peloponnesose sõda ajas klassivõitluse Kreekas veel teravamaks. Kõigis riiges kujunesid kaks väga vaenulikku leeri — aristokraadid ja demokraadid. Lesbose ja Kerkyra saarel tegid aristokraadid katse korraldada riigipööret ja võtta ühes sellega võimu demokraatidelt. Ateenlased saatsid sinna laevastiku ühes sõjaväega, lämmatasid mässu ja taastasid demokraatliku korra. Ateena laevastik ilmus ka Sparta sadamasse Pyloseesse (Peloponnesose läänerannikul). Seal purustas ta Sparta laevad, vallutas Pylose ja korraldas Sparta vastu helootide ülestõusu.

Nikiase rahu. Peale seda algasid siiski ateenlastel ebaõnnestumised. Osav Sparta väepealik Brasidas asus pealetungile Traakias. Ateenlased ruttasid sinna oma laevastiku ja sõjaväega, kuid nad purustati. Lahingus langesid nii Kleon kui ka Brasidas. Kleoni surma järel tuli Ateenas

Parthenoni templi sisemus (rekonstruktsioon).

võimule Nikias, rikaste orjapidajate ja maaomanike juht. Ta nõudis vaherahu Spartaga. A. 421 e. m. a. sõlmis ta 50 aastaks rahu, mida nimetatakse Nikiase rahuks. Selle rahu järgi hakkas kehtima endine seisund. Peale selle lubasid ateenlased abi anda Spartale, kui seal peaks juhtuma orjade ülestõus.

Nii teostus rikaste juhi Nikiase võimuletulekuga Ateena leppimine Spartaga ja ta aristokraatliku korraga.

§ 50. Sitsiilia sõjaretk ja Ateena lüüasaamine.

Nikiase rahu osutus ebakindlaks. See ei lahendanud ühtegi neist küsimusist, mis pärast sõda algas. Seepärast valmistusid nii ateenlased kui ka spartlased uueks sõjaks. Kuus aastat pärast Nikiase rahu puhkes sõda uuesti.

Alkibiades. Sitsiilia sõjaretk. Erakonna juhiks, kes nõudis edasist sõda Spartaga, oli Alkibiades. See oli andekas ja otsustav inimene. Alkibiadese ilu, kõneoskus ja heldus tegid ta rahva seas populaarseks. Poliitilises võitluses polnud temal sirget joont ja ta oli seejuures ebakindel. Pealegi oli Alkibiades äärmiselt võimu- ja auahne. Tujust olenevalt muutis ta sageli oma sihte ega põlanud võitluses ühtki abinõu.

Alkibiades hakkas veenma ateenlasi sõjakäigu ettevõtmiseks Sitsiiliasse Sürakuusa linna vastu, kes toetas Spartat. Ta esitas ahvatleva plaani Sitsiilia ja Põhja-Aafrika vallutamiseks ning Sparta purustamiseks. Ateena demokraatia toetas seda plaani. Ehitati suur laevastik, mida juhtis Alkibiades. A. 415 e. m. a. asus Ateena laevastik sõjakäigule Sitsiilia vallutamiseks.

Sitsiilia sõjaretkesse vastu olid need, kes pooldasid rahu Spartaga. Nad kasutasid ära järgmise juhuse, et sõjakäiku nurja ajada. Laevastiku lahkumise eelõhtul purustati Ateenas hermid. Need olid kivisambad jumal Hermese peaga (teda loeti ka teede kaitsejaks), mis asetsesid tänavail. Sõja vastased seletasid, et jumalakujud purustas Alkibiades, ja süüdistasid teda jumalasalgamises.

Mõne aja pärast saadeti käsk, et Alkibiades viivitamatult tuleks tagasi Ateenasse kohtus vastust andma. Käsk jõudis kohale, kui laevastik oli juba Sitsiilias. Alkibiades teeskles alistumist, alustas sõitu Ateenasse, kuid teel põgenes Spartasse, saades nii isamaa reetjaks.

Samal ajal algas Sitsiilias äge võitlus saare tähtsama linna Sürakuusa pärast. Sürakuuslasi toetasid Sparta ja Sitsiilia linnad. Võitlus lõppes ateenlaste täieliku lüüasaamisega. Sitsiiliasse saadetud neljakümnetuhandelisest sõjaväest jõudsid tagasi koju ainult mõnikümme inimest. Ülejäänud kas langesid võitluses või tehti orjadeks.

Ateena seisundi halvenemine. Nii lõppes ateenlaste sõjaretk Sitsiiliasse. Peeaegu samal ajal tabas Ateenat uus õnnetus. Reetur Alkibiadese nõuandel tungisid spartlased uuesti Atikasse ja vallutasid D e k e l e i a kindluse, mis asetses peaaegu Atika tsentrumis. Seal ennast kindlustanud, hakkasid spartlased ette võtma rünnakuid kogu maale ja laastasid ateenlaste põllud ning ruineerisid nende külad. Pealegi põgenesid 20 000 orja Atikast. Sellele järgnes töökodade sulgemine ja tööde seisak Laurioni kaevandustes. Ateena majanduselu tabas täielik langus.

Olukord polnud sugugi parem Ateena riigi teistes osades. Sparta abiga korraldasid aristokraadid igal pool riigipöördeid, löid Ateenast lahku ja läksid spartlaste poole üle.

Reetur Alkibiadese abil astus Sparta liitu Pärsiaga, kes lubas spartlasi rahaliselt aidata. Ateenlased sattusid meeleheitlikku seisundisse. Küsimus lähenes otsustavale lahendusele.

Kõik reaktsioonilised jõud tõusid Ateena vabariigi vastu, kes oli sel ajal eesrindlik riik.

§ 51. Sõja lõpp ja „kolmekümne türannia“.

Riigipööre (a. 411 e. m. a.). Ateenas endas läksid aristokraadid samuti julgemaks. Kahekümne tuhande orja põgenemise tagajärjel suleti töökojad ja jäid seisma tööd orjaomanike põldudel. Aristokraadid veeretasi majanduselu laostumise süü rahvale. Nad

kinnitasid, et Ateena sõjaliste ebaõnnestumiste põhjuseks on demokraatlik kord, ja valmistusid demokraatia kukutamiseks. A. 411 e. m. a. toimus Ateenas riigipööre, mis võttis võimu rahvalt ja andis selle väheste rikkaste (oligarhide) kätte. Rahvakoosoleku ja demokraatlikkude asutiste õigusi piirati. Oligarhid kiusasid taga rahvaesindajaid, tapsid oma vaenlasi — demokraate ja kavatsesid sõlmida rahu Spartaga. Sparta aristokraatiale oli selline riigipööre kasulik. Ateena oligarhide ja Sparta aristokraatide ühisel jõul püüti kukutada demokraatlik kord.

Demokraatia taastamine. Samal ajal Ateena laevastik, mis seisis Samose saare juures, teatas, et ta ei tunnusta oligarhide võimu Ateenas ja nõuab demokraatia taastamist. Laevastikus toimusid strateegide (valitavate väepealikute) ümbervalimised ja Alkibiades kutsuti tagasi. Viimane jõudis selleks ajaks juba Spartaga tülli sattuda ja tahtis Ateenasse tagasi tulla.

Alkibiades viis laevastiku spartlaste vastu ja saavutas mitu võitu. See andis temale tagasi autoriteedi ateenlaste silmis. Samaks ajaks oli Ateena rahvas kogunud jõude, kukutas oligarhide võimu ja taastas demokraatliku korra. Alkibiadesel lubati nüüd tagasi tulla Ateenasse. Rahvas andestas temale endise reetmise. Kuid hiljemini, kaotanud ühe lahingu, lahkus Alkibiades jälle Ateenast.

Ateena seisukord jäi siiski väga tõsiseks. Majanduselu laostus. Raha polnud. Ateena liitlased langesid ära, astusid liidust välja.

Selliseis tingimuses kogusid ateenlased viimsed aarded Parthenoni templist ja ehtasid uue laevastiku. Viimane purustas a. 406 Arginuuside saarte (Lesbose saare ja Väike-Aasia ranniku vahel) juures spartlaste merejõud. Ateenlased ei suutnud võidust hoolimata seda kindlustada. Seejärel omandasid spartlased järgneval ajal uuesti ülekaalu ateenlaste üle.

Ateena lüüasaamine. Sel ajal hakkas spartlaste juures välja paistma energiline väepealik Lysandros. Ta sõlmis liidu Pärsiaga, sai toetust Kyros Nooremalt, Pärsia asevalitsejalt Väike-Aasias, ja ehtas uue laevastiku. A. 405 e. m. a. mõlemad laevastikud — ateenlaste ja spartlaste omad — seisis teineteise lähedal Hellespontose väinas. Lysandros valis õnnestunud momendi, tungis ateenlastele ootamatult peale ja purustas nad Aigospotamoi juures. Ateenlastel polnud enam jõudu kosuda saadud kaotusest. A. 404

e. m. a. pidi Ateena linn ise, olles piiratud maa ja mere poolt, alistuma Sparta väepealikule Lysandrosele. Nii andis Sparta kauakestnud Peloponnesose sõja tulemusena lõpliku hoobi Ateena vägevusele.

Rahutingimused ja „kolmekümne türannia“. Ateenlased pidid vastu võtma Sparta poolt dikteeritud alandavad rahutingimused. Ateena meriliit saadeti laiali ja Ateena laevastiku jäänused anti välja spartlastele. „Pikad müürid“ purustati spartlaste muusika helide saatel. Kõige raskemaks löögiks osutus Ateena rahvale demokraatliku korra hävitamine.

Sparta võit oli aristokraatia võit. Võim läks väikese rühma rikaste (oligarhide) kätte. Ateena riiki hakkasid valitsema 30 oligarhi, eesotsas Kritiasega. Nad kasutasid oma võimu, et vaenlastega karmilt arveid õiendada. Demokraate surmati ilma kohtuta, pagendati riigist ja jäeti poliitilistest õigustest ilma. Oligarhe toetas Ateenasse jäetud Sparta garnison. Kolmekümne oligarhi valitsemist nimetatakse nende julmuse tõttu „kolmekümne türanniaks“.

„Kolmekümne türanni“ kukutamine. Paljudel õnnestus pageda 30 türanni tagakiusamise eest Teebaisse (Boiootia). Siia kogunenud demokraadid ootasid juhust oligarhide võimu kukutamiseks. A. 403 e. m. a. Teebais ühinenud Ateena pagulased läksid Ateenasse Thrasybulose juhatusel ja kõrvaldasid „kolmekümne türannia“. Varsti pärast seda taastati uuesti demokraatia võim Ateenas. Demokraatiat ähvardas aga siiski alaline oht Sparta poolt.

Nii oli Peloponnesose sõda võitlus aristokraatliku Sparta ja demokraatliku Ateena vahel. Selle välise sõjaga käis kaasas sisemine võitlus rikaste ja vaeste, orjapidajate ja orjade vahel.

§ 52. Orjade ja kehvikute ülestõusud.

Võitlus rikaste ja kehvikute vahel ei katkenud kogu Kreeka ajaloo kestel. Kreeka filosoof Platon ütleb: „Igas linnas, nii väike kui ta ka oleks, on alati kaks linna:

üks — kehvikute linn, teine — rikaste linn. Seal, kus on vaesus ja rikkus, võitlevad alati kaks leeri: üks — kehvikute, teine — rikaste oma.“

Nende kahe võitleva leeri vahel valitses lepitamatu viha-vaen. Aristokraadid harilikult deklareerisid: „Vannun, et saan olema igavene deemose vaenlane ja teen temale niipalju kahju kui suudan.“ Ja tõeliselt kasutasid aristokraadid häbenemata kõiki abinõusid selles võitluses. Nii surmasid kord Mileetoses aristokraadid kättemaksuks rahva ülestõusu eest mitte ainult kõik demokraadid, vaid isegi nende lapsed.

Peale võitluse rikaste ja kehvikute vahel käis veel pinev võitlus orjapidajate ja orjade vahel. Et rikasteks olid samad orjadeomanikud, siis võitluses nende vastu ühinesid mõnikord orjad kehvikutega. Nii meelitasid Kerkyra saarel a. 427 e. m. a. kodusõja ajal mõlemad leerid orje enda poole, lubades neile vabadust. Orjad oma enamikus ühinesid siiski rahvaga, mitte aga aristokraatidega. Samuti ühinesid orjad rahvaga Plataia linnas.

Orjad astusid välja ka iseseisvalt. Nende võitluse esialgseks vormiks oli põgenemine. Teatavasti põgenesid Atikast 20 000 orja sõja ajal Spartaga. Aga orje otsiti taga, toodi tagasi ja neid karistati karmilt. Hiljemini hakkasid nad ühinema ja koos välja astuma. Orjade ülestõusud Kreekas toimusid sagedamini kui Vana-Idamaal, sest Kreekas oli orje rohkem. Eriti sagedased olid väljaastumised sõdade ajal. Esimene suur Kreeka orjade ülestõus toimus Argose linnas a. 494 e. m. a., s. o. ajal, mil Argos ja Sparta sõdisid. Spartlased purustasid Argose väed. Orjad vallutasid juhust kasutades linna ja kukutasid orjapidajate valitsuse. Varsti vallutasid nad ka lähedal asetseva Tirünsi linna. Ainult pika võitluse järel õnnestus argoslastel orjade ülestõusu maha suruda.

Sageli toimusid orjade ülestõusud ka Spartas. Nii tõusid a. 464 e. m. a. üles helootideks tehtud Messeenia elanikud. Nad läksid mägedesse ja pidasid siin vastu üle kümne aasta. Suure vaevaga läks spartlastel korda ülestõusust osavõtjaid uuesti alistada.

Helootide teine ülestõus puhkes Peloponnesose sõja ajal. Kui Ateena laevastik a. 425 e. m. a. jõudis Pylose linna alla, algas sedamaid helootide ülestõus. Nad mõistsid, et nende isandad on nüüd raskes seisundis, ja valisid selle momendi ülestõusuks. Orjade ülestõusu toetasid ateenlased, sest nende huvides oli Spartat sisemiselt nõrgestada.

Orjade ülestõusud toimusid ka teistes Kreeka linnades, Sitsiilias, Egeuse mere saartel ja muudes kohtades.

Võitluses orjapidajate rõhumise vastu püüdsid orjad ja kehvikud ühineda ja koos võidelda orjapidajate võimu vastu.

Võitlus orjadega nõudis orjapidajailt palju jõudu ja hoidis neid alati pingul. Asjata ei tähenda sama Platon:

„Orjad on selline omand, mille enda käes pidamine tekitab palju pahandusi, sest orjad ei saa kunagi isandate sõpradeks.“

Rikaste ja kehvikute võitlus ühelt poolt ja orjapidajate võitlus orjadega teiselt poolt oligi kreeka ühiskonna põhiliseks vastuoluks.

VI. Kreeka kultuur.

§ 53. Teater.

Kreeka pärandas inimsoole erandlikud eeskujud kõikidel kunsti ja kirjanduse aladel. Mitte ainult Kreeka eepos („Ilias“ ja „Odüsseia“), vaid ka dramaatiline poeesia (tragöödia ja komöödia) on silmapaistvad suure täiuslikkusega.

Teatri tekkimine. Juba VI sajandil e. m. a. tekkisid Ateenas teatrietendused. Nad sündisid pidustustel koorilaulust, tantsudest ja deklamatsioonidest. Esialgu peeti teatrietendusi Dionysosele, viina ja rõõmu jumalale korraldatud pidustuste ajal. Neid korraldati tänaval või väljakul, kõrgemal kohal. Hiljemini ehitati vaatemängude jaoks lava, mille ümber asusid pealtvaatajad. Nii hakkas kujunema „teater“, mis kreeka keeles tähendab „kohta vaatamängude jaoks“.

Esialgu liitusid teater ja teatrietendused peaaegu täielikult rahvapidustustega ja usuliste tseremooniatega.

Dionysose pidustused toimusid vara kevadel, kui valmis uus vein, viinapuuväät ajas esimesed võsud välja ja põldudele ilmusid lilled. Dionysose tulekut tähistas rahvas pidulikkude rongkäikudega ja koorilauludega. Dionysose auks lauldi ditürambe (s. t. kiidulaule) selle eest, et ta kaasa tõi kevade ja äratas looduse.

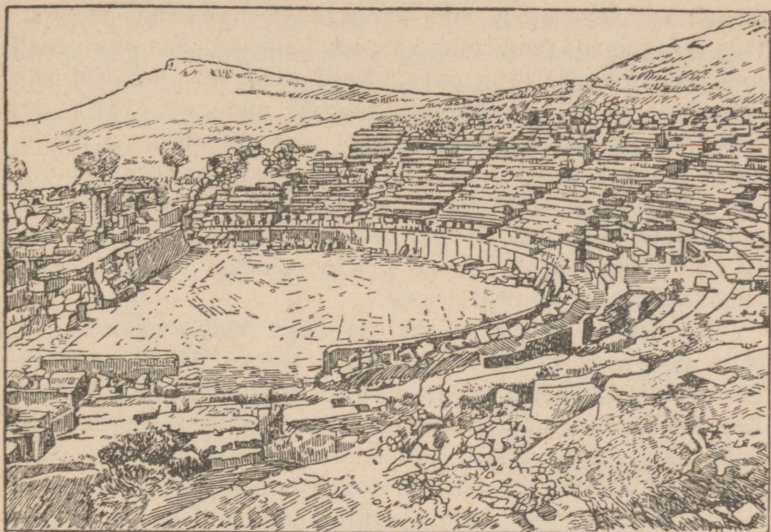
Dionysos.

Koor tavaliselt rõivastus sikunahkadesse. Lauljad panid endile sikusarved pähe, tegid endile habemed tammelehtedest, pea aga katsid eefeupärjaga. Selliselt kujutasid nad sikusarvelisi saatüreid, Dionysose saatjaid. Oma juhi eeskujul kandis koor ette mitmesuguseid laule, mida nimetati tragöödiaks, s. t. „sikkude lauluks“. Kui sikkude rongkäik peatus mingil väljakul või kõrgemal kohal, eraldus lauljate hulgast eeslaulja ehk koorüfee.

Tema juhtis koori ja oli samal ajal peanäitlejaks. Eeslaulja siirdus kõrgemale kohale ja jutustas Dionysose rändamistest ja seiklustest. Koor laulis sellele vastuseks ditürambe. Nii esines esialgu ainult üks näitleja. Hiljemini eraldus koorist veel üks näitleja, kellega eeslaulja kõnelusse astus.

Selliseist etendusist kujunes kreeka tragöödia.

Sügisel, kui valmisid viinamarjad, korraldati uuesti pidus-

Kreeka teater.

tused Dionysose auks. Need olid lõbusad lõikuspidustused, millel korraldati ringmänge ja tantsiti. Inimesed naersid, pilkasid ja osatasid üksteist. Selliseist lõbusaist etendusist kujunes hiljemini komöödia. See nimetus on tekkinud kreekakeelsest sõnast „k o m o s“, mis tähendab „lõbus rongkäik“.

Teatri korraldus. Tragöödia ja komöödia täienesid järkjärgult. Alul kujutati ainult Dionysose elu ja seiklusi. Hiljemini hakati kujutama nähtusi kangelaste-pooljumalate ja lõpuks ka inimeste elust. Näitlejate arv suurenes. Peaosa tragöödias etendab nüüd nende näitlejate tegevus. Tegevuse käigust olenevalt laulis koor. Etendused muutusid palju elavamaks ja huvitavamaks ning rahvale arusaadavamaks.

Ateenas ja teistes Kreeka linnades hakati ehitama suuri teatreid, mis mahutasid mitu tuhat pealtvaatajat. Nii ehitati Ateenas Dionysose auks teater kuni 30 000 pealtvaatajale. See ehtis oli asetatud poolringis akropolisel kallakule. Teater

oli lahtise taeva all ja ilma katusega. Pealtvaatajate istekohtade kõrgemad read olid raiutud kaljusse, alumised read tehti aga marmorist ja puust. Need read, mis laskusid alla astmetena ja olid poolringis, kandsid nime amfiteater. Selle ees oli kõrgem tasane plats, kus alul esinesid näitlejad ja seisis koor. See oli orkestra (siit meieaegne nimetus „orkester“). Orkestra taga kõrgemal kohal asetses teine plats, kuhu üles riputati dekoratsioonid. See oli näite lava (kreeka keeli „skene“), siin esinesid hiljemini näitlejad, kuna koor jäi orkestrasse.

Kreeka etendusist võisid osa võtta ainult mehed, mistõttu nad esinesid ka naisnäitlejate osades. Näitlejad tragöödiaetendusel kandsid pikki, toredaid ja heledavärvilisi riideid. Komöödias, kus kujutati tavaliste inimeste elu, esinesid näitlejad lihtsas rõivastises. Esinemistel kandsid näitlejad suuri maske. Need olid eredalt värvitud, teravate näojoontega ja laialt avatud suuga. Säärasel viisil toimiti selleks, et näitleja näoilmet alla kriipsutada. Peale selle esinesid näitlejad nn. koturnides — kõrgete kontsadega varustatud kingades või isegi vastavate alustega, et näitlejaid võiks näha kogu publik.

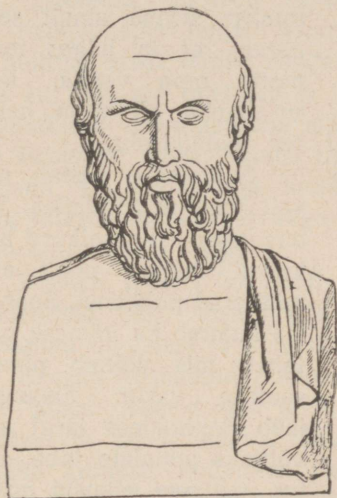
Teater etendas Kreekas tähtsat osa. Ta viis rahva kultuursete huvide pinnale, omades seega suurt kasvatustlikku tähtsust.

§ 54. Kreeka kirjandus (tragöödia ja komöödia).

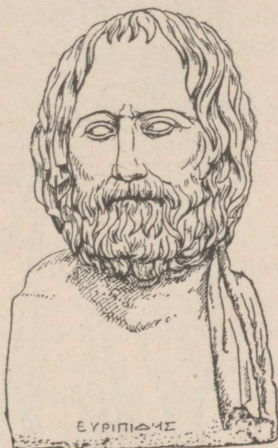
Aischylos, Sophokles ja Euripides. Kreeka näitekunsti õitseng Ateenas kuulub Periklese aega. Kuulsaimad kreeka traagikud olid Aischylos, Sophokles ja Euripides.

Aischylose tragöödiaist on tähtsamaid „Aheldatud Prometheus“ ja kolm tragöödiat. Need on üksteise jätkuks ja moodustavad triloogia „Oresteia“. Eriti haaras publikut Prometheus suurepärase kuju. Rahvas armastas seda kangelas ja õilsat rahvasõpra. Prometheus andis ju inimestele tule, õpetas neid tööd tegema, varustas neid mõistusega ja eraldas neid niiviisi loomadest. Aischylos näitas,

kuidas vihastunud Zeus selle eest Prometheusele kätte maksab ja teda karistab. Jumalate karm tahe kiusab taga Aischylose kangelasi. Tema tragöödiates etendab tähtsat osa verise kättemaksu idee, needus esivanemate pattude eest, karistamine vana seaduse järgi — „silm silma vastu, hammas hamba vastu“. Aischylose tragöödiate tegelased on ülevad, kuid

Aischylos.

Euripides.

liiga eluvõõrad. Tema kangelased sarnanevad rohkem jumalatega, kui Aischylose kaasaeglastega.

Aischylos tõi esimesena näitelavale teise näitleja.

V sajandi keskpaiku e. m. a. täiustas tragöödiat Sophokles, tuues näidendisse ka kolmanda näitleja. Tema kuulsamad tööd on: „Kuningas Oidipus“, „Oidipus Kolonosel“ ja „Antigone“. Nendes tragöödiates kujutatakse mütoloogilise kuninga Oidipuse, tema poegade ja tütre Antigone õnnetut saatust. Nad püüavad paremuse poole, milleski pole nad süüdi, kuid hukuvad asjaolude saatusliku kokkusattumise tõttu. Nii loobub kuningas Oidipus võimust

ja torkab endal silmad välja, kui ta teada saab, et tema poolt surmatud tundmatu reisija oli ta lihane isa. Oidipust jälgivad õnnetused ka edaspidi. Tema kaks poega hukuvad omavahelises võitluses võimu pärast. Tema väga armastatud tütar Antigone mõistetakse surma ainult sellepärast, et ta julges maha matta oma venda, kelle surnukeha oli välja heidetud teotamiseks.

Sophokles.

Sophokles näitab osavalt oma tragöödiates, kuidas inimesed mõnikord hukuvad saatuse poolt ettemääratud põhjustel. Sophokles kujutab ka inimese vaba tahet, mis võitleb pimedate saatuse vastu. Seejuures jääb Sophoklese järgi alati võitjaks jumalate tahe, saatus, millesse uskusid muistsed kreeklased. Sophoklese tragöödiate tegelased seisavad siiski reaalsele inimestele palju lähemal kui Aischylose omad.

Kolmas suur kreeka tragöödiate autor oli Euripides, kelle tööd — „Medeia“, „Hippolytos“, „Iphigenia Aulises“, „Iphigenia Taurises“ — olid laialdase kuulsusega.

Euripides mõistab väga peenelt inimeste elamusi, nende tundeid ja kirgi. Tema seisab kreeka tragöödiate autoreist kõige lähemal kaasaegsele elule. Euripides võtab oma kan-

gelased Kreeka mütoloogiast, kuid varustab neid kõigi püüetega ja tundmustega, mis on omased reaalsele inimestele.

Aristophanes. Kõige silmapaistvam kreeka komöödiate autoreist on ateenlane Aristophanes. Tema kirjandusliku tegevuse algus kuulub Peloponnesose sõja aega. Aristophanese töödest on meie ajani säilinud 11 komöödiat: „Rüütlid“, „Konnad“, „Pilved“, „Naised rahvakoosolekul“ jt.

Aristophanes pilkab Ateena demokraatlikku korda, mida ta kujutab arust läinud raugana („Rüütlid“). Pilke alla satuvad ka tolle aja õpetajad ja filosoofid („Pilved“). Samuti ei leidnud usk Aristophanese silmis armu.

Peajumal Zeusi kujutas ta vargana ja petturina, Hermest õgijana, Poseidoni aga altkäemaksuvõtjana. Need komöödiad lõbustasid rahvast väga ja näitelaval ettekantuina nad aina suurendasid muljet.

Kreeka teatris lavastati ka päevaküsimusi käsitlevaid näidendeid, näit. demokraatia ja aristokraatia võitlusest, kodaniku õigustest ja kohustustest ning riigikorra puudusist.

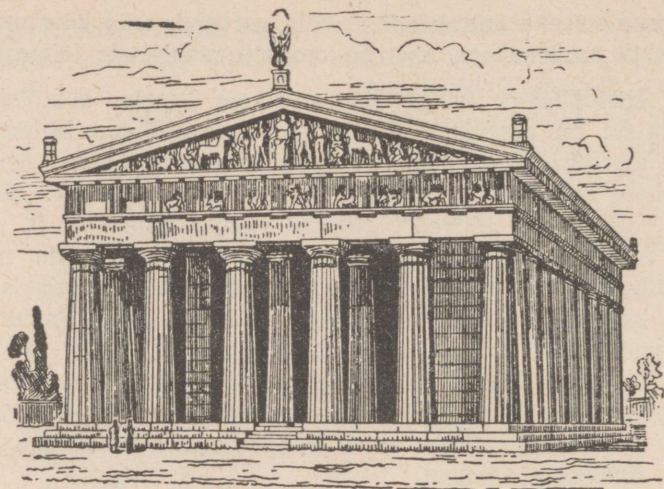
Kreeka kirjanikud põlvnesid peamiselt orjapidajate klassist. Siiski oskasid nad selle klassi puudusi ja kogu seltskonna elu tähele panna, Samuti suutsid nad tähele panna üksiku inimese, kodaniku puudusi ja vourusi. Sellega nad erutasid inimeste mõtet, sundisid inimesi mõtlema ja leidma oma tegevuses õige tee.

Säärasel viisil aitasid kreeka kirjanikud kaasa kreeka kultuuri arengule.

§ 55. Kunst.

Kreeklased olid suured meistrid mitte ainult kirjanduses ja teatrikunstis, vaid ka kõigil teistel kunstialadel.

Arhitektuur. Kreeka arhitektuuri üle võime otsustada peamiselt templite ja ühiskondlikkude ehitiste kaudu. Need ehitised tehti kivist, sageli marmorist, ja nad olid erakordselt peened ning ilusad. Ehitiste eri osad värviti ja kaunistati

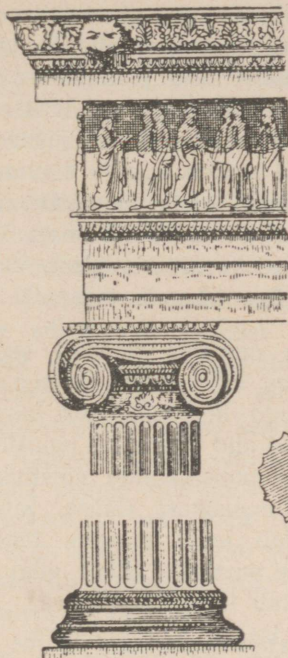
Kreeka tempel dooria stiilis.

skulptuuridega. Arhitektuurselt kõige täielikum ehitis on Parthenon — jumalanna Pallas Athena tempel, mis on ehitatud Ateena akropolisele. Väljapaistvad on ka Ateena Propüleed — suurepärane akropolisele viiv sissekäik ja templid, mis on pühendatud legendaarsele Ateena kuningale Erechtheusele (Erechtheion) ja Hephaiostosele (The-seion).

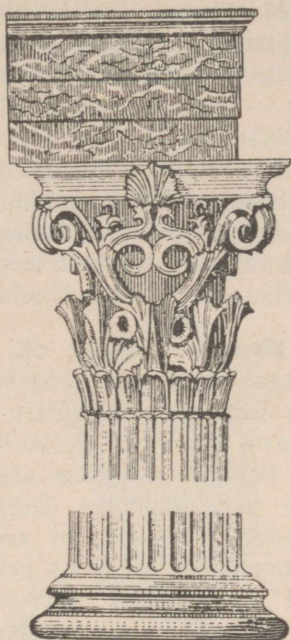
Arhitektuuris olid silmapaistvad kolm stiili: varajasem ja vormilt lihtne dooria stiil, peen ja nõtke joonia stiil ja lõpuks keeruline ja maneerlik korintose stiil. Kõik need stiilid kombineerusid mõnikord ühes ehitises. Nii on Parthenonis ühendatud nii dooria kui ka joonia stiili elemendid.

Skulptuur. Kreeklaste juures seisis väga kõrgel tasemel ka skulptuur. Oma arengus jõudis see haripunktile V ja IV sajandil e. m. a.

Kuulsaim kreeka skulptor oli Pheidias. Ta loomingus väljendus kujukalt Ateena õitsenguaeg. Pheidias kujutas eran-

Joonia sammas.

Korintose sammas.

ditult jumalaid. Kõige kuulsamad olid ta kaks suurejoonelist kuju. Üks neist oli jumalanna Pallas Athena kuju Parthenonis. See oli 12 meetrit kõrge ja tehtud elevandiluust ning kullast. Teine kuju oli troonil istuva Zeusi kuju Olümpias Zeusi tempelis. See kuju oli nii kuulus, et iga kreeklane pidas tarvilikuks vähemalt kordki elus seda näha.

Kreeka skulptorid Polykleitos, Praxiteles ja Lysippos püüdsid oma töödes kujutada terve inimese keha ilu. Selle eeskuju nägid nad võimlemisharjutustel ja võistlustel, mis olid muistses Kreekas nii sagedased.

Peale skulptuuride, mis kujutasid jumalaid ja inimesi, oli ka elu-olulisi skulptuure näitlejaist, vanaeitedest ja orjadedest. Neid kujusid on meie ajani väga vähe säilinud.

Maalikunst. Kreeklaste maalikunst on tihedalt seotud skulptuuriga. Kõige tuntumad maalikunstnikud olid Polygnotos — V sajandi esimesel poolel e. m. a. ja Apollodoros — sama sajandi teisel poolel. Viimane, nagu arvatakse, oskas kujutada valgust ja varju ja oli meister pintslikäsitsemises. Apollodorose figuurid tundusid kumeratena ja elavatena.

Kreeklastel oli eriliiki maalikunst, mida rakendati vaaside kaunistamises. Siit nimetus vaasi-maalikunst. Vaasidel kujutati peamiselt teemasid kreeka mütoloogiast. Vaasi-maalikunstis jõudsid kreeklased väga kõrgele tasemele.

Muusika. Alguses oli kreeka muusika tihedalt seotud luulega. Nii leiame Homerose juures, et luuletaja Demodokos saadab oma värse mänguga keelpillil, mis kannab kitara nimetust. Kreeka luuletajad olid ühtlasi ka muusikandid. Paljudes müütides räägitakse muusikantide võistlustest keel- ja puhkpillidel. Keelpillide muusikast (lüüra, kitara) arvasid kreeklased, et see suudab luua inimeste tundeis harmooniat ja üksmeelt, puhkpillide muusikat (flööti, vile) aga loeti „barbaarseks“, sest see tekitab inimeses viha.

Aegamööda muutus muusika iseseisvaks kunstiks.

Kreeklased tegelesid ka heliredeli väljatöötamisega. Filosoof ja matemaatik Pythagoras (VI saj. e. m. a.) ja kuulus matemaatik Eukleides (III saj. e. m. a.) kirjutasid töid muusikast.

Kreeka kunst oli aluseks rooma kultuuri arengule ja hiljemini kogu euroopa kultuuri arengule.

§ 56. Teaduse tekkimine.

Ajalugu. Kreeklased jätsid meile rikkaliku pärandi ka mitmesugustel teaduse aladel (ajaloos, matemaatikas, loodusteaduses ja filosoofias).

Ajaloolane Herodotos, keda nimetatakse „Ajaloosaks“, kirjutas Kreeka-Pärsia sõdade ajaloo, viies ainekäsitluse kuni a. 479 e. m. a. Tema töö sisaldab rikkalikku ja elavalt käsiteldud materjali. Ta reisis palju ja nägi palju. Hero-

dotos külastas Egiptust, viibis Babüloonia ja isegi Sküütias. Kõik nähtu ja kuuldu kandis ta oma ajalukku. Herodotos muidugi ei suutnud veel ajaloo sündmusi teaduslikult selgitada. Ta seletab neid jumalate tahtega.

Peloponnesose sõja ajaloo kuni a. 411 e. m. a. kirjutas ajaloolane Thukydides, sõjast osavõtja ja kaasaeglane. Thukydides on Herodotosest põhjalikum. Ta kirjeldab erakondade võitlust ja selgitab Ateena lüüasaamise põhjusi. Kui Herodotos palju põhjendab jumalate vahelesegamisega, siis Thukydides otsib ajalooliste sündmuste põhjusi inimeste tegudes. Thukydidese teadusliku sügavusega seltsib ainetiku kunstipärane käsitus.

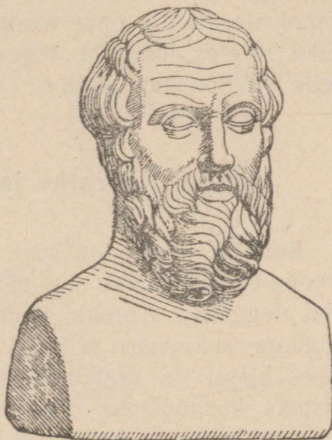
Ajaloolasist, kes elasid hiljemini, peame märkima Xenophoni, kes oma töös „Kreeka ajalugu“ jätkab sündmuste kirjeldamist sealt, kus Thukydides lõpetas.

Nii astusid muistsed kreeklased ka sellel alal esimesed sammud.

Kreeklased püüdsid leida mitmesuguste loodusnähtuste põhjusi ja panid aluse ka loodusteadusele ja filosoofiale.

Filosoofia. Eriti arenes Kreekas filosoofia. See teadus püüdis seletada, mis on maailm omas tervikus ja kuidas on ta tekkinud. Esimesi katseid maailma tekkimist seletada tegid Väike-Aasia linnade targad. Need olid esimesed teadlased, kes tegelesid matemaatikaga, astronoomiaga ja geograafiaga. Nemad ei rahuldunud seletusega, et kõik on loodud jumala poolt, vaid otsisid teaduslikku lahendust. Nii arvas esimene filosoof Thales Mileetosest (VI saj. e. m. a.), et kõik on tekkinud veest. Vesi on tema arvates kõikide asjade algus.

Vanemaist kreeka filosoofidest on eriti tähtsad Herakl-

Herodotos.

leitos Efesosest (VI saj. e. m. a.) ja Demokritos Abderast (V saj. e. m. a.). Herakleitos pidas kõige algallikaks tuld. Ta õpetas, et kõik olemasolev on alalises liikumises ja muutumises: „Kõik voolab. Ei saa kaks korda minna samasse voolusesse.“ Demokritos õpetas, et maailma aluseks pole ei jumal ega mingi vaim, vaid materia. Materia koosneb Demokritose õpetuse järgi kõige väiksematest osakestest, aatomitest. Aatomid on alalises liikumises: kord nad liituvad, kord nad aga lahutuvad. Aatomite mitmesuguste kombinatsioonidega seletaski Demokritos loodusnähtuste mitmekesidust. Demokritos andis oma teooriaga purustava löögi usule, mis kõike seletas jumalate tegevusega. Seepärast on tema esimene väljapaistev materialist ja jumalasalgaaja.

§ 57. Sokrates ja Platon. Aristoteles.

Sofistid. Peloponnesose sõja 27 aasta jooksul toimus Ateena ühiskondlikus elus palju mitmesuguseid muutusi. Varemini tegelesid Kreeka teadlased peaaesjalikult küsimustega maailma tekkimisest ja kõigi asjade algusest. Nüüd aga, ühenduses klassi- ja erakonnavõitluse teravnemisega, said põhimisteks küsimusteks ühiskondlikud küsimused riigist, ühiskonnast, kodaniku kohustest ja ülesannetest.

Nende küsimustega tegelesidki sofistid. Need olid rändavad targad, kes õpetasid raha eest retoorikat, s. t. oskust veenvalt ja ilusasti kõnelda ja osavalt vaielda. Oma tegevusega sofistid aitasid kaasa rahva valgustamisele.

Sofistid kinnitasid, et maailmas pole üldisi elureegleid kõigi inimeste jaoks. Igal inimesel, igal rahval on oma vaated voorusele, omad seadused ja omad elujuhised. „Seepärast,“ ütlesid sofistid, „on Ateenas üks ühiskondlik kord, Spartas teine ja Pärsias kolmas.“ Tuntuim sofist oli Protagoras.

Sokrates. Sofistide vastu astus välja filosoof Sokrates. Peaülesandeks pidas ta õigete ja kõigile inimestele kohustuslike teadmiste omandamist. Enda kohta ütles Sokra-

tes, et ta „teab ainult seda, et ta midagi ei tea“. Tema elu juhtmõtteks oli Delfi templi pealiskiri: „Tunneta iseennast“.

Sokrates ei andnud kunagi valmis vastuseid. Oma küsimuste ja vastuväidetega püüdis ta vestluskaaslast ennast juhtida õigetele lahendustele. Sokrates taotles, et vestluskaaslane ise veenduks oma väidete ebatõepärasuses.

Sel viisil oli Sokratese eesmärgiks mitte teadmine ise, vaid inimestes armastuse äratamine teadmise vastu. Selles seisis Sokratese kõneluste meetodi olemus.

Sokrates.

Platon.

Sokratesest süüdistati riigivastases tegevuses ja anti kohtu kätte. Kohus mõistis ta surma. Sokratese õpilased ja sugulased tulid vanglasse temaga jumalaga jätma. Nad soovitasid temal põgeneda vanglast või loobuda oma vaadetest. Sokrates aga ei nõustunud. Ta eelistas surma, tühjendades temale määratud mürgikarika. Sokrates suri 70 aasta vanuses (a. 399 e. m. a.).

Platon ja tema õpilased. Sokratese õpetust jätkas tema õpilane Platon, kes pärines nimekast ja rikkast soost. Platon hakkas kahekümneaastase noormehena kuulama Sokratesest ja õppis kümme aastat tema juures.

Pärast oma õpetaja surma hakkas Platon ise õpetama

filosoofiat. Platoni kuulajad kogunesid suurde varjuliste puies-
teedega aeda, kus asetses ehitis võimlemisharjutuste jaoks
(Akadeemia).

Vastandina Demokritosele arvas Platon, et maailma alu-
seks pole mitte materia, vaid jumal, mõte ehk idee. Platon
oli esimene suur idealist. Võrreldes Demokritosega tegi

Aristoteles.

Platon sammu tagasi tea-
duslikkudest looduse ja ühis-
konna selgituse katsetest.

Platoni noorus langes ühte
Peloponnesose sõja ajajärguga.
Vaadeldes sõda, pärast sõja-
aegseid sündmusi ja eriti
aristokraatia ja demokraatia
vahelist võitlust, püüdis Platon
mõista neid sündmusi.

Ühes oma teoses, mille
nimeks on „Riik“, esitab Platon
„ideaalse“, s. o. tema arva-
tes parima riigikorra projekti.
Kõik inimesed jagunevad ide-
aalses riigis kolme seisusse:
filosoofid, sõdurid ja töö-
rahvas. Filosoofid valitsevad
riiki, sõdurid kaitsevad seda
ja töötav rahvas töötab.

Filosoofide ja sõdurite
kohta kaotab Platon era-
omandi. Nemad kasutavad
kõike ühiselt. Töötava rahva
juures jääb kõik endiseks. Ne-
mad kohustuvad töötama ja filosoofe ning sõdureid ülal pidama.
Töötav rahvas ei tohi end segada riigi valitsemisse, tal pole
kodanikuõigusi ja ta asub orjade seisukorras. Nii kujutles aris-
tokraat Platon ideaalset riiki.

Kõik inimesed jagas Platon vabadeks, kel on mõistus, ja
orjadeks, kes võivad ainult täita isandate käskke. See oli tüüpi-
line orjapidajalik filosoofia.

Aristoteles. Kreeka filosoof Aristoteles (384—322 e.
m. a.) oli vana-aja suurim õpetlane. Suurem osa tema teoseid
on säilinud tänini. Aristoteles võttis kokku kogu senise aja-

järgu teaduse arenemise ja esitas seda mitmesuguste alade järgi. Meie ajani säilinud Aristotelese teosed on pühendatud teaduse kõige mitmekesisematele küsimustele (füüsikale, zooloogiale, filosoofiale, ajaloole, kunstile jne.).

Aristoteles oskas kasvatada rea õpilasi, kes said hiljemini silmapaistvateks õpetlasteks. Aristotelese teaduslikud tööd soodustasid kõige mitmekesisemate teaduste, filosoofia, matemaatika, mehaanika jt. arenemist. Aristotelese laialdaste teadmiste ja suurte teaduslike tööde pärast nimetatakse teda antiikteaduse hiiglaseks. Kuid kõigi oma teadmiste juures pidas temagi, nagu palju teisi filosoofe, orjust normaalseks nähtuseks. Aristoteles ütles, et kõik barbarid (s. o. mittekreek-lased) peavad olema orjad ja et orjus on looduse igavene seadus.

Isegi see suur vana-aja mõtleja ei suutnud vabaneda vaadetest, mis olid omased orjapidajate klassile.

VII. Kreeka Makedoonia valitsuse all.

§ 58. Kreeka seisukord IV saj. e. m. a.

Sparta hegemoonia. Hävitanud Ateena võimu, said spartlased hegemoonia kogu Kreeka üle. Igal pool kukutasid spartlased demokraatliku korra ja löid võimule oligarhe, kes kohtlesid rahvast julmalt.

Kreeka riigid kannatasid väga Sparta hegemoonia all ja ootasid võimalust vabaneda sellest ikkest.

Kasutades Sparta rasket seisukorda, kes IV saj. alguses oli seotud sõjaga pärslaste vastu, tegid ateenlased katset vabaneda tema hegemooniast. Selle eesmärgi saavutamiseks võtsid nad tarvitusele rea abinõusid. Et vana sõjavägi, mis koosnes kodanikest, oli lagunemas, koostasid ateenlased uue, suure sõjaväe **p a l g a l i s t e s t**. Peale selle seadsid nad Ateena kindlustised korda ja ehitasid uue laevastiku.

Ateenlastel aga ei õnnestunud vabaneda Sparta valitsu-

sest (hegemooniast). Sparta pidas sel ajal läbirääkimisi Pärsia kuninga Artaxerxesega ja sõlmis temaga rahu (a. 387 e. m. a.). Selle rahu järgi oli keelatud sõlmida Kreekas mingeid uusi liite. See purustas Ateena plaanid, kes tahtis moodustada liidu võitluseks Sparta vastu.

Teebai tõus. Teise katse vabaneda Sparta esivõimu alt tegid demokraadid Teebais, kus spartlased samuti olid sisse seadnud oligarhilise valitsuse. Pagendatud Teebai demokraadid leidsid varju Ateenas. 379. a. e. m. a. tungis väike salk neid, eesotsas talupojaks rõivastatud juhi Pelopidas'ega, Teebaisse. Seal ühines see salk oma pooldajatega ja tappis oligarhid. Demokraatia toetas Pelopidast ja Sparta garnison oli sunnitud linnast lahkuma. Teebai hakkas etendama suurt osa Kreekas. Teebaid toetades unistasid paljud Kreeka linnad vabaneda oma sõltuvusest Spartast. See lähendas Teebaid Ateenale, kes ootas võimalust väljaastumiseks Sparta vastu. Aga asi ei piirdunud mitte nende riikide liiduga Sparta vastu.

Teine Ateena liit. Ateenlased tegid katset taastada oma endist vägevust. A. 378 e. m. a. meelitasid nad endi poole hulga endisi liitlasi ja taastasid Ateena liidu. See oli Teine Ateena liit.

Jõudude ühendamise tulemusena anti Spartale hoop hoobi järel. Eriti nihkus sel ajal esile andekas väejuht Epameinondas. Ta juhtis Teebai armeed ja tekitas spartlastele ühe kaotuse teise järel. Puhastanud spartlastest kogu Boiootia, liikus Epameinondas Peloponnesose peale. Ta jõudis isegi Spartani. Sparta ajaloos oli see esimene kord, kus vaenlane seisis linnavärvate ees.

Linna vallutada ei õnnestunud, sest Teebai sõjaväe jõud oli nõrgestatud. Nähes Teebai tõusu, löid ateenlased teda kartma ja isegi reetsid tema. Nad asusid Sparta poole. Seks ajaks lagunes Ateena liit. Ühise võitluse asemel Sparta vastu liitlased läksid isekeskis tülli.

Pika võitluse tagajärjel olid niihästi Teebai, Ateena kui ka Sparta niivõrra kurnatud, et nad polnud enam võimelised juhtima Kreeka linnu.

§ 59. Makedoonia. Makedoonia Philippos.

Makedoonia loodus ja elanikud. Sellel ajajärgul hakkab etendama peaosas Makedoonia. Makedoonia asetses Kreeka põhjaosas. Kreekast erines ta oma karmima looduse poolest. Seal oli palju kõrgeid järske mägesid, kaetud igivanade põlismetsadega. Paljad ja sünged kaljud andsid Makedooniale ligipääsematu ilme. Mägedes puhus sagedasti külmi tuuli ja talvel kattusid jõed jääga. Karm loodus tegi makedoonlased vastupidavaiks. Nad oskasid võidelda igasuguste hädadega.

Makedoonlased olid kreeklaste hõimlasteks ja väitsid isegi, et nad põlvnevad kreeka jumalatest ja kangelastest.

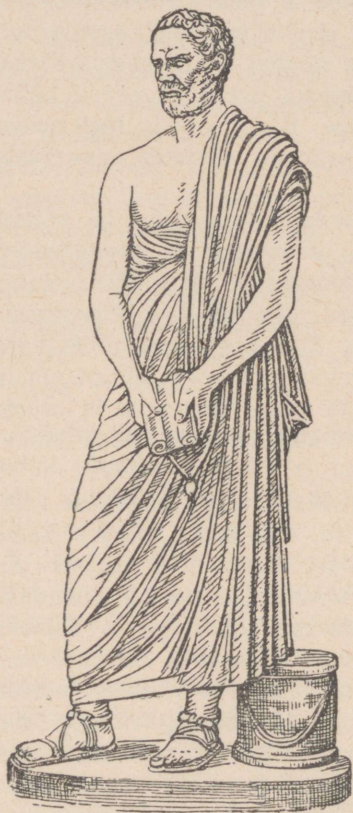
Muistsel ajal elasid makedoonlased nagu kõik rahvad sugukondades. Sugukonnas tekkis juba sel ajal ebavõrdsus, kihitumine vaesteks ja rikasteks. Üks kogukond võitis teise ja toimus nende ühendamine tugevate ja rikaste juhtide võimu alla. Kõrvuti sellega arenes sõjas vangi langenute ja orjade ostmise tulemusena orjandus. Nii kujunes aegamööda Makedoonia riik.

Philippos ja tema reformid. Makedoonia vägevuse rajajaks oli kuningas Philippos (a. 359—336 e. m. a.). Tema ajal hakkas Makedoonia tugevasti tõusma. Philippos jäljendas paljus kreeklasi ja teostas Makedoonias rea uuendusi. Ta suurendas ja parandas sõjaväge. Makedoonia sõjaväe relvastis ja korraldus tuletasid mitmeti meelde Kreeka oma. Kuid Philippos parandas sõjaasjandust: ta rivistas jalaväe tihedama ja sügavama rivina (kuni 16 rida sügavusse). Jalaväelased tarvitasid kaitseks suuri kilpe ja relvadeks kuni 5 m pikkusi odasid. Seda rivi nimetati makedoonia faalanksiiks. Peale selle asutas Philippos laevastiku ja parandas rahandust.

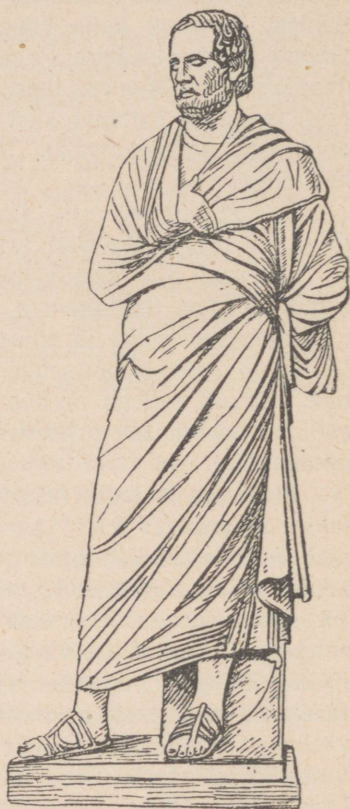
Philippose plaanid. Kasutades kreeklaste omavahelisi tülisid, seadis Philippos endale sihiks saavutada võimu üle kogu Kreeka. Selle eesmärgiga püüdis ta end segada Kreeka asjadesse ja otsis selleks ettekäänet.

Niisuguseks ettekäändeks oli nn. „püha sõda“. See tekkis

järgmisel viisil. Fookise elanikud vallutasid Delfi, mida peeti Kreekas pühaks ja puutumatuks linnaks, ja röövisid Delfi templi varandused ära. Selle eest otsustasid teebailased ühes tessaallastega Fookisele kätte maksta.

Demosthenes.

Aishines.

Tessaalia sõjaväed aga said lüüa. Siis nad pöördusid abi saamiseks Makedoonia poole. Philippos just seda ootaski. Ta viis otsekohe oma sõjaväed Tessaaliasse ja purustas pika võitluse järel Fookise palgalise armee.

Pärast seda tungis ta Termopüülide kitsastee juurde, et seda vallutada ja Kesk-Kreekasse tungida. Kuid Philippos pidi sel korral pealetungist loobuma. Termopüülide juurde koondu sid ateenlaste ja teiste kreeklaste väed, kes olid valmis andma makedoonlastele vastuhoopi.

Kahe partei võitlus Ateenas. Ateenas endas toimus sel ajal äge võitlus Makedooniat pooldava ja Makedoonia-vastase partei vahel.

Makedoonia-vastase, Makedooniaga võitlusse astumist nõudva demokraatliku partei eesotsas seisis suur kreeka oraator Demosthenes; Makedooniat pooldava, aristokraatliku partei eesotsas, kes tõukas Kreekat Makedooniale alluma, oli teine oraator Aishines. Demosthenes oli relv töökoja omaniku poeg. Ta unistas saada oraatoriks, õppis retoorikat (kõnekunsti) ja harjutas kõnepidamist. Ja tõepoolest, tänu visale tööle enda kallal, sai Demosthenes kuulsaks oraatoriks. Ta astus välja Makedoonia vastu. Kuningas Philippost pidas Demosthenes kreeklaste kõige ohtlikumaks vaenlaseks. Ta pidas Philippose vastu tuliseid kõnesid, mida hiljemini hakati nimetama „filipikateks“. Demosthenes kutsus ateenlasi relvastuma ja andma vastuhoopi makedoonlastele. Tema unistuseks oli taastada Ateena demokraatlikku konstitutsiooni.

Philippose poolt olid rikkad orjapidajad ja vanad aristokraadid. Nad lootsid tema abiga lammata vabade kehvikute ja orjade liikumist. Kreeka oraator Aishines oli Philippose poolt ära ostetud. Oma kõnedes kutsus ta ateenlasi tunnustama Makedoonia valitsust.

Rahvakoosolek kõhkles. Ta kuulas kord Demosthenest, kord Aishinest. Vahepeal alistas Philippos endale kogu Põhja-Kreeka ja lõppude lõpuks tungis Fookisesse.

Lahing Chaironeia juures (a. 338 e. m. a.). Philippose edu kohutas ateenlasi. Nad sõlmisid teebailastega liidu ja läksid Philippose vastu. Alguses oli ateenlastel teatav edu, kuid lahingus Chaironeia juures, Fookise ja Boiootia piiril, purustas Philippos a. 338 e. m. a. liitlaste väed. Sisse-

tungist Atikasse Philippos loobus ja sõlmis Ateenaga rahu.

Sellest silmapilgust läks hegemoonia Kreekas Makedoonia kätte.

Korintose kongress. Varsti pärast Chaironeia lahingut kutsus Philippos Korintosse kokku ülekreekalise kongressi. Seal deklareeriti rahu kõigi Kreeka riikide vahel ja kuulutati sõda Pärsiale. Selle järel kuulutasid Kreeka orjapidajad Korintose kongressil, et nende omand peab olema puutumata ja et orjade vabastamine keelatakse ära. Sääraseid otsuseid ja abinõusid võtsid orjapidajad tarvitusele, et ettekäik oleks ülestõuse või revolutsioone.

Võitluses demokraatia ja orjade ülestõusude vastu kujunes aegamööda ainuisikuline sõjaväeline valitsus. Kreekas esines see Makedoonia monarhia näol.

§ 60. Makedoonia Aleksander ja tema sõjaretked.

Aleksander — Makedoonia kuningas. Pärast Philippose surma sai Makedoonia kuningaks tema poeg Aleksander. Ta sündis a. 356 e. m. a. Philippos andis oma pojale suurepärase hariduse. Aleksandri kasvatajaks oli kreeka filosoof Aristoteles. Aleksander tundis ja armastas kreeka kirjandust. Luuleteostest hindas Aleksander eriti „Iliast“. Tema armastatud kangelaseks oli Achilleus, keda ta kõiges püüdis järele aimata.

Aleksandrit huvitas väga sõjaasjandus ja 16. eluaastast alates võttis ta osa isa sõjaretkedest.

Kui Aleksander sai Makedoonia kuningaks (a. 336 e. m. a.), oli ta ainult 20-aastane. Oma peaülesandeks luges ta sõjakäiku Pärsiasse, et vallutada Idamaa rikkusi.

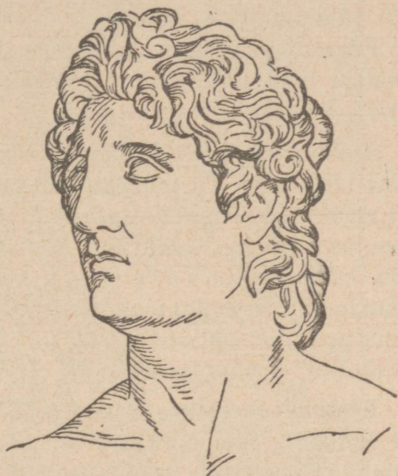
Aga kõigepealt tal tuli maha suruda mõnede Kreeka riikide ülestõusud. Kreeklased tahtsid vabaneda Makedoonia valitsuse alt ja saada vabadust tagasi. Aleksander teostas kaks sõjakäiku Kreekasse ja sundis kreeklasi alistuma Makedooniale. Pärast seda, 334. a. e. m. a. kevadel, võis ta siirduda oma vägedega Aasiasse.

Purustanud pärslased Granikose jõe juures, liikus Aleksander edasi Väike-Aasia rannikut mööda. Ta alistas endale üksteise järel kreeklaste linnad ja lubas neid täielikult vabastada Pärsia ikke alt.

Issose lahing. Vallutanud Väike-Aasia, liikus Aleksander Süüriasse. Siin, lahingus Issose juures, said Pärsia väed uuesti lüüa. Nende kuningas Dareios pääses põgenema, jättes saatuse hoolde oma perekonna ja kogu oma rikkaliku sõjamoona. Dareiose perekond ja varandused langesid Aleksandri kätte.

Pärast võitu Issose juures Aleksander piiras ümber ja vallutas Foiniikia pealinna Tüürose.

Sel ajal püüdis Dareios astuda Aleksandriga rahuläbirääkimistesse. Vahetuseks oma perekonna eest pakkus Dareios Aleksandrile Väike-

Makedoonia Aleksander.

Aasiat, lubas maksta hiiglasumma raha ja anda talle ühe oma tütardest naiseks. Aleksander aga loobus nendest ettepanekutest, nõudes Pärsia kuningalt tingimusteta alistumist. Sõda jätkus.

Aleksander Egiptuses. Foiniikiast liikus Aleksander Palesiinasse ja siis Egiptusse ning alistas need suurema vaevata. Vallutanud Egiptuse, ei rikkunud ta kohalikku korda ega puudutanud templeid. Egiptuse preestrid kuulutasid Aleksandri selle eest päikesejumal Amoni pojaks.

Egiptuses viibimise ajal rajas Aleksander Niiluse delta lääneossa hiljemini kuulsaks saanud Aleksandria linna. Niiviisi oli Pärsia riigi kogu läänepoolne osa (Väike-

Aasia, Foiniikia, Palestiina, Egiptus) nüüd makedoonlaste valitsuse all. Et lõplikult purustada Pärsia riiki, tuli vallutada tema idapoolne osa.

Gaugameela lahing. Suundunud itta, ületas Aleksander takistusteta Tigriise ja Eufrati jõe. Ninive varemete ligidal Assüüria küla Gaugameela juures purustas ta lõplikult Pärsia sõjaväe (331. a. e. m. a.). Dareios põgenes. Varsti tapeti ta oma lähikondlaste poolt.

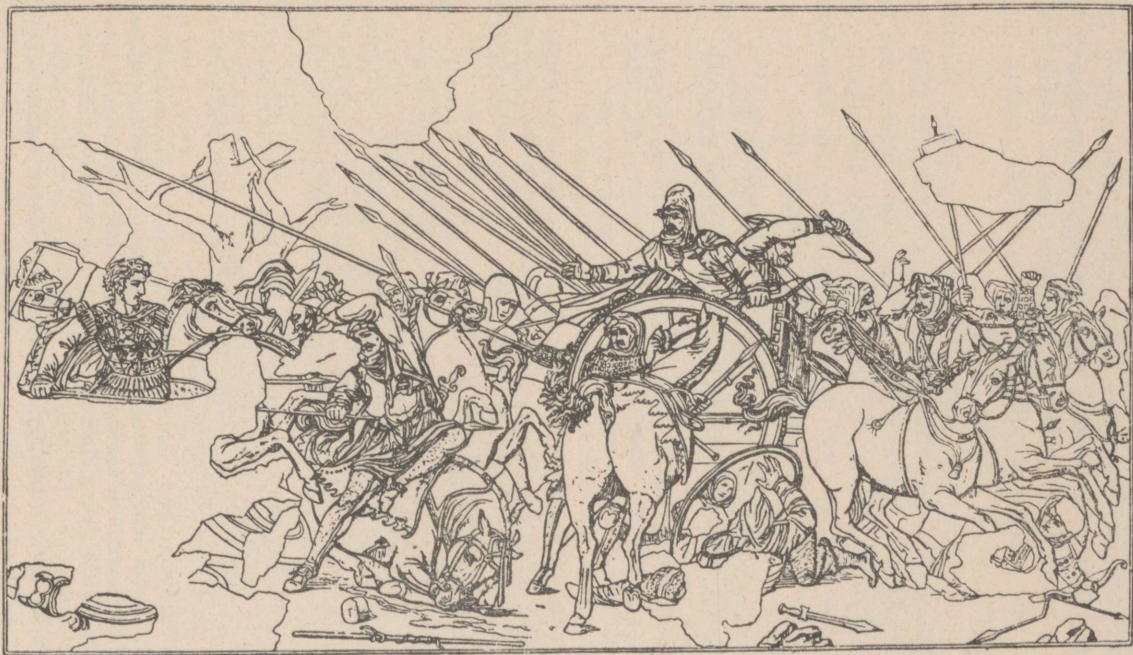
Pärast Gaugameela lahingut vallutas Makedoonia sõjavägi peaaegu ilma vastupanuta tähtsamad Pärsia linnad Babüloni, Suusa, Persepolise ja Ekbatana.

Aleksander Kesk-Aasias. Pärast seda siirdus Aleksander edasi ida poole. Ta tahtis kinnitada oma võimu tookord tuntud maailma kaugeimate piirideni. Palju imeilusaid jutte liikus kreeklaste hulgas India üle. Aleksander kavatses seda vallutada. Liikudes Kaspia mere lõunarannikut mööda, jõudis Makedoonia sõjavägi tookordsesse Partiasse ja läks sealt edasi lõuna poole praegusesse Afganistani. Siis tungisid makedoonlased Amu-Darja ja Sõr-Darja jõe orgudesse.

Sõjakäik Indiasse. Viimaks, 327. a. e. m. a. tungis Aleksander Indiasse. Siin pörkasid makedoonlased kõigepealt kokku lahinguelevantidega, keda hindud kasutasid võitlustes. Aga lõpuks vallutati ka Viie jõe maa makedoonlaste poolt.

Siit kavatses Aleksander suunduda Gangese jõe orgu. Aga Hüfasise jõe ületamisel hakkasid Aleksandri väed tõrkuma. India troopikaline loodus, vihmad ja äike, haigused, sõjakäigu väsimus — kõik see valmistas rahulolematust ja kutsus esile nurina. Sõjaväed nõudsid Aleksandrilt koju pöördumist. Kuningas oli sunnitud alistuma ja andis käsu tagasi-pöördumiseks. Induse harul Hüdaspesel ehitati laevastik ja paigutati sellele osa sõjaväest, kes veeted mööda pöördus koju. Teine osa sõjaväge läks jõekallast mööda. Ta laskus Induse suudmele ja läks sealt kuiva teed, ookeani rannikut mööda läände.

Aleksandri surm. Oma kolossaalse riigi pealinnaks tegi Aleksander Babüloni. Ta unistas uutest sõjakäikudest läände,

Issose lahing.

Põhja-Aafrika ja Itaalia vallutamisel. Aga nendeks retkedeks ettevalmistamisel haigustus Aleksander 323. a. e. m. a. suvel raskekujulisse malaariasse. Tema organism, kannatanud liiga palju pingutusi, ei pidanud haigusele vastu. Mõne päeva pärast suri Aleksander. Sellega lõppes võitlus Idamaa varanduste, turgude ja maade pärast.

Pärast Aleksandri surma tekkis tema poolt vallutatud maa-aladel rida uusi riike. Need riigid nihutavad nüüd taga plaanile Kreeka ja sellega ka Ateena. Oma iseseisvuse kaotanud Kreeka kadus nüüd varsti ajaloo näitelavalt. Jäid elama ainult kreeka keel ja kreeka haridus, mis, tänu Makedoonia Aleksandri retkedele, levisid kaugele itta.

§ 61. Hellenistlikud riigid ja nende kultuur.

Diadohhide võitlus. Et Aleksander ei jätnud järele pärijat, siis said tema järglasteks väejuhid ehk, nagu neid nimetati, „diadohhid“ (järglased). Diadohhid alustasid varsti omavahel pikaldast ja ägedat võitlust tohutu riigi võimu ja maade pärast. Viimaks, 301. a. e. m. a., pärast Ipsose lahingut (Väike-Aasias) veendusid väejuhid, et ükski neist ei suuda enda käes pidada nii suurt riiki. Aleksandri monarhia jagunes kolmeks suureks ja mitmeks väikeseks iseseisvaks kuningriigiks.

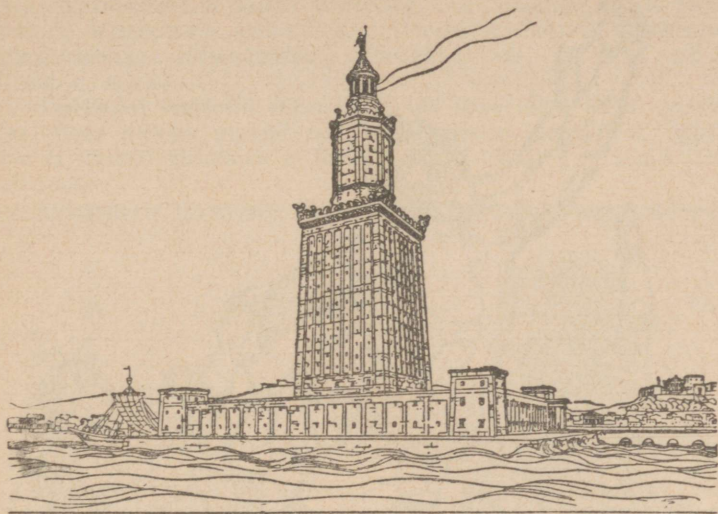
Esimeseks suureks riigiks oli Kreeka-Makedoonia kuningriik. Tema ühendas endasse Makedoonia ja Kreeka.

Suurem osa Aasia valdusi sai väejuht Seleukosele, kes sai Seleukiidide riigi etteotsa. See oli teine suur kuningriik, mis eraldus Aleksandri monarhiast. Seleukiididel ei õnnestunud hoida enda käes kõiki Aasia valdusi. Seleukiidide riigi aluseks jäid Süüria ja Mesopotaamia.

Kolmandaks suureks riigiks oli Egiptuse kuningriik, mis sai Ptolemaiosele.

Peale selle oli veel väikesi riike Väike-Aasias, nagu Pergamon, Pontos, Rhodose saarel jt.

Hellenism. Tänu Makedoonia Aleksandri vallutustele levis kreeka kultuur Idamaadesse. Seal ta segunes kohaliku, idakultuuriga. Seda segunenud kreeka-ida kultuuri nimetatakse hellenistlikuks, selle õitseaajärku aga hellenismiks. Riikides, mis moodustusid pärast Makedoonia Aleksandri monarhia lagunemist, olid kreeka keel, kirjandus, teadus ja filosoofia suures lugupidamises.

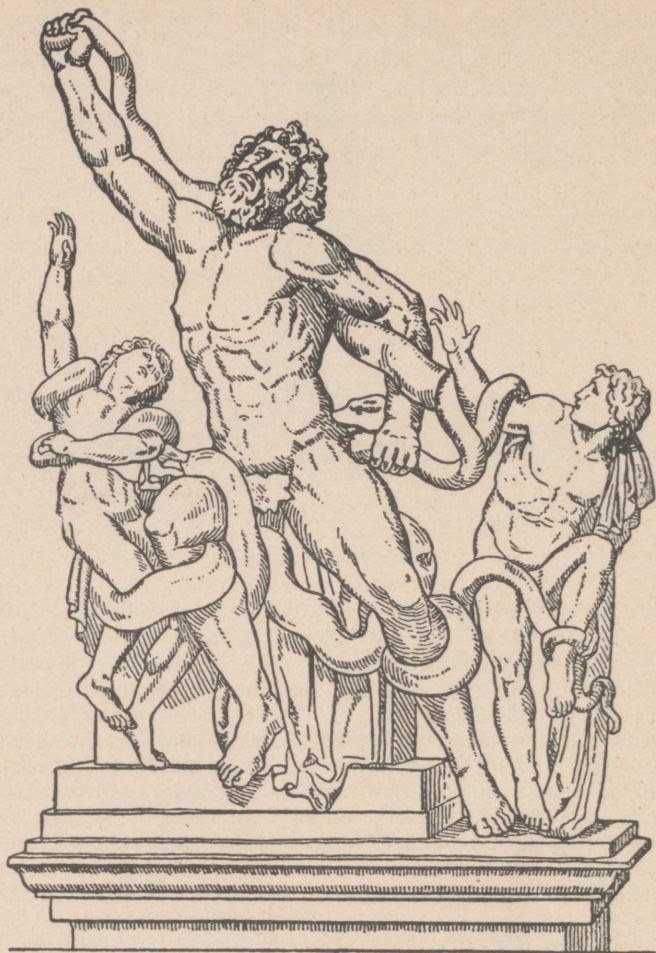

Farose tuletorn.

Tugevasti elustusid sellel ajajärgul ka kaubanduslikud sidemed mitmesuguste riikide kaugeimate keskuste vahel. Kreeka kaupmehed ja merimehed hakkasid korraldama sõite „imeilusasse“ Indiasse ja „õnneliku“ Araabiasse; hakkasid tekkima kaubanduslikud sidemed teiste kaugete maadega.

Hellenistliku kultuuri peakeskusteks olid Aleksandria (Egiptuses), Antiookia (Süürias), Pergamon (Väike-Aasias) ja mõned teised linnad. Eriti paistis välja Egiptuse pealinn Aleksandria. See linn kreeka-ida kultuuri keskusena omas hellenismi ajajärgul samasugust tähtsust nagu Ateena kreeka kultuuris Periklese aegadel.

Aleksandria oli hiiglasuur ja väga suure elanikkonnaga linn. Seal elas kreeklasi ja egiptlasi, makedoonlasi ja juute. Siia sõitis kaupmehi tookordse maailma kõigist maadest. Sissesõidul linna mere poolt seisis Farose saarel tohutu tuletorn. Oma suuruse ja ilu tõttu loeti teda üheks maailma imedest. Aleksandrias oli palju suurepäraseid ehitisi: paleesid, templeid, hästikorraldatud väljakuid ja aedu. Kõigist ehitistest Aleksandrias peab eriti esile tõstma kuulsa muuseumi („Museionit“). See oli tookordse teaduse tsentrumiks, midagi teaduste akadeemia taolist. Selles muuseumis asetses hiiglasuur raamatukogu, milles leidus pärimuse järgi kuni 70 000 käsikirjarulli mitmesugustest teostest. Seal olid ka erilised saalid

Hellenistlik kunst. Laokoon.

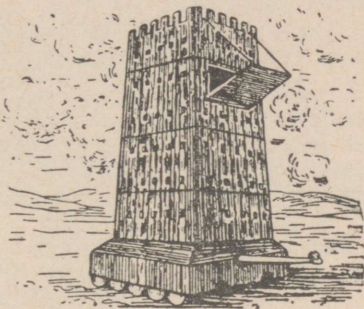
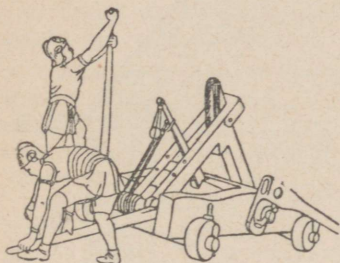
ja kabinetid töötamiseks ja igasuguste võimalikkude kollektsoonide kogumiseks teaduslike uurimiste jaoks.

Kirjandusliku kriitika tekkimine. Aleksandrias elas palju õpetlasi, kirjanikke, luuletajaid ja ümberkirjutajaid. Paljud neist tege-

lesid kirjanduslike teoste uurimisega. Sel ajajärgul tekkis esmakordselt kirjanduslik kriitika, s. t. teoste analüüs ja hindamine. Silmapaistvaks kirjanduslikuks kriitikuks oli Aristarchos (II saj. e. m. a.).

Teadlased tegelesid samuti ühe või teise teose teksti analüüsiga. Ühes sellega uurisid nad kreeka keele seadusi, et õppida õieti ja ilusasti kirjutama ja kõnelema. Nii tekkis grammatika kui teadus.

Aleksandria muuseumi kutsuti tööle parimaid kreeka õpetlasi.

Hellenistlik sõjatehnika. Vasakul — viskeriist; paremal — liikuv piiramistorn.

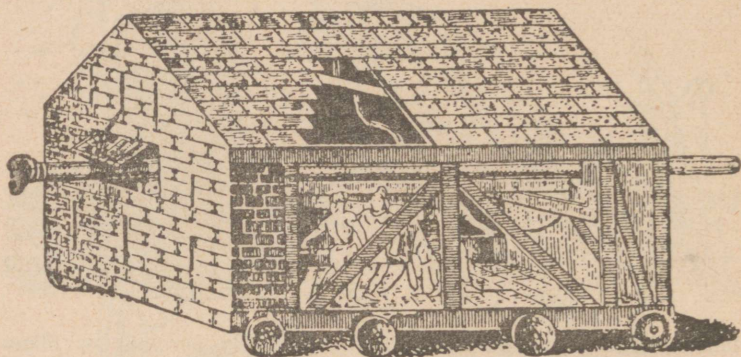
Teadus ja sõjaasjandus. Aleksandrias elas III saj. esimesel poolel kuulus matemaatik Eukleides. Ta esitas esimesena rangelt teaduslikul kujul geomeetria õpetuse. Veel tänapäevani püsivad geomeetria alusena Eukleidese poolt püstitatud aksioomid ja teoreemid. Geomeetria arenemises etendas suurt osa ka Archimedes Sürakuusast. Archimedes (III saj. e. m. a.) on tuntud selle poolest, et ta esimesena kasutas matemaatilisi arvutusi mitut liiki sõjaväeliste mehhanismide ehitamisel (linnade piiramiseks, kivide viskamiseks ja noolte laskmiseks). Archimedes pani aluse mehaanikale.

Oma elu lõpul leiutas Archimedes tähelepanuväärseid viske-seadiseid võitluseks roomlastega, kes piirasid tema kodulinna Sürakuusat. Kui roomlased vallutasid linna ja tungisid Archimedese majja, kartis ta kõige rohkem oma geomeetriliste jooniste pärast. Vanaaegsed inimesed jutustasid, et Archimedes peatanud majja tungiva sõduri ja öelnud: „Ära ainult mu jooniseid puuduta!“ Rooma sõdur sööstnud aga tema kallale ja tapnud suure õpetlase (a. 212 e. m. a.). Archimedes oli siis 75-aastane.

Rakendades sõjaasjanduses matemaatikat ja mehaanikat, löid

kreeklased rea sõjalisi mehhanisme, mida tarvitati peamiselt linnade piiramisel. Need olid katapuldid ja ballistid (viskemasinad kivide, liht- ja süütenoolte ja odade heitmiseks). Peale selle täiendati samuti mitmesugust liiki mehhanisme linnamüüride purustamiseks: ehitati taraane, kõrgeid liikuvaid piiramistorne, mida veeti piirataivate linnade müüride juurde, jm.

Astronoomia. Astronoomia alal oli tuntud Aleksandri õpetlane Eratosthenes. Kolm sajandit e. m. a. püüdis ta teaduslikult tõestada, et Maa on kerakujuline. Huvitavaid ja täpseid taeva-

Hellenistlik sõjatehnika. Taraan ratastel.

nähtuste vaatlusi toimetasid Aristarchos Samoselt (III saj. e. m. a.) ja Hipparchos (II saj. e. m. a.). Aristarchos väljendas esimesena mõtet, et Päike on Maast suurem ja et Maa tiirleb Päikese ja pöörleb oma telje ümber. Hipparchos tegi kindlaks Maa kauguse Päikesest ja Kuust. Aga need geniaalsed oletused ei pääsenud vana-ajal levima.

Vana-ajal valitses II saj. e. m. a. väljatöötatud Ptolemaiose astronoomiline süsteem. Selle süsteemi järgi seisab kerakujuline Maa liikumata, tema ümber aga tiirlevad Päike, Kuu ja teised planeedid ning tähed. Ptolemaiose õpetus tundus tollal niivõrra õigena, et sellest peeti kinni tervenisti poolteist aastatuhat, kuni Kopernikus tõendas, et mitte Päike ei tiirle Maa ümber, vaid vastupidi, Maa tiirleb Päikese ümber.

Hellenistliku ajajärgu teaduslikud saavutised etendasid suurt osa inimsoo elus. Nad anti hiljemini edasi Roomale ja siis Euroopa rahvastele. Ilma nendeta poleks teadus saanud edasi areneda.

Sel viisil jättu orjapidajalik kultuur meile õige väärtusliku pärandi inimsoo teadmiste mitmekesiselt aladelt.

§ 62. Võitlus Makedoonia ja orjapidajate võimu vastu. Kreeka vallutamine Rooma poolt.

Kreeka Makedoonia võimu all. Pärast Aleksandri surma toimusid Kreekas korduvalt ülestõusud Makedoonia valitsuse vastu. Silmapaistev osa selles võitluses kuulus alguses orator Demosthenesele. Aga hoolimata osalisest edust, tuli Kreekal uuesti alistuda Makedooniale. Kreeklastel ei õnnestunud vabaneda peaaeglikult sellepärast, et sellel võitluse ajajärgul Makedoonia vastu kulusid kõik maa jõud sisevõitluseks vaeste ja rikkaste vahel.

Tekkis üksikuid liite Kreeka iseseisvuse eest võitlemiseks, kuid nende iga polnud pikk.

Aitoolia ja Ahhaia liidud. III saj. e. m. a. paistis silma kaks Kreeka riikide liitu, mis välja astusid Makedoonia vastu. Üks liit moodustus Aitoolia maakonnas, Kesk-Kreekas. Hiljemini ühines Aitoolia liiduga ka teisi Kreeka riike. Liidu eesotsas seisis valitav strateeg.

Teisena kujunes sel ajal Ahhaia liit. See ühendas põhjapoolsed Peloponnesose linnad. Selle liiduga ühinesid niisugused suured linnad, nagu Siküon ja Korintos.

Aegamööda ühines Ahhaia liiduga palju Peloponnesose linnu ja kogukondi. II saj. lõpul e. m. a. saavutas see liit suure võimu. Ahhaia liidu eesotsas seisis samuti valitav strateeg. Võitlus iseseisvuse eest Makedoonia vastu põimus võitlusega orjapidajate võimu vastu.

Klassivõitlus Spartas. Spartas toimus sel ajal äge klassivõitlus. Rahalised rikkused kasvasid tunduvalt. Tekkis suurorjapidajaid ja rikkaid maaomanikke. Spartlaste ja perioikide rõhuv enamik jäi aga ilma maata. Maata rahvas nõudis reforme ja tagasipöördumist vanade „Lykurgose seaduste“ juurde.

Agis IV. Kleomenes III. Nii algas laialdane liikumine, mille eesotsas asus 245. a. noor kuningas Agis IV. Rahvaliikumist kasutades püüdis ta läbi viia rida reforme.

Agis pani nõukogule ette kaotada võlakohustused ja maa ümber jagada kõigi kodanikkude vahel. Nõukogu lükkas ettepaneku tagasi. Agis ise tapeti varsti.

Aga rahvamass kääris edasi ja jätkas reformide nõudmist. Järgmine kuningas Kleomenes III otsustas läbi viia Agise poolt kavetatud reformid. Ta korraldas Spartas pöörde: efoorid tapeti, perioikid said kodanikuõigused. Pärast seda käskis kuningas läbi viia uue maajaotuse, varustades sellega maata inimesi, ja taastada „Lykurgose seadused“. See oli suurmaapidajate vastu sihitud revolutsioon.

Siis pöördus Ahhaia liidu juht Aratos, kartes enda juures revolutsiooni, abipalvega makedoonlaste poole, kellega ta seni kogu aja oli sõdinud. Orjapidajad kartsid rohkem kehvikute ja orjade liikumist kui võõraid vallutajaid. Ahhaialased ühinesid makedoonlastega; Sellasia lahingus a. 221 e. m. a. Kleomenes sai lüüa ja tal tuli põgeneda Egiptusse. Kleomenes lootis sealt toetust saada. Egiptlased aga ei toetanud teda ja Kleomenes lõpetas oma elu enesetapmisega.

Nabis. Ahhaia liidu ja makedoonlaste võidu tulemusena taastati Spartas oligarhia. Rahvamass ei tahtnud leppida makedoonlaste vägivallaga ja orjapidajate valitsusega. Ta teostas viimse ülestõusukatse türann Nabise ajal. Nabis asus talurahva liikumise etteotsa. Sellest liikumisest võtsid osa ka heloodid, keda Nabis lubas orjusest vabastada. Naabermaad, kus olid võimul suurmaaomanikud, ühinesid Nabise vastu. Visast võitlusest hoolimata sai Nabis siiski 192. a. e. m. a. lüüa ja tapeti.

Orjade ülestõus. Kõrvuti demokraatliku liikumisega Kreekas sagenevad sel ajajärgul ka orjade ülestõusud. III saj. lõpul e. m. a. tõusevad orjapidajate vastu üles orjad Chiiose saarel. Oma juhi Drimakose juhtimisel saavutavad nad võidu isandate üle. Püstitatakse seadused, millele peavad alluma nii orjad kui isandad. Orjade juht organiseeris isegi spetsiaalse kohtu orjade ja isandate vaheliste kaebuste läbivaatamiseks. Pärast Drimakose surma aga kaotati kõik need korraldused. See kutsus välja uue orjade väljastamise, mis samuti maha suruti.

Hiljemini, II saj. e. m. a., süttisid uued orjade ülestõusud Atikas, Väike-Aasias ja teistes kohtades.

Kreeka vallutamine Rooma poolt (a. 146. e. m. a.). Seks ajaks tugevnes läänes märgatavalt Rooma riik. Rooma hakkas juba ammugi segama end Kreeka asjadesse. Tal õnnestus isegi vallutada mõned Kreeka maakonnad. Kartes demokraatliku liikumise kasvu ja orjade ülestõuse, kutsusid Kreeka orjapidajad ise a. 146 e. m. a. roomlased appi.

Rooma sõjaväed tungisid Kreekasse ja alistasisid sel korral kogu maa.

Nii suruti orjade ja kehvikute liikumine Rooma vahelesegamise tõttu maha. Selleks leppisid Kreeka orjapidajad Kreeka vabaduse kadumisega. Alates a. 146 e. m. a. liitub Kreeka ajalugu Vana-Rooma ajalooga.

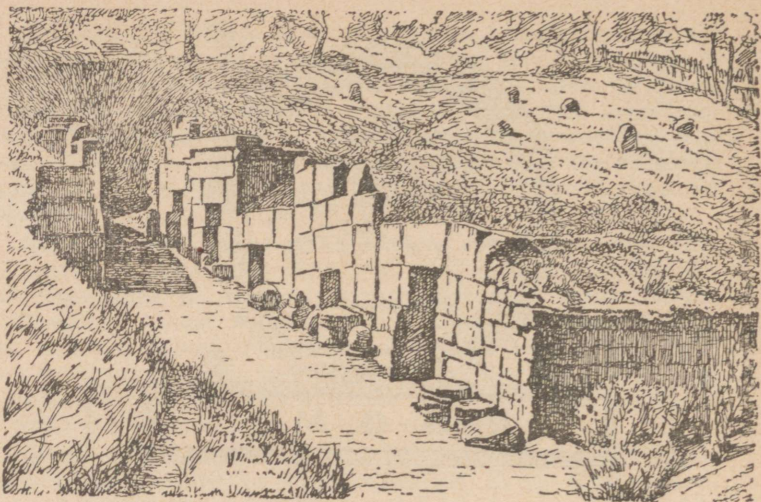

I. Rooma ajaloo varajane periood.

§ 63. Vana-Itaalia loodus ja elanikud.

Itaalia loodus ja elanikud. Itaalia asetseb Kreekast läänes, kitsal ja pikal, kaugele merre ulatuval Apenniini poolsaarel. Itaaliast lõuna ja lääne pool asetsevad kolm suurt saart: Sitsiilia, Sardiinia ja Korsika. Väikesi saari on Itaalia ümbruses vähe. Apenniini poolsaare idarannik on meresõiduks ebasoodus: siin peaaegu ei ole abajaid laevade seismiseks, kaldad on kas järsud või üle külvatud liivaleeteist. Läänerannik on sobivam: kaldad on enam lauskjad ja moodustavad mõnegi hea merekääru.

Itaalia maapind on viljakam kui Kreeka oma. Kuigi Itaalia on samuti kaunis mäGINE maa (põhjast lõunasse lõikab temast läbi Apenniini mäeahelik), on ta mäed vähem järsud ja paljudes kohtades lähevad nad üle laiadeks viljakandvateks tasandikeks (*K a m p a a n i a*, *L a t i u m*). Seejärest on Itaalias põlluharimise tingimused paremad kui Kreekas. Kõrgete mägede nõlvadel ja orgudes on toredaid karjamaid. Kliima Itaalias on hea, niiskem ja jahedam kui

Etruskide hauad.

Kreekas, ja jõed — Po ja Tiber — on veeküllased. Itaalia on viljakas ja metsarikas maa.

Apenniini poolsaart asustasid paljud suguharud. Põhjas Po jõe orus elasid mitmesugused gallialaste suguharud. Nendest lõuna pool, poolsaare lääneosas, asetses Etruuria. Etruskid elasid üksikutes linnakogukondades. Nad kauplesid Lõuna-Itaalia ja Sitsiilia kreeklastega ja Põhja-Aafrika linna Kartaagoga. Etruskid tegelesid ka meriröövimisega ja riisumisega.

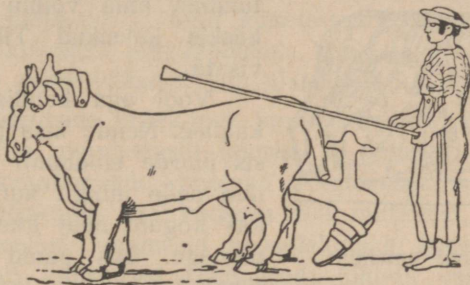
Etruskid jõudsid kaunis kõrgele kultuurilisele tasemele. On säilinud nende rikkalikult sisustatud hauakambreid, linnamüüride jäänuseid, kunstilisi esemeid: hõbe- ja kuldanumaid, maalitud vaase, ilustisi ja raidkujusid.

Etruskidel oli olemas ka kiri, kusjuures nad kasutasid kreeka alfabeeti. Kuid etruskide keel on meile tundmatu. Seepärast teadlased oskavad küll lugeda etruskikeelseid pealiskirju, kuid seni ei mõista nende tähendust. Etruskid olid Itaalia vanim kultuurirahvas.

Etruskidest ida ja lõuna pool elasid rohkearvulised itaalikute suguharud kogu Kesk- ja osaliselt ka Lõuna-Itaalias. Latiumis, Tiberi alamjooksul, elasid latiinid. Veel edasi lõuna pool, Samniumi piirkonnades ja rannaäärses Kampanias, asus suur itaalikute suguharu — samniidid.

Ida-itaalikud elasid mägedes ja Aadria mere rannikul. Need olid mahajäänud suguharud, kelle juures kaua säilis sugukondlik kord ja kel peaaegu ei olnud linnu.

Läänepoolsed itaalikud-latiinid ja Kampania samniidid olid kultuursemad suguharud. Nemad elasid Türreeni mere

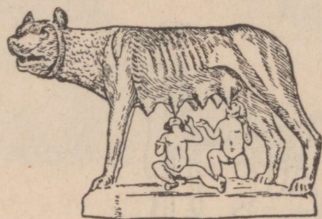

Etruski kündja.

läheduses, mille rannikul varakult arenes kaubandus. Ammugi tekkisid siin väikesed linnad. Latiumis näiteks oli mõnikümmend väikelinna kogukonda, mis olid ühinenud liiduks. Itaalia lõunaosas elasid Kreeka kolonistid.

Rooma linna tekkimine. Latiumi linnade seast hakkas välja paistma Rooma. Juba väga vanal ajal oli Rooma linna kohal asulaid, sest et linn oli asetatud väga sobivalt: ta asetses seitsmel künkal, laevatava Tiberi jõe vasemal kaldal, umbes 25 kilomeetrit merest. Ümberringi asetses viljakas Latiumi org. Tiberi suudmel toodeti muistsetest aegadest alates soola. Asunduste elanikud tegelesid ka põlluharimisega ja kaubandusega, kuid peale selle röövimisega jõel ja merel. Hiljemini sulasid need asundused ühte Rooma kogukonnaks.

Rooma tekkimise legend. On säilinud legend, mis jutustab Rooma tekkimisest. Üks Trooja sõja kangelasi Aeneas pääses Trooja hävimise ajal ja pärast pikki rännakuid saabus Latiumi. Hiljemini tema poeg asutas siia Alba Longa linna, ja Aenease sugu jäi siia valitsema. Alba Longas aga sündisid kaksikud — tulevased Rooma linna asutajad. Neid peeti sõjajumala Marsi ja kuningatütre Rea Silvia poegadeks. Tol ajal oli kuningaks halastamatu Amulius, kes tõukas troonilt Rea Silvia isa. Teada saanud kaksikute sündimisest, hakkas Amulius hirmu tundma oma võimu pärast ja käskis kaksikud Tiberi jõkke visata.

Kapitooliumi emahunt.

Vool aga kandis kaksikud kaldale. Nende kisa peale jooksis juurde emahunt. Ta ei teinud neile mingit kurja ja hakkas koguni neid imetama oma piimaga. Siis panid kaksikuid tähele kuninglikud karjased. Üks neist võttis imikud endale kas-

vatada ja nimetas nad Romuluseks ja Remuseks. Kui Romulus ja Remus üles kasvasid, maksid nad halastamata Amuliussele selle eest kätte, et ta tahtis neid surmata; nad varitsesid teda ja tapsid ta. Kuid Alba Longasse ei tahtnud Romulus ja Remus jääda, vaid otsustasid asutada uue linna samale kohale, kus neid leidis karjane. Linna asutamisel tekkis nende vahel tüli ja Romulus tappis Remuse. Uue linna nimetas Romulus oma nime järgi Roomaks. Legendi kohaselt toimus see 753. aastal e. m. a. Sellest aastast lugesid roomlased oma ajaarvamist.

Rooma tekkimine kuulub niivõrra kaugetesse aegadesse, et roomlastel võisid selle kohta säilida ainult legendid. Neis legendides esinesid tegelastena sagedasti jumalad, nii nagu kreeklastelgi. Roomlastel oli palju jumalaid. Tähtsamad olid neist: Jupiter (pikse ja müristamise jumal, hüvede andja), tema naine Juno (perekonna kaitseja), Mars (sõjajumal) jt.

§ 64. Patriitsid ja plebeid. Servius Tullius.

Patriitsid. Esialgu oli Roomas sugukondlik kord. Linna kogukond koosnes Rooma päriselanikest, keda nimetati patriitsideks. See nimi tuli sellest, et iga perekonna eesotsas seisis isa — „pater“, kelle võim oli väga suur: isal oli õigus müüa oma pere liikmeid orjaks ja isegi neid hukata.

Patriarhaalse korra jäänused elasid Roomas kaua aega edasi.

Alul ei olnud patriitsidel maa eraomandust. Maa oli kogukonna omandus ja seda nimetati ühiskondlikuks maaaks. Üksikutele perekondadele kuulusid ainult väikesed tükid maad (köögiljaaed, puuviljaaed).

Mitu patriitside perekonda moodustasid sugukonna, 10 sugukonda moodustasid kuuria, 10 kuuriat — triibuse. Patriitside sugukondade vanemad moodustasid senati ehk vanemate nõukogu, mis koosnes 300 inimesest. Kõik täiskasvanud mehed kogunesid koosolekuteks kuuriate kaupa, kus otsustati tähtsamad küsimused: juhtide valimine, sõja kuulutamise, rahutegemine. Rooma kogukonnast riigi kujunemine kuulub väga kaugesse minevikku. Tekkinud riigi eesotsas seisis suguharu juht ehk kuningas. Tema juhtis sõjaväge, oli kõrgeim kohtunik ja preester.

Plebeid. Rooma elanikkonda, kes ei kuulunud patriitside sugukondlikku kogukonda, nimetati plebeideks. Need olid sugukonnad, mis olid alistatud Rooma kogukonna poolt. Plebeid olid vabad, kuid neil ei olnud kodanikuõigusi: nad ei võtnud osa rahvakoosolekust, ei teeninud sõjaväes, neid ei lastud patriitside usulistele talitustele; isegi nende abielusid patriitsidega peeti ebaseaduslikeks. Samuti ei olnud plebeidel õigust kasutada ühiskondlikku maad.

Õigusteta olund rusus väga plebeisid, eriti aga neid, kes jõudsid rikastuda. Eriti raske oli plebeilise kehvistu seisukord, kes kannatas maapuuduse ja võlgade all. Võlgnikku, kes ei maksnud oma võlga tähtajal, võis võlausaldaja vangistada ja pidada teda enda juures kodus ahelates 60 päeva.

Kui ka pärast seda aega võlg ei olnud makstud, võidi võlglast müüa võõrsile orjaks.

Plebeide kõrval esinesid nõndanimetatud kliendid. Need olid vabad isikud, kes sattusid sõltuvusse mõnest suursugusest või rikkast roomlasest; sel juhul nimetati viimast patrooniks. Patroon andis oma kliendile tüki maad, toetas klienti oma seisundiga, kuid klient pidi osutama selle eest patroonile mitmesuguseid teeneid, mõnikord aga lihtsalt temale tööd tegema.

Kliendid sõltusid sel moel üksikutest isikutest, plebeid aga riigist, mis kaua ei andnud neile õigusi.

Servius Tullius reform. Muinaslugu jutustab, et Roomat valitsesid muistsel ajal seitse kuningat üksteise järel. Esimene neist oli Romulus. Kuningate ajal algas plebeide võitlus võlaorjuse vastu, kodanikuõiguste eest ja maa pärast. Rahvajutu järgi kuningas Servius Tullius VI saj. e. m. a. viis läbi plebeidele tähtsa reformi: neil lubati osa võtta sõjaväeteenistusest ja nad said ka mõned poliitilised õigused. Servius Tullius, samuti nagu Solon Ateenas, jagas kogu Rooma rahvastiku (nii patriitsid kui plebeid) viide varanduslikku liiki. Neid liike nimetati klassideks. Kodanikke, kes ei kuulunud ühtegi neist viiest klassist, nimetati proletaarlasteks („varatuiks“). Iga klass pidi välja panema teatava arvu sõdureid, kusjuures rikkamad andsid rohkem sõdureid.

Selle tõttu sõdurite koosolekul saja kaupa (tsentuuriatena) omasid rikkad rohkem hääli ja nad, olles üksteisega kokku rääkinud, said koosolekul alati ülekaalu.

Vabariigi tekkimine. Seitsmenda kuninga Tarquinius Uhke ajal teostus kuninga võimu langemine. Vägivallatõugudega ja hukkamistega tekitas ta enda vastu patriitside erakordse viha, kes 510. aastal e. m. a. tõusid üles ja kihutasid ta minema.

Pärast Tarquiniuse äraajamist võtsid patriitsid riigivalitsemise endi kätte. Iga-aastastel koosolekul tsentuuriate kaupa hakkas rahvas valima patriitside keskelts konsuleid,

keda oli arvult kaks. Konsulitel oli vähem võimu kui endistel kuningatel, sest et neid oli kaks ja kumbki neist võis teotseda teise vastu. Peale selle olid nende volitused piiratud aastase tähtajaga, mille möödumisel võis konsuleid vastutusele võtta, kui nad olid korda saatnud väärtegusid või kuritöid. Ainult sõjakäigu korral oli konsulite võim piiramatu.

Sel viisil üleminek vabariigile kindlustas patriitside võimu veelgi rohkem.

§ 65. Patriitside ja plebeide võitlus.

Rahvatribuunid. Pärast kuningavõimu langust muutus patriitside ja plebeide võitlus veelgi ägedamaks. Sel ajal esindasid patriitsid elanikkonna kõrgemat kihti, aristokraatiat, kes rõhus julmalt rahvast.

Vastuseks patriitside rõhumisele plebeid, pärimuse järgi, otsustasid hoopis lahkuda Roomast ja asusid elama Pühale mäele (a. 494 e. m. a.) Rooma lähedal. Patriitsid kokkusid, sest et plebeide äraminek oleks nõrgestanud sõjaväge, ja tegid suuri mööndusi: plebeid said õiguse valida endile erilisi kaitsejaid — rahvatribuune. Alul oli tribuune kaks, kuid hiljemini tõusis nende arv kümneni.

Rahvatribuunid said suure võimu; nad võisid seisma panna iga konsulite ja teiste ametiisikute korralduse (peale sõjaväeliste käskude). Selleks oli neil ainult vaja lausuda sõna: „veto“, s. t.: „Ma keelan.“ Tribuuni isik oli puutumatu. Et alati olla abivalmis plebei avitamiseks, ei tohtinud rahvatribuunid linnast lahkuda, ja nende majade ukсед olid ööd ja päevad igale plebeile avatud. Ometi võis tribuun aidata plebeid ainult nõuga.

Kohus jäi Roomas patriitside kättesse, aga et seadused ei olnud üles kirjutatud ja kohut mõisteti kombe kohaselt, siis võisid patriitsid seda tarvitada kurjasti oma huvides. Seepärast hakkas rahvas nõudma seaduste üleskirjutamist. Patriitsid panid sellele kaua vastu, kuid lõppude lõpuks olid sunnitud järele andma. 451. a. e. m. a. valiti eriline komis-

jon ainult patriitside keskelt, arvult 10 inimest (detsemvirid). Seda komisjoni volitati aasta kestel seadusi üles kirjutama. Kuid aastaga ta ei suutnud oma tööd lõpetada ja 450. a. valiti uued detsemvirid, sel korral pooled plebeidest. Teine komisjon lõpetas töö. Seadused lõigati 12 vasktahvlile ja pandi üles linna peaväljakule (foorumile).

12 tahvli seadused andsid plebeidele vähe uut. Endiselt olid keelatud abielud patriitside ja plebeide vahel, karm võlaseadus jäi muutmata, kuigi võlaprotsendi määra oli pisut alandatud.

Seepärast jätkasid plebeid võitlust oma õiguste eest.

Võitlus konsuli võimu ja maa pärast. Rahvatribuunid Licinius ja Sextus esitasid rahvakoosolekule järgmised seaduseprojektid:

1) Keegi ei tohi omada üle 500 jugeri¹ ühiskondlikku maad.

2) Üks konsulitest peab olema plebei.

Need seadused olid väga tähtsad ja patriitsid osutasid nende kehtimapanekule meeleheitlikku vastupanu. Nad mõjustasid teisi tribuune panema seaduseelnõudele „veto“. Kümme aastat kestis see võitlus, kümme aastat järgemööda valisid plebeid Liciniuse ja Sextuse rahvatribuuniks, ja need esitasid iga aasta oma seaduseelnõud. Viimaks 366. a. e. m. a. olid patriitsid sunnitud järele andma. Liciniuse ja Sextuse seaduseelnõud võeti vastu ja Sextus sai esimeseks konsuliks plebeide hulgast.

Selle aja paiku sai plebeidele kättesaadavaks ka diktaatori ametikoht. Diktaator määrati ainult riigile kõige ohtlikumal ajal. Senati korralduse kohaselt määras ta ametisse üks konsuleid silmapaistvate kodanike hulgast. Diktaator omas piiramatut sõjalist ja kodanlikku võimu, kuid ainult kuueks kuuks. Selle aja möödumisel pani diktaator oma volitused maha.

Kui Rooma riik laiendas oma piire, siis tekkisid uued ametid. Preetorid pidasid kohut, tsensorid liigitasid kodanikke varanduslikesse kategooriatesse ja koostasid

¹ Juger — umbes $\frac{1}{4}$ ha.

senaatorite nimestikud, ediilid hoolitsesid Rooma julgeoleku eest ja varustasid teda toiduainetega, kvestorid valitsesid riigikassat.

Visa võitluse tulemusena said plebeid juurdepääsu kõikidesse nendes riigiametitesse. Sellest ajast omandasid suure tähtsuse koosolekud ringkondade (tribuste) järgi. Siin olid plebeid enamuses ja seepärast võisid nad enamiku küsimusi otsustada oma kasuks.

Plebeide võit. Sel viisil saavutasid plebeid õigused vastu võtta kõiki riigi ametikohti, mis varemini olid patriitside kätes. Võlaorjus kaotati: 326. a. e. m. a. anti välja seadus, mis keelas kodanikke saata orjusse.

Plebeide vaesema kihi olund paranes mõnevõrra. Kõik plebeid said nüüd poliitilised õigused. Kuid riigivalitsusse plebeide vaesemat kihti ometi ei lastud. See saavutati sel kombel, et riiklike ametite eest ei makstud Roomas tasu, seepärast võisid neid vastu võtta ainult rikkad inimesed. Aja jooksul tekkis Roomas mõnikümmend perekonda, kelle liikmeid põlvest põlve valiti konsuliteks, preetoriteks, tsensoriteks ja teisteks riigi kõrgemateks ametnikeks. See uus rikka rahva teeneline aristokraatia, kes enese kätte võttis kõik tähtsamad ametikohad Roomas, kandis nobiilide nime (nobilis — nimekas, kuulus).

Järelikult, hoolimata sellest, et plebeid saavutasid palju õigusi, ei saanud nad neid täiesti teostada, sest selleks oli vaja omada vaba aega ja raha.

Liktorigid — Rooma konsulite kaitse.

§ 66. Itaalia vallutamine.

Hoolimata sellest, et Rooma riigis käis äge võitlus patriitside ja plebeide vahel, vallutas Rooma järk-järgult Itaalia.

Vallutused olid tarvilikud kõigepealt patriitsidele ja rikkastele plebeidele, sest et nad andsid neile võimaluse anastada võidetud rahvaste maid. Ent ka plebeide kehvistu sai osa maad. Just seepärast teeniski Rooma talupoegkond meelsasti sõjaväes, ja sama talupoegkonna kätega vallutati kahe sajandi kestel peaaegu kogu Itaalia. V saj. e. m. a. pidasid roomlased naaberrahvastega palju sõdu. Nende sõdade tulemusena vallutasid roomlased etruskidelt Tiberi jõe parema kalda selle alamjooksul.

Kergelt relvastatud Rooma sõdur — linguviskaja.

Gallialaste vallutusretk.

IV sajandi alguses e. m. a. liikusid gallialased Po jõe orust Etruuriasse. Läbinud Etruuria, tungisid nad Rooma kallale. 390. a. e. m. a. purustasid gallialased Rooma sõjaväe ja olles vallutanud Rooma, kust elanikud olid põgenenud, purustasid ta peaaegu täielikult. Muinaslugu kõneleb, et ainult väike salk noormehi otsis varju vallutamata Rooma kindluses — Kapitooliumis. Gallialaste katse vallutada kindlus tormijooksuga ebaõnnestus. Siis piirasid gallialased ta sisse. Kord öösi hakkas nende väesalk ettevaatlikult ronima üles mööda Kapitooliumi järsku nõlva. Gallialased liikusid nii vaikselt, et keegi neid ei kuulnud. Üks neist jõudis tungida juba päris üles. Kuid sel silmapilgul tõstsid suurt kisa ja kära haned, kes olid pühendatud jumalanna Junole ja seepärast asusid Kapitooliumi templis. Roomlased ärkasid ja paiskasid kogu gallialaste salga alla kuristikku. Sellest tekkis ütlus: „Haned päästsid Rooma.“

Saanud roomlastelt tohutu kontributsiooni — 1000 naela¹ kulda, lahkusid gallialased. Kuid ka edaspidi tungisid nad mitu korda Rooma territooriumile, kuigi linna nad ei saanud enam vallutada. Pärast gallialaste hävitust ehitati Rooma uuesti üles ja kindlustati tugevasti.

Sõda latiinidega. IV sajandi keskpaiku e. m. a. ajasid roomlased Lõuna-Latiumist sõjaka volskide suguharu välja ja astusid liitu latiinide linnadega. Kuid latiinidest liit-

Samniidi sõdurid.

lased ei olnud rahul roomlaste rõhumisega ja a. 340 e. m. a. tõusid üles, nõudes, et üks konsulitest ja pooled senaatoreist valitaks latiinide hulgast.

Rooma surus maha selle ülestõusu, liit tühistati ja endised liitlased olid sunnitud alistuma Roomale.

Sõda samniitidega. Raskeim ja tähtsaim sõda, mida pidas Rooma IV sajandil ja III sajandi alguses e. m. a., oli sõda samniitidega. See algas rikka ja viljaka Kampaania maa-ala pärast ja vältas vaheaegadega a. 327—290 e. m. a. Sõja alguses said roomlased raskesti lüüa. Rooma armee piirati samniitide poolt sisse metsarohkes Kaudiumi mäekitsuses ja alistus häbistavatel tingimustel. Roomlased pidid läbi

¹ Rooma nael võrdus keskmiselt 273 grammiga.

minema „ikke alt“: maasse torgati kaks piiki, mille peale seoti kolmas; relvadeta Rooma sõdurid pidid ükshaaval piikide vahelt vaenlaste pilkesaju saatel läbi minema.

Sel ajastul olid roomlased seda raskemas olukorras, et nende vastu astusid nii etruskid kui ka gallialased. Need suguharud polnud aga üksmeel- sed ja Rooma tuli lõppude lõpuks võitjaks.

Suurem osa samniite muu- deti roomlaste liitlasteks. Hilje- mini alistas Rooma ka Põhja- Etruuria. Pärast neid sõdu oli kogu Kesk-Itaalia ja osa Põhja- Itaaliast roomlaste valduses.

Sõjad Pyrrhosega ja Lõuna- Itaalia vallutamine. Kreeka linna- dest, mis asetsesid Itaalia lõuna- osas, oli kõige vägevam rikas Tarentum. Temaga alustasidki sõda roomlased pärast Kesk-Itaalia vallutamist. Tarentlased kut- susid endile appi Epeirose kuninga Pyrrhose. See oli auahne ini- mene, kes unistas Aleksander

Suure vägitegudest. Hea meelega nõustus ta abistama Taren- tumit ja 280. a. kevadel e. m. a. saabus ta Itaaliasse. Temaga koos saabus 20-tuhandeline jalavägi, 3000 ratsaväelast, samuti ka palju sõjalevante.

Juba esimeses lahingus said roomlased lüüa. Nad ei osa- nud siis veel võidelda sõjalevantidega, keda Rooma ratsa- vägi kartis.

Järgmisel aastal kohtusid roomlased uuesti Pyrrhosega. Lahing oli harukordselt vihane ja vältas kaks päeva. Room- lased said uuesti lüüa, kuid Pyrrhos kandis nii suuri kao- tusi, et ta hüüdis: „Veel üks säärane võit — ja mul ei jäägi enam sõdureid üle!“ (Sellest tekkiski ütlus: „Pyrrhose võit“.)

Pyrrhos — Epeirose ku- ningas.

Pyrrhos mõistis, et sõda Roomaga venib väga pikaks; Pyrrhose jõud olid kurnatud. Seepärast otsustas ta mõneks ajaks lahkuda Itaaliast ja siirdus Sitsiiliasse sõdima. Kui ta uuesti Itaaliasse tuli, koondasid roomlased oma jõud ja purustasid ta lõplikult.

Pärast seda ei nõudnud roomlastelt suurt vaeva kogu Lõuna-Itaalia vallutamine. Kogu Apenniini poolsaar, välja arvatud Po jõe org, läks nüüd roomlaste kätte.

§ 67. Rooma sõjavägi. Itaalia Rooma valitsuse all.

Rooma sõjavägi. Rooma tuli võitlusest tihti välja võitjana, tänu oma hästi organiseeritud ja tolle aja kohta hiilgavalt relvastatud sõjaväele.

Tähtsaim osa Rooma sõjaväes oli raskelt relvastatud jalavägi, mis koosnes peamiselt talupoegadest. Jalaväelased olid varustatud lühikese kaheteralise mõõgaga ja pika viskodaga. Kaitseks oli neil soomusrüü, kiiver ja suur kilp. Sõjavägi koosnes mitmest leegionist (polgust). Igas leegionis, välja arvatud raskelt varustatud jalavägi, oli teatav arv kergelt varustatud jalaväelasi ja ratsanikke.

Lahingu ajal oli leegion üles seatud kolme lahinguliini. Esimeses seisid noored sõdurid, teises — neist vanemad ja kolmandas — kõige vilunumad ja karastatumad sõdurid. Lahingut alustasid harilikult kergelt relvastatud jalaväelased, kes seisid leegionide frondi ees. Kui vaenlane hakkas neid suruma, taganesid nad ja lahingusse astus esimene liin. Kõigepealt viskasid sõdurid vaenlase vastu oma pikad viskodad. Kilpidesse kinni jäänud viskodad painutasid kilbid oma raskusega alla ja võtsid vaenlaselt võimaluse nendega vabalt teotseda. Selle järel algas käsitsivõitlus mõõkadega.

Kui esimene liin jäi nõrgaks, viidi lahingusse teine ja alles kõige otsustavamal silmapilgul astus tegevusse kolmas liin.

Leegionides teenisid ainult Rooma kodanikud. Roomale allutatud kogukonnad (nõndanimetatud liitlased) andsid vaid abivägesid. Iga Rooma leegioni kohta võis olla umbes 6000 liitlast.

Kindlustatud laager. Sõjalised mehhanismid. Väga tähtsat osa etendas Rooma sõjaväes kindlustatud laager.

Rooma legionäär.

Sõjaretke ajal ehitas Rooma sõjavägi peatuskohale alati laagri. Ta paigutati tavaliselt mäenõlvakule ja tal oli ristküliku kuju. Laager piirati sügava kraavi ja valliga. Igal neljal küljel oli väljakäik. Laagri sisemusse olid asetatud telgid. Igal väeosal oli laagris oma kindel koht. Laagri keskel oli väljak, millele oli asetatud väepealiku telk. Siin asetsetes ka ohvrialtar ja siin oli määratud koht koosolekuteks.

Roomlased võitsid palju lahinguid ja vältisid palju lüüasaamisi tänu enda oskusele ehitada kindlustatud laagrit.

Rooma sõjaväes kasutati mitmekesiseid mehaanilisi sea-

deldisi, mis sarnanesid kreeklaste ja makedoonlaste omadega: katapultid — noolte heitmiseks; ballistid — kivide ja suurte noolte pildumiseks; hiiglaslikud liikuvad puutornid, mis veeti piiratud linna müüride juurde; mitmesugused varjendkatused, mis katsid piirajaid tormijooksude ajal; taraanid kindluse- ja linnamüüride purustamiseks jne.

Itaalia Rooma valitsuse all. Vallutanud mingisuguse ala Itaaliast, võtsid roomlased kolmandiku maast riigile. Äravõetud maa muutus ühiskondlikuks maaks. Üks osa sellest anti üldiseks kasutamiseks kõigile Rooma kodanikele, teine osa läks väikeste tükkidena vaesemaile kodanikele, kolmas osa müüdi ära.

Vallutatud alade elanikke ei kohelnud Rooma ühetaoliselt: mõned Itaalia allaheidetud linnad said täielikud kodanikuõigused; teiste linnade elanikud jäeti õigustest hoopis ilma ja neil ei olnud hääleõigust Rooma rahvakoosolekutel.

Sellise erinevuse pani Rooma kehtima allaheidetute juures seepärast, et tal oleks kerge valitseda, aga allaheidetud rahvastel raskem üksteisega kokku rääkida ja üldist ülesõusu korraldada. „Jaga ja valitse“ — selline oli Rooma poliitika reegel.

Enamikku allutatud Itaalia suguharudest nimetati liitlasteks. Roomlased andsid neile õiguse säilitada oma sise- ja korraldust, aga kõik välisasjad olid Rooma käes. Liitlased andsid Rooma sõjaväkke abivägesid. Maksusid, nagu ka kõik teised Itaalia elanikud, nad ei maksnud. Sel moel, tänu distsiplineeritud tugevale sõjaväele ja kavalale poliitikale („jaga ja valitse“), hoidis Rooma liitlasi kuulekuses.

§ 68. Roomlaste usund.

Mitme jumala teenimine. Ürgsed kujutlused loodusest töid roomlased usule jumaiatesse. Peaaegu igal esemel ja nähtusel oli oma jumalus. Oli oja, metsa, tee, kolde jne. jumalaid. Viljateral, mis maha külvati, oli oma eriline jumal, kasvava viljapea eest hoolitses teine jumalus, õitseva viljapea eest — kolmas, valminu eest — neljas. Lapse elu juhtisid 43 jumalat: oli vastsündinu esimese kisa jumal, kätki jumal, lapse üheksanda päeva jumal jne. Iga perekond austas oma esivanemate — kaitsevaimude hingi. Neid häid perekonna vaimusid kutsuti laarideks. Nende kujutised asetsesid kodukolde juures erilises kapikeses. Kui pere sõi, pandi ka laari kuju ette toitu väikestes kaussides. Perekonnapidustuste ajal kaunistati laarid lilledega. Kodujumaluste hulka kuulusid ka penaadid — toidukambri ja kodukolde jumalad.

Juba kaunis varakult esinesid roomlastel ka ühised jumalused, näiteks Janus — uste, väravate ja igasuguse teo alguse jumal, Vesta — kodukolde jumalanna jt. Kõrgeimateks jumalateks Vana-Roomas peeti Jupiteri, Junot, Marsi ja Quirinust. Jupiter oli peajumal, tema andis maale viljakuse ja lähetas maa peale valguse, vihma, pikse ja müristamise. Mars ja Quirinus olid sõjajumalad; Juno, Jupiteri abikaasa, esines abielude ja perekonnaelu kaitsejana.

Usulised talitused. Roomlaste elus etendasid tohutut osa usulised toimingud. Oli vaja täpselt teada, missuguse jumaluse poole pöörduda ühes või teises asjas, milliseid sõnu öelda seejuures, missuguseid tötusi anda ja milliseid ohvreid tuua. Roomlased olid arvamisel, et kõige pisem viga võib rikkuda kogu asja. See neid aga ometi ei takistanud vajaduse korral oma jumalaid petta. Kui näiteks anti tötus tuua ohvriks jumalale 30 pead (eeldati kariloomi), siis võidi neid päid asendada moonipeadega.

Vesta neitsi.

Preestrid. Kreeka usundi mõju. Sellise rooma usundi iseloomu juures etendasid suurt osa preestrid. Nad ühinesid mitmesugustesse kolleegiumidesse (liitudesse). Kõige tähtsamad olid pontifexid — kohtuseaduste ja kommete tõlgendajad. Pontifexid otsustasid ka, misugused päevad on kõige sobivamad ühiskondlike asjade ajamiseks ja missugused mitte. Nende valitsemisel oli kalender, mis oli Roomas esialgu väga keeruline ja segane.

Teised preestrid tegelesid sellega, et näiliselt ära mõistatada jumalate tahet. Ühed tegid seda linnulennu järgi, teised ohvriloomade sisikondade järgi.

Suurt lugupidamist evisid Vesta neitsid — jumalanna Vesta preestritarid. Nemad pidid alal hoidma Vesta altaril kustumatut tuld ja andsid tötuse 30 aasta kestel jääda vallalisteks. Kui mõni Vesta neitsidest murdis selle tötuse, siis maeti ta elusalt maha.

IV sajandist alates e. m. a. astusid roomlased tihedasse läbikäimisse kreeklastega, kes elasid Kampaanias ja Lõuna-Itaalias. Algas tugev mõjuavaldamine rooma usundile enamarenenud kreeka usundi poolt. Esialgu ei kujutelnud roomlased jumalaid inimesesarnaste olenditena. Nii näiteks kujutati Marsi piigitaolisena, Jupiteri — kivinoolena. Kreeka mõju tagajärjel tekkisid esimesed inimesesarnased jumalate kujutused. Seepärast koostasid roomlased oma mütoloogia, s. t. jutustused jumalatest Kreeka eeskujudel.

Aegamööda sigivad Roomas kreeka müüdid ja legendid, näiteks Herkulese (Heraklese) ja teiste jumalate ja kangelaste

kohta. Kreeka eeskujul hakatakse jumalaid kujutlema inimese-sarnastena, tegema nende kujusid. Rooma usundisse tulevad uued, kreeka jumalused, näiteks jumal Apollon. Teised rooma jumalad hakkavad kokku sulama samasuguste kreeka jumalatega. Rooma peajumal Jupiter sulas ühte Zeusiga, Juno — Heraga, Minerva — Athenaga jne.

Roomlased, nagu kreeklasedki, ei osanud veel teaduslikult seletada looduse nähtusi ja inimeste elu. Neile näis, et kõik oleneb jumalate tahtest.

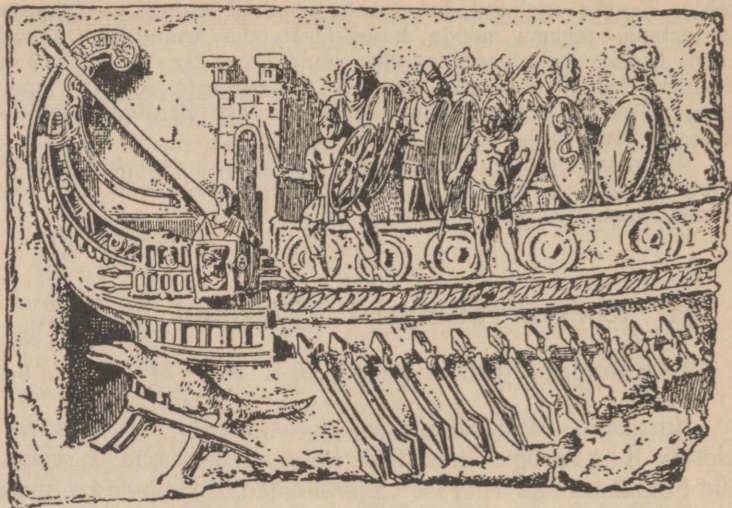
II. Rooma vallutused väljaspool Itaaliat.

§ 69. Esimene Puunia sõda¹ (a-il 264—241 e. m. a.).

Kartaago. Põhja-Aafrikas, praeguses Tuneesias, asetses Kartaago linn. Kauges minevikus olid ta asutanud Foiniikia linna Tüürose väljarändajad. III sajandil e. m. a. oli Kartaago kõige rikkam ja vägevam linn Vahemere ääres. Ta kaupmeestel oli kaubanduslikke asulaid kogu Põhja-Aafrika rannikul, Sitsiilias, Sardiinias, Korsikas ja Hispaanias. Julged Kartaago merimehed purjetasid isegi Atlandi ookeanile.

Sõja põhjused. Kartaagol oli tugev sõjalaevastik. Ta laevamehed olid tuntud oma osavuse ja uljuse poolest. Kartaagolastel oli ka suur sõjavägi. Alul olid Rooma ja Kartaago sõbralikes suhetes. Aga sel määral kui Rooma tugevnes, kasvasid ka ta apetiidid. Rooma maadevallutajate ja kaupmeeste tähelepanu tõmbas endale viljakas Sitsiilia. Suurem osa sellest saarest kuulus tol ajal Kartaagole, kuid tema idarannikul asetsesid kreeka linnad, mis olid sõjajalal Kartaagoga ja võitlesid isekeskis. Roomlased segasid end sellesse võitlusse ja Rooma väesalk vallutas Messana (praeguse Messina) linna. Selle peale kuulutas Kartaago valitus Roomale sõja a. 264 e. m. a. Nii algas esimene Puunia sõda Kartaago ja Rooma vahel.

¹ Rooma sõdasid Kartaagoga kutsutakse Puunia sõdadeks. „Puunia“ tuleb ladinakeelsest sõnast „puni“, mis tähendab „foiniiklased“.

Rooma sõjalaev.

Sitsiilia vallutamine ja laevastiku ehitamine. Roomlastel õnnestus liidus sūrakuuslastega vallutada peaaegu kogu Sitsiilia, välja arvatud mereäärsed kindlused. Need jäid kartaagolaste kätte, sest et Kartaago laevastik valitses merd.

Kartaago lõplikuks võitmiseks vajas Rooma tugevat laevastikku, kuid roomlastel oli ainult väikesi laevu, mis ei suutnud võidelda kartaagolaste suurte viielaeliste laevade vastu. Roomlased hakkasid laevu ehitama ja üheainsa aasta kestel ehtasid 120 suurt laeva. Peale selle mõtlesid nad välja ühe tehnilise seadeldise: nad hakkasid laevadele tegema langevaid sildu, haakidega otstes (neid nimetati „ronkadeks“). Kui lahingu ajal laevad läksid üksteise juurde, jäid „rongad“ allalaskmisel vaenlase laeva parda tahä kinni ja Rooma sõdurid jooksid neid sildu mööda vaenlase laeva laele. Seal tekkis lahing, mille vilunud Rooma sõdurid alati võitsid.

Langevate sildade tarvitusele võtmise tõttu saavutas Rooma laevastik a. 260 e. m. a. esimese suurema võidu kartaagolaste üle Sitsiilia põhjarannikul.

Roomlaste lüüasaamine Aafrikas. Pärast seda võitu otsustas Rooma senat sõja üle viia Aafrikasse. Selleks otsustati koguti suur laevastik ja 256. a. kevadel e. m. a. liiguti temaga Aafrika rannikule. Rooma sõjavägi maabus Kartaago lähedal. Roomlased hakkasid otsekohe Kartaago territooriumi röövima: üle 20 000 vangi saadeti Itaaliasse ja tehti orjadeks.

Kuid varsti hakkasid talupojad, kes peaaesjalikult moodustasid Rooma sõjaväe Aafrikas, nõudma kojusaatmist, teotades oma majapidamiste laostumisele. Senat pidi rahuldama nende nõudmise. Aafrikasse jäeti ainult väike sõjavägi konsul Reguluse ülemjuhatusel all.

Sellal kui Regulus seisis tegevusetult Kartaago all (ta sõjavägi oli selleks liiga väike, et piirata sisse tugevasti kindlustatud linna), kogusid kartaagolased suure hulga palgasõdureid numiidlastest (Numiidia elanikud — Aafrikas) ja kreeklastest. Nende jõududega andsid nad Rooma sõjaväele otsustava löögi. Suurem osa roomlastest hävitati, osa langes vangi, teiste hulgas ka Regulus ise. Ainult väike Rooma väesalk pääses.

Sõja lõpp. Sõda aga sellega ei lõppenud ja jätkus veel kaua vahelduva õnnega mõlemal poolel. Lõpuks andis Rooma laevastik 241. a. e. m. a. Kartaago laevastikule raske löögi Sitsiilia läänerranniku juures. See lahing tegi sõjale lõpu.

Rahulepingu järgi 241. a. andis Kartaago roomlastele oma valdused Sitsiilias ja pidi maksma suure kontributsiooni. Sitsiilia kuulutati Rooma provintsi (provintsideks hakati nimetama Rooma vallutatud alasid väljaspool Itaaliat). Peale selle kaotas Kartaago ka Korsika ja Sardiinia saare.

Palgasõdurite ja orjade ülestõus Kartaagos. Pärast sõja lõppu tekkis Kartaagos rahulolematust. Tõusid üles palgasõdurid, kellele Kartaago valitsus ei maksnud palka. Nendega liitusid orjad ja Kartaago Aafrika alamad. Ülestõus vältas enam kui kolm aastat. Alles siis, kui Kartaago sõjaväe etteotsa, kes teotses ülestõusnute vastu, pandi noor võimeline väejuht Hamilkar, õnnestus ülestõusu maha suruda.

Hispaania vallutamine Kartaago poolt. Kaotanud Sitsiilia, Sardiinia ja Korsika, otsustasid Kartaago kaupmehed oma kaotused tasa teha edasiste vallutustega Hispaanias, kus neile ammusest ajast kuulus lõunarannik. See maa oli rikas hõbeda poolest ja teda asustasid sõjakad suguharud, kelle hulgast kartaagolased võisid endile sõjaväge värvata.

Hannibal.

Hispaania vallutamise teostas Hamilkar, keda hüüti „Barkas’eks“, s. t. „Välguks“. Hamilkar viibis Hispaanias kaheksa aastat ja suurendas seal märgatavalt Kartaago valdusi. Hispaaniasse võttis Hamilkar kaasa oma üheksa-aastase poja Hannibali. Kõneldakse, et enne ärasõitu Hamilkar viinud poja ohvrialtari juurde ja lasknud vanduda, et ta alati jääb Rooma rahva vaenlaseks.

Hispaanias langes Hamilkar sõjas vahvate Hispaania suguharude vastu.

Hannibal. Kui Hannibal sai 26-aastaseks, valis Hispaania sõjavägi ta endale väejuhiks võitluses Roomaga. Hannibal oli sõdurite poolt väga armastatud. Tal olid mitte ainult silmapaistvad väejuhi võimed, vaid ta oli ka väga haritud ja andekas inimene ja suur riigitegelane. Rooma ajaloolane Livius kirjutab Hannibalist: „Ei olnud niisugust tööd, mille juures ta oleks väsinud kehaliselt või langenud meeleeolult. Nii kuumust kui ka pakast talus ta võrdse kannatusega; sagedasti võis näha, kuidas ta, mähkunud sõdurimantlisse, magas keset sõdureid, kes seisid valvepostil. Nii ratsaväes kui ka jalaväes jättis ta teised endast kaugele taha: esimesena sööstis ta lahingusse ja viimsena lahkus ta pärast lahingut võitlusväljalt.“

§ 70. Teine Puunia sõda (a-il 218—201 e. m. a.).

Sõja kuulutamine. Omandanud võimu Hispaanias, hakkas Hannibal valmistuma sõjaks Roomaga. Nii kartaagolased kui roomlased arvestasid, et teine sõda tuleb otsustav. Küsimus seisis nüüd selles, kes hakkab valitsema Vahemerel, kas Kartaago või Rooma. 219. a. kevadel e. m. a. piiras Hannibal ümber Roomaga liidus oleva Saguntum'i linna Hispaania idarannikul. Pärast kaheksakuist piiramist vallutas Hannibal linna. Rooma saadikud ilmusid Kartaagosse ja nõudsid Hannibali väljaandmist. Kartaago valitsus keeldus. Siis kuulutasid Rooma saadikud Kartaagole sõja.

Hannibali sõjakäik. Roomlased kavatsesid rünnata kartaagolasi ühtaegu Aafrikas ja Hispaanias, kuid Hannibal ajas kõik roomlaste plaanid segi.

218. a. kevadel e. m. a. ületas Hannibal Pürenee mäed ja liikus Itaalia poole. Tal oli kaasas valitud sõjavägi, mis koosnes 50 000 jalamehest, 9000 ratsanikust ja mõnekümnest elevantist. Hannibal lootis, et Rooma poolt alistatud suguharud Itaalias, eriti gallialased, tulevad üle Kartaago poole. Hannibali sõjavägi läks mööda Gallia lõunarannikut Rhône'i jõe alamjooksu poole. Ületanud jõe, liikus Hannibal Rhône'i mööda üles, pöördus siis itta ja lähenes Alpide peaseljandikule.

Üleminek mägedest oli väga raske. Kätte oli jõudmas september ja mägedes hakkas juba lund sadama. Elevantid, hobused ja inimesed libisesid ja kukkusid kuristikudesse. Mägilased võtsid kartaagolasi vastu vaenulikult ja alatasa häirisid neid ootamatute kallaletungidega. Viimaks oktoobrikuu keskpaiku laskus kurnatud sõjavägi alla Põhja-Itaalia tasandikele. Hannibalil oli järele jäänud ainult 20 000 jalameest, 6000 ratsanikku peaaegu ilma hobusteta ja kõigest üksainus elevant. Pärast väikest hingetõmmet ja sõjaväe täiendamist gallialastega tungis Hannibal Po jõe orgu. 218. a. purustas ta siin Rooma sõjaväe.

Lahing Trasimeeni järve ääres. Varakevadel liikus Hannibal Etruuriasse, kus kindlustatud seisukohtadel teda ootas

Rooma sõjavägi konsul Flaminius'e juhtimisel. Kuid Hannibal möödus temast, juhtides oma väe mööda läbipääsematuid soid, ja jõudis Rooma sõjaväest ettepoole. Flaminius tahtis hakata kartaagolasi taga ajama, sattus aga lõksu, mille Hannibal talle oli seadnud kitsas orus Trasimeeni järve kaldal. Rooma sõjavägi osalt hävis, osalt sattus vangi; konsul Flaminius ise langes lahingus.

Fabius Maximus. Teade uuest kaotusest kutsus Roomas esile kabuhirmu. Lähenevat ohtu arvestades otsustati nimetada diktaator. Valik langes aristokraadile Fabius Maximusele. Fabius võttis võitluses Hannibaliga tarvitusele uue taktika: roomlased käisid Kartaago väe kannul, väsitades teda väikeste kokkupõrgetega, kuid hoidusid otsustavast lahingust. Maaelanikkudele anti käsk hävitada oma elamud ja toidutagavarad ja varju otsida linnades. Niisugune taktika jättis Hannibali toiduta, kuid äratas rahulolematuse ka talupoegades, kelle varandused ja põllud laostusid. Rahva hulgas anti Fabius Maximusele pilkenimetus „Cunctator“, s. t. „Kõhkleja“.

Cannae lahing. 216. a. e. m. a. saavutas demokraatlik erakond, et sõjapidamine usaldati mitte diktaatori, vaid konsulite kätte. Konsuliteks valiti Terentius Varro ja Aemilius Paulus. Otsustati anda kartaagolastele pealahing.

Hannibal viibis sel ajal Apuulias. Siin, Cannae linna juures, toimuski kuulus lahing.

Hannibal oli koostanud lihtsa ja julge lahinguplaani. Ta seadis oma sõjaväe üles poolkuu-kujuliselt, mis oli kumerusega pööratud roomlaste poole. Keskkohale paigutas ta oma halvemad, tiibadele paremad väeosad. Rooma jalavägi tormas kiiresti Kartaago armee keskkoha peale, mis hakkas taganema.

Samal silmapilgul tungis Hannibal roomlastele tiibadelt värskete vägedega peale ja Kartaago ratsavägi, ajanud põgenema nõrgema Rooma ratsaväe, piiras jalaväe seljatagant ümber. Algas hirmus Rooma armee tapmine. See kaotas

Hannibali sõjavägede üleminek Rhône'i jõest (nüüdisaegne gravüür).

ligi 70 000 meest. Selles lahingus hukkus konsul Aemilius Paulus ja peaaegu kogu juhtiv koosseis (216. a. juunis e. m. a.).

Rooma raske seisukord. Hannibali võit Cannae juures halvendas tugevasti Rooma seisukorda. Roomast läi enda lahti Sürakuusa; samuti reetis Roomat osa Lõuna-Itaaliat, selle hulgas suur Capua linn.

Kuid roomlased ei heitnud meelt ja jätkasid võitlust suurima energiaga. Senat kuulutas välja uue sõdurite värbamise sõjaväkke, alates seitsmeteistkümnenda aastast vanusest. Hannibalil aga oli väga raske täiendada oma väge. Kartaago valitsus ei aidanud peaaegu sugugi oma väejuhti: valitsus kartis, et Hannibal, pöördudes pärast Rooma võitmist tagasi kodumaale, haarab kuningavõimu enda kätte. Seepärast kasvasidki Rooma jõud kaotustele vaatamata, Hannibal'i jõud aga sulasid kokku.

Sürakuusa ja Capua vallutamine roomlaste poolt. Varsti õnnestus roomlastel vallutada Sürakuusa. Hiljemini alistus neile pärast pikemat piiramist ka Capua. Sel ajal tegi Hannibal katset kallale tungida Roomale endale. Ta oli juba kaheksa kilomeetri kaugusel linnast. Elanikkonda valdas kahuhirm. Kustsid hirmuhüüded: „Hannibal on värvate taga!“ Kuid Roomat rünnata kartaagolased ei sõandanud.

Hannibal lootis saada abi Hispaaniast, kuhu oli jäänud tema venna Hasdrubali sõjavägi. Roomlased aga olid kätte saanud kirja, milles Hasdrubal teatas vennale oma teekonnast. Tugev Rooma armee saadeti Hasdrubalile vastu ja Kartaago sõjavägi hävitati täielikult. Hannibal ootas kogu aja vennalt asjata teateid. Alles siis, kui roomlased viskasid tema laagrisse Hasdrubali pea, sai Hannibal aru, mis oli juhtunud.

Sõja lõpp. Kindlustanud oma seisukorda Itaalias ja puhastanud Hispaania Kartaago vägedest, otsustasid roomlased sõja üle kanda Aafrikasse. Rooma väejuht Scipio läks sinna kolmekümnetuhandemelise armeega. Kartaago senat kutsus Hannibali Itaaliast koju. A. 202 e. m. a. kohtusid mõlemad väejuhid Zama linna juures, Kartaagost lõuna

pool. Tänu Numiidia kuninga abile, oli Scipio ratsavägi Kartaago omast üle ja Hannibal sai lüüa.

Kartaago valitsus oli sunnitud leppima rahutingimustega, mis roomlased talle ette kirjutasid. Selle rahu järgi kaotas Kartaago kõik oma valdused väljaspool Aafrikat ega tohtinud pidada sõda ilma Rooma loata. Peale selle pidi Kartaago maksma hiigla-sõjamaksu ja ära andma kõik oma elevandid ja kogu sõjalaevastiku, välja arvatud 10 laeva.

Nii lõppes a. 201 raskeim ja ohtlikem sõda, mida Rooma kunagi on pidanud. Hannibali võitja Publius Cornelius Scipio sai austavaks hüüdnimeks Africanus („Aafriklane“).

Mõni aasta pärast rahu sõlmimist nõudis Rooma senat Kartaagolt Hannibali väljaandmist. Mitte tahtes langeda vaenlaste kätte, põgenes suur väejuht Aasiasse ja hukkuski seal.

Hannibali kaotuse põhjused. Rooma võitis Hannibali sellepärast, et talupoegadest koosnev Rooma armee ületas Kartaago palgatud sõjaväed. Rooma väed, kes võitlesid oma põldude eest, osutusid kindlamateks kui Hannibali palgalised, kes olid vähe huvitatud Kartaago võidust.

Pealegi ei saatnud Kartaago oma andekale väejuhile värsket abiväge. Mõned reetlikud kartaagolased teotsesid koguni Hannibali vastu. Kõik need asjaolud andsid ülekaalu Roomale, kes võitiski.

§ 71. Makedoonia ja Kreeka vallutamine. Kolmas Puunia sõda (149—146 e. m. a.).

Võit Kartaago üle tegi Rooma kõige tugevamaks riigiks Vahemerel. Nüüd hakkas ta end segama idariikide, Makedoonia, Kreeka, Süüria ja Egiptuse asjadesse. Sellest vahelesegamisest olid eriti huvitatud Rooma kaupmehed.

Idariigid sõdisid alatasa üksteisega. Seepärast oli neil raske ühineda võitluseks Rooma vastu. Seda asjaolu kasutades purustasid roomlased oma vastased ükshaaval. II saj. esi-

mesel poolel e. m. a. Rooma vallutas Makedoonia ja Kreeka ja andis raske löögi Süüriale.

Kolmas Puunia sõda. Pärast teist Puunia sõda oli Kartaago vahepeal kiiresti toibunud. Tema kaubandus ja eriti põllundus löid uuesti õitsele, ja see sisendas hirmu Rooma maaomanikele ja kaupmeestele. Need kartsid Kartaago kaubanduse võistlust ja neile viirastus uus Hannibal, kes tormab uuesti Itaalia kallale. Rooma orjapidaja ning senaator Cato lõpetas senatis iga oma kõne, hoolimata selle sisust, ühe ja sama lausega: „Muide arvan, et Kartaago tuleb hävitada.“

A. 149 e. m. a. leidiski Rooma senat ettekäände sõjaks: Kartaago oli ilma tema loata alustanud sõja Numiidia kuningaga. Siis esitas Rooma ultimaatum ja nõudis, et Kartaago elanikud lahkuksid linnast ja valiks endile uue asupaiga merest eemal.

See nõudmine kutsus Kartaagos esile raevu ja äärmise meelepaha puhangu. Otsustati kaitseda oma linna viimse veretilgani. Kogu elanikkond töötas ööd kui päevad: taoti relvi, ehitati viskeseadmeid ja kindlustati müüre. Naised lõikasid oma juuksed maha, et nendest punuda nõöre viskeriistade jaoks. Kui Rooma vägi lähenes linnale, leidis ta selle olevat kaitseks suurepäraselt ette valmistatud. Kartaago võimsad müürid kannatasid kõik roomlaste rünnakud välja ja suured toidutagavarad võimaldasid elanikele kaua vastu panna. Seepärast ei toonud kaks esimest sõja-aastat roomlastele mingit edu.

Kartaago ründamine ja hävitamine. 146. a. kevadel e. m. a. algas üldine rünnak Kartaagole. Seks ajaks puhkesid linnas nälg ja haigused. Ühel Rooma väesalgal õnnestus tungida linna üle müüri, mis oli nõrgasti kaitstud näljast nõrkenud garnisoni poolt. Selle väeosa järel tormas sisse kogu sõjavägi. Kuus päeva kestsid ägedad võitlused linnatänavail: kartaagolased kaitsesid visalt iga maja. Viimaks läksid garnisoni jäänused ja säilinud linnaelanikud varju kesklinna ligipääsematusse kindlusse. Roomlased hakkasid val-

mistuma selle piiramisele. Siis alistusid 30 000 meest ja 25 000 naist võitjatele tingimusteta. Ainult väike salk ei soovinud alistuda. Nad süütasid templi, mis asetses kindluse keskel, ja hukkusid peaaegu viimseni leekides.

Roomlased õiendasid võidetutega julmalt arveid. Kartaago elanikud müüdi orjadeks. Linn jäeti sõdurite riisuda. Siis tehti terveksjäänud osa linnast Rooma senati käsul maatasa. 17 päeva põlesid Kartaago varemed. Sinna, kus oli seisnud õitsev linn, künti adraga vaod, ja koht pandi needuse alla. Kartaago piirkond muudeti Rooma provintsiks ja nimetati **A a f r i k a k s**.

III ja II saj. e. m. a. toimunud Rooma vallutuste tagajärjed. III ja II saj. sõdade tagajärjel langesid roomlaste kätte Hispaania, osa Põhja-Aafrikast, Balkani poolsaar ja palju Vahemere saari. Rooma muutus võimsaks riigiks.

Kõik need sõjad kandsid röövimise iseloomu. Nad olid vajalikud vaid Rooma suurmaapidajatele, liigkasuvõtjatele ja kaupmeestele, kes rikastusid alistatud rahvaste ekspluateerimisest. Itaalia vallutamine Rooma poolt V ja IV saj. e. m. a. andis veel midagi talurahvale, kuid suurtest meretagustest sõjakäikudest ei saanud ta midagi. Vastupidi III ja II saj. sõdade tagajärjeks oli Rooma talupoegade ja käsitöölise täielik laostumine.

III. Orjapidajalik Rooma (III ja II saj. e. m. a.).

§ 72. Orjatöö areng ja orjade seisukord.

Orjuse allikad. Orjaturud. Rooma vallutuste tõttu levis Itaalias laialdaselt orjatöö. Kõige rohkem orje andis sõda. Vallutanud mingi maa-ala, tegid roomlased suurema osa selle elanikkudest orjadeks. Sagedasti kutsusid Rooma väepealikud endi juurde laagrisse kaupmehi ja müüsid neile siinsamas koha peal sõjavange.

Teiseks orjuse allikaks oli v õ l a s t u m u s. Provintside elanikud, kes pidid maksma Rooma kasuks tohutuid makse,

langesid kiiresti liigkasuvõtjate kätte ja müüdi nende poolt orjadeks.

Kolmandaks orjuse allikaks oli inimeste röövimine meriröövlite, piraatide poolt. Need tungisid möödsõitvate laevade kallale ja riisusid rannikumaid. Piraatide jultumus läks nii kaugele, et nad tungisid vahel isegi Itaalia rannikuile, viies kaasa tohutuid saake.

Niisuguse seisukorra tagajärjel vähenes mõnedes provintsidest tugevasti vabade elanikkude hulk.

Orja karistamine.

Ori raudades.

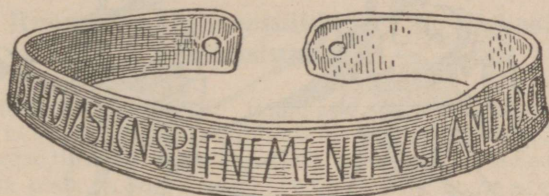
Orje müüdi orjaturgudel. Eriti suur orjaturg oli Rooma aegadel Deelos'e saarel. Siin müüdi iga päev tuhandeid orje, keda siis laiali veeti kõikidesse Rooma valdkondadesse. Müügiks väljapandud orjadel olid omad eraldusmärgid: kriidiga määritud jalad, pärg või villane müts peas. Vahel riputati orja kaela tahvlike, millele olid kirjutatud ostjale vajalised teated: orja vanus, tema päritolu ja omadused.

Pärast mõnda suurt sõda või piraatide õnnestunud röövkäiku langesid orjade hinnad järsult. Näiteks pärast Sardiinia saare rahustamist müüdi Roomas orje nii odava hinnaga, et tekkis kõnekäänd: „Odav nagu sard“.

Riigiorjad. Orjad kuulusid Roomas kas riigile või eraisikuile. Riigiorje kasutati ühiskondlikel töödel: veejuhtmete ehitamisel või avalikkude ehitiste püstitamisel, teede sillu-

tamisel jne. Nad olid ka mitmesugustel madalamatel koh-
tadel avalikus teenistuses: templiteenijateks, käskjalgadeks,
vanglavalvuriteks, timukateks. Mäetööstuses kasutati eran-
ditult orjade tööd. Kaevandused ja kivimurrud kuulusid riigile. Neid anti rentnikele välja, kes neid kasutasid kas omade
või palgatud orjade abil. Hõbedakaevandustes Uus-Kar-
t a a g o ligidal (Hispaanias) töötas umbes 40 000 orja. Riigiorje
oli vähem kui eraorje ja nad olid ikkagi paremas seisukorras.

Linna- ja maaorjad. Mõne rikka roomlase orjad (tema
„pere“, nagu tol ajal öeldi) jagunesid linna- ja maaorja-

Orja kaelarihm pealkirjaga, mis näitab ta
omaniku nime.

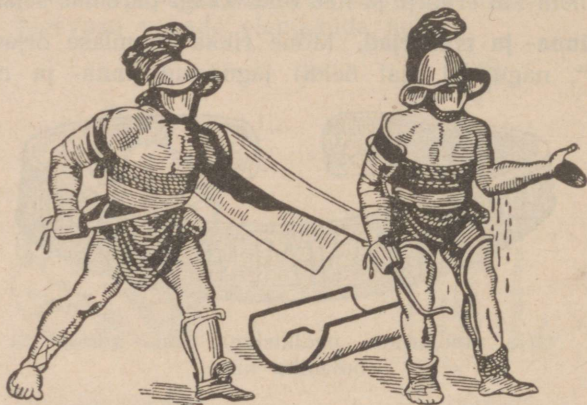
deks. Igal rikkal roomlasel oli linnaorje sadade viisi. Nende hulgas oli ihukaitsjaid, kokki, juuksureid, kangruid, kingseppi, maalreid, müürseppi, arhitekte, kopiste, õpetajaid, muusikuid, näitlejaid, — ühe sõnaga, inimesi kõigilt erialadelt, keda oli tarvis rikka maja teenimiseks.

Maaorjad töötasid orjapidaja mõisades väljaspool linna. Nende hulk olenes mõisa suuruselt. Oliivide ja viinamarjade kogumise ajaks võeti orjadele abiks vabu palgatöölisi vähese maaga või maata talupoegade hulgast.

Orjad-gladiatorid. Erilise orjade klassi moodustasid gladiatorid. Neid inimesi pandi rahva lõbustamiseks võitlema üksteisega või metsloomadega ja niiviisi surema tsirkuse areenil. Gladiaatoriteks võeti tugevaimaid ja vahvaimaid mehi sõjavangide või roimarite hulgast. Rikkad roomlased muutsid mõnikord osa oma orjadest gladiaatoriteks. Gladiaatorite omanikud viisid neid areenile, kui nad

korraldasid mängu omal kulul, või andsid oma gladiaatoreid üürile samadeks otstarveteks teistele isikutele. Gladiaatoreid õpetati erikoolides, mida Itaalias oli rohkesti. Seal peeti neid luku taga, karistades neid rängalt iga väikese eksimuse eest.

Orjade olukord. Rooma orjade olukord oli väga raske. Orja ei loetud inimeseks ja seadus ei kaitsenud teda: orja-

Gladiaatorid.

omanik võis teda ükskõik kuidas karistada ja isegi tappa, ilma et ta oleks tarvitsenud selle eest vastust anda.

Orjal ei tohtinud olla perekonda ja varandust ilma peremehe loata. Sagedasti tembeldati orje nagu kariloomi. Eriti raske oli maaorjade elu. Nad töötasid julmade kubjaste valve all. Sõnakuulmatuid orje suleti ööks erilistesse vanglaruumidesse ja toodi tööle raudades. Roomlased suhtusid orjadesse põlastusega, ja oli kõnekäänuks, et töövahendid jagunevad tummadeks (näit. vankrid), ammuvateks (näit. härjad) ja kõnelevateks (orjad).

Vabakslastud. Orja, kes oli lastud vabadusse, nimetati v a b a k s l a s t u k s. Vabakslaskmine toimus vahel tänutäheks peremehe poolt orja mingisuguste eriliste teenete eest, kõige sagedamini aga sellepärast, et see oli peremehele

kasulik. Vabakslastu ei saanud mitte täiesti vabaks inimeseks, vaid ta jäi teatavasse sõltuvusse oma endisest peremehest. Viimane oli tema „patrooniks“. Vabakslastu võttis endale patrooni nime ja oli kohustatud osutama talle „austust ja sõnakuulmist“. Vabakslastut, kes ei osutanud oma patroonile vajalikku sõnakuulmist, võidi uuesti orjaks muuta.

Orjus etendas Rooma majanduse arengus hiiglaosa. Sellele rajanesid niihästi põllumajandus kui ka käsitöö ja kaubandus.

§ 73. Rooma maksurentnikkude ja liigkasuvõtjate rikastumine.

Provintside valitsemine. Roomlaste kätte langesid provintside hiiglarikkused. Vallutatud maa-alasid valitsesid Rooma maavalitsejad. Neid nimetati endiste konsulite ja preetorite hulgast ja hüüti prokonsuliteks ja propreetoriteks (s. t. konsulite ja preetorite asetäitjaks). Provintsi maavalitsejate kätte koondus nii sõjaline kui kodanlik võim. Neil oli õigus käsutada provintsi elanikkude elu ja surma üle. Seda õigust kasutades riisusid Rooma maavalitsejad provintse armutult.

Sitsiilia maavalitseja Verres näiteks laostas selle maa kolme aasta jooksul (73. a-st 71. a. lõpuni e. m. a.). Ta hukkas ja heitis vangi palju elanikke, nende hulgas ka Rooma kodanikke. Ta laskis neid peksta ja piinata, võttis endale nende varanduse, konfiskeeris templite varandusi ja rüüstas terveid linnu. Kolme aasta jooksul röövis Verres endale Sitsiiliast kokku 40 miljonit sestertsi¹.

Maksurentnikud ja liigkasuvõtjad. Provintsidele määrati hiiglasuured maksud, mis täiesti laostasid nende elanikud. Maksude sissenõudmine anti rendile eraisikutele. Maksurentnikud tasusid riigile ette ära maksude kogusumma, mis tuli sisse nõuda provintsist. Hiljemini pressisid maksurentnikud Rooma maavalitsejate abiga elanikelt välja palju rohkem, kui nad ise olid riigile maksnud.

Maksurentnikud tegelesid Itaalias samuti ka liigkasuvõtmi-sega, eriti provintsidest. Nad andsid laenu mitte ainult eraisikutele, vaid ka linnadele ja tervetele riikidele. Laenuprotsent oli väga kõrge ja ulatus vahel 48 protsendini aastas.

¹ Sesterts on hõbemünt, mille väärtus on umbes 10 kopikat.

Roomas asetses turul ammu ajast rahavahetajate poode. Nende omanikud tegelesid rahavahetamisega. Kuid hiljemini laienes vahetajate tegevus. Nad hakkasid raha hoiule võtma ja seda ringkäiku laskma, hakkasid tegelema laenu- ja teiste rahaoperatsioonidega.

Raha kuhjumise tõttu õitses Roomas samuti mitmesugust liiki spekulatsioon. Rooma suurspekulandi näitena võib nimetada kuulsat rikkast meest Crassus't, kes spekuleeris maakruntidega Roomas. Tulikahjude ajal ostis Crassus põleva maja ja selle naabruses olevad ehitised krosside eest ja müüs hiljemini maatüki edasi või ehitas sellele maju. Crassus sai aegamööda hangeldamise teel linna suurema osa omanikuks ja sellega Rooma rikkaimaks meheks.

Rooma rahavahetajad.

kunstipäraseid lauanõusid. Massiliselt tarvitatavaist aineist veeti sisse peamiselt vilja.

Rahalised rikkused olid Roomas peamiselt ratsanikkude seisuse kätes. Varemini hüüti „ratsanikeks“ esimese varandusliku liigi rikkaimaid inimesi, kes teenisid ratsaväes, kuid hiljemini kaotas „ratsaniku“ nimetus oma esialgse tähenduse. „Ratsanikeks“ hakati hüüdma rikkaid inimesi, suurte rahakapitalide omanikke, olenemata nende teenimisest ratsaväes. Ratsanikkude seisusse arvamiseks oli tarvis teatavat kapitali.

Suurmaapidamine ja talurahva laostumine. Suuri muutusi toimus ka Itaalia põllumajanduses. III sajandini e. m. a. peaaegu polnudki suurmaapidamist. Kuid orjanduse arenemine ja rahakapitalide kuhjumine põhjustasid II saj. e. m. a. suurte maamandite (latifundiude) kujunemise. Vallutused andsid Rooma mõisnikele palju orje ja kuhjunud kapitalid võimaldasid maad kokku osta. Peale selle võtsid suurnikud seadusvastasel teel ka riigimaid eraomandiks.

Suurmaapidamine kasvas, aga talumajandus laostus samal ajal. Rikkad orjapidajad sagedasti ajasid võlastunud talupojad maalt ära ja omandasid nende krundid.

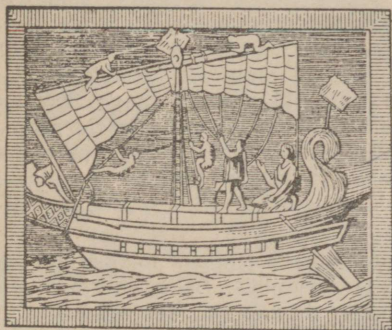
Vili oli seevõrra odav, et talupoeg sai tema müügist väga vähe. Karjapidamisega tegelda talupojad ei saanud, sest selleks

oleks olnud vaja palju maad. Oli- ja viinapuude kasvatamine nõudis teatavat kapitali. Sel viisil oli talupojal raske välja kannatada suure orjamajanduse võistlust. Peale selle kiskusid pikaldased meretagused sõjakäigud talupoja oma majapidamisest eemale. Sõjakäikude ajal talunikud võõrduisid tööst, harjudes elatuma sõduripalgast ja sõjasaagist. Seepärast eelistasid talunikud oma laostunud majapidamised maha jätta ja linna kolida.

Nii algas II saj. e. m. a. Itaalia külade tühjenemine elanikest.

Rooma meelitasid talupoegi pisiteenistuse võimalused ja orjapidajate annetused valimiste ajal. Rikkad orjapidajad kulutasid tohutuid summasid valijate äraostmiseks; rahvale korraldati hiilgavaid tsirkusmänge, maksuta kostitusi, rahajagamisi jne.

Selle tagajärjel vasem linnarahvas võõrduis tööst, harjus elama rikkaste armuandidest ja muutus tegevusetuks ning kõlvaetuks massiks.

Rooma kaubalaev.

§ 74. Rooma elu-olu ja kultuur III ja II saj. e. m. a.

Toreduse arenemine. Seoses Itaalia majanduselus toimunud muutustega muutusid ka roomlaste eluviisid ja kombed. Aegajalt kadus endine eluviisi lihtsus. Tänu rikkuse kuhjumisele ja tutvumisele Idamaadega kasvas järjest Rooma seltskonna kõrgemates kihtides toredus, mis tungis kodusesse ellu ja rõivastusse ning avaldus avalikkudes ja eraehitistes, samuti ka pidustustel. Veel III saj. alguses jutustasid Roomast tagasiöördunud Kartaago saadikud, et üksainus hõbedast lauaserviis oli kogu senati kasutuses, nii et saadikud leidsid selle ees igas senaatori-perekonnas, kuhu neid külla paluti.

Nüüd aga ilmus kõigisse rikkastesse perekondadesse ilusaid hõbedast lauanõusid, peent mööblit ja brokaatvaipu. Rooma veeti kreeka veine ja Musta mere kalu. Endiste tagasihoidlikkude söömaaegade asemel hakati korraldama toredaid pidusööke, milleks enam ei piisanud kodusest toidutegemise oskusest, vaid

vajati kokakunsti spetsialiste. Pidustuste hulk ning toredus kasvavas iga aastakümnega. Gladiaatorite võitlused ühes kiskjate loomade võitlustega said Rooma rahvamassi lemmiklõbustuseks. II s-st e. m. a. hakati eriti selleks loomi tooma Aafrikast.

Kreeka kultuuri mõju. II saj. e. m. a. astusid roomlased otsesesse läbikäimisse Kreekaga. Seetõttu hakkas kreeka kultuuri mõju siin avalduma veel suuremal määral kui enne. Laialt levis Itaalias kreeka keel. See oli tungivalt tarvilik Rooma äri- ning rahameestele, kel oli pidevaid suhteid Idaga. Kreeka keele tundmine sai tingimata vajalikuks igale suursugusele roomlasele, kes tahtis esineda haritud inimesena, sest et selleks ajaks oli laialt levima hakanud kreeka kirjandus. Rikaste roomlaste majadesse hakkas ilmuma kreeka õpetajaid, tihti orjadena, kellele usaldati laste kasvatamine.

Rooma kirjanduse tekkimine. Kreeka mõjul hakkas III ja II saj. e. m. a. kujunema rooma kirjandus. Selle varajase aja suuremaist kirjanikest tuleb märkida Enniust, kes tõlkis ladina keelde ja töötas ümber kreeka kirjanikkude teoseid. „Iliase“ ja „Odüsseia“ järgedes kirjutas Ennius suure poemi „Ajaramat“, milles jutustati Rooma ajalugu legendaarsetest aegadest kuni II s-ni e. m. a.

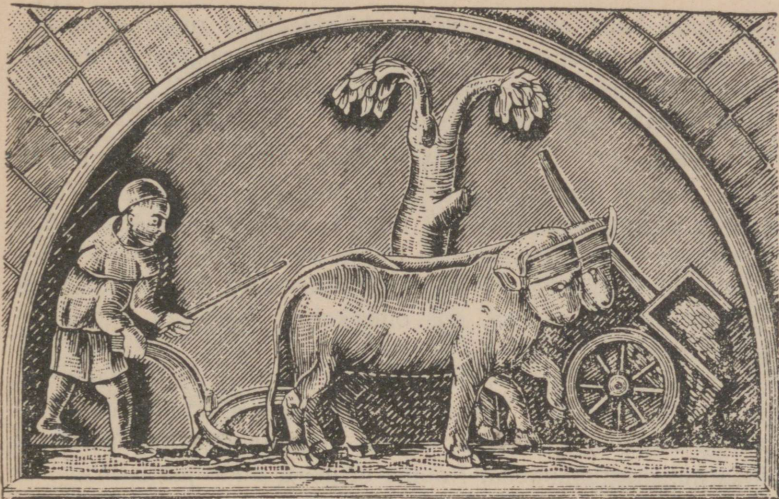
Iseseisvam kirjanik oli Marcus Porcius Cato, kes pealkirja all „Algmed“ kirjutas ajaloolise teose Rooma ajaloost, alates legendaarsetest aegadest kuni a-ni 149 e. m. a. Peale selle kuulub Catole veel teos „Põllumajandusest“.

Komöödia. Suure populaarsusega oli Rooma seltskonnas komöödia. See kirjandusliik tekkis samuti kreeka eeskujude järgedes. Rooma komöödia-autoritest on kõige tuntum Plautus, kes töötas ümber kreeka komöödiaid vastavalt rooma maitsele, pilgates oma teostes kaasaegse seltskonna kombeid. Plautuse komöödiad on kirjutatud elavas rahvalikus keeles.

IV. Orjade ja vaba kehvistu ülestõusud. Rooma vabariigi langus (a. 137—30 e. m. a.).

§ 75. Esimene orjade ülestõus Sitsiilias. Aristonikose ülestõus Väike-Aasias.

Orjus Sitsiilias. Sitsiilias oli väga palju orje. Saare viljakas maapind ja hea kliima võimaldasid suurejoonelist põlluharimist. Rooma ratsanikud omavolitsesid kaitsetus pro-

Rooma talupoeg kündmas.

vintsis ja haarasid seal endi kätte suured maa-alad, millele rajasid suurmajapidamised. Sitsiilia sai peagi „Itaalia vilja-aidaks“. Tohtu hulk orje, enamikus süürlased, täitis kogu saare. Isandad kohtlesid neid äärmise julmusega. Paljud Sitsiilia orjapidajad peaaegu ei toitnud ega rõivastanud oma orje. Seepärast olid orjad sunnitud elatuma röövimisest ning riisumisest.

Kord tulid rikka Sitsiilia orjapidaja Damophilose juurde, kes elas Enna linnas, mõned alasti orjad ja palusid teda, et ta annaks neile rõivaid. Damophilos käskis orjad läbi peksta ja uuesti tööle saata.

Ülestõusu algus. Damophilose julmus ja irvitus panid orjade kaua tagasihoitud äärmise pahameele plahvatama. Puhkes kohutav ülestõus.

Ülestõusu alustasid Damophilose maaorjad. Öösi tungisid nad Ennasse (a. 137 e. m. a.). Nendega liitusid otsekohe teised orjad ja algas orjapidajate peksmine.

Juba kaua enne ülestõusu käisid Enna orjad salakoosolekuil nõu pidamas, kuidas pääseda oma rängast saatuses. Nende hulgas oli ori nimega Eunus, kel oli suur mõju oma süüria seltsimeeste hulgas.

Orjade võit ja võimu korraldus. Haaranud võimu endi kätte, valisid ülestõusnud orjad Eunuse oma kuningaks. Tema juures kutsuti ellu nõukogu, mille liikmeiks ta määras mõistetult silmapaistvaimaid orje. Kolme päeva jooksul loodi kuuetuhandeline sõjavägi. Selle abiga purustasid ülestõusnud mitu väikest Rooma väeosa, mis olid kohale saadetud Enna vaigistamiseks.

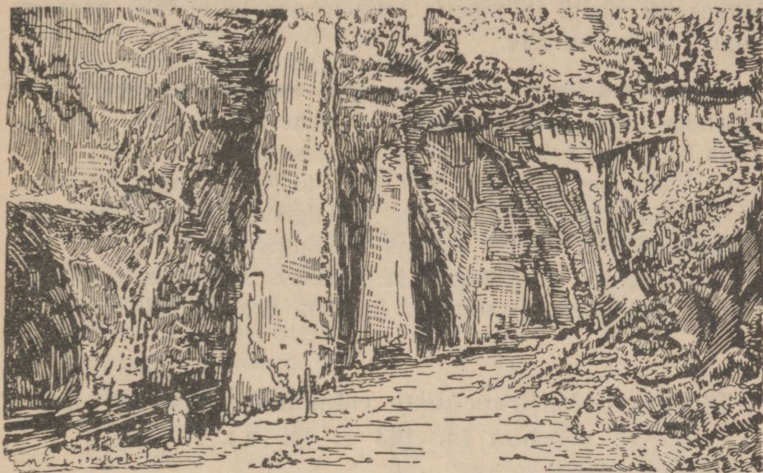
Saare edelaosas puhkes teine ülestõus, mille etteotsa asus Väike-Aasiast pärinev ori Kleon. Viietuhandlise väega liitus ta Eunusega. Ühiste pingutustega õnnestus neil lüüa kaheksatuhandelist Rooma armeed, mida juhtis Roomast saabunud konsul. •

Ülestõusnute arv kasvas järk-järgult 200 000-ni; nende kätte läks peaaegu terve idapoolne osa saarest. Orjapidajate latifundiumid kaotati. Kuid orjad säästsid väikesi talumajapidamisi ega puudutanud neid talupoegi, kes rahulikult oma tööd jätkasid.

Ülestõusu mahasurumine. Saarele viidi suured sõjajõud. Roomlased piirasid ülestõusu kaks peamist toetuspunkti, Tauromenioni ja Enna linna. Et nende vallutamine rünnaku teel osutus võimatuks, siis Rooma sõjaväed asusid pikale piiramisele ja viisid piiratud kohutava näljani. Ometi õnnestus aga mõlema linna vallutamine alles reetmise tõttu. Sel puhul hukati umbes 20 000 ülestõusnud orja. Kleon oli juba varemini langenud ühe väljatungi puhul linnast, Eunus aga langes elusalt roomlaste kätte ja piinati vanglas surnuks.

Pärast Tauromenioni ja Enna vallutamist käisid Rooma väeosad kogu saare läbi ja summutasid ülestõusu lõplikult (a. 132 e. m. a.).

Aristonikos. Ülestõus Pergamonis. Sitsiilia ülestõus leidis tugeva vastukaja Väike-Aasias, Pergamoni riigis.

Kivimurd Sitsiilias, kuhu saadeti kangekaelseid orjad tööle.

Orjade ja kehvikute rahunusi kasutas oma huvides Pergamoni kuningas Attalos III sugulane Aristonikos. Asi seisis selles, et Attalos III, kel polnud otseseid pärijaid, pärandas sures oma riigi Roomale (a. 133 e. m. a.). Juba kaua enne seda andis ta Rooma kaupmeestele suuri õigusi Pergamonis. Aristonikos aga otsustas mitte loovutada Pergamoni riiki roomlastele. Ta taotles trooni haaramist enda kätte. Selle eesmärgi saavutamiseks asus Aristonikos laialdase orjade ja kehvikute liikumise etteotsa.

Mõned roomlaste vastu meelestatud linnad Väike-Aasias toetasid Aristonikost. Kuid Efesose rikkad orjapidajad leidsid roomlaste valitsuse kasulikuma olevat. Nad astusid välja Aristonikose vastu ja viimane sai lüüa merilahingus.

Kuid Aristonikos jätkas siiski võitlust. Ta vabastas orjad ja lubas neile luua „Päikese riigi“, mis rajaneks kõigi kodanike vabadusele ja võrdsusele. See meelitas suuri hulki rõhuid tema poole. Nendele toetudes purustas Aristonikos Rooma tugeva sõjaväe, olgugi et roomlasi abistasid Väike-Aasia kuningakesed. Rooma konsul, kes juhatas seda sõjaväge,

langes ise vangi ja tapeti. Aristonikose kätte läks peaaegu kogu Pergamoni riik.

Ülestõusu lõpp. A. 130 e. m. a. saatsid roomlased ülestõusnute vastu teise konsuli, kel õnnestus ootamatu rünnakuga hävitada Aristonikose väed. Aristonikos ise leidis varju ühes Väike-Aasia linnas, kus teda näljaga sunniti alistuma. Aristonikos viidi Rooma, kus ta kägistati vanglas surnuks. Pergamoni riik liideti Rooma valdkondadega.

Rooma oli alles tugev ja üksikuis kohtades puhkenud orjade ülestõusud ei suutnud kaotada orjapidajalikku korda.

§ 76. Vendade Gracchuste reformid. Tiberius Gracchus (a. 133 e. m. a.).

Reformide põhjused. Sel ajal kui roomlased maha surusid Sitsiilia ja Pergamoni orjade ülestõusud, tõusis talupoegade liikumine Itaalias endas. Kogu maal valitses rahu- tus kehvikute hulgas. Ehitiste seintele ja hauamälestusmärkidele ilmus pealiskirju, mis nõudsid maade ümberjagamist.

Itaalia talupojad elasid üle väga rasket ajajärku. Vabad väikemaapidajad laostusid üha enam. Nende asemele ilmusid Itaalia põldudele, mis läksid nüüd rikaste valdusse, orjade hulgad. Mõned aristokraatia esindajad said aru, et siin on ähvardamas ohtlikud tagajärjed. Esiteks, sõjavägi värvati talupoegadest ja seepärast nende laostumine ja asendamine orjadega nõrgendas Rooma sõjalist võimu. Teiseks näitas Sitsiilia ülestõus, kui ohtlik on orjapidajaile suur orjade kuhjumine. Seepärast tekkis selles aristokraatia rühmas mõte varustada laostumisel olev talurahvas maaga ja sel teel uuesti jalule seada väiketalunikud ja tugevdada Rooma riik. Seda oli võimalik teha suurmaaomanikelt ebaseaduslikult omastatud riigimaade äravõtmise teel.

Gracchused. Niisugust reformi plaanitsesid vennad Gracchused. Nad kuulusid aristokraatlikku perekonda. Gracchuste isa oli olnud korduvalt vabariigi kõrgetes ame-

tites ja nende ema Cornelia oli Scipio Africanuse tütar. Mõlemad vennad said hiilgava hariduse ja olid tuntud oma demokraatlikkude vaadete poolest.

Vanem vendadest, Tiberius, valiti 133. a. rahvatribuuniks.

Tiberius Gracchuse maaseadus. Astunud ametisse, esitas Tiberius rahvakoosolekule oma seaduseelnõu. Vastavalt sellele polnud riigimaa valdajail õigust omada rohkem kui

500 jugerit (umbes 125 ha) maad perekonnapea kohta ja rohkem kui 250 jugerit kummagi vanema poja kohta. Ülejäänud perekonnaliikmed maad ei saanud. Sel viisil ei võinud ühe perekonna valdused ületada 1000 jugerit riigimaad. Vabaneva maa kavatses Tiberius jaotada väikesteks 30 jugeri suurusteks kruntideks ja jagada vaeseile kodanikele pärandatavaks rendimaaks ilma müügiõigusega. Kodanikkude varustamist maaga pidi korraldama rahva poolt valitud kolmest liikmest koosnev erikomisjon.

Vennad Gracchused (nüüdisaegne skulptuur).

Oma seaduse kaitseks pidas Tiberius rahvakoosolekul tähelepanuväärse kõne. „Itaaliat mööda luusivail metsloomadel,“ ütles ta, „on urkaid ja pesi ööbimiseks, neil inimestel aga, kes võitlevad ja surevad Itaalia eest, on kasutada ainult õhk ja valgus. Neil pole alatist elukohta, ühes naiste ja lastega elavad nad rändel. Sõdurid võitlevad ja surevad võõra toreduse ja rikkuse eest, neid nimetatakse maailma valitsejateks, aga samal ajal neil pole tükikestki oma maad.“

Võitlus maaseaduse vastu. Kuid enamik nobiile oli selle maaseaduse vastu. Nad meelitasid ühe tribuunidest, Mar-

cus Octaviuse panema oma veto sellele seadusele. Octavius oli Tiberiuse lähedane sõber. Kuid Octaviusel endal oli suuri riigimaa-alasid ja ta ei tahtnud neist loobuda. Pärast teatavat kõhklemist Octavius nõustus välja astuma seaduseelnõu vastu ja pani sellele oma veto.

Siis võttis Tiberius tarvitusele otsustavad abinõud ja pani rahvakoosolekule hääletamisele küsimuse: kas võib jääda oma kohale rahvatribuun, kes toimib rahva tahtmise vastu? Otsustava hääletuse päeval hakkas Tiberius kogu koosoleku ees paluma Octaviust võtta tagasi oma protest. Esimesel silmapilgul lõi viimane kõhkleva, siis aga kinnitas veel korra oma otsuse. Siis korraldas Tiberius hääletuse ja Octaviuselt võeti tribuuniamet ära.

Seaduse kinnitamine. Pärast seda kinnitati maaseadus rahvakoosoleku poolt. Maade jaotamise komisjoni valiti Tiberius ise, tema vend Gaius ja äi Appius Claudius.

Kui komisjon tööle asus, pörkas ta suurtele raskustele. Võõrandamisele ja ümberjaotamisele kuulusid riigimaad. Riigimaade valdajad toimisid aga nendega nagu omadega — nad kinkisid ja pantisid neid jne. Seepärast oli raske teha kindlaks, missugune maa kuulub riigile ja missugune on eramand.

Kõiki neid raskusi kasutasid Tiberiuse vaenlased. Nad levitasid isegi kuulduse, et Tiberius Gracchus taotleb kuninga-võimu. Teda süüdistati ka selles, et ta on solvanud rahvatribuun Octaviuse puutumatu isiksust. Tiberius aga ei alistanud ja sammus kavatsetud töös mehiselt lõpuni.

Tiberius Gracchuse hukkimine. Uuenduste lõpuleviimiseks oli Tiberiusel tarvis jääda võimule ka järgnevaaks aastaks. Seepärast seadis ta oma kandidatuuri rahvatribuuni kohale ka 132. aastaks üles. Rooma seadused keelasid valida sama isikut kaks korda järgemööda rahvatribuuniks. Nobiliid otsustasid seda keeldu kasutada.

Varahommikul kogunes rahvas väljakule, kus pidid toimuma valimised. Kui algas koosolek, püüdsid nobiliid hää-

letamist segada. Tiberius aga andis oma pooldajaile kokkulepitud märgi ja need, varustunud sellega, mis aga kätte juhatus, ajasid nobiilid minema.

Samal ajal peeti ka senati istungit. Keegi kohalviibijaist laskis lendu valekuulduse, nagu oleks Tiberius endale nõudnud kuningakrooni. Siis hüüdis ülempreester Scipio *Nasica*, Tiberiuse vihasemaid vastaseid: „Kes tahab päästa isamaad, järgnegu minule!“ Teiste senaatorite ja relvastatud klientide hulga saatel jooksis ta väljakule, kus toimus rahva koosolek. Algas äge tüli, milles tapeti Tiberius ja umbes 300 tema pooldajat. Öösi heideti nende laibad Tiberisse.

Pärast Tiberius Gracchuse tapmist õiendasid nobiilid oma vastastega julmalt arveid. Palju hukkunud tribuuni sõpru ja pooldajaid hukati. Varsti õnnestus aristokraatial komisjoni tegevust seisma panna. Temalt võeti õigus otsustada, mis sugused maad on riigi- ja missugused eramaad.

Tiberius Gracchuse seadus jäi teostamata ja talurahva huvid jäid endiselt rahuldamata.

§ 77. Gaius Gracchus (a. 123—121 e. m. a.).

Gaius Gracchus oli Tiberiusest 9 aastat noorem. Ta omas erakordset kõneoskust ja ületas venna oma otsusekindluselt. Pärast Tiberiuse surma vandus ta kätte tasuda aristokraatidele ja lõpule viia maareform. Rahvas vaatas Gaiusele nagu Tiberiuse töö jätkajale ja valis tema 123. aastaks rahvatribuuniks.

Gaius Gracchuse seadused. Gaius otsustas kõigepealt endale luua toetuse Rooma ühiskonna keskel. Selleks viis ta läbi *leivaseaduse*, mille järgi rahvale müüdi leiba riigi magasinidest alandatud hinnaga. Selle seadusega meelitas Gaius enda poole Rooma linnakehvistu. Et leida toetust ka kauplevate kihtide hulgast, viis Gaius selle järel läbi ka *kohtuseaduse*. Seni oli kohtunikke kõigi tähtsamate asjade jaoks määratud senaatorite hulgast. Gaiuse seaduse järgi võeti neilt see eesõigus ära ja anti ratsanikele (kaup-

meeste seisusele), kes sel teel said riigis suure tähtsuse. Sama eesmärki taotles ka Gaius Gracchuse teine abinõu: maksude kogumise andmine Väike-Aasias Rooma maksurentnikele.

Peale selle asutati talurahva vaeseima osa huvides mitu kolooniat Itaalias. Samuti kavatseti asutada kolooniaid väljaspool Itaaliat, nimelt Aafrikas, purustatud Kartaago asemele. Maajagamise komisjon alustas uuesti tegevust.

Võitlus Gaius Gracchuse seaduse vastu. Toetudes rahvahulgale ja kaupmeeste kihile, sai Gaius 123. aastal e. m. a. tegelikult riigi piiramatuks valitsejaks ja valiti uuesti rahvatribuuniks 122. aastaks. Kartes tema vastu välja astuda avalikult, otsustasid nobiilid toimida teisiti. Nende nõuandel üks rahvatribuunidest esitas seaduseelnõu, mille järgi Itaalias tuli asutada 12 kolooniat, igaüks 3000 kolonisti jaoks, vabastades neid igasugusest maksust kruntide eest. Senat kiitis seaduseelnõu heaks. Sellega tahtsid Gaiuse vaenlased õõnestada tema mõju rahva hulgas. Tegelikult polnud Itaalias niisuguse hulga kolooniate asutamiseks vabu maid ja seaduseelnõu jäi vaid lubaduseks. Ent rahvakoosolek hakkas siitpeale jahtuma oma juhi vastu.

Eriti muutus suhtumine Gaiusesse siis, kui ta esitas rahvakoosolekule seaduseelnõu kodanikuõiguste andmise kohta liitlastele. See seaduseelnõu kaitses kogu Itaalia talurahva huvisid ega meeldinud Rooma rahvakoosolekule, sest Rooma talupojad ei soovinud jagada oma eesõigustatud seisukorda itaalikutega. Seda nähes võttis Gaius ise oma seaduseelnõu tagasi. 121. aastaks teda enam ei valitudki rahvatribuuniks.

Ülestõus ja Gaius Gracchuse hukkimine. Nüüd läksid nobiilid üle avalikule pealetungile. Rahvakoosolekul tõsteti üles Gracchuse poolt Aafrikas asutatud koloonia kaotamise küsimus.

Seejuures juhiti tähelepanu mitmesuguseile ebasoodsaile endeile, mis takistavat kolooniate asutamist. Selle küsimuse arutlemise päeval kuulutas senat sõjaseisukorra välja. Gaius vallutas oma pooldajatega osa linna, kuid konsul saatis nende

vastu suured relvastatud jõud ja pärast lühikest võitlust läksid ülestõusnud laiali.

Kokkupõrke ajal nikastas Gaius endal jala ja mitte tahes langeda vaenlaste kätte, käskis orja, et see tema tapaks. Vaenlased ei jätnud Gaiuse laipagi rahule — sellel raiuti pea otsast ja visati Tiberisse. Umbes 3000 Gaiuse pooldajat hukati (a. 121 e. m. a.).

Varsti pärast noorema Gracchuse surma katkestati maa jagamine kodanikele ja jagatud krundid lubati ära müüa. Talurahvas jäi uuesti maata.

Nii ei saavutanud maareform oma eesmärki. Gracchuste juhitud liikumisest said kasu ainult ratsanikud, s. t. Rooma äri- ning rahameeste kiht. Talurahva maatajäämise protsess ei peatunud. Klassivõitlus teravnes veelgi.

§ 78. Marius ja sõjaväereform. Sõda kimbrite ja teutoonidega.

Sõda Jugurthaga. Kui a. 146 e. m. a. Kartaago piirkond muudeti Rooma provintsiks, siis selle naabruses asetsevale Numiidiale jäeti iseseisvus. Kuid Rooma ratsanikud vaatasid ahnelt sellele rikkale maale, soovides teda alistada oma võimule. Nende surve all astus Rooma a. 111 e. m. a. sõja Numiidiaga.

Alul toimus sõda ilma menuta roomlastele, sest et Numiidia kuningas Jugurtha ostis Rooma väejuhid ära ja need ei astunud otsustavaid sõjalisi samme tema vastu.

Gaius Marius. Sõja lõpetamine. Olukord muutus, kui rahvakoosolek valis konsuliks ja Aafrika sõja ülemjuhatajaks Gaius Mariuse. See oli väga andekas väejuht, kes ei soovinud astuda äritehingusse Jugurthaga. Tal õnnestus kiiresti teha lõpp Numiidia kuningaga. Jugurtha sattus roomlaste kätte vangi. Tema vangistas Mariuse abiline Cornelius Sulla. Pärast seda lõppes sõda. Jugurtha viidi Rooma ja hukati seal. Marius sai Roomas väga populaarseks meheks.

Mariuse sõjaväereformid. 104. a. valiti ta teist korda konsuliks ja ülemjuhatajaks. Marius teostas suured reformid sõjaväes. Varemini teenisid Rooma sõjaväes ainult niisugused mehed, kes olid arvatud ühte või teise varanduserühma. Marius hakkas vastu võtma kõiki, kes soovisid teenida, nende hulgas ka varanduseta inimesi. Sel teel sai võimalikuks teenistusaega pikendada ja sõdureid palju paremini välja õpetada. Seepärast tõusiski sõjatehnika tunduvalt.

Gaius Marius.

Mariuse sõjaväereformil oli suur tähtsus Rooma edasise ajaloos. Selle reformiga muutus Rooma sõjavägi palgaliseks. Iga sõdurite poolt armastatud väejuht võis kasutada sõjaväge oma isiklikkudeks otstarveteks.

Kimbrite ja teutoonide sissetung. Nende lüüasaamine. Samal 104. a. e. m. a. tungisid põhja poolt Itaaliasse kimbrid ja teutoonid (gallialaste ja germaanlaste suguharud). Nendega saadeti võitlema Marius, kes oli saanud kuulsaks oma sõjaliste edusammudega.

Pealahing teutoonidega toimus Massilia (Marseille) lähedal. Pärast pikka ning ägedat võitlust saavutasid roomlased Mariuse juhatause all otsustava võidu. Suurem osa teutoone langes, ülejäänud võeti vangi (a. 102 e. m. a.). Järgmisel aastal (101. a. e. m. a.) löid Rooma ühendatud sõjaväed otsustavalt ka kimbreid. Selle kahe võidu tulemusena langes Rooma orjapidajate kätte 150 000 orja.

Nii lõppes see Rooma suur kokkupõrge gallialaste ja germaanlaste suguharudega.

Kogu sõja kestel kimbrite ja teutoonide vastu oli Mariusel tohutu mõju Roomas ja ta valiti iga aasta konsuliks.

§ 79. Teine orjade ülestõus Sitsiilias (a. 104—100 e. m. a.).

Ülestõusu algus. Sel ajal kui roomlased pidasid põhjas rasket sõda, puhkes Sitsiilias uuesti orjade ülestõus.

Herakleia linna juures Sitsiilia edelaosas korraldasid ühe Rooma ratsaniku 30 orja vandenõu ja tapsid oma isanda (a. 104 e. m. a.). Jälitamist kartes lahkusid nad linnast ja okupeerisid lähima mäe. Nendega hakkas liituma orje ümbruskonnast. Sitsiilia maavalitseja viis ülestõusnute vastu 600 sõdurist koosneva väeosa, kuid see väeosa sai lüüa ja orjade kätte langes hulk relvi.

Järk-järgult ülestõus paisus: orjade armee ulatus juba 6000 meheni. Liikumise etteotsa asus ori Salvius, keda ülestõusnud pidasid oma kuningaks. Salvius jagas oma sõjaväe kolmeks ja pani iga väeosa etteotsa eri juhi. Peagi kasvas tema armee 20 000 hästi väljaõpetatud võitlejani; orjade sõjaväes tekkis koguni ratsavägi.

Vahepeal algas ülestõus ka Sitsiilia saare lääneosas. Selle ülestõusu eestvedajaks hakkas vapper ning osav Athenion, endine meriröõvel Väike-Aasiast. Tema võttis sõjaväkke ainult sääraseid orje, kes olid sõjateenistuseks kõige sobivamad. Teised pidid sõjaväge varustama toidumoonaga, hoolitsema majapidamise eest ja seda hoidma täielikus korras. Athenion ütles: „Maad ja selles leiduvaid loomi ning tagavarasid tuleb hoida nagu enda omi.“

Ülestõusu laienemine. Varsti ühinesid Salviuse ja Athenioni sõjaväed. Nad kohtusid Triocala linnas Sitsiilia lääneosas. Athenion alistus vabatahtlikult Salviusele, tunnistades teda kuningaks, ennast aga ainult ülemjuhatajaks.

Nüüd oli suur osa Sitsiiliast haaratud kodusõjast. Linnades, mis veel polnud ülestõusnute käes, olid orjad valmis iga minut üles tõusma ja oma seltsimeestega liituma.

Rooma senatil tuli Sitsiiliasse saata suur sõjavägi. Roomlastel õnnestus lüüa orjade ühinenud vägesid. Salvius ühes sõjaväe säilinud osaga otsis varju Triocalas.

Orjad otsustasid võidelda viimse veretilgani. Rooma sõjaväel ei õnnestunud vallutada juurdepääsematut ja tugevasti kindlustatud Triocalat.

Vahepeal suri Salvius ja tema võim läks üle Athenionile. Vastupidamine läks järjest raskemaks. Toidumoonana puudus tegi piiratute seisukorra väljapääsematuks. Kuid murrang roomlaste kasuks tuli alles 101. aastal.

Ülestõusu mahasurumine. Otsustavas lahingus Triocala all said ülestõusnud orjad Rooma sõjavägedelt lüüa. Athenion langes lahingus ja tema sõjaväe riismed taganesid Triocalasse. Enamik orje, näljast meeleheitel, alistus. Kuid tuhat orja jätkas siiski veel võitlust. Siis lubasid roomlased jätta neid ellu ja vaprad võitlejad alistusid. Nad viidi Rooma ja saadeti gladiatoritena areenile. Et nad ei soovinud esineda Rooma rahvahulkade lõbustuseks, siis tapsid nad valvurite ja rahva silmade all üksteist maha.

Orjade ülestõus Ateenas ja Bosporoses. Teine Sitsiilia ülestõus leidis nagu esimenegi elava vastukaja teiste rõhutute hulgas. Laurioni kaevandustes töötavad Ateena orjad tõusid üles, tapsid valvurid ja vallutasid kindluse mere ääres. Sealte rüüstasid nad kaua Atikat, kuni nad viimaks vaigistati.

Samal ajal toimus suur orjade ülestõus kreeka-rooma maailma kaugel ääremaal, Bosporose riigis. Selle riigi olid kreeka asunikud rajanud juba VI saj. e. m. a. praeguse Kertši ja Tamani poolsaare territooriumile. II saj. lõpul tõusid juba üles sküüdi orjad Saumakose juhatusel. Bosporose kuningas tapeti nende poolt ja tema asemele valisid orjad Saumakose. Ta valitses umbes kaks aastat, lastes koguni käibele omanimelisi münte.

Lõppude lõpuks suruti ülestõus maha Musta mere lõunarannikul asetseva Pontose riigi sõjavägede poolt.

Kõik need ülestõusud toimusid lahus, puhkesid kaugel üksteisest ja saidki seepärast kaotuse osaliseks.

§ 80. Itaalikute ülestõus. Sulla diktatuur.

Itaalikute ülestõus. Võitluseks Rooma valitsuse, rikaste orjapidajate ja aristokraatia vastu tõusid üles mitte ainult talupojad ja orjad, vaid ka Lõuna-Itaalia vallutatud maakondade elanikud, niinimetatud itaalikud. Neid nimetati ka veel liitlasteks, sest nad andsid Roomale abivägesid. Olgugi et nad võitlesid koos roomlastega, said need liitlased vaid tühise osa sõjakäikude saagist. Lõviosa said Rooma sõdurid. Pealegi polnud liitlastel kodanikuõigusi. Juurdepääs Rooma riigi- ja ühiskonnaameteile oli neile suletud. Iga aastaga kasvas itaalikute rahulolematuus Rooma aristokraatia vastu.

A. 91 e. m. a. valiti rahvatribuuniks Livius Drusus. Võitluseks aristokraatia vastu tahtis Drusus endale kindlus-

tada itaalikute toetust. Selle toetuse eest lubas ta neile hankida kodanikuõigused. Kuid Rooma aristokraatia sai sellest teada ja saatis Drususe kallale mõrvari. Kord õhtul koju tulles tapeti Drusus. Siis sai Itaalia talurahvas aru, et rahulikult teel ta õigusi ei saa, ja haaras relvad kätte.

A. 90 e. m. a. oli ülestõus juba leegitsemas. See oli hästi ette valmistatud ja haaras korraga kogu Kesk- ja Lõuna-Itaalia. Kõik talurahva jõud mobiliseeriti roomlaste vastu. Igal itaalia suguharul oli oma juht.

Ülestõusnud itaalikud moodustasid iseseisva riigi ida pool Roomat. Nende pealinnaks kuulutati Corfiniumi linn. Itaalikute riigil oli 500-liikmeline senat ja rahvakoosolek. Riigi valitsemine oli Rooma eeskujul kahe konsuli kätes. Itaalikud hakkasid koguni oma raha lööma.

Kuid see riik ei püsinud kaua. Rooma valitsevad ringkonnad asusid peagi tema vastu. Ülestõusu maha suruma lähetati Rooma parimad väejuhid Marius ja Sulla. Samal ajal võeti vastu seadus, mis andis kodanikuõigused liitlastele, kes polnud üles tõusnud. Teine seadus lubas need õigused ka nendele, kes 60 päeva jooksul panevad relvad maha. Sel teel tahtis Rooma jagada liitlasi ja siis käsile võtta iga rühma üksikult. Ja tõepoolest, liitlased lõhenesidki, nende jõud killustusid ja Rooma surus ülestõusu maha. Üks ülestõusu juhte, Vidacilius ei soovinud elusalt langeda roomlaste kätte ja põletas enda tuleriidal ära.

A. 88 e. m. a. alistati itaalikud uuesti Rooma valit-
susele.

Kõik need ülestõusud, olgu orjade, talupoegade või allu-
vate maakondade omad, kurnasid Roomat.

Sulla diktatuur. Ei jõudnud veel Rooma maha suruda itaalikute ülestõusu, kui idas tõusis uus vaenlane. Pontose kuningas Mithridates kogus suure sõjaväe ja pannud liikvele Roomale alluvad suguharud, liikus nendega room-
laste vastu.

Orjapidajad jõudsid otsusele, et võim tuleb koondada tugeva sõjadiktaatori kätte. Orjapidajaliku vabariigi vana kord

kavatseti asendada militaristliku kildkonna valitsusega. Suur-orjapidajad ja aristokraadid esitasid Sulla kandidatuuri diktaatori ja ülemjuhataja kohale. Rooma elanikkonna keskmised ja alamad kihid jällegi toetasid Mariuse kandidatuuri. Roomas algas äge võitlus aristokraatliku ja demokraatliku erakonna vahel. Kumbki erakond tahtis saavutada oma kandidatuuri läbiminekut. Lõppude lõpuks saavutasid aristokraadid Sulla määramise Pontose kuninga Mithridatese vastu saadetava sõjaväe juhatajaks.

Cornelius Sulla.

Niipea kui Sulla oli sõitnud sõtta Mithridatese vastu, haarasid Mariuse pooldajad võimu Roomas endi kätte. Sulla pidi tagasi tulema ja oma diktaatoriõigused uuesti jalule seadma. Kui ta aga itta tagasi läks, pääsesid mariuslased Roomas jällegi võidule.

Püüdes kiiremini Rooma pääseda, et Mariust välja tõrjuda, ruttas Sulla sõja lõpetamisega. A. 83 e. m. a. sõlmiti Mithridatesega rahu, mille järgi Pontose kuningas kohustus vabastama tema

poolt okupeeritud maakonnad, maksma roomlastele kontributsiooni ja loovutama neile osa oma laevastikust.

Pärast seda pöördus Sulla oma 40 000-mehelise sõjaväega tagasi Itaaliasse. Mariuse pooldajad ei tahtnud Roomat loovutada. Vihane võitlus kestis üle aasta. A. 82 vallutas Sulla viimati Rooma ja pani kehtima sõjalise diktatuuri.

Algas arvete õiendamine mariuslastega. Sulla võttis tarvitusel proskriptsioonid. Nõnda nimetati Sulla vastaste nimestikke. Kes sattus niisugusesse nimestikku, seda võis iga roomlane tappa. Tasuks selle eest sai tapja Sullalt osa tapetu varandusest. Seepärast algasid tapmised, kaebused ja varanduse konfiskeerimised kogu Itaalias.

Sulla kuulutati eluaegseks diktaatoriks. Varemini kestsid diktaatori volitused ainult 6 kuud. Nüüd kaotati demokraatlikud korraldused ja Sulla pani sõjalise diktaatori kehtima. Rahvatribuunide võim likvideeriti. Rahvakoosoleku õigusi kärbiti. Kohus läks senaatorliku aristokraatia kätte. Senati koosseis suurendati 600 liikmeni, pealegi ainult Sulla pooldajaist.

Nii tekkis võitluses alamkihtide sotsiaalse liikumisega militaristliku kildkonna valitsus. Kaotanud Rooma vabariigis demokraatlikud korraldused, kutsus Sulla kõiki orjapidajaid ühinema revolutsioonilise liikumise vastu. Kuid Sulla ei saanud kõiki oma samme vabariigi endise korra pooldajate (republikaanide) vastupanu tõttu lõpule viia. Ta oli raskesti haige ja 79. a. pani ise maha diktaatoriameti.

Aasta hiljem (78. a.) suri Sulla. Kuid Rooma orjapidajad jätkasid võitlust sõjalise diktatuuri eest.

§ 81. Hispaania võitlus Rooma vastu. Viriatus ja Sertorius.

Roomale alluvate rahvaste ülestõusud ei lakanud. Juba korduvalt olid Rooma vastu tõusnud gallialaste suguharud põhjas, itaalikud lõunas ja Väike-Aasia rahvad idas. Nüüd tõusis Rooma valitsuse vastu Hispaania.

Hispaania astub välja Rooma vastu. Pärast Puunia sõdu alistati Hispaania rahvad (lusitaanid, keltibeerid, ibeerid) Roomale ja maa muudeti Rooma provintsiiks. Selle eesotsas seisis Rooma maavalitseja, kes toimis maal nii, nagu ise tahtis.

Ülestõuse Rooma rõhujate vastu puhkes korduvalt. Veel a. 218 e. m. a., kui roomlased esmakordselt tungisid Hispaaniasse, astusid seal asuvad rahvad üles oma vabaduse kaitseks. Hispaanlaste võitlus oma iseseisvuse eest ei katkenud pika aja jooksul.

Viriatus. Esimeste hulgas tõusid võitluseks roomlaste vastu lusitaanid (kes asusid praeguse Portugali kohal)

ja keltibeerid (kes asustasid Pürenee poolsaare keskosas). Kõige suurem ülestõus toimus a. 150 e. m. a. Ülestõus võttis suure ulatuse, kui selle etteotsa astus lihtne karjus Viriatus. See oli andekas väejuht, kel oli pealegi tohutu kehajõud. Asjata saatsid roomlased tema vastu oma leegione parimate väejuhtidega. Viriatus purustas nad ja hävitas armuta. Nii purustas ta a. 147 Rooma väejuhi Vetiliuse sõjaväe, mis tunduvalt ületas Viriatususe jõud. Vetilius ise võeti vangi ja tapeti.

Pikki aastaid juhatas Viriatus edukalt võitlust Rooma vallutajate vastu. Palju mitmesuguseid suguharusid liitus temaga selles võitluses. Hispaania ühendamise ja eduka võitlemise eest Rooma vastu kuulutati Viriatus „Hispaania kuningaks“. Kuid ta ei tahtnud kanda kuningarüüd, vaid esines lihtsõduri rõivastuses oma suure sõjaväe esimestes ridades. Selle eest oli tal kogu Hispaania juhi kuulsus. Isegi roomlased pidid tunnustama Hispaania juhi võimeid. Nad kutsusid Viriatusust „Hispaania rahva Romuluseks“, s. t. esimeseks, kes taotles Hispaania riigi loomist. Hispaania vabastamist roomlastest tõkestasid tol ajal äraandjad, kes tungisid Viriatususe laagrisse. Öösi, kui Viriatus magas oma telgis, tungisid mõrvarid tema juurde ja surmasid ta pistodadega. Nii äraandlikult tapeti lusitaanide juht (a. 139 e. m. a.).

Samal ajal jätkasid keltibeerid võitlust Kesk-Hispaanias. Eriti visalt pani Numantia kindlus roomlastele vastu. Pikki aastaid piirasid roomlased seda kindlust, kuid tulemusteta. Mitu korda panid numantlased roomlasi häbiga taganema. Alles a. 133 e. m. a. olid piiratud linna elanikud äärmiselt tugeva nälja tõttu sunnitud alistuma. Linn rüüstati ja tehti samuti nagu Kartaago maatasa.

Pärast Numantia langust taganesid hispaanlased. Rooma jäi jälle valitsema nende maal, kuid mitte kauaks.

Sertorius. A. 81 e. m. a. puhkes Hispaanias ülestõus Rooma vastu. Selle etteotsa asus Sulla jälitamise eest Hispaaniasse põgenenud vabariiklane Sertorius. Sertorius kogus mitmesugustest Hispaania suguharudest suure sõjaväe. Ta pani kehtima sõjaväekorra Rooma eeskujul, avas koole His-

Sertoriuse tapmine (nüüdisaegse gravüüri järgi).

paania noorsoo sõjaliseks kasvatamiseks ja valis endale häid abilisi ja väejuhte. Neist saavutas erilise kuulsuse oma võitudega roomlaste üle Hirtuleius.

Rooma saatis Sertoriuse vastu suuri sõjajõude parimate väejuhtidega eesotsas. Kuid Sertorius saavutas alati võite. Rooma väejuhi Pompeiuse silmade all vallutas ta ühe linna teise järel. Ühes lahingus (Hispaania idarannikul) Sertorius peaaegu oleks vangistanud Pompeiuse endagi, kes päästis enda ainult põgenemisega.

Võideldes Rooma väejuhtidega, võitles Sertorius Sulla vihatud diktatuuriga. Selles võitluses toetus Sertorius Hispaania rahvale, kellele ta abi eest sõjas Roomaga lubas vabaduse. Peale selle sõlmis Sertorius liidu Pontose kuninga Mithridatesega, kes samuti astus välja Rooma vastu.

Umbes kümme aastat kestis hispaanlaste sõda Rooma vastu. Hispaania rahva edasist võitlust püüdsid häirida ära-

andjad. Nagu võitluse aegu Viriatusega, nii organiseerus rühmkond äraandlikke vandenõulasi ka nüüd Sertoriuse vastu. 72. a. tapsid need äraandjad Sertoriuse pidusöömingu ajal. Hispaania väeosades algasid korratused. Rooma kasutas seda olukorda ja õiendas arved ülestõusnutega. 71. a. oli ülestõus lõplikult maha surutud.

Sellega küll veel ei lõppenud hispaanlaste võitlus oma iseseisvuse eest. Võitlust Rooma vastu jätkasid nad veel hiljeminiigi.

§ 82. Spartacuse ülestõus.

Spartacus. Sel ajal kui Hispaanias toimus sõda, tõusis Itaalias uus orjade liikumine, eesotsas kuulsa Spartacusega (a. 74—71 e. m. a.). Spartacus, päritolult traaklane, oli müüdnud orjaks roomlastele. Ta oli gladiaatoriks Capua linnas ja pidi publiku lõbustamiseks võitlema tsirkuses teiste gladiaatoritega. Heaks gladiaatoriks peeti seda, kes oma vastaseid tappis ruttu ja ilusasti.

Gladiaatorite elu Capuas oli väga raske. Sellepärast oli ka rahulolematust nende keskel väga suur. Capua gladiaatorite koolis organiseerisid kakssada orja Spartacuse juhtimisel vandenõu ja otsustasid korraldada ülestõusu orjade vabastamiseks. Ülestõus algas parajasti siis, kui roomlaste jõud olid juhitud läände (võitlusse Hispaaniaga) ja itta (võitlusse Mithridatesega).

Kuid vandenõu avastati. Spartacus põgenes oma pooldajatega Vesuovi mäele ja jäi sinna peatuma. Igalt poolt tuli Spartacuse juurde kokku orje ja vabu kehvikuid.

Spartacuse väljaastumine. Spartacuse vastu saadeti tugev väeosa. Rooma sõjavägi piiras orjad sisse, vallutades ainsa juurdepääsutee vulkaanile. Kuid Spartacus ilmutas suurimat leidlikkust ja päästis oma väe. Tema korraldusel lõikasid gladiaatorid tugevaid viinamarjavääte ja punusid neist kõisi. Nende kõite abil laskusid orjad järskudelt kaljuseintelt alla, kus polnud roomlasi, ja tungisid neile seljatagant kallale. Rooma vägi põgenes, jättes orjadele terve oma laagri.

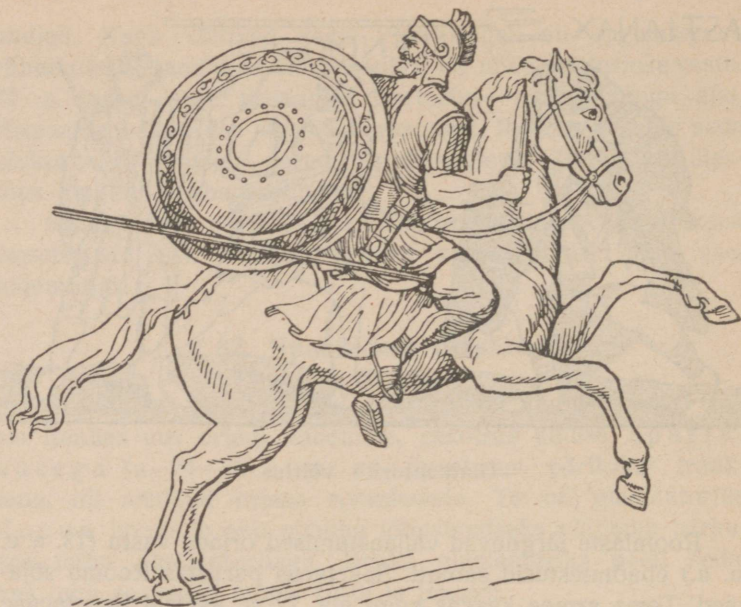
Gladiaatorite võitlus.

Roomlaste järgnevad väljaastumised orjade vastu (73. a. e. m. a.) ebaõnnestusid samuti. Spartacus purustas Rooma sõjaväed. Tema armee kasvas kogu aja. 72. a. astusid Spartacuse vastu mõlemad Rooma konsulid. Aga nemadki said lüüa.

Rooma seisukord osutus raskeks. Spartacus muutus ikka võimsamaks ja kohutavamaks. Keegi ei tahtnud endale võtta armeed juhtimist orjade juhi vastu. Viimaks nõustus selleks rikas roomlane ja spekulant Marcus Crassus.

Spartacuse sõjakäigud. Spartacus sai aru, et ta ei suuda lõplikult murda Roomat, ja tahtis seepärast orjad Itaalia piiridest välja viia. Oma esimese sõjakäigu võttis Spartacus ette läbi terve Itaalia Alpide poole. Selle tee kaudu kavatses ta viia orjad nende kodumaale, Kreekasse ja Galliasse. Kuid Alpide ülemineku raskused sundisid Spartacust oma suunda muutma.

Spartacus koostas uue plaani. Selle järgi pidi tema vägi liikuma Sitsiiliasse, seal korraldama ülestõusu ja kohalikkude orjade abiga siirduma Kreekasse. Kuid oma väge Sitsiiliasse üle viia ei õnnestunud Spartacusel samuti mitte. Piraadid, kes nõustusid orje üle viima, petsid neid.

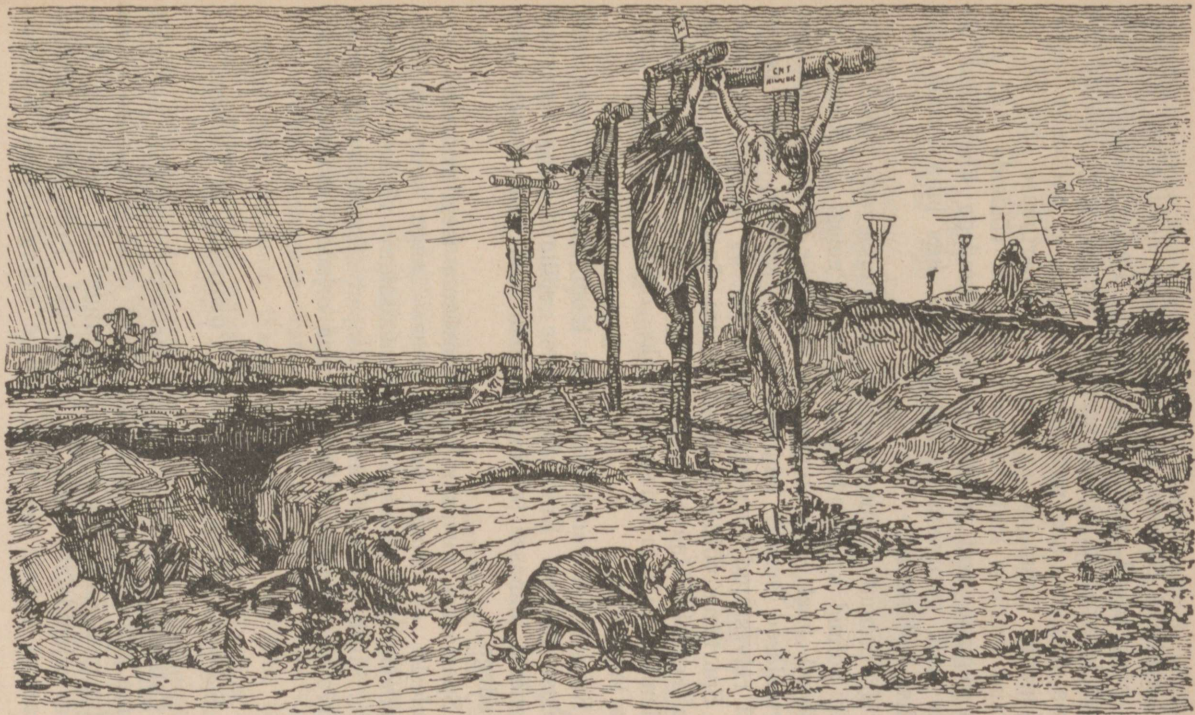

Spartacus, haavatud puusa, vabaneb seljatagusest rünnakust.
(Detailide rekonstruktsioon Pompeji fresko järgi.)

Spartacus otsustas siis ise ehitada parvi ja nendel üle sõita Sitsiiliasse. Orjad hakkasid kiiresti ehitama parvi. Et need oleksid vastupidavamad, seoti nende alla vaate. Kuid tõusis tugev torm ja viis kõik parved merele. Nii hävis veel üks lootus pääseda orjusest.

Vahepeal jälitasid Crassuse väed kogu aja Spartacust. Kui pärast ebaõnnestunud katseid pääseda Sitsiiliasse orjad tahtsid tagasi pöörduda, selgus, et Crassus oli kraaviga spartaklastel põhja poolt tee ära lõiganud. „Parem hukkuda raua kui nälja läbi!“ ütles Spartacus. Ta sööstis oma sõjaväega edasi ja murdis öösi Crassuse kindlustistest läbi.

Kolmanda sõjakäigu võttis Spartacus ette Brundisiumi sadamale, kust võis kergemini ja kiiremini pääseda Kreekasse.

Ülestõusnud orjade karistamine. Bronnikovi maal (Riiklik Tretjakovi galerii).

Lahkhelid Spartacuse laagris. Kõik need pikad teekonnad nõrgestasid spartaklaste jõude. Pealegi tõusis nende hulgas lahkhelid. Orjad, eesotsas Spartacusega, tahtsid ära minna Itaaliast, kus nad elasid orjuses, ja pöörduda tagasi kodumaale. Talupojad aga, kes olid Spartacuse sõjaväes, ei tahtnud Itaaliast lahkuda, vaid soovisid võidelda maä eest, oma õiguste eest Itaalia piirides. Nendega ühel nõul oli väike hulk germaani päritoluga orje, kes juba ammu olid Itaalias kodunenud.

Nii polnud üksmeelt orjade ja talupoegade vahel. Üksmeelt polnud ka orjade endi keskel. Pealegi oli Rooma sel ajajärgul veel väga tugev. Kõige selle tõttu ei suutnud spartaklased suures lahingus 71. a. kevadel vastu panna hästi relvastatud värskete Rooma vägede survele ja purustati. Spartacus võitles mehiselt lõpuni. Ta tormas otse roomlaste keskele. Haavatud puusa, langes ta põlvili ja jätkas võitlemist, kuni ta raiuti tükkideks. Hiljemini ei leitud isegi tema laipa üles.

Kuus tuhat vangivõetud orja löödi risti piki kogu teed Capuast Rooma. Kuid Spartacuse säilinud sõjaväeriismed põgenesid lõunasse ja võitlesid seal veel kaua Rooma väesalkadega.

Spartacuse mehisus pani imestlema isegi roomlasi, kes kõnelesid, et orjade pealik langes „nagu suur väejuht“. Spartacus läks ajalukku kui ennastsalgav võitleja rõhujate vastu. Mitte asjata ei öelnud Lenin, et „Spartacus oli silmapaistvamaid kangelasi ühe suurima orjade ülestõusu puhul“.

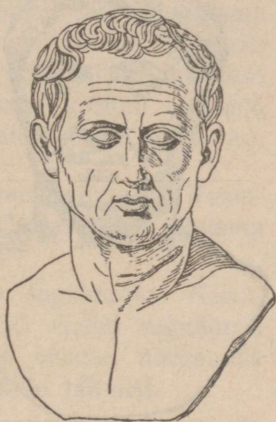
§ 83. Catilina vandenõu. Pompeius ja Caesar.

Catilina. Orjade hulgalise ülestõusu tagajärjel hakkasid Rooma aristokraatia esindajad uuesti nõudma sõjalise võimu kehtimapanemist. Sõjaväeline diktatuur oli suutelisem kaitsema orjapidajate huve ja varandust. Pretendente Rooma diktaatori kohale oli palju. Kõige energilisemalt teotsesid

laostunud aristokraatide esindajad. Nende hulgast paistis eriti välja endine Sulla pooldaja Catilina. Ta kandideeris mitmel korral konsuli kohale, kuid tal ei õnnestunud läbi minna. A. 65 e. m. a. tahtis ta kuulsate roomlaste, Caesari ja Crassuse toetusel ära tappa konsulid ja haarata Roomas võimu enda kätte. Aga seegi kavatsus ei õnnestunud tal.

63. a. esines Catilina uuesti kandidaadina konsuli kohale. Samal ajal korraldas ta vandenõu vabariigi vastu. Et meelitada rahvast enda poole, lubas Catilina kustutada kõik võlad. Kuid peasa tema pooldajaist moodustasid vaesunud aristokraadid. Catilinat toetasid ka Sulla veteraanid (vanad sõdurid), kes omal ajal olid saanud maad, kes aga polnud suutnud harjuda tööga ja olid seks ajaks juba jõudnud laostuda. Catilinal oli pooldajaid ka tegevuseta massi hulgas, kes elatus mitte tööst, vaid rikaste andidest.

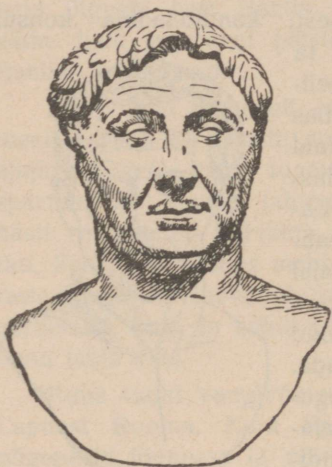
Vabariigivastase vandenõu avastas õigel ajal vabariiklasest konsul Cicero. See oli hiilgav kõnemees, kes oli Roomas kuulus oma kõnekunsti poolest. Ta pidas Catilina vastu tuliseid kõnesid, milles nõuti Catilinale surma selle eest, et see tahtis kukutada vabariiki. Kuid senatis kõheldi. Viimaks said ülekaalu ikkagi vabariiklased. Catilina ja teised vandenõulased mõisteti surma. Catilina Roomas vahistatud pooldajad hukati. Catilinal endal aga õnnestus osa oma inimestega põgeneda Etruuriasse, kus asetsesid teda toetavate Sulla veteranide maad. Seal ta kogus oma pooldajad kokku ja astus valitsusvägede vastu. Lahing toimus a. 62 e. m. a. Catilina võitles vihaselt, kuid tema väed purustati ja ta ise langes võitlusväljal.

Marcus Tullius Cicero.

Vabariiklik kord säilis, kuid mitte kauaks. Aristokraatlikud orjapidajad ei lakanud võitlemast sõjaväelise diktaatori eest. Näitelavale astusid uued poliitilised tegelased, Pompeius ja Caesar.

Pompeius ja Caesar. Gnaeus Pompeius oli samuti Sulla pooldaja ja kerkis esile juba Sertoriuse ülestõusu mahasurumisel Hispaanias. Selle järel

Gnaeus Pompeius.

tehti talle ülesandeks purustada piraadid Vahemerel. Piraadid pidasid merel kinni Itaaliasse tulevaid viljatransporte, riisusid rannikut ja viisid suursuguseid roomlasi vangi. Pompeius sai piraatidega kiiresti hakkama ja omandas suure populaarsuse.

Pärast seda saadeti Pompeius itta võitlusse uuesti pead tõstnud Pontose kuninga Mithridatase vastu. Pompeius lõpetas kiiresti sõja Mithridatasega. Siis siirdus Pompeius Süüriasse ja orjastas selle ühes Juudamaa kuningrii-

giga. Rooma pöördus ta tagasi 62. aastal tohutu saagiga ja kuulsuse aupaistega.

Suurt osa hakkas sel ajal etendama ka Gaius Julius Caesar. Ta põlvnes kuulsast sugukonnast ja omandas populaarsuse mitmesuguste etenduste korraldamisega rahvale. Caesar oli tark ja ettevaatlik inimene. Alul ta ei esinenud ise, vaid taotles võimu teiste isikute kaudu. Selle eesmärgiga toetas ta varemini Catilinat. Pärast Catilina vandenõu läbikukkumist püüdis Caesar saavutada Crassuse ja Pompeiuse kaudu sõjaväelist diktatuuri. Koos nendega organiseeris ta vandenõu, mille eesmärgiks oli vabariigi kukutamine.

§ 84. Esimene triumviraat. Caesari diktatuur.

Esimene triumviraat. A. 60 e. m. a. sõlmiti Caesari, Pompeiuse ja Crassuse vahel salajane liit Caesari juhtimisel. Seda liitu nimetati triumviraadiks¹. Selle eesmärgiks oli võimu haaramine ja selle jagamine triumviride vahel. Triumviraat pidi saama sõjaväelise diktatuuri vormiks.

Pompeiuse ja Crassuse abiga sai Caesar konsuliks. Ta saavutas, et Pompeiuse sõdurid varustati maaga, hoolimata senati vastuseisust. Seda tegi Caesar selleks, et tal oleks toetust sõjavägedes. Kinnitust leidsid ka kõik Pompeiuse poolt idas tehtud korraldused. Pärast oma konsuli ametiaja möödumist sai Caesar valitsemiseks Gallia (a. 58 e. m. a.).

Caesar Gallias. Kuid Gallia polnud veel vallutatud. Roomlastele kuulus vaid selle kagunurk. Caesar pidi alistama kogu maa.

Gallia elanikud jagunesid mitmeks suguharuks. Nende eesotsas seisid aristokraatia ja preestrid. Gallia suguharud olid üksteisega alatasa vaenujalal; see asjaolu nõrgendas neid ja kergendas Caesarile tema ülesande täitmist.

Ometi oli võitlus gallialastega äärmiselt raske nende vahvuse ja arvukuse tõttu. Caesari armee sai mõnigi kord lüüa. Kuid roomlaste kõrgem sõjatehnika, nende tugev organisatsioon ja Caesari sõjalised võimed saavutasid ülekaalu. Caesari eest põgenesid germaanlased häbiga, eesotsas Ariovistusega. Caesar purustas lõplikult gallialaste sõjaväed, eesotsas nende juhi Vercingetorixiga. Kogu Gallia alistati. Pärast seda suundus Caesar Britanniasse.

Sõjasaak, mis Caesarile jäi Gallias, oli väga suur. Ta riisus gallialaste andidega täidetud pühamuid ja sagedasti rüüstas linnu ainult saagi saamiseks. Niiviisi rööviti kokku niipalju kulda, et Caesar müütas seda Itaalias ja provintsi-des kaubana, võttes naela eest kolm tuhat sestertsit.

¹ Triumviraat — kolme isiku liit.

Caesar ei unustanud ka sõdureid. Et tugevamini liita sõjaväge enda ümber, kahekordistas ta legionääride palga ja vahel kinkis neile koguni orje.

Triumviraadi lagunemine. Kuna Caesar oli Galliat vallutamas, hukkus Crassus idas võitluses partlastega. Triumviraat lagunes. Caesari ja Pompeiuse vahel katkesid suhted täielikult ja algas võitlus võimu pärast.

Caesari volituste tähtaeg Gallia suhtes lõppes 49. aasta alguseks. Senat tegi talle ettepaneku sõjavägi lahti lasta ja Rooma tulla. Kuid Caesar loobus seda tegemast. Ta tahtis sõjaväe abiga haarata võimu Roomas.

49. a. jaanuaris ületas Caesar ühe leegioni ja ratsaväega Itaalia piiriks oleva Rubico jõe, et liikuda Rooma peale. Räägitakse, et ta kaua seisnud kõheldes Rubico ees. Viimaks sõnadega: „Liisk on langenud!“ andnud ta käsu sõjavägede ülevedamiseks. Pärast seda liikus ta kiiresti Rooma poole.

Kuulnud Caesari sissetungist, põgenesid konsulid ja osa senaatoreid Roomast. Pompeius sõitis Balkani poolsaarele ja hakkas seal sõjaks valmistuma.

Caesar vallutas Rooma ilma võitluseta. Oma vastaseid kohtles ta väga leebelt ega hukanud kedagi. Viibinud Roomas mõne päeva, läks Caesar Hispaaniasse, kus oli palju Pompeiuse vägesid. Caesar sundis neid alistuma ja pärast seda liikus Balkani poolsaarele Pompeiuse enda sõjaväe vastu. 48. a. juunikuus toimus nende vahel lahing Farsalose juures (Tessaalias). Pompeiuse väed purustati, ja ta ise põgenes Egiptusse, kus ta tapeti Egiptuse kuninga käsul.

Caesar Egiptuses. Caesar suundus samuti Egiptusse. Aleksandrias toimus tol ajal võitlus surnud kuninga, ühe Ptolemaiiose laste vahel. Caesar segas end sellesse, asudes aleksandrialaste poolt minema aetud kuninganna Kleopatra poolele.

Roomlaste segamine Egiptuse siseasjadesse ja nende väljapressimised kutsusid esile ülestõusu nende vastu. Caesar piirati sisse kuninga lossis. Lossi piiramise ajal põles maha

ka kuulus Aleksandria raamatukogu. Caesaril oli esialgu vähe vägesid ja ta seisund oli erakordselt ohtlik. Alles pärast seda, kui Caesarile saabus abivägesid Aasiast, õnnestus tal ülestõusu summutada. Pannud Kleopatra Egiptuse kuningatroonile, lahkus ta 47. a. kevadel Egiptusest.

Pärast seda liikus Caesar Mithridatese poja Pharnakese vastu, kes oli vallutanud osa Väike-Aasiast. Caesar lõi teda nii kiiresti, et kirjutas sellest Rooma ainult kolm sõna: „Tulin, nägin, võitsin.“ Pärast seda hävitas ta kahes suures lahingus Pompeiuse pooldajad Aafrikas ja Hispaanias.

Caesar Rooma käskijana. Pöördunud tagasi Rooma, sai Caesar selle piiramatuks käskijaks. Ta määrati eluaegseks diktaatoriks. Samal ajal oli Caesar ka konsuli ametis, kasutas rahvatribuuni võimu ja tsensori õigusi. 44. a. pakkus üks tema pooldajaist, konsul Marcus Antonius, talle krooni, kuid Caesar keeldus: ta kartis rahva rahutusi ja otsustas esialgu vältida monarhia ametlikku väljakuulutamist. Seepärast kestis Roomas sõnades vabariik edasi: säilisid niihästi senat kui ka rahvakoosolek ja valitavad ametnikud. Tegelikult oli Caesar piiramatu monarh. Senaatorite arvu tõstis Caesar 900-ni, täiendades senatit enda pooldajatega, ja rahvakoosolek hääletas Caesari näpunäidete järgi.

Kuni Caesar alles taotles võimu, näis ta olevat demokraatia pooldaja; kui ta aga oli võimu saavutanud, siis katkestas ta suhted rahvaga. Nii lükkas Caesar tagasi võlgade kustutamise seaduse, vähendas maksuta leivajagamist ja kee-

Gaius Julius Caesar.

las ära käsitööliste ühingud, nn. „kolleegiumid“. Korduvalt summutas ta rahutusi Itaalias relvastatud jõudude abil.

Caesari hukkumine. Caesari vastu kasvas rahulolematus. Vabariiklastest senaatorite keskel tekkis vandenõu tema elu vastu. Vandenõu eesotsas seisis vabariiklased Brutus ja Cassius. 15. märtsil 44. a. e. m. a. tapeti Caesar vandenõulaste poolt senati istungi ajal.

Oma tegevusega õõnestas Caesar vabariiki. Võideldes vabariikliku korra vastu rajasid orjapidajad aegamööda teed impeeriumile.

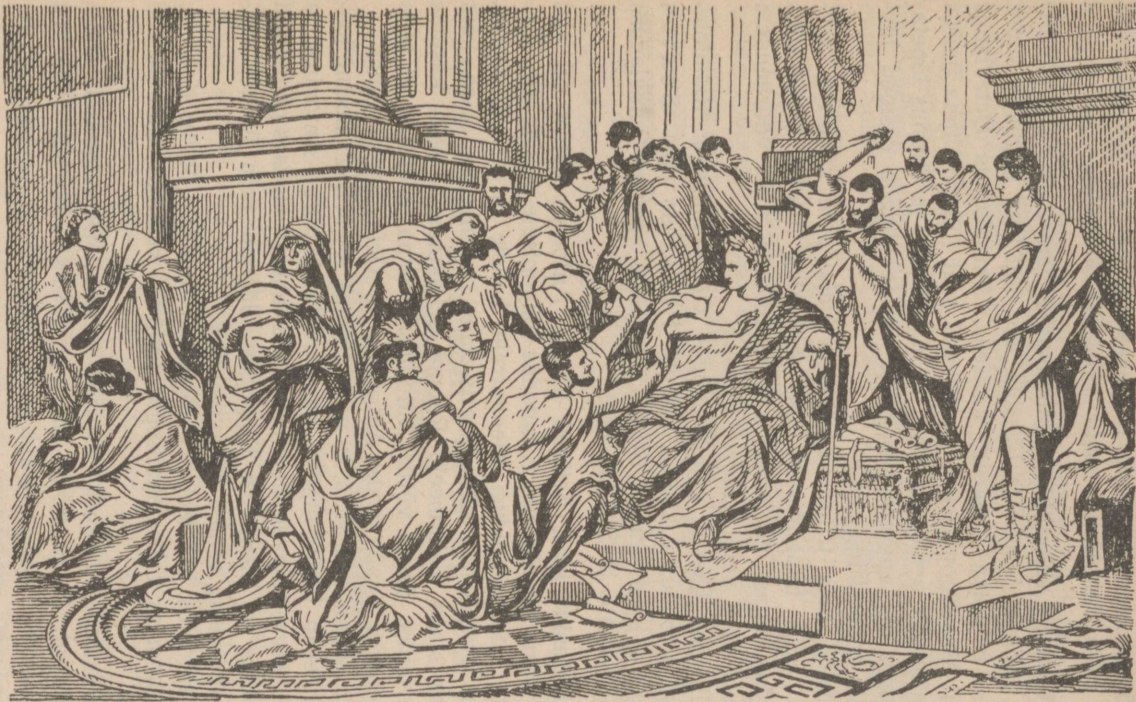
§ 85. Vabariigi langus.

Caesari tapmine ei toonud kaasa vabariigi taastamist. Orjapidajate klass ei tahtnud loobuda sõjaväelisest diktatuurist. Vabariiklastest vandenõulastel tuli põgeneda. Ilmusid uued pretendendid diktaatori kohale. Caesari asemele saamisest unistasid auahne väejuht, Caesari sõber Marcus Antonius ja Caesari ratsaväe ülem Lepidus.

Octavianus. Teine triumviraat. Sel silmapilgul ilmus Roomas päevavalgele uus poliitikategelane. See oli kaval ja osav noormees, Caesari õetütre poeg Octavianus. Caesar oli ta adopteerinud ja talle suurema osa oma varandusest pärandanud. See asjaolu meelitas Octavianuse poole Caesari veteraane ja ta kogus sel viisil suure armee. Selle armeega astus Octavianus välja Antoniuse vastu. Kuid võitnud Antoniuse, sõlmis Octavianus temaga liidu, sest ta ei lootnud üksi võivat kindlustada oma võimu Roomas. Liitu tõmmati kaasa ka Lepidus.

Antonius, Octavianus ja Lepidus moodustasid teise triumviraadi (a. 43 e. m. a.), mis erinevalt esimesest kinnitati rahvakoosoleku poolt. Triumviridele usaldati 5 aastaks piiramatu võim „riigiasjade korraldamiseks“.

Kõigepealt tuli triumviridel muretseda raha oma sõdurite palkadeks. Seepärast algasid Itaalias uuesti hukkamised ja konfiskeerimised, mille ajal hukkus umbes 2000 ratsanikku

Julius Caesari tapmine senatis (nüüdisaegse kunstniku maali järgi).

ja 300 senaatorit, nende hulgas ka Cicero, kes oli astunud välja Antoniuse vastu vabariigi kaitseks.

Viimsete vabariiklaste hukkimine. Suure ohuna triumviridele esinesid Brutus ja Cassius, kes olid idas kogunud suure armee hukkuva vabariigi kaitseks. Antonius ja Octavianus läksid Makedooniasse ja purustasid seal Filippoi linna juures vabariiklaste armee (a. 42 e. m. a.). Brutus ja Cassius lõpetasid oma elu enesetapmisega ja nende vägede riismed läksid üle triumviride poole.

Nüüd läks triumviridel raha vaja uute sõdurite tasudeks. Selle hankimiseks läks Antonius itta ja Octavianus pöördus tagasi Itaaliasse, kus ta hakkas maid võõrandama ja neid oma veteraanidele jagama.

Itaalias kasvas rahulolematusega Octavianusega. Rahulolematud koondusid kuulsa väejuhi Pompeiuse poja Sextus Pompeiuse ümber. Sextus Pompeius kasutas Octavianuse vastu piraate ja Sitsiilia orje.

Antonius idas. Actiumi lahing. Antonius käitus sel ajal idas nagu isevalitseja. Käsutades idapoolsete riikide üle, kinkis ta Rooma valdusi Kleopatrale, kellele ta oli lähenemas. Tema ettevõetud sõda partlastega ebaõnnestus. See kõik äratas suure pahameele Rooma seltskonnas. Seda kasutas Octavianus. Senat võttis Antoniuselt tema volitused ja selle järel algas avalik sõda Antoniuse ja Octavianuse vahel.

2. septembril 31. a. e. m. a. toimus Actiumi neeme juures Kreeka läänerannikul otsustav kokkupõrge Antoniuse ja Octavianuse sõjavägede vahel. Juba lahingu alguses põgenesid Antonius ja Kleopatra Egiptusse. Jäänud ilma juhita, alistus Antoniuse armee Octavianusele.

Antonius ja Kleopatra lõpetasid oma elu 30. a. e. m. a. Aleksandrias enesetapmisega. Egiptus vallutati Octavianuse poolt.

Pärast Antoniuse võitmist polnud Octavianusel enam võistlejaid, ja ta võim sai ainuisikuliseks. Rooma vabariik oli lõplikult langenud, algas impeeriumi ajalugu.

Vabariigi languse põhjused. Mispärast langes vabariik? Kõige kohutavama löögi andsid talle orjapidajad. Sel ajajärgul olid kõik orjapidajate rühmad omavahel liitunud. Alamate kihtide ülestõusude vastu võitlemiseks loobusid nad vanast vabariiklikust riigivormist ja löid ainuisikulise sõjaväelise diktatuuri.

Sõjaväeline diktatuur kujunes aegamööda võitluses revolutsiooniliste liikumistega Sitsiilias, Hispaanias ja Itaalias endas. Sulla, Pompeius, Caesar ja Octavianus olid väejuhid, kes toetusid armeele, mis koosnes kutselisist sõdureist, kellele sõda oli peamiseks tegevusalaks. Sõjasaagi pärast olid nad valmis minema kuhutahes. Iga andekas väejuht, kes oskas sõduritega hästi läbi saada ja anda neile võimalusi rikastumiseks, võis neile toetuda võimu haaramiseks. Säärane armee purustaski revolutsioonilise liikumise. Kuid ka pärast selle purustamist ei tahtnud armeejuhid loobuda oma võimust.

Nii muutus ajutine sõjaväeline diktatuur impeeriumiks, mille eesotsas seisis nüüd keiser.

V. Rooma impeerium I ja II saj. m. a. j. (printsipaat).

§ 86. Octavianus Augustuse valitsus (alates a. 30 e. m. a. kuni a. 14 m. a. j.).

Rooma orjapidajail õnnestus sõjaväelise diktatuuri abil maha suruda orjade ülestõusud ja alamate kihtide liikumised. Jõukate klassid, hirmutatud revolutsioonilisest liikumisest, loobusid vabariigist ja tervitasid Octavianuse ainuisikulist võimu. Tänuulik senat annetas talle aunimetuse „Augustus“, s. t. „Püha“. Talle ehitati ohvrialtareid nagu jumalale ja luuletajad ülistasid teda värssides.

Augustuse printsipaat. Kuid ettevaatlik Octavianus ei sõandanud end avalikult kuulutada monarhiks. Ta mäletas

hästi Caesari surma ja tema saatust kartes püüdis säilitada vabariiki väliselt. Vabariiklikud võimuorganid (senat, rahva-koosolek, valitavad ametnikud) eksisteerisid edasi. Augustus koguni taotles senati autoriteedi tõstmist ja vanade elu-

viiside ja kommete taastamist Rooma seltskonnas.

Nagu Caesar, nii koon-
das ka Augustus enda
kätte tähtsaimad vabariikli-
kud ametid. Ülemjuhatajana
(imperaatorina) omas
ta õigust nimetada isikuid
kõigisse sõjaväeameteisse,
toimetada värbamist sõja-
väkke, kuulutada sõda ja
sõlmida rahu. Ta sai enda
võimu alla tähtsamad pro-
vintsid — Põhja-Hispaania,
Gallia, Süüria ja Egiptuse.
Peale selle oli Augustusel
rahvatribuuni võim, ta oli
ülempreestriks ja pidas kor-
duvalt konsuli ja tsensori
ametit. Augustuse kätte
koondunud ametid andsid
talle kogu sõjaväelise ja
kodanliku võimu täiuse.

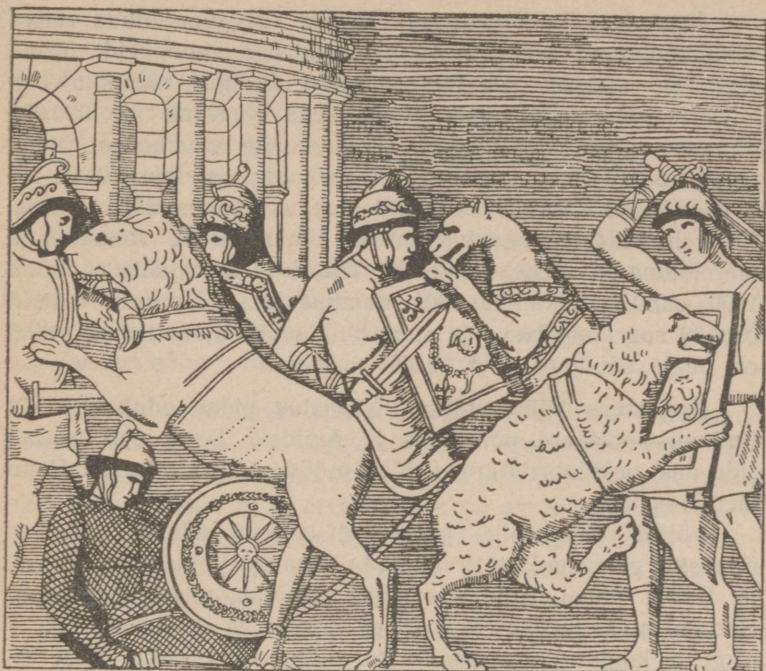
Rahvakoosolek tegi alati

sääraseid otsuseid, mis olid Augustusele meelepärased, ja valis neid isikuid, keda tema soovitas. Augustus oli väga rikas. Ta päris suure varanduse Caesarilt ja suurendas seda konfiskeerimisega ja keisri provintside tuludega. Seepärast oli tal küllalt varandusi rahvale raha jagamiseks ja vaatamängude korraldamiseks, millega ta ostiski rahvakoosoleku ära.

Augustuse loodud valitsemissüsteemi nimetatakse printsi-
paaadiks, s. t. riigi esimese mehe, princepsi valitse-

Augustus kõneleb sõjaväe ees.

Etendus amfiteatris. Võitlus kiskjate loomadega.

miseks. See oli vabariigi-kujuline monarhia, ainuisikuline võim vabariiklike vormide katte all. Orjapidajad toetasid säärast võimu, sest see vastas nende huvidele.

Pretoriaanide kaardivägi. Kuigi orjade ülestõusud ja talurahva liikumised olid maha surutud, puhkes paiguti ikkagi veel uusi rahutusi. Nende vastu võitlemiseks ja oma võimu kindlustamiseks kutsus Augustus ellu erilise pretoriaanide (palee) kaardiväe, mis asus pealinnas ja lähimates Itaalia linnades.

Pretoriaanid olid märksa paremates tingimustes kui muu armee — nende teenistusaeg oli lühem ja palk palju suurem.

Jagamised ja lõbustused rahvale. Et summutada rahva rahulolematust, tarvitas Augustus teisigi vahendeid. Tema ajal said 200 000—300 000 vaesemat Rooma elanikku osa leiva ja raha jagamistest. Peale selle varustati üle 300 000 inimese maaga või rahaga. Gladiaatorite võistlustest, mida Augustus korduvalt korraldas, võttis kokku osa kuni 10 000 isikut, ja metsloomade võitlustel hukkus umbes 3500 looma. Kord korraldas Augustus rahvale suurepärase vaatemängu merelahingust. Selleks kaevati Tiberi taha bassein, mis oli 1800 sammu pikk ja 1200 sammu lai. Lahingust võtsid osa 30 suurt sõjalaeva ja suur hulk väiksemaid laevu, millel oli peale sõudjate veel 30 000 meest.

Augustuse välispoliitika. Augustus pidas edukaid sõdu Balkani poolsaare põhjaosas ja Alpides. Tema ajal asutati rida uusi provintse Doonau jõge mööda Mustalt merelt Reini ülemjooksuni.

Võitlus Reini piiri pärast oli vähem edukas. Alguses õnnestus germaanlastelt vallutada peaaegu kogu maa Reini ja Elbe vahel. Kuid siis algas ülestõus, mida põhjustasid Rooma maavalitseja Varuse julmus ja kasuhimu. A. 9 e. m. a. langes Varus ühes kolme leegioniga lõksu Teutoburgi metsas. Pärast neljapäevast lahingut oli kogu tema armee hävitatud germaanlaste poolt, kelle eesotsas seisis Arminius. Pärast seda langesid ära kõik Rooma valdused Reini taga peale maade Doonau ülemjooksu ja Reini vahel.

§ 87. Rooma elu-olu ja kultuur vabariigi lõpul ja I saj. m. a. j.

Rikkuste kasv ja toreduse arenemine. Vabariigi viimsel sajandil kasvasid orjapidajate rikkused edasi. Need moodustusid väejuhtide kätte langenud sõjasaagist, rentimisest ja liigkasuvõtmisest provintside, ja viimaks Sulla, Caesari ja Octavianuse ajal konfiskeeritud varandustest. Neid kergelt saadud suuri varandusi raisati ka kergel käel. Suuri

rahasummasid kulutati toredusesemete peale, mida veeti sisse idast, vilja ja raha jagamiste peale rahva äraostmiseks ja kallite vaatemängude, nagu gladiaatorite mängude, kiskjate loomade võitluste jm. korraldamiseks. Hulga raha neelasid uhked pidusöömingud, majade luksuslik sissesead, tualetid ja suurearvulise töötute teenijaspere — orjade, klientide ja mitmesuguste teenijate — ülalpidamine, kes täitsid rikaste orjapidajate maju. Need suured kulutused tekitasid võlgu. Palju suursuguseid roomlasi oli võlgu liigkasuvõtjatele. Kui Caesaril tuli sõita Hispaaniasse, siis ei tahtnud võlausaldajad teda Roomast välja lasta. Kuulus oma võlgade poolest oli ka Caesari sõber Antonius.

Rooma seltskonna kõlbluse langus. Rooma seltskonna kõrgemates klassides langes kõlblus väga madalale. Ilma ühegi pingutuseta saadud varandused ja töötute eluviis mõjusid demoraliseerivalt. Kõik aristokraatidest ametiisikud olid müüdavad ja raha eest valmis tegema kõike. Vana Rooma aristokraatia oli kaotanud oma endise sõltumatuse ja küürutas selga iga rikka mehe või eduka väejuhi ees.

Rooma vaba kehvistu kombesid olid pisut paremad.

Vabariigi lõpuks laostus talurahvas veel enam ja täitis töötute linnamassi ridu. Caesari ja Octavianuse veteraanid, kes pikkade sõjakäikude ajal olid tööelust võõrdunud, laskisid oma maakohtadel alla käia. Kõik taotlused talumajanduse taastamiseks ebaõnnestusid. Linlaste alamaist kihtidest koosnev mass võõrdus lõplikult tööst ja elatus andidest, mis said neile osaks riigilt ja üksikuult rikastelt — tasuta kostitustest, raha ja leiva jagamistest jne. Selle tegevusetu alama rahva hulgas arenes kirk tooreste ning veriste vaatemängude järele. „Leiba ja vaatemänge!“ sai Rooma massi loosungiks. Rahvakoosolek, mis koosnes sellest demoraliseeritud töötust massist, oli samuti ostetav nagu senatki.

Seepärast oligi Rooma väejuhtidel vabariigi lõpul nii kerge võimu haarata.

Kõnekunst. Silmapaistvalt arenes vabariigi viimsel sajandil ja printsipaadi ajal kõnekunst. Kõneoskus võimaldas

poliitilises elus esile pääseda, seepärast harrastasid seda hooliga kõik riigitegelased. Kõige kuulsamaks kõnemeheks sel ajajärgul oli Cicero (a. 106—43 e. m. a.). Kaua õppis ta kreeka kõnekunsti ja filosoofiat. Oma loomupäraseid võimeid arendas ta tegelikkuses, esinedes kohtutes ja rahva koosolekul. Tema kõned olid hoolikalt viimisteldud ja hiilgavas keeles kirjutatud.

Maecenase ring. Augustuse ajal arenes lopsakalt ka kirjandus. Keiser ise ja tema lähikondlased soosisid heldesti neid kirjanikke ja teadlasi, kes oma teostes toetasid uut võimu.

Selle poolest oli eriti kuulus Augustuse sõber *Maecenas*, väga rikas ratsanik, kes oli endale soetanud varanduse proskriptsioonide ajajärgul. Tema majas käisid koos silmapaistvad luuletajad ja kirjanikud, seal loeti ja aruteldi kirjanduslikke teoseid. Maecenas võimaldas laialdaselt ainelisi toetusi kirjanikele: ta andis neile raha, annetas maid jne.

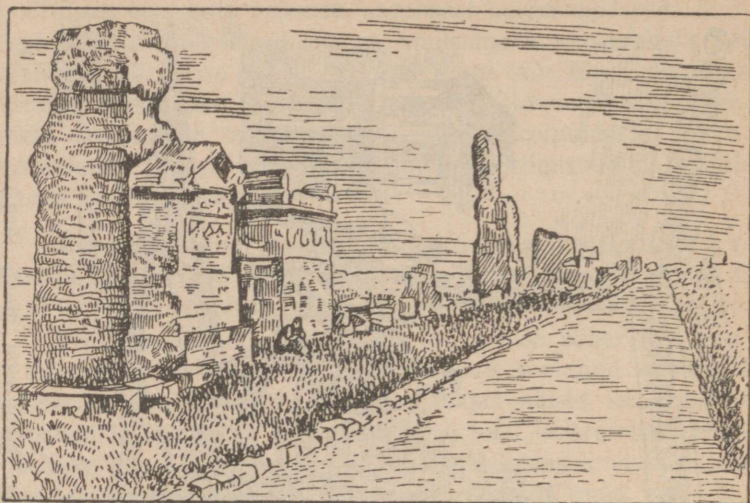
Vergilius. Maecenase juures koos käivasse kirjanduslikku seltskonda kuulus tolle aja silmapaistvaim luuletaja *Vergilius* (a. 70—19 e. m. a.). See oli väikemaapidaja, kes oli saanud suurepärase hariduse. Vergilius oli Augustuse tuline austaja. Oma suures eepilises poemis „Aeneis’es“ jutustab Vergilius sellest, kuidas Venuse poeg, troojalane Aeneas pärast pikki rännakuid tuli Itaaliasse ja sai Juliuste suguvõsa esisaks, millest oli võrsunud ka Augustus. Sellega tahtis Vergilius näidata Augustuse pärinemist jumalaist.

Horatius. Maecenase ringi kuulus ka tolle aja teine suur luuletaja *Horatius* (a. 65—8 e. m. a.). Ta pärines Rooma seltskonna alamaist kihtidest ja oli nooruses olnud vabariiklane. Kuid hiljemini astus ta Maecenase ringi ja samuti nagu Vergilius ülistas Augustust ja tema lähikondlasi. Hulga oma värssidest pühendas Horatius tolle aja kommete ja elu-olu kirjeldamisele.

Ovidius. Luuletajate hulgas, kes ei kuulunud Maecenase ringi, oli kõige andekam *Ovidius* (a-st 43 e. m. a. kuni a. 17 m. a. j.). Ta kuulus vanasse ratsanikkude perekonda.

Vastuvõturuum Maecenase juures (kunstnik Bakalovitši maali järgi).

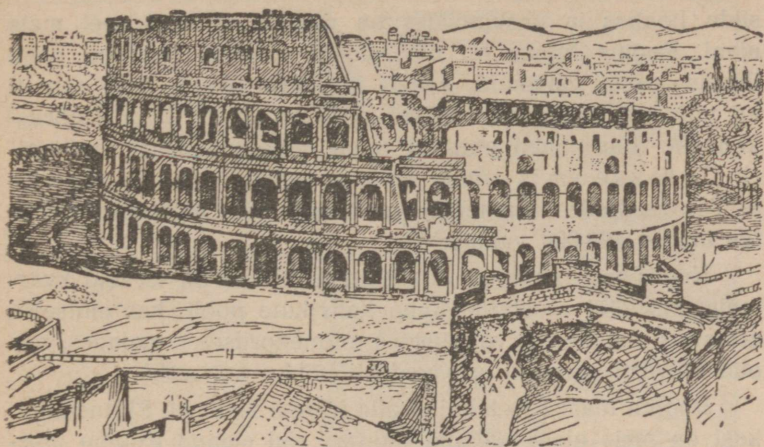
Appiuse tee.

Kuulsaimad kõigist Ovidiuse teoseist on tema „Metamorfoosid“ („Moondused“), värssides kujutatud vanad müüdid.

Oma loomingu suurima õitsengu ajal, 8. a. e. m. a. saadeti Ovidius Augustuse poolt asumisele väikesse Tomi linna (praegusse Konstantsasse). Selle pagenduse põhjused pole täpselt teada. Maapaos olles saatis luuletaja korduvalt Augustusele armuandmise palveid, kuid imperaator jäi järeleandmatuks ja Ovidius surigi maapaos.

Titus Livius. Suuri edusamme tegi sel ajajärgul ka aja-lugu. Augustuse ajal elas kuulus Rooma ajaloolane Titus Livius (umbes aastast 59 e. m. a. kuni a. 17 m. a. j.). Livius kirjutas Rooma ajaloo (linna asutamisest kuni 9. a. m. a. j.). Selles ajaloo seadis ta endale ülesandeks ülistada vana vabariiklikku Roomat.

Plinius Vanem. Rooma õpetlasist tuleb nimetada Plinius Vanemat, kes elas I saj. m. a. j. (a-il 28—79 m. a. j.). See oli laialdase haridusega inimene, kes tundis huvi

Colosseum — määratu suur amfiteater, ehitatud Vespasianuse ja Tituse poolt. (Nüüdisaegne vaade.)

kõigi teaduste vastu. Pliniuse usinus oli uskumatu. Igal pool ta luges ja tegi väljakirjutusi: reisul, jalutuskäigul, saunas jne. Oma peateose „Loodusloo“ jaoks kasutas ta 2000 raamatut ja kogus tohtu faktilise materjali. Muide on ta neid fakte vähe süstematiseerinud. Plinius hukkus oma teadusliku teadmishimu ohvrina Vesuuvi purskamise ajal a. 79 m. a. j. Soovides lähedalt vaadelda kohutavat loodusnähtust, läks ta vulkaanile liiga lähedale ja suri mürgiste gaaside kätte.

Filosoofia. Filosoof Lucretius Carus (I saj. esimesel poolel e. m. a.) kirjutas filosoofilise poemi pealkirja all „Asjade loomusest“. See teos on kirjutatud suure andekusega. Luule kujul arendas Lucretius mõtet, et kogu maailm allub looduseadustele, ja tõestas, et jumalad ei mõjusta sündmuste loomulikku käiku. Lucretiuse järgi on jumalad ise inimeste poolt loodud. Lucretius võitles ebausuga ja eitas usku hauatagusesse ellu.

Ehituskunst. Sel ajajärgul tehti palju Rooma ja provintside kaunistamiseks. Suurepäraseid Rooma kiviteid ja kivi-

sildu Itaalias ja provintside on paiguti säilinud veel meie ajani. Rooma linnas oli üle miljoni elaniku. Seal oli palju ilusaid losse, väljakuid, saunu ja amfiteatreid, kuid samuti ka mitu veevärki, mis andsid head joogivett linna ümbruskonnast. Suuremaist ehitistest tuleb nimetada suurt amfiteatrit Colosseumit, mille ehitasid keisrid Vespasianus ja Titus. Selle varemed on veel säilinud. Colosseum mahutas umbes 100 000 vaatajat.

Kuid nende suurepärase ehitiste kõrval oli terveid kvartaale, mis olid asustatud linna kehvikute poolt, kes elutsesid armetuis majakestes või suurtes mitmekordsetes majades, mis olid halvasti ehitatud ja sagedasti kokku varisesid.

Rooma teadus ja tehnika olid kõrgel tasemel. Ehitustehnika on meie ajani säilinud Caesari ajal elanud Rooma inseneri Vitruviuse traktaat. Vitruvius kirjutas töid kõigilt tehnika aladelt, nende hulgas ka sõjatehnika alalt.

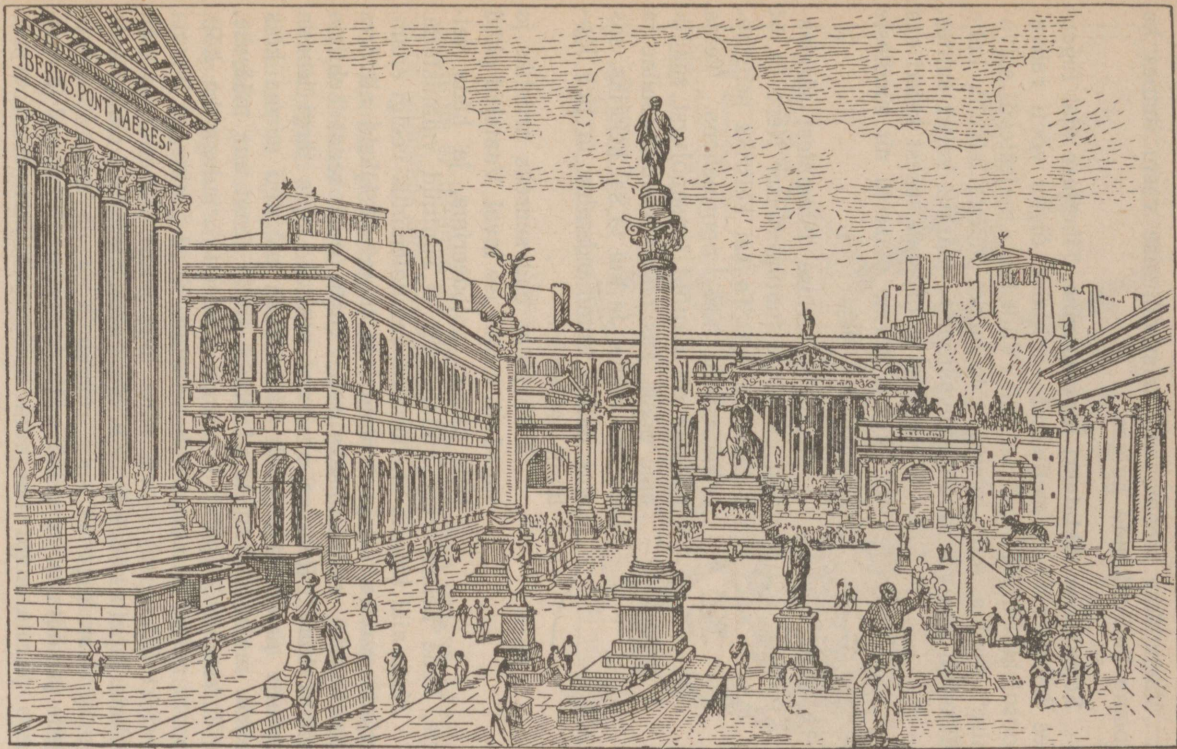
Rooma kultuur oli vähem iseseisev kui kreeka oma, mille mõju all ta arenes.

Kuid ladina keel ning rooma kirjandus ning teadus levisid hiljemini väga mitmesuguste Euroopa rahvaste hulgas ja läksid Euroopa kultuuri varaaita.

§ 88. Rooma impeerium I saj. m. a. j.

Tiberius. Augustuse järglaseks oli tema võõraspoeg Tiberius, kes polnud populaarne rahva ega sõdurite hulgas.

Tema ajal algasid riigis uuesti rahutused. Lõuna-Itaalias Brundisiumi ümbruskonnas avastati karjus-orjade vandenõu. Vandenõu eesotsas seisis endine pretoriaanide kaardiväe sõdur. Ta korraldas Brundisiumis ja ümbruskonna linnades orjade salakoosolekuid. Nendel koosolekutel ja üleskutsetes, mis riputati seintele, ta kutsus orje ülestõusule. Tiberius saatis Brundisiumi tugeva väeosa. Vandenõu juht ja tema lähimad orjad toimetati Rooma ja hukati seal.

Rooma foorum keisririigi ajal (rekonstruktsioon).

Vaenulikke meeolusid keisrivalitsuse vastu ilmnes ka Rooma kodanikkude hulgas.

Sõjaväelise diktatuuri tugevnemine. Tiberiuse ajal tugevnes keisri võim. Ametiisikute valimise õigus võeti rahva-koosolekult ära ja anti senatile. Viidi läbi „majasteedi solvamise“ seadus, mille alusel võis hukka mõista isikuid, kelle süüks oli kas või ainult ettevaatamatu märkus keisri suhtes.

Hirmust ja orjameelsusest keisri ees tegi kohus karme otsuseid nii süüdlaste kui süütute üle.

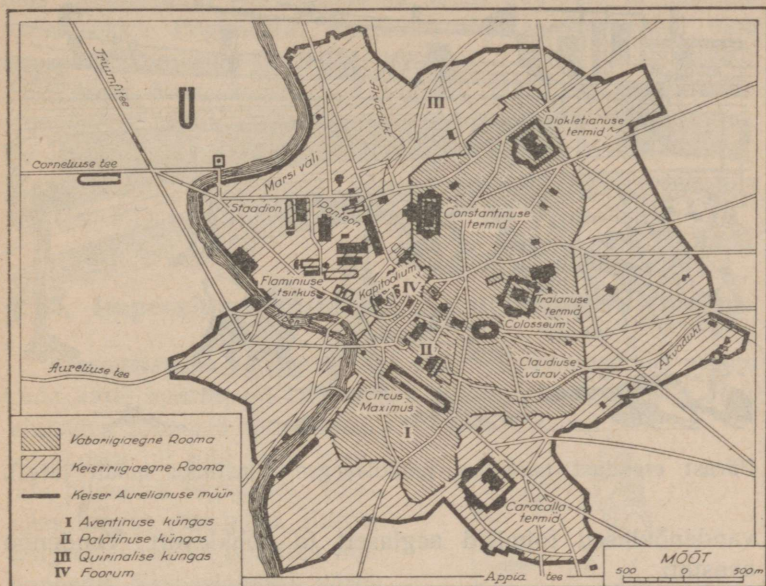

Nero.

Nero. Tiberiuse lähimatest järglastest on kõige tuntum keiser Nero (a. 54—68 m. a. j.). Ta sai keisriks seitsmeteistkümnenda aastase noormehena. Tema iseloom oli rikutud lapsepõlvest saadik ema poolt, kes oli valitsemishimuline ja auahne naine. Ja kui ta sai keisriks, siis ajas üldine kummardamine ta pea lõplikult segamini.

Nero pidas end suureks artistiks ja sagedasti esines ise laval. Vaatajad pidid talle tuliselt aplodeerima, ja häda sellele, keda keiser-artist küllaldaselt ei suutnud vaimustada.

Nero ajal kasvas ühiskondlik rahulolematuse veelgi enam. Orjade vandenõud ja orjapidajate tapmised läksid niivõrra sagedasteks, et võitluseks selle vastu pani senat kehtima erikorralduse. Roomas oli vana seadus, mille järgi isanda tapmise puhul orja poolt karistuseks mõisteti surma kõik tapetu majas elavad orjad. Nüüd andis senat uue määruse, et hukkamisele pidid kuuluma võrdsest orjadega ka kõik tapetu majas elunevad vabakslastud. Kord juhtus, et Rooma prefekt (linnapea) tapeti tema orja poolt. Senatis otsustati hukata tapetu kõik 400 orja. Kuid seda otsust oli raske täide saata, sest kogunes suur rahvahulk ja ähvardas pogrommide ja süütamistega. Tuli välja kutsuda sõjavägesid ja nendega piirata kogu tee kuni hukkamiskohani. Kuid orjade

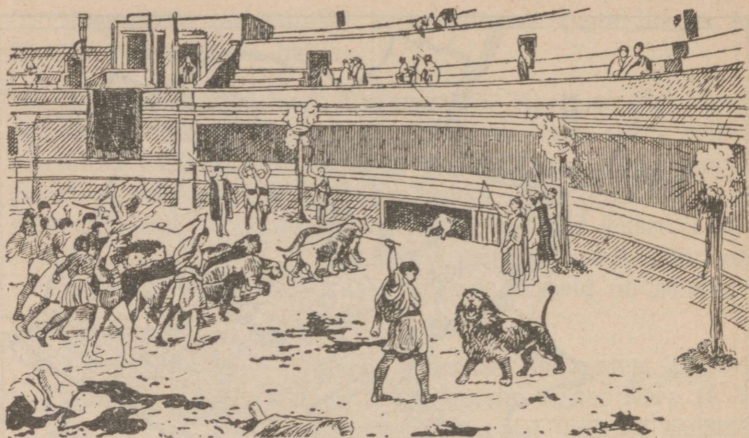

Vana-Rooma plaan.

liikumine ei lakanud ka pärast seda. Rahva hulgas kõneldi, et on valmimas uue Spartacuse ülestõus.

Rooma põlemine. Kõige kroonimiseks puhkes Roomas 64. a. kohutav tulikahju, mis kestis 6 päeva. Linna nelja-teistkümnest rajoonist jäid terveks kõigest neli; kolm hävisid maatas ja seitsmes ülejäänud rajoonis säilis vaid viletsaid riismeid purunenud ja poolenisti põlenud majadest. Rahva hulgas algasid rahutused. Kõneldi, et linn süüdatud Nero käsul, kes tahtnud hävitada vana Roomat ja selle asemele ehitada uut ning toredamat.

Rahulolematust keisriga ilmutas ka Rooma aristokraatia, kes valmistas atentaati keisri elule. Tulikahjule järgneval aastal korraldati suur vandenõu Nero vastu. Sellest võttis osa hulk Rooma aristokraatia silmapaistvaid esindajaid. Kuid

Pärast etendust tsirkuses (nüüdisaegse kunstniku maali järgi).

vandenõulased toimusid aeglaselt ja kõhklevalt. Vandenõu avastati.

Nero julmused. See kõik sundis keisrit võtma tarvitusele julmi abinõusid. Nero iseloomu juures muutusid need abinõud veristeks jälitusteks, meelevaldseteks hukkamisteks ja varanduste konfiskeerimisteks.

Ta uuendas „majasteedi solvamise“ süüdistusasjad ja hulk rikkaid inimesi (Nero vajas raha) langes absurdsete süüdistuste ohvriks. Juba kohe oma valitsuse alguses mürgistas Nero oma venna, kartes, et see võiks haarata tema trooni. Selle järel käskis Nero tappa oma ema, kelle valitsejalik iseloom kitsendas tema tegevusvabadust. Nero tahtmisel hukkus ka tema endine kasvataja, filosoof Seneca ja palju Rooma kõrgema aristokraatia esindajaid.

Samal ajal püüdis ta meeldida pretoriaanidele ja linna-rahva alamatele kihtidele palkade kõrgendamisega, rahajagamisega ja hiilgavate vaatemängude korraldamisega.

Nero hukkumine. Avalik liikumine Nero vastu algas provintsidest, kus poldud rahul maksude kasvamisega. Esimesena tõusis üles Gallia. Sellega liitus Hispaania. Siis tõusid Roo-

mas pretoriaanid Nero vastu ja senat kuulutas ta „isamaa vaenlaseks“. Põgenenud Roomast, lõpetas Nero teel oma elu enesetapmisega (a. 68 m. a. j.).

Pärast Nero kukutamist algasid võitlused provintside sõjavägede vahel, millest igauks nihutas esile oma väejuhi. Poolteise aasta jooksul vaheldusid Roomas kolm keisrit. Lõppude lõpuks osutus võitjaks Süüria armee juhataja Titus Flavius Vespasianus (a. 69 m. a. j.).

§ 89. Impeeriumi seisukord. Ülestõusud provintsidest.

Vespasianuse reformid. Sel ajal, mil Vespasianus võimu enda kätte haaras, oli impeeriumi seisukord väga raske. Provintsidest toimusid ülestõusud. Riigikassa oli tühi Nero meeleto pillamise tagajärjel. Sõjaväes langes distsipliin. Kindla ning ettevaatliku poliitika abil õnnestus Vespasianusel võrdlemisi kiiresti impeeriumi uuesti kindlustada. Ülestõusud suruti maha. Karmi kulu- tuste kärpimisega ja maksude korraldamisega parandas keiser rahandust. Sõjaväe distsipliin seati jalule. Riigi piirid kindlustati.

Vespasianus.

Vespasianuse peamiseks sammuks oli Rooma aristokraatia koosseisu laiendamine ja uuendamine. Selleks ta asundas provintsidest Rooma umbes 1000 rikat ning suursugust perekonda ja arvas nad senaatorite ja ratsanikkude seisuse hulka. See uus aristokraatia pidi provintse siduma Rooma külge ja olema toeks keisri võimule.

Ülestõus Juudamaal. Vespasianuse ajal alistati lõplikult Juudamaa, mis oli üles tõusnud 66. a. veel Nero ajal keisri

ametnikkude rõhumise pärast. Juudamaa pani kaua ning visalt vastu. Teda oli vaigistamas Vespasianus, kelle Nero oli sinna saatnud armeejuhatajana. Kui Vespasianus sai keisriks, tegi ta sõjaoperatsioonide juhtimise ülesandeks oma pojale Titusele. Titus koondas Jeruusalemma juurde värskeid vägesid ja alustas linna piiramist. Linn oli ümbritsetud kolmekordse müüriderõngaga. Tema rohkearvulised elanikud

Traianus.

kaitseid endid kangelaslikult. Kuid piiratute hulgas algas kohutav nälg ja seetõttu õnnesus roomlastel lõpuks linna vallutada. Jeruusalemm hävitati (a. 70 m. a. j.). Tules hävis ka tema kuulus tempel. Juudamaa okupeeriti Rooma vägede poolt.

Impeeriumi järgnevat kindlustamist teostas Vespasianuse järglane Titus. Selle ajal tabas impeeriumi kohutav katastroof, vulkaan Vesuuvi purskamine. Purskamise ajal maeti tuha alla Pompeji ja Herculaneumi linn.

Hiljemini (XIX saj.) kaevati need linnad arheoloogide poolt välja ja nendes tulid päevavalgele hästi säilinud tänavad, majad, tarbeesemed jne.

Traianus. A. 98 m. a. j. astus keisritroonile impeeriumi silmapaistev väejuht Traianus. Ta oli pärit Hispaaniast. Uus keiser osutas suurt tähelepanu Itaalia põllumajanduse tõstmisele, mis oli I saj. lõpuks täiesti langenud. Väikemaapidamine hakkas kaduma juba vabariigi ajal ja neelati nüüd rikaste suurmaapidajate mõisade poolt peaaegu täiesti. „Lati-fundiumid (suurmõisad) on hukutanud Itaalia,“ kirjutas I saj. m. a. j. rooma kirjanik Plinius. Sama toimus ka provintssides. Nero ajal näiteks oli pool Aafrika provintsi kuue isiku valduses.

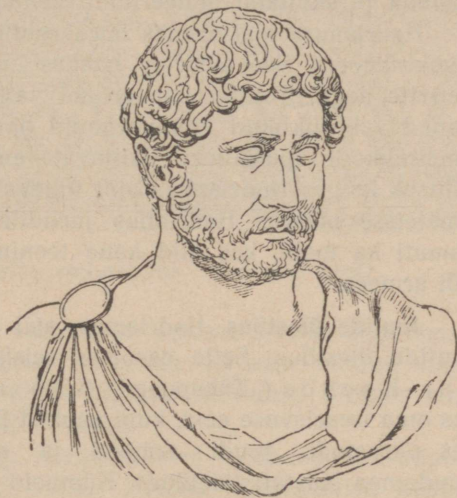
Võitluseks Itaalia põllumajanduse languse vastu andis Traianus abi vajavatele põllumeestele laenu maa ostmiseks ja majapidamise parandamiseks. Nende laenude protsendid läksid kehvade vanemate laste ja vaeslaste kasvatamiseks.

Samuti andis Traianus seaduse, mille järgi senaatorid pidid vähemalt ühe kolmandiku oma varandusest mahutama Itaalia põllumajandusse. Kuid selle seaduse tulemuseks oli ainult latifundiumide edasine paisumine väikemaapidamise arvel. Midagi ei andnud ka riiklik heategevus. Alamate klasside seisukord halvenes järjest.

Välispoliitika. Traianus pidas kaks verist sõda daakide suguharuga, kes elasid praeguse Rumeenia kohal. Daakia muudeti Rooma provintsi ja asustati Rooma kolonistidega. Mitmesugused episoodid sõjast daakide vastu on kujutatud sambal, mille Traianus püstitas Roomas. See sammad on säilinud tänini.

Oma elu lõpul võttis Traianus ette suure sõjakäigu Partia riigi vastu, kus ta vallutas rea maa-alasid. Kuid sel ajal puhkes Rooma sõjavägede seljataga Mesopotaamias ülestõus. See pani edasise pealetungi seisma ja sundis Traianust tagasi pöörduma. Teel Rooma ta suri (a. 117 m. a. j.).

Traianuse ajal saavutas Rooma impeerium oma välise võimsuse tipu.

Hadrianus.

Hadrianus. Bürokratliku süsteemi arenemine. Pärast Traianust valitses tema sugulane Hadrianus (a. 117—138 m. a. j.). Ta loobus peaaegu kõigist Traianuse vallutustest partlaste juures.

Tohutu riigi säilitamiseks oli vaja impeeriumi kõigi jõudude äärmist pingutust. Kuid selleks polnud ta enam suuteline. Hadrianus asus rahupoliitika teele, püüdes ainult kindlustada ja säilitada impeeriumi olemasolevaid piire.

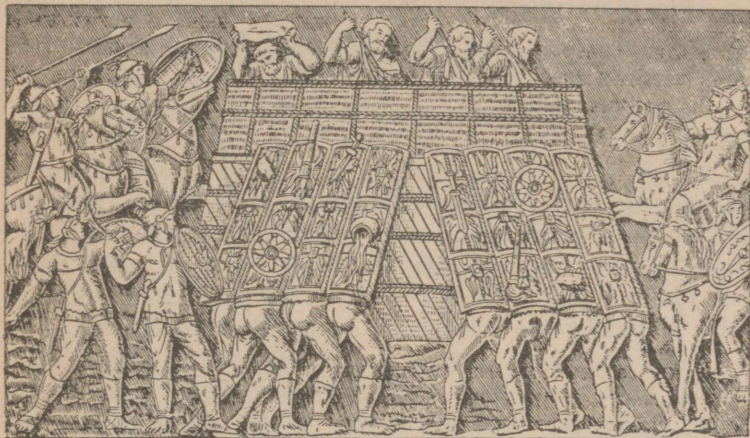
Hadrianuse ajal arenes bürokratlik (ametnikuline) valitsemissüsteem. See süsteem hakkas kujunema juba esimeste keisrite aegu. Tohutu impeeriumi valitsemiseks ei kõlvanud vanad vabariiklikud võimuorganid hoopiski. Oli vaja alatist ametnikkude aparatuuri. Valitavate ametite ja senati endagi tähtsus langes Hadrianuse ajal tugevasti. Tähtsamaisse riigiametesse määras Hadrianus juriidilise haridusega isikuid, samuti ka mehi, kes olid kaua teeninud keisri kantseleides või armees.

Juutide ülestõus. Hadrianuse ajal toimus 132. aastal uus juutide ülestõus. Selle eesotsas seisis Simon, hüüdnimega Bar-Kochba („Tähepoeg“). Kolm aastat kestis juutide võitlus oma iseseisvuse eest, kuni suurtel Rooma jõududel õnnestus purustada juudi armeed ja summutada ülestõusu. Juudamaa laastati täielikult. Kümneid tuhandeid juute tapeti või müüdi orjadeks, Jerusalemma linn purustati lõplikult ja tema asemele ehitati uus linn.

Ülestõusude mahasurumise, provintside rõhumise ja bürokraatismi arendamise teel riigi sisemuses püüdsid keisrid kindlustada Rooma riiki.

§ 90. Rooma impeerium II ja III saj. vahetusel. Võitlus barbaritega.

Marcus Aurelius. Impeeriumi seisukorra halvenemine. A-il 161—180 m. a. j. valitses keiser Marcus Aurelius. Tema ajal halvenes impeeriumi seisukord järsult. Elanikkonna enamik vaesus ikka rohkem ja riigikassa tühjenes järjest enam.

Barbarite kindluste vallutamine roomlaste poolt.

Juba Marcus Aureliuse valitsemise alguses laastas impeeriumi nälg ja selle järel kohutav katk, mis oli sisse toodud idast.

Selle tagajärjel puhkes alatasa ülestõuse mitmes riigi osas, küll Egiptuses, küll Gallias.

Barbarite sissetung. Kergemaks ei kujunenud ka impeeriumi väline seisukord. Nähes Rooma nõrgenemist, hakkasid piirilähedased barbarite suguharud tegema rünnakuid selle piiridele. Partlased tungisid Süüriasse. Marcus Aureliuse väejuhtidel õnnestus neid sealt välja tõrjuda, kuid algav nälg ja katk sundisid roomlasi tagasi pöörduma.

Partlastega tuli rahu sõlmida.

Veel ohtlikum oli kestev sõda Doonau-poolsete piiride taga asuvate suguharudega. Nad murdsid piirist läbi ja jõudsid otse Itaaliani. Nende poolt vallutatud maa-alad laastati kohutavalt, sadu tuhandeid elanikke viidi vangi. Tohtu vaevaga läks keisril korda sissetunginud suguharusid minema ajada ja neid ajutiseks sõnakuulmises hoida.

Vangistatud barbarid asundati Rooma piiriäärsetele maa-dele, õigusega harida seda maad, millel nad elasid. Selle eest pidid nad teenima Rooma sõjaväes.

Niisuguste abinõude tarvitusele võtmine oli vajaline riigi raske seisukorra tõttu. Kuid hiljemini tulenes sellest suur oht Roomale.

Septimius Severuse monarhia. A. 193 m. a. j. haaras keisri-võimu ühe provintsi maavalitseja Septimius Severus. Ta tegi viimse katse kindlustada riiki armee ja ametnikkonna ühendamise teel. Armees teostati suuri reforme. Sõdurite seisukord paranes: neile lubati pidada perekondi, kes võisid elada alatiste laagrikohtade läheduses. Piirimail lubas Severus sõduritel maad harida. Peale selle anti neile võimalus välja teenida kõige kõrgemaid juhtivaid ametiastmeid.

Severus hakkas suurel hulgal nimetama endisi sõjaväelasi oma kantseleide ametnikkudeks. Senat kaotas seejuures igasuguse tähtsuse. Niiviisi püüdis Severus valitseda üksnes sõdurite ja ametnikkude abil. Kõneldakse, et ta surres öelnud oma poegadele: „Rikastage sõdureid, kõigi teiste eest ärge muretsege.“

Tema poja ning järglase, keiser Caracalla ajal teostati väga tähtis samm: impeeriumi kõigile vabadele kodanikkudele anti Rooma kodanikkude õigused (a. 212 m. a. j.).

Kõigi nende abinõudega — armee ja ametnikkonna ühendamisega, kodanikuõiguste andmisega kõigile impeeriumi elanikkudele ja armee reformiga — taoteldi impeeriumi seisukorra tugevdamist. Kuid selle kindlustamine osutus juba võimatuks. Oli küpsemas revolutsioon kogu orjapidajaliku korra vastu.

VI. Orjade revolutsioon. Barbarite vallutused ja impeeriumi hukkumine.

§ 91. Revolutsiooni saabumine.

Impeeriumi kestuse kahe esimese sajandi jooksul halvenes rahvahulkade seisukord pidevalt. Rooma vedas rohkem kaupu sisse kui välja. Seepärast voolas raha Roomast kogu

Keiser Marcus Aurelius ja alistatud markomannide juhid.

aja välja, väärismetallide (kulla ja hõbeda) hulk vähenes ja selle tulemusena puhkes juba II saj. lõpul rahaline kriis. Rahaline kriis mõjus hävitavalt kaubandusele ja käsitööle. Peale selle õhnestasid neid tohutud riigimaksud. Niiviisi langesid kaubandus ja käsitöö. Põllumajandus sattus samuti raskustesse. Kasvas maarahva vaesumine.

Koloonid. Orjade töö lakkas andmast orjapidajatele endist sissetulekut. Orjade ülalpidamine hakkas muutuma kalliks, kuid nende tööviljakus jäi endiselt madalaks. Sellepärast hakati kasutama väikeste maarentnikkude tööd.

Isegi suurmaaomanikud hakkasid ikka sagedamini jagama oma mõisu väikesteks osadeks ja andma rendile väikestele rentnikkudele — koloonidele.

Koloonideks läks maa ja linna kehvistu, kellel polnud kuhugi minna. Peale selle muutsid orjaomanikud mõnikord koloonideks osa oma orje. Kõikide nende koloonide seisukord, ükskõik, kas nad olid varemini vabad või orjad, oli äärmiselt raske. Maa kasutamise eest pidid nad maksma kas rahas või ära andma osa viljasaagist. Renditasu hakkas tõusma. Pealegi laostasid koloonid üle jõu käivad riigimaksud. Selle tagajärjel osutasid koloonid mõisnike võlgnikeks. Sattudes aga kord võlgnikeks, polnud nad enam võimelised sellest seisukorrast välja pääsema. Sel viisil muutus vaba koloon võlaorjaks ega saanud oma maad maha jätta, isegi kui ta seda tahtis; tegelikult oli ta nüüd oma krundile kinnistatud. Orjusest hakati üle minema sõltuvate talupoegade tööle. Koloon oli poolenisti pärisõri.

Kõigele lisaks sagesid II saj. lõpust mitmesuguste suguharude sissetungid Rooma impeeriumi. Kõik see viis impeeriumi majandusliku elu täielikku korratusse.

Ainukeseks väljapääsuks osutus revolutsioon. Ja ta lähenes, ühendades aegamööda kõik jõud — nii orjad, koloonid kui ka barbarid.

Orjade ja käsitöölise ülestõusud. Barbarite sissetung. III saj. keskel m. a. j. süttis Sitsiilias uus orjade liikumine, mis maha suruti suure raskusega. Roomas endas leidis aset

Roomlaste võitlus germaanlastega.

linna käsitöliste ja orjade ülestõus. Ülestõus oli niivõrra tõsine, et selle mahasurumisel kaotasid valitsuse väed 7000 sõdurit. Säärased ülestõusud toimusid sel ajal teisteski impeeriumi linnades.

Koloonid renti maksmas.

Kasvas pealetung Roomale ka väljastpoolt. „Barbarid“ (germaanlased, gallialased, pärslased, sküüdid) tungisid impeeriumi. A. 260 m. a. j. võitluses pärslastega vangistati imperaator Valerianus. Ta surigi vangistuses.

Barbarid mitte ainult ründasid impeeriumi piire, vaid tungisid ka kaugele selle sügavusse. Reini ja Doonau piiriäärsetes ringkondades hakkasid barbarite sugukonnad ühinema suurtesse liitudesse. Doonau alamjooksule ilmusid goodid, Reinile — frangid ja saksid. Daakia kaotasid roomlased täiesti; Väike-Aasia ja Balkani poolsaare laastasid goodid, sküüdid ja avaarid. Rooma vastu tõusis ka Ida — Partia ja Palmyra riik (Süürias).

Bagaudide ülestõus. Väliste (barbarite) ja seesmiste (orjade ja talupoegade) jõudude liitumine võitluseks orjapidajaliku Rooma vastu toimus rohkem kui saja aasta jooksul. Eriti märgatavalt avaldus see Gallias. III saj. lõpul m. a. j. algas Gallias hiiglasuur ülestõus. Ülestõusnuid nimetati „bagaudideks“, mis tähendab gallia keeles „lahinglasi“ ehk „võitlejaid“. Meeleheiteni viidud maksudega, raskete kohustustega ja keisri ametnikkude rõhumistega, tõusid rahvahulga üles kogu Gallias. Siia kuulus küll orje, küll koloone, küll maatöölisi piiriäärsetest maakondadest. Nad kujunda-

sid tõelise armee, milles põllupidajad moodustasid jalaväe ja arvukad karjused hobustel ratsaväe.

Isandate mõisad ja halvasti kindlustatud linnad vallutati bagaudide poolt ja hävitati. Hirmunud maaomanikud põgenesid väheste suurte linnade varju. Ülestõusnud kuulutasid Gallia lahkulöönuks ja valisid keisriteks oma kaks juhti — Aelianuse ja Amanduse.

Bagaudide vastu saadeti suured jõud, kes ülestõusu ajutiselt maha surusid. See puhkes aga veel mitu korda ja haaras isegi Hispaania. Üldse keetsid bagaudide ülestõusud umbes 150 aastat. Niisugused hulgalised ülestõusud olid revolutsiooni saabumise ja Rooma hukkumise tunnuseks.

§ 92. Diocletianus. Kristlus.

Ainuvallitsuse tugevnemine. A. 284 haaras valitsuse impeeriumis enda kätte lossi vahtkonna ülem Diocletianus. Kogu tema poliitika oli suunatud keisri ainuvallitsusliku võimu suurendamisele ja revolutsiooni mahasurumisele. Et veel enam tõsta oma autoriteeti, käskisid Rooma keisrid, alates Diocletianusega, endid nimetada dominus'eks — isandaks, seepärast nimetatakse ka seda valitsusvormi, mis algas Roomas Diocletianusega, mitte enam „printsipaadiks“, vaid „dominaadiks“. Keisrid hakkasid kandma Idamaa eeskujul toredat rõivastust, ennast ümbritsema arvukate õukondlastega, nõudma endale jumalikku austust (põlvili laskumist). Keisri isikut loeti jumalikuks, pühaks.

Diocletianuse ja tema järeletulijate ajal lakkas senat lõplikult osa võtmast impeeriumi valitsemisest. Valitsemine läks üle keisri nõukogule, mille liikmed olid lihtsalt ametnikud. Niisuguste ametnikkude arv suurenes aja jooksul tugevasti.

Impeeriumi jagunemine nelja ossa. Juba esimesed valitsemisaastad näitasid Diocletianusele, et tal üksi on võimatu toime tulla revolutsioonilise liikumisega ja barbarite pealetungiga impeeriumi piiridele. Seepärast määras ta endale

kolm abilist kaasvalitsejaiks. Igaüks neist valitses teatavat impeeriumi piirkonda. Sel viisil jagunes Rooma riik neljaks osaks.

Mõneks ajaks õnnestus ülestõuse maha suruda, barbarite suguharusid minema kihutada ja riigi piire uuesti kindlustada.

Seesmised reformid. Kõik see nõudis suuri kulusid ja sõjaväe tugevdamist. Seepärast suurendati makse, olgugi et

nende kogumine kurnatud elanikelt läks ikka raskemaks. Seati sisse kahesugune maks: isikumaks, mida võeti igalt täiskasvanud isikult, ja maamaks, mida nõuti sisse maa suuruse ja headuse järgi.

Diocletianus.

Diocletianus püüdis parandada ka rahasüsteemi. Elukallidusega võitlemise eesmärgiga pani ta kehtima kindlad hinnad tähtsamatele kaupadele ja määras samuti töötasud. See seadus aga ei andnud mingeid tagajärgi ja teda tuli muuta.

Kristlus. Impeeriumi pinev seisukord sundis umbusklikult suhtuma kõikidesse massiliikumistesse. Alguses oli sääraseks liikumiseks ka kristlus. Kristlaste tagakiusamine algas juba Nero ajal, kuid see tugevnes eriti Diocletianuse ajal.

Kristlus tekkis I saj. m. a. j., ajal, mil Rooma ühiskonna kurnatavad massid olid sügavas pettumuse seisukorras. Revolutsiooniline liikumine oli ju siis maha surutud. Sõjaväeline diktatuur rõhus rahvast. Töörahas ei näinud ees mingit pääsu, nende majanduslik seisukord aina halvenes. Sellel pinnal hakkasid orjade, Rooma kehvistu, proletaar-

laste ja väikekäsitööliste keskel tugevneva usundilised meeleolud. Engels näitab, et kristlus oli alul rõhutute liikumine ja tekkis orjade, vabakslastute, vaeste ja õiguseeta või Rooma poolt alistatud ja rõhutud rahvaste usundina. Juuda usundis valitses ammu usk „messiasse“ („võitusse“). Messias on jumal-inimene, kes pidanud ilmuma maa peale ja päästma inimsoo kurjast ja kannatustest. Niisugune kujutus messiasist oli olemas ka mõnedes teistes usundites.

Kõik need idamaised usundilised kujutlused levisid laialt I ja II saj. m. a. j. ka Rooma impeeriumi läänepoolses osas. Üle jõu käivast survest rõhutud rahvamass ei näinud pääsu oma seisukorrast ja hakkas uskuma sellesse, et teda päästab messias.

Igale poole ilmusid rändavad prohvetid ja jutlustajad. Nad kutsusid rahvast valmistuma messia vastuvõtuks, kes pidi rikastele kätte tasuma, Rooma riigi hävitama, maailma tulega puhastama ja maa peale „jumalariigi“ looma.

Siis tekkis rahva hulgas müüt jumal-inimesest Jeesus Kristusest, kes õpetas, et peab alandlikult taluma kannatusi, sest et kõik kannatajad ja rõhutud saavad tasu pärast surma. Patuseid aga mõistetakse kandma igavest piina. See müüt tekkis idamaiste müütide tugeval mõjusel. Ta koostati ja anti alguses edasi suuliselt ja alles hiljemini pandi kirja.

Üheski selle ajajärgu ajaloolises teoses ei leidu sõnagi Jeesus Kristuse elust.

Kiriku kujunemine. Kristuse uskujad, s. t. kristlased organiseerisid linnades väikesi kogudusi. Nad kogunesid jutlusele ja palvele, korraldasid ühiseid sööma-aegu, aitasid üksteisel tööd leida. Ühe linna kogudused astusid läbikäimisse teiste linnadega. Niisugune organisatsioon meelitas ligi suure arvu linna kehvistut ja varsti kattus kogu impeerium kristlikkude koguduste võrguga.

II ja III saj. hakkab aga kristlikkudesse kogudustesse ikka enam imbuma ka jõukamaid kihte. Riigi rõhumine

muutus üha talumatumaks. Selle raskust tundsid mitte ainult kehvistu, vaid ka elanikkonna keskkihid. Sellepärast pöörduvad ka need kihid kristluse poole.

Rikkama rahva ristikogudustesse imbumise tõttu hakkavad kogudused ka ise rikastuma. Neis tekivad valitavad ametiisikud, kes valitsevad koguduste varandusi: piiskopid, diakonid jt. Rooma impeeriumi ristikogudused ühinevad; moodustub kristlik kirik.

Kiriku kokkupõrge riigiga. III saj. tekivad kirikul tõsised kokkupõrked riigiga. Varemini osutas riigivõim vähe tähelepanu kristlastele, õlgugi et esimene kristlaste tagakiusamine leidis aset juba Nero ajal. III saj. aga seisukord muutus. Rooma valitsus vaatas kristlastele kui mässajatele, kes süvendasid rahutut meeolelu riigis. Peale selle lootis rahapuudust kannatav valitsus saada raha kristlaste varanduse konfiskeerimisest.

Seepärast suurenebki III saj. keskel kristlaste tagakiusamine — suletakse ristikogudused, keelatakse neil toimetada jumalateenistusi, konfiskeeritakse varandused, hukatakse eriti südisid kristlasi.

Kristluse tunnustamine. Ent tagakiusamine Diocletianuse ajal jäi viimseks. Tema järglased leppisid kirikuga ja said ise kristlasteks. Kristlust tunnustama sundis möödapääsematu vajadus. Ühelt poolt ei saavutanud jälitamised peaaegu mingit eesmärki ja kristlaste arv aina kasvas. Palju kristlasi tekkis sõjaväkke, kõrgemasse ametkonda ja isegi õukonda. Teiselt poolt kristlik kirik, sest ajast kui temasse astusid rikkad, muutis aegamööda oma iseloomu. Nüüd oli riigil kasulikum teda tunnustada ja siis temale toetuda võitluses revolutsiooniga, sest tekkiv kirik hakkas ju rahvast võõrutama klassivõitlusest ja nüüd kristlasi üles kutsuma alistuma isandatele.

„Teie, orjad, alistuge oma isandatele, nagu jumalakujule,“ loeme kristlaste raamatutest.

Nii toimus kiriku tunnustamine riigi poolt. Kristlus hakkas levima mitte ainult roomlaste, vaid ka barbarite keskel. Tuues endaga kaasa nende hulka ladina keele, rooma kultuuri, tehnika, kirjanduse ja filosoofia. Selles mõttes etendas kristlus tollal suurt osa.

§ 93. Constantinus ja tema järglased. Impeeriumi lagunemine.

305. aastal loobus haige Diocletianus ise võimust. Impeeriumi valitsemine läks tema kaasvalitseja kätte. Peagi algas nende vahel võitlus võimu pärast.

Milaano edikt. Sellest tulid välja võitjatena Constantinus ja Licinius. 313. a. kohtusid nad Milaanos ja sõlmisid omavahel kokkuleppe: Constantinuse valitseda jäi lääs, Liciniusele ida. Sealsamas Milaanos andsid nad käskkirja, mille järgi ristiusk sai võrdsed õigused vana rooma usundiga (Milaano edikt).

Constantinus. Üksmeel Constantinuse ja Liciniuse vahel ei kestnud kaua. Peagi algas nende vahel võitlus, mille tagajärjel Licinius osutus lõplikult võidetuks. Constantinus sai impeeriumi ainuvalitsejaks.

Constantinuse ajal tugevnes isevalitsus. Ametnikkude arv kasvas. Nad jaotati liikidesse ja said mitmesuguseid tiitleid: „ekstsellents“, „hiilgus“ jne. Ametnikud olid ostetatavad; nende hulgas õitses altkäemaksuvõtmine.

Koloonid kinnistati Constantinuse ajal lõplikult maa külge ja nende pärisorjastamine tugevnes.

Constantinuse üheks tähtsamaks sammuks oli pealinna rajamine itta, muistse kreeka koloonia Byzantioni asemele (330. a.). Linna nimeks pandi Konstantinoopol. See pealinna üleviimine oli tingitud asjaolust, et impeeriumi idapoolne osa oli majanduslikult tugevam ja kultuursem. Pealegi oli Byzantioni asend väga sobiv geograafiliselt ja sõjaliselt.

Ehk küll Constantinus ise oma elu lõpuni ei astunud ristiusku, kasvatas ta ometi oma lapsi uue usundi alusel. Ta soosis kristlikku kirikut laialdasel määral: tema ajal vabastati ristiusulised vaimulikud maksudest ja kohustus- test, kirikukogudused said õiguse sõlmida tehinguid ja vastu võtta pärandusi, piis- kopid said kohtupidamise õiguse.

Constantinus.

Väärõpetused kiriku rü- pes. Agonistikute liikumine. Tõhusalt abistas Constan- tinus kirikut võitluses ket- serluse (lahkuskude) vastu, millel oli sagedasti revolutsiooniline ilme. Ket- serluseks nimetati voolu, mis suhtus vaenulikult kiri- kus valitsevatesse seisukoh- tadesse. Eriti palju ketser- lust tekkis IV saj. seoses sellega, et kirik rikastus ja teda tunnustati riigi poolt. Paljud kristlased, eriti vae- semad nende hulgast, rün- dasid piiskoppide rikkusi ja nende toredat eluviisi ja astusid välja kiriku ja riigi leppimise vastu.

Väga tugev oli agonistikute liikumine. „Agonistik“ tähendab „võitlejat usu eest“. Nii nimetati Põhja-Aafrika orje ja koloone, kes kaigastega relvastatult käisid mööda külasid. Kui agonistikud kohtasid mõne rikka mehe vank- rit, mida saatsid orjadest kiirkäijad, siis panid nad orjad istuma vankrisse, aga isandaid lasksid joosta töölla ees.

Mõni aeg pärast Constantinuse surma algas uuesti pikk sisevõitlus võimu pärast.

Julianus. Üheks Constantinuse järglaseks oli tema vennapoeg Julianus (a-il 361—363). Teda hüüti kristlaste poolt „Taganejaks“ selle eest, et ta püüdis paganlusele tagasi anda tema endist tähtsust.

Julianuse ajal pidi kristlik kirik paganausu templitele tagasi andma nendelt konfiskeeritud varandusi, piiskopid kaotasid kohtupidamise õiguse ja kristlastel keelati õppetöö.

Kuid Julianuse püüd tagasi pöörduda paganluse poole ei õnnestunud. Teda toetas vaid salgake preestreid ja kreeka filosoofe, rahva rõhuv enamik aga suhtus Julianuse uuen-dusse vaenulikult. 363. a. hukkus Julianus ühe oma sõja-käigu ajal. Varsti pärast tema surma lagunes impeerium kaheks: Lääne- ja Ida-impeeriumiks. Riigi ühtlust säilitada polnud enam võimalik.

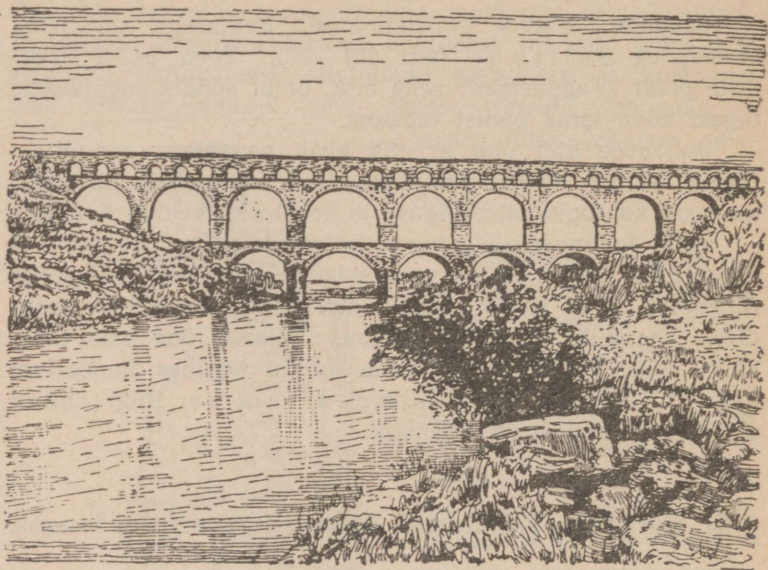
§ 94. Barbarite vallutused. Rooma impeeriumi langus.

IV saj. lõpul nõrkes kaheks jagunenud Rooma impeerium lõplikult ega suutnud enam vastu panna ümberkaudsete suguharude pealetungile.

Hunnid ja läänegoodid. Selleks ajaks oli Musta mere põhjarannikule ilmunud uus rändrahvas, hunnid. Tohtu parvena liikusid nad lääne poole küll ratsa, küll vankrites. Liikudes kiskusid nad endiga kaasa idagoote. Läänegoodid, kes asusid Doonau alamjooksu piirkonnas, ei tahtnud hunnidele alistuda. Nad pöördusid idakeisri Valens'i poole palvega lubada neile Doonaust üle minna ja impeeriumi territooriumile asuda.

Valens andis selleks oma nõusoleku ja suur suguharu ületas Doonau. Mitusada tuhat läänegooti asus Rooma piiri-maile.

Läänegootide ülestõus. 376. aastal korraldasid läänegoodid ülestõusu Rooma vastu. Nad liikusid mööda Traakiat, laastates kõik oma teekonnal. Nendega liitus ka orje, samuti ka koloone ja töölisi, kes olid kinnistatud kulla-

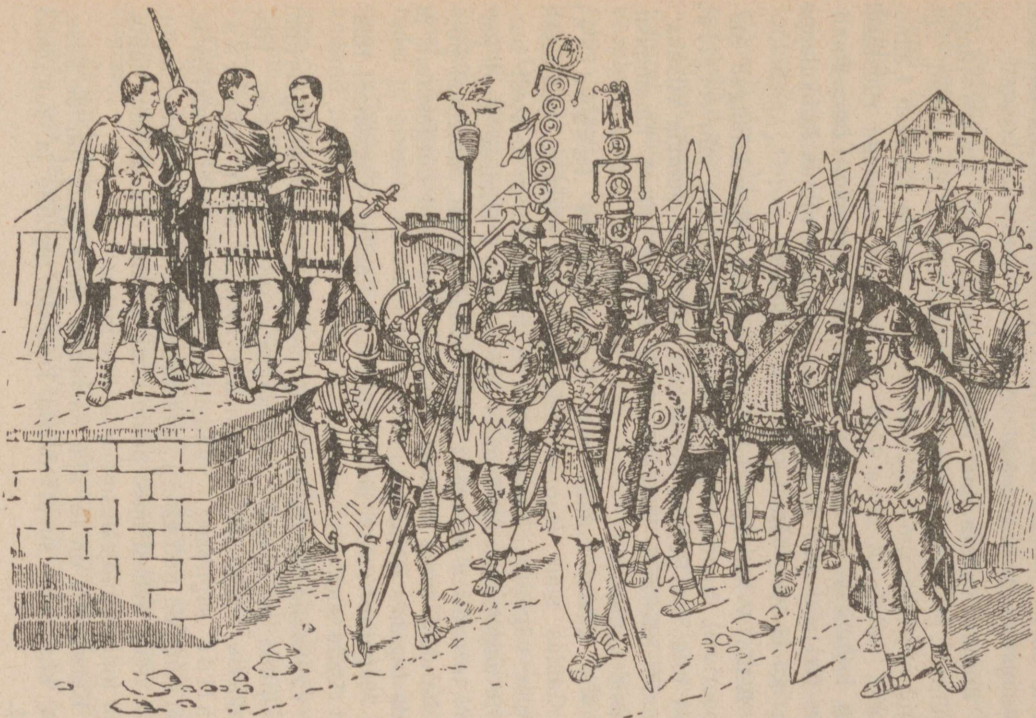
Rooma akvädukt (Lõuna-Prantsusmaal).

kaevanduste juurde. Nad näitasid läänegootidele rikkaid asulaid ja salakohti, kuhu kohalikud elanikud olid peitnud oma vara.

Keiser Valens astus suure sõjaväega läänegootide vastu, kuid sai nende poolt rängasti lüüa Adrianopoli all ja langes ise lahingus (378. a.).

Läänekeiser saatis itta oma parima väejuhi Theodosiuse, andnud talle enne Augustuse tiitli. Theodosius rahustas läänegoodid ja asundas nad Doonau jõe liitlastena, kes kohustusid andma keisri käsutusse sõjaväeosi. Theodosius sai keisriks, kes ühendas enda käes kogu impeeriumi.

Pärast Theodosiuse surma (395. a.) jagunes impeerium lõplikult kaheks. Surres andis Theodosius idaosa ühele ja lääneosa teisele oma poegadest. Theodosiuse poegade ajal algas uus läänegootide ülestõus juht Alarichi eestvõttel.

Rooma komandörid kutsuvad oma sõdureid vaenlast ründama.

Selles ülestõusus ühines nii barbarite kui roomlaste jõude. Nende ühiste löökide all lagunes Rooma impeerium lõplikult. Revolutsioon hakkas nüüd võitma.

Rooma vallutamine Alarichi poolt. Kui Alarich tungis Itaaliasse ja liikus Rooma poole, siis avasid linnaorjad, kes nägid Alarichis oma päästjat, keskööl temale väravad. Läänegoodid vallutasid linna (410. a.) ja koos orjadega rüüstasid teda kohutaval viisil. Siis läksid läänegoodid Lõuna-Itaaliasse. Sel ajal suri Alarich, tema järglane sõlmis kokkuleppe keisriga ja viis läänegoodid ära Galliiasse.

Attila. V saj. keskel söötsid hunnide sõjaväehulgad Ida-impeeriumi. Nende eesotsas seisis silmapaistev juht Attila, keda tolle aja Rooma kirjanikud nimetasid „jumala vitsaks“. Hunnid laastasid impeeriumi ja saanud suure lunamaksu, liikusid Galliiasse.

451. aastal kohtas neid Katalaunia tasandikul Ida-Gallias suur Rooma sõjavägi. See koosnes peamiselt liitlaste vägedest, läänegootidest, frankidest ja teistest barbarite suguharudest. Toimus äge lahing. Pärimuse järgi paisusid tasandikul jooksvad ojad valatud verest. Mõlemad pooled kandsid suuri kaotusi. Hunnide jõud olid nõrgestatud ja Attila taganes Reini taha.

Järgmisel aastal laastas ta Põhja-Itaaliat. Tagasiteel Itaaliast Attila suri.

Vandaalid Aafrikas. V saj. keskel olid Lääne-impeeriumi provintsid vallutatud mitmesuguste suguharude poolt. Hispaaniasse tunginud läänegoodid tõrjusid sealt välja vandaalide suguharu. Vandaalid siirdusid Põhja-Aafrikasse. Sealt tungisid nad 455. a. Itaaliasse ja rüüstasid Roomat kohutaval viisil. Sellest ajast peale hakkas sõna „vandalism“ tähistama kultuurimälestusmärkide hävitamist.

Keisrivõim oli tol ajal barbarite sõjavägede juhtide käsutada, kes omal suval tõstsid keisreid troonile ja kukutasid neid.

Romulus Augustuluse kukutamine. 476. a. kukutati ühe niisuguse sõjaväejuhi poolt viimne Rooma keiser Romulus

Augustulus. 476. aasta loetakse Lääne-Rooma impeeriumi viimseks aastaks.

Impeeriumi idapool osutus püsivamaks. Kuid temagi muutis aegamisi oma palet. Tema piiridesse tungisid avaarid ja slaavlast. Need moodustasidki hiljemini Ida-Rooma impeeriumi varemeil kujunenud Bütsantsi riigi põhimise elanikkonna.

Rooma hukkumise põhjused. Rooma orjapidajalik ühiskond hukkus revolutsiooni ja barbarite vallutuste ühistest löökidest. „Orjade revolutsioon,“ ütles seltsimees Stalin, „likvideeris orjapidajad ja kaotas töörahva ekspluateerimise orjapidajaliku vormi¹.“

Orjapidajalik ühiskond lõi kõrge kultuuri, mis avaldas tohutut mõju inimkonna kogu edasisele arenemisele. Ent ekspluateerimise orjanduslik viis impeeriumi ajal sai juba tema edasise arenemise piduriks. Orjus tõkestas tehnika, kultuuri ja teaduse arenemist.

Ori ei tundnud huvi oma töö vastu, ta töötas vaid kepi sunnil. Seepärast oli tema töö vähetootlik. Põllumajanduses kurnas orjatöö maad ja põhjustas viljasaakide taseme langedust. Orjuse ajal polnud võimalik tekkida keerulistel tööriistadel ja peentel instrumentidel ning masinatel. Ekspluateerimise orjanduslik viis rõhus töötajaid üle igasuguse määra ega andnud neile ühtki arenemisvõimalust. Vabade inimeste töö aga oli põlguse all. Orjapidajalik majandus nõudis alatist uute orjade juurdevoolu. Neid andsid peamiselt sõda ja piraatlus. Lõpmatud sõjad ja röövkäigud laastasid terveid maid ja kurnasid nende rahvastikku.

Sel viisil tekitas orjus impeeriumi lõpuks tootvate jõudude languse, mis põhjustaski orjapidajaliku ühiskonna hukkumise.

Orjandusele järgnes feodaalne pärisorjuslik kord. Sellega avaneb uus lehekülg klassiühiskonna arenemises, k e s k a e g.

¹ Stalin, Leninismi küsimusi, 10. tr., lk. 527.

Vanaaja kronoloogiline tabel.

Egiptus.

	Aastad e. m. a.
Riikide tekkimine Egiptuses	Umb. 3500
Uhise Egiptuse riigi tekkimine	„ 3200
Püramiidide ehitamise algus	„ 2800
Talupoegade ja orjade ülestõus	„ 1750
Tutmosis III vallutusretkede algus	„ 1500
Egiptuse vallutamine Pärsia poolt	525

Mesopotaamia.

	Aastad e. m. a.
Sumeri linnade tekkimine	Umb. 3500
Hammurapi seaduste koostamine	„ 2000
Tiglatpilesar III	745—727
Ninive hävitamine	612
Assüüria hukkumine	605
Babüloonia hukkumine	538

Foiniikia.

	Aastad e. m. a.
Foiniikia linnriikide (Tüüros, Siidon) tõus	Umb. 1000

Iisraeli ja Juuda riigid.

	Aastad e. m. a.
Juuda riigi tekkimine Palestiinas	Umb. 1000
Iisraeli riigi langus	722
Juudamaa vallutamine	586

Pärsia.

	Aastad e. m. a.
Dareios I	521—486
Pärsia vallutamine Aleksander Suure poolt	330

India.

Aastad e. m. a.

Linnriikide tekkimine Indias	Umb. 3000
Brahmaanide valitsemine	Umb. 1000—500
Tšandragupta	320—291
Ašoka	263—226

Hiina.

Tshin-Ši-Huangti	221—209 e. m. a.
„Punaste kulmude“ ülestõus	18—23 m. a. j.
„Kollaste turbanite“ ülestõus	184 m. a. j.

Kreeka.

Aastad e. m. a.

Esimene olümpiaad	776
Soloni reformid	594
Kleisthenese reformid	509
Kreeka-Pärsia sõjad	500—449
Maratoni lahing	490
Salamise lahing	480
Ateena meriliidu tekkimine	478
Periklese valitsemine	445—430
Peloponnesose sõda	431—404
Nikiase rahu	421
Sitsiilia sõjaretk	415—413
Chaironeia lahing. Kreeka iseseisvuse lõpp	338
Makedoonia Aleksander	336—323
Sellasia lahing ja revolutsiooni mahasurumine Spartas	221
Kreeka vallutamine Rooma poolt	146

Rooma.

Aastad e. m. a.

Rooma asutamise legendaarne daatum	753
Kaheteistkümne tahvli seadused	Umb. 451—450
Konsulivõimu kättevõitmine plebeide poolt	365
Võlaorjuse kaotamine	326
Esimene Puunia sõda	264—241
Teine Puunia sõda	218—201
Cannae lahing	216
Zama lahing	202
Kolmas Puunia sõda	149—146

	Aastad e. m. a.
Viriatus ülestõus Hispaanias	Umb. 150—139
Esimene orjade ülestõus Sitsiilias	137—132
Aristonikose ülestõus Pergamonis	133—130
Gracchuste liikumine	133—121
Teine orjade ülestõus Sitsiilias	104—100
Itaalia talurahva ülestõus (sõda liitlastega)	90— 88
Sulla diktatuur	82— 79
Sertoriuse ülestõus Hispaanias	80— 71
Spartacuse ülestõus	74— 71
Catilina vandenõu vabariigi vastu	63
Esimene triumviraat	60
Caesari tapmine	44
Teine triumviraat	43
Actiumi lahing	31
Augustuse valitsus	30 e. m. a. — 14 m. a. j.

Aastad m. a. j.

Nero	54— 68
Jerusalemma hävitamine Tituse poolt	70
Traianus	98—117
Marcus Aurelius	161—180
Septimus Severus	193—211
Impeeriumi vaba elanikkond saab kodanikuõigused	212
Orjade revolutsiooni algus ja barbarite sissetung	III saj.
Diocletianus	284—305
Pealinna üleviimine Konstantinoopoli	330
Läänegootide ülestõus	376—379
Impeeriumi lõplik jagunemine kahte ossa	395
Rooma vallutamine Alarichi poolt	410
Katalaunia lahing	451
Romulus Augustuluse — viimse Rooma imperaatori — troonilt kukutamine	476

SISUKORD.

	Lk.
Sissejuhatus	3
§ 1. Ürgaegsete inimeste elu	3
§ 2. Kuidas tekkisid orjapidajalikud riigid. Ajaloo mälestusmärgid	6

Vana-Idamaa.

I. Egiptus	13
§ 3. Egiptuse loodus ja tema elanikud	13
§ 4. Põllunduse arenemine. Riigi tekkimine	16
§ 5. Vanade egiptlaste usund	19
§ 6. Riigikord Egiptuses	23
§ 7. Talupoegade ja orjade ülestõus. Hüksoslaste sissetung	28
§ 8. Egiptuse vallutused	30
§ 9. Võitlus hetiiitidega. Ramses II	34
§ 10. Egiptuse iseseisvuse lõpp	37
§ 11. Egiptuse kultuur	38
II. Vanimad Mesopotaamia riigid	42
§ 12. Lõuna-Mesopotaamia, tema loodus ja elanikud	42
§ 13. Babüloonia riik	43
§ 14. Assüüria vallutused	46
§ 15. Assüüria sõjaväeriik ja selle langus	50
§ 16. Uus-Babüloonia (Kaldea) riik	53
§ 17. Assüüria-Babüloonia kultuur	55
III. Foiniikia. Juudamaa. Pärsia	60
§ 18. Foiniikia	60
§ 19. Iisraeli ja Juuda riigid	64
§ 20. Pärsia	66
IV. Vana-India	70
§ 21. Vana-India. Maa ja selle elanikud	70
§ 22. Brahmaanide riik. Kastide kord Indias	73
§ 23. Budhism. India vallutamine	75

	Lk.
V. Vana-Hiina	79
§ 24. Maa ja selle elanikud	79
§ 25. Hiina vanim ajalugu. Tšou'de ja Tshin'ide ja Han'ide ajajärgud	82
§ 26. „Punaste kulmude“ ja „Kollaste turbanite“ ülestõusud	86
§ 27. Vana-hiina kultuur	88

Vana-Kreeka.

I. Vanim periood	91
§ 28. Maa ja tema elanikud	91
§ 29. Kreeka-mükeene kultuur	93
§ 30. Kreeka usund	97
§ 31. Kangelaste müüdid	100
§ 32. Argonautide müüt	105
§ 33. Muinas-kreeka eepos „Ilias“	107
§ 34. „Odüsseia“	110
§ 35. Sugukonna lagunemine ja riigi tekkimine	115
§ 36. Linnriik (polis)	117
§ 37. Kreeka kaubandus ja kolonisatsioon	118
§ 38. Sõjandus ja ühiskondlikud mängud. Oraaklid	121
II. Sparta	124
§ 39. Sparta ühiskondlik kord	124
§ 40. Spartlaste elu-olu ja kasvatus. Peloponnesose liit	128
III. Ateena riigi kujunemine	131
§ 41. Maa ja tema rahvastik. Atika vanimal ajal	131
§ 42. Revolutsiooniline võitlus. Solon	132
§ 43. Türania Ateenas. Kleisthenese reformid	136
IV. Kreeka-Pärsia sõjad ja Ateena õitseng	139
§ 44. Sõja algus	139
§ 45. Xerxese sõjaretk	142
§ 46. Ateena meririik	144
§ 47. Orjus	146
§ 48. Perikles. Orjapidajaliku demokraatia õitseng	148
V. Peloponnesose sõda	152
§ 49. Sõja põhjused ja algus	152
§ 50. Sitsiilia sõjaretk ja Ateena lüüasaamine	156
§ 51. Sõja lõpp ja „kolmekümne türania“	157
§ 52. Orjade ja kehvikute ülestõus	159
VI. Kreeka kultuur	161
§ 53. Teater	161
§ 54. Kreeka kirjandus (tragöödia ja komöödia)	164

	Lk.
§ 55. Kunst	167
§ 56. Teaduse tekkimine	170
§ 57. Sokrates ja Platon. Aristoteles	172
VII. Kreeka Makedoonia valitsuse all	175
§ 58. Kreeka seisukord IV saj. e. m. a.	175
§ 59. Makedoonia. Makedoonia Philippos	177
§ 60. Makedoonia Aleksander ja tema sõjaretked	180
§ 61. Hellenistlikud riigid ja nende kultuur	184
§ 62. Võitlus Makedoonia ja orjapidajate võimu vastu. Kreeka vallutamine Rooma poolt	189

Rooma.

I. Rooma ajaloo varajane periood	191
§ 63. Vana-Itaalia loodus ja elanikud	191
§ 64. Patriitsid ja plebeid. Servius Tullius	195
§ 65. Patriitside ja plebeide võitlus	197
§ 66. Itaalia vallutamine	200
§ 67. Rooma sõjavägi. Itaalia Rooma valitsuse all	203
§ 68. Roomlaste usund	205
II. Rooma vallutused väljaspool Itaaliat	207
§ 69. Esimene Puunia sõda (a-il 264—241 e. m. a.)	207
§ 70. Teine Puunia sõda (a-il 218—201 e. m. a.)	211
§ 71. Makedoonia ja Kreeka vallutamine. Kolmas Puunia sõda (149—146 e. m. a.)	215
§ 72. Orjatöö areng ja orjade seisukord	217
§ 73. Rooma maksurentnikkude ja liigkasuvõtjate rikkastumine	221
§ 74. Rooma elu-olu ja kultuur III ja II saj. e. m. a.	223
§ 75. Esimene orjade ülestõus Sitsiilias. Aristonikose ülestõus Väike-Aasias	224
§ 76. Vendade Gracchuste reformid. Tiberius Gracchus (a. 133 e. m. a.)	228
§ 77. Gaius Gracchus (a. 123—121 e. m. a.)	231
§ 78. Marius ja sõjaväereform. Sõda kimbrite ja teutoonidega	233
§ 79. Teine orjade ülestõus Sitsiilias (a. 104—100 e. m. a.)	235
§ 80. Itaalikute ülestõus. Sulla diktatuur	236
§ 81. Hispaania võitlus Rooma vastu. Viriatus ja Sertorius	239
§ 82. Spartacuse ülestõus	242
§ 83. Catilina vandenõu. Pompeius ja Caesar	246
§ 84. Esimene triumviraat. Caesari diktatuur	249
§ 85. Vabariigi langus	252

	Lk.
V. Rooma impeerium I ja II saj. m. a. j. (printsipaad).	255
§ 86. Octavianus Augustuse valitsus (alates a. 30 e. m. a. kuni a. 14 m. a. j.).	255
§ 87. Rooma elu-olu ja kultuur vabariigi lõpul ja I saj. m. a. j.	258
§ 88. Rooma impeerium I saj. m. a. j.	264
§ 89. Impeeriumi seisukord. Ülestõusud provintssides	269
§ 90. Rooma impeerium II ja III saj. vahetusel. Võitlus barbaritega	272
VI. Orjade revolutsioon. Barbarite vallutused ja impeeriumi hukkumine	274
§ 91. Revolutsiooni saabumine	274
§ 92. Diocletianus. Kristlus	279
§ 93. Constantinus ja tema järglased. Impeeriumi lagunemine	283

Originaali tiitel:

История древнего мира. Под редакцией проф. А. В. Мишулина.
Москва 1940.

Vastutav toimetaja J. Konks. Korrektor H. Pürkop. Tehniline toimetaja H. Treumann. Laduda antud 3. XII 1940. Trükki antud: 11. II 1941. Trükitähtede arv trükipoognas: 34,3 tuh. Trükipoognate arv: 18¹/₂. Autori arvutuspoognate arv: 15,68. Trükiarv: 50 150 eksemplari. Paber: 56 : 81,5 cm ¹/₃₂. Trükikoja tellimise nr. 383. MB 2762. Trükikoda: Natsionaliseeritud K. Mattiesen, Tartu, Vallikraavi 4.

Печатано на Эстонском языке.

А. В. Мишулин. История древнего мира. ГИЗ Педагогическая Литература, Таллин.

